

**EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN
TİCARİ ANALİZİ
-SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli
Üzerine Bir Uygulama-
Ali Rıza SANDALCILAR
Doktora Tezi
İKTİSAT ANABİLİM DALI
Doç.Dr. Alaattin KIZILTAN
2010
Her Hakkı Saklıdır**

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Ali Rıza SANDALCILAR

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN
TİCARİ ANALİZİ
-SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama-

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN

ERZURUM – 2010

TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN danışmanlığında, Ali Rıza SANDALCILAR tarafından hazırlanan bu çalışma 13/05/2010 tarihinde aşağıdaki jüriler tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Muammer YAYLALI

İmza:

Jüri Üyesi: Prof Dr. Kenan ÇELİK

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Abdullah NARALAN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 13 /05/2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

13/05/2010

Ali Rıza SANDALCILAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XVII
KISALTMALAR.....	XVIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE REFAH SEVİYESİNE

ETKİLERİ.....	6
1.1.Ekonomik Entegrasyon Kavramı.....	6
1.2.Ekonomik Entegrasyon Türleri.....	7
1.2.1.Ekonomik işbirliği anlaşmaları.....	7
1.2.2.Serbest ticaret bölgesi.....	8
1.2.3.Gümrük birlikleri.....	9
1.2.4.Ortak pazar.....	10
1.2.5.Ekonomik birlikler.....	11
1.2.6.Tam ekonomik birleşmeler.....	12
1.3.Ekonomik Entegrasyonların Refah Seviyesine Etkileri.....	13
1.3.1.Ekonomik entegrasyonların statik refah etkileri.....	14
1.3.1.1.Üretim etkileri.....	15
1.3.1.2.Tüketim etkileri.....	24
1.3.1.3.Dış ticaret hadleri üzerindeki etkileri.....	26
1.3.1.4.İkinci en iyi teorisi.....	27
1.3.2.Ekonomik entegrasyonların dinamik refah etkileri.....	28
1.3.2.1.Rekabet düzeyi üzerinde etkileri.....	29
1.3.2.2.Ölçek ekonomilerinin etkileri.....	29
1.3.2.3.Verimlilik üzerine etkileri.....	30
1.3.2.4.Yatırım ve yabancı sermaye üzerine etkileri.....	30

1.3.2.5.Ekonomik kalkınma üzerine etkileri.....	31
1.3.2.6.İstihdam üzerine etkileri.....	32
1.3.2.7.Teknolojik gelişme üzerine etkileri.....	32
1.3.2.8.Döviz rezervleri üzerine etkileri.....	33
1.4.Ekonomik Entegrasyonların Başarı Şartları.....	33
1.5.Dünya’da Ekonomik Entegrasyon Denemeleri.....	36
1.5.1.Avrupa Birliği.....	37
1.5.2. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA).....	38
1.5.3. Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC).....	39
1.5.4. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA).....	40
1.5.5. Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA).....	40
1.5.6.Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR).....	42
1.5.7.And Ülkeleri Topluluğu (ANCOM).....	43
1.5.8.Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN).....	43
1.5.9.Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC).....	44
1.5.10.Bati Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS).....	44
1.5.11.Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO).....	45
1.5.12.Diğer uluslararası ve bölgesel ekonomik entegrasyon örgütleri.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

2.EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (ECO), YAPISI VE

SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ.....48

2.1.ECO Hakkında Genel Bilgiler.....	48
2.1.1.ECO bölgesi.....	48
2.1.2.ECO’nun tarihsel gelişimi.....	49
2.1.2.1 Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği’nin kuruluşu, gelişimi, amaçları ve organizasyon yapısı.....	49
2.1.2.2.RCD’den ECO’ya geçiş.....	54
2.1.2.3.ECO’nun genişlemesi.....	55
2.1.3.ECO’nun amaçları.....	56
2.1.4.ECO’nun organizasyon yapısı.....	57

2.1.4.1.ECO Zirvesi.....	57
2.1.4.2.Bakanlar Konseyi.....	57
2.1.4.3.Daimi Temsilciler Konseyi.....	58
2.1.4.4.Bölgesel Planlama Konseyi.....	58
2.1.4.5.Sekretarya.....	58
2.1.4.6.Özel birimler.....	59
2.1.4.7. Bölgesel kurumlar.....	60
2.1.5. ECO’da ticareti serbestleştirme çalışmaları.....	65
2.1.6. “2015 ECO Vizyonu”	69
2.2.ECO Bölgesinde Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeler.....	70
2.2.1.ECO bölgesinin temel sosyal göstergeleri.....	70
2.2.2.ECO bölgesinin temel ekonomik göstergeleri.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ECO BÖLGESİNİN TİCARİ ANALİZİ.....	81
3.1. Amaç ve Yöntem.....	81
3.2. SITC Yardımıyla ECO Bölge İçi Ticaretinin Analizi.....	83
3.2.1. SITC ve karşılaştırmalı üstünlükler: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi.....	83
3.2.2. Ekonomik entegrasyon teorileri açısından endüstriler arası ticaret ve endüstri içi ticaret: Grubel-Lloyd İndeksi.....	86
3.2.3. Ekonomik entegrasyon teorileri açısından ihracat yapısındaki benzerlikler: İhracat Benzerlik İndeksi.....	88
3.2.4.ECO ülkelerinin bölge içi ticarete sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler.....	90
3.2.4.1.Türkiye ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	90
3.2.4.2.İran ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	119
3.2.4.3.Pakistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	145
3.2.4.4.Afganistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	168
3.2.4.5.Azerbaycan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	184
3.2.4.6.Kazakistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	204
3.2.4.7.Kırgızistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	221

3.2.4.8.Tacikistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	237
3.2.4.9.Türkmenistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret....	248
3.2.4.10.Özbekistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret.....	260
3.2.5.ECO bölge içi ticaretinin genel değerlendirilmesi.....	271
3.3.Çekim Modeli Yardımıyla ECO Bölge İçi Ticaretinin Analizi.....	278
3.3.1.Çekim modeli kavramı, teorisi ve literatür.....	278
3.3.2.Çalışmada kullanılacak modeller.....	282
3.3.3.Değişkenler ve veri seti.....	284
3.3.4.Ekonometrik yöntem ve yorumlar.....	289
3.3.5.ECO bölgesi ticari potansiyeli.....	293
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	297
KAYNAKLAR	310
EKLER.....	321
ÖZGEÇMİŞ.....	327

ÖZET
DOKTORA TEZİ
EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN TİCARİ ANALİZİ
- SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama -

Ali Rıza SANDALCILAR

Danışman : Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN

2010 – SAYFA : 347

Jüri : Prof.Dr. Muammer YAYLALI

Prof.Dr. Kenan ÇELİK

Doç.Dr. Alaattin KIZILTAN

Yrd.Doç.Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR

Yrd.Doç.Dr. Abdullah NARALAN

Bu çalışmanın temel amacı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'nun yapısını ve üye ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkilerini analiz ederek; bu ülkelerin bölge içindeki karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerinin belirlenmesi; bölgesel düzeyde dış ticarete etki eden faktörlerin ve bu faktörlerin öneminin tespit edilmesi; üye ülkelerin dış ticaret potansiyellerinin ortaya konulması; mevcut dış ticaret yapılarına göre üye ülkeler arasında rakip veya tamamlayıcılık özelliklerinin belirlenmesidir.

Bu doğrultuda çalışmada kullanılan birinci yöntemde, bölge içi ticaret Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC) yardımıyla analiz edilmiştir. Buna göre; Türkiye “Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar”; Pakistan “İçki ve tütün”; Kazakistan “Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri”; Türkmenistan “Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler”; İran ve Kırgızistan “Çeşitli mamul eşyalar”; Afganistan ve Azerbaycan “Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler”; Tacikistan ve Özbekistan ise “Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar” grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ortaya konulmuştur.

İkinci yöntemde ise, çekim modeli (Gravity Model) kullanılarak bölgenin ticari analizi yapılmıştır. Modelde kullanılan değişkenlerden GSYİH, ortak sınır ve ortak dilin dış ticaret hacmini pozitif yönde etkilediği, nüfusu ve ülkeler arası coğrafi uzaklığın dış ticaret hacmini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bölge içi ticaret potansiyeli ile ilgili elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'nin ECO'da yedi; İran ve Afganistan'ın altı; Pakistan ve Tacikistan'ın üç; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın iki; Azerbaycan ve Türkmenistan'ın ise bir ülke ile potansiyelin üstünde ticaret yaptığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ECO, Ekonomik Entegrasyon, SITC, Çekim Modeli

ABSTRACT**Ph. D. THESIS****THE COMMERCIAL ANALYSIS OF ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION
-An Application on SITC Classification and Gravity Model-****Ali Rıza SANDALCILAR****Supervisor : Assoc.Prof.Dr. Alaattin KIZILTAN****2010 – PAGE : 347****Jury : Prof.Dr. Muammer YAYLALI****Prof.Dr. Kenan ÇELİK****Assoc.Prof.Dr. Alaattin KIZILTAN****Assist.Prof.Dr. Ş.Mustafa ERSUNGUR****Assist.Prof.Dr. Abdullah NARALAN**

The basic purpose of this study is to analysis the structure of Economic Cooperation Organization; to specify the sectors of member countries having comperative advantage in the region; to determine the factors effecting international trade in regional level and their importance; to assess the international trade potentials of member countries, and to determine rival or complementary characteristics of the member countries according to their existing international trade structures.

Accordingly, in the first method used in the study, regional trade is analysed with the help of Standard International Trade Classification (SITC). Hereunder, in related groups, the following countries have been assessed as having the most comparative advantage. Turkey: Animal and vegetable oils, fats; Pakistan: Beverages and tobacco; Kazakhstan: Food and live animals; Turkmenistan: Mineral fuels, lubricants and related materials; Iran and Kyrgyzstan: Miscellaneous manufactured articles; Afghanistan and Azerbaijan: Crude materials, inedible, except fuels; Tajikistan and Uzbekistan: Manufactured goods classified chiefly by material.

In the second method applied, the trade analyse of the region has been made by using the gravity model. It has been ascertained that while GDP, common frontier, and common language, the variables used in the model, affect the foreign trade volume in a positive way, population and geographic distance affect in a negative way. According to the results related to the regional trade potential, the countries that trade over their potential are as follows: Turkey with seven countries in ECO, Iran and Afghanistan with six, Pakistan and Tajikistan with three, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan each with two countries, and Azerbaijan and Turkmenistan with one country.

Key Words: ECO, Economic Integration, SITC, Gravity Model

TEŞEKKÜR

Yılların birikimi olan doktora tezimin hazırlanmasında birçok kişinin yardım ve desteklerini aldım. Yardım ve desteklerini benden esirgemeyen herkese, sonsuz teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Doktora öğrenimim boyunca her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, özellikle tez konusu seçiminde, hazırlanmasında ve tezin içeriğinin zenginleşmesinde tecrübeleriyle bana yön veren tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN'a şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, doktora öğrenimim her aşamasında sürekli beni cesaretlendiren, teşvik eden ve her türlü yardımını esirgemeyen Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü öğretim üyesi değerli hocam Yrd.Doç.Dr.Mustafa ERSUNGUR'a ve tezimin hazırlanmasında yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü öğretim üyesi Yrd.Doç.Dr. Cemalettin KALAYCI'ya teşekkür ederim

Çalışmalarım süresince sürekli hep daha iyiye ulaşmamı isteyen, bana şevk veren, beni cesaretlendiren eşime, kızıma ve oğluma göstermiş oldukları sevgi, sabır ve hoşgörülerini için minnet ve şükranlarımı sunarım.

TABLolar LİSTESİ**Sayfa No**

Tablo 1.1. Ekonomik Entegrasyon Türleri.....	13
Tablo 1.2. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi.....	16
Tablo 1.3. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi.....	18
Tablo 1.4. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri.....	20
Tablo 1.5. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örgütlerine Ait Dış Ticaret Verileri (2007 yılı, Milyon \$).....	47
Tablo 2.1. ECO Bölgesinin Temel Sosyal Göstergeleri.....	71
Tablo 2.2. ECO Bölgesinin GSYİH Göstergeleri.....	73
Tablo 2.3. ECO’da İşgücü, Enflasyon, Döviz Kuru, Yatırım ve Dış Borç.....	74
Tablo 2.4. ECO Bölgesinde Ham Petrol, Doğal Gaz ve Elektrik Verileri	76
Tablo 2.5. ECO’da Dış Ticaret Verileri (Milyon \$).....	77
Tablo 2.6. ECO’da Bölge İçi Ticaret Verileri (Milyon \$).....	78
Tablo 2.7. ECO’da Dış Ticaretin Ülkelere Göre Sıralanışı.....	79
Tablo 3.1. Türkiye’nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	91
Tablo 3.2. Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	92
Tablo 3.3. SITC-3’e Göre Türkiye-İran Dış Ticareti (Bin \$).....	94
Tablo 3.4. Türkiye-İran Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	95
Tablo 3.5. Türkiye-İran Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	96
Tablo 3.6. SITC-3’e Göre Türkiye-Pakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	97
Tablo 3.7. Türkiye-Pakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	97
Tablo 3.8. Türkiye-Pakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	98
Tablo 3.9. SITC-3’e Göre Türkiye-Afganistan Dış Ticareti (Bin \$).....	99
Tablo 3.10. Türkiye-Afganistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	100
Tablo 3.11. Türkiye-Afganistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	100
Tablo 3.12. SITC-3’e Göre Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$).....	101
Tablo 3.13. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	102

Tablo 3.14. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	103
Tablo 3.15. SITC-3'e Göre Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	104
Tablo 3.16. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	104
Tablo 3.17. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	105
Tablo 3.18. SITC-3'e Göre Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$).....	106
Tablo 3.19. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	107
Tablo 3.20. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	107
Tablo 3.21. SITC-3'e Göre Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$).....	108
Tablo 3.22. Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	109
Tablo 3.23. Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	110
Tablo 3.24. SITC-3'e Göre Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$).....	111
Tablo 3.25. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	111
Tablo 3.26. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	112
Tablo 3.27. SITC-3'e Göre Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$).....	113
Tablo 3.28. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	114
Tablo 3.29. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	115
Tablo 3.30. SITC-3'e Göre Türkiye-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	116
Tablo 3.31. Türkiye-ECO Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	116
Tablo 3.32. Türkiye-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	117
Tablo 3.33. SITC-3'e Göre Türkiye-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	118
Tablo 3.34. İran'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	120
Tablo 3.35. İran-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	121
Tablo 3.36. SITC-3'e Göre İran-Pakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	123
Tablo 3.37. İran-Pakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	123

Tablo 3.38. İran-Pakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	124
Tablo 3.39. SITC-3'e Göre İran-Afganistan Dış Ticareti (Bin \$).....	125
Tablo 3.40. İran-Afganistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	126
Tablo 3.41. İran-Afganistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	126
Tablo 3.42. SITC-3'e Göre İran-Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$).....	127
Tablo 3.43. İran-Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	128
Tablo 3.44. İran-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	129
Tablo 3.45. SITC-3'e Göre İran-Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	130
Tablo 3.46. İran-Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	130
Tablo 3.47. İran-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	131
Tablo 3.48. SITC-3'e Göre İran-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$).....	132
Tablo 3.49. İran-Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	132
Tablo 3.50. İran-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	133
Tablo 3.51. SITC-3'e Göre İran-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$).....	134
Tablo 3.52. İran-Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	134
Tablo 3.53. İran-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	135
Tablo 3.54. SITC-3'e Göre İran-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$).....	136
Tablo 3.55. İran-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	136
Tablo 3.56. İran-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	137
Tablo 3.57. SITC-3'e Göre İran-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$).....	138
Tablo 3.58. İran-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	138
Tablo 3.59. İran-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	139
Tablo 3.60. SITC-3'e Göre İran-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	141
Tablo 3.61. İran-ECO Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	142

Tablo 3.62. İran-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	143
Tablo 3.63. SITC-3'e Göre İran-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	144
Tablo 3.64. Pakistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	146
Tablo 3.65. Pakistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	147
Tablo 3.66. SITC-3'e Göre Pakistan-Afganistan Dış Ticareti (Bin \$).....	148
Tablo 3.67. Pakistan-Afganistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	149
Tablo 3.68. Pakistan-Afganistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	150
Tablo 3.69. SITC-3'e Göre Pakistan-Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$).....	151
Tablo 3.70. Pakistan-Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	152
Tablo 3.71. Pakistan-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	152
Tablo 3.72. SITC-3'e Göre Pakistan-Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	153
Tablo 3.73. Pakistan-Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	154
Tablo 3.74. Pakistan-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	154
Tablo 3.75. SITC-3'e Göre Pakistan-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$).....	155
Tablo 3.76. Pakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	156
Tablo 3.77. Pakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	156
Tablo 3.78. SITC-3'e Göre Pakistan-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$).....	157
Tablo 3.79. Pakistan-Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	158
Tablo 3.80. Pakistan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	158
Tablo 3.81. SITC-3'e Göre Pakistan-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$).....	159
Tablo 3.82. Pakistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	160
Tablo 3.83. Pakistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	160
Tablo 3.84. SITC-3'e Göre Pakistan-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$).....	161
Tablo 3.85. Pakistan-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	162

Tablo 3.86. Pakistan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	162
Tablo 3.87. SITC-3'e Göre Pakistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	164
Tablo 3.88. Pakistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	165
Tablo 3.89. Pakistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	166
Tablo 3.90. SITC-3'e Göre Pakistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	167
Tablo 3.91. Afganistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	169
Tablo 3.92. Afganistan -ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	170
Tablo 3.93. SITC-3'e Göre Afganistan- Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$).....	171
Tablo 3.94. Afganistan- Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	172
Tablo 3.95. Afganistan-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	172
Tablo 3.96. SITC-3'e Göre Afganistan- Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	173
Tablo 3.97. Afganistan- Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	174
Tablo 3.98. Afganistan-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	174
Tablo 3.99. SITC-3'e Göre Afganistan- Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$).....	175
Tablo 3.100. Afganistan- Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	176
Tablo 3.101. Afganistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	176
Tablo 3.102. SITC-3'e Göre Afganistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	181
Tablo 3.103. Afganistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	181
Tablo 3.104. Afganistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	182
Tablo 3.105. SITC-3'e Göre Afganistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	183
Tablo 3.106. Azerbaycan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	185
Tablo 3.107. Azerbaycan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	186
Tablo 3.108. SITC-3'e Göre Azerbaycan- Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$).....	188
Tablo 3.109. Azerbaycan - Kazakistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	188

Tablo 3.110. Azerbaycan-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	189
Tablo 3.111. SITC-3'e Göre Azerbaycan- Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$).....	190
Tablo 3.112. Azerbaycan - Kırgızistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	190
Tablo 3.113. Azerbaycan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	191
Tablo 3.114. SITC-3'e Göre Azerbaycan-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$).....	192
Tablo 3.115. Azerbaycan-Tacikistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	192
Tablo 3.116. Azerbaycan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	193
Tablo 3.117. SITC-3'e Göre Azerbaycan-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$).....	194
Tablo 3.118. Azerbaycan -Türkmenistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	194
Tablo 3.119. Azerbaycan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	195
Tablo 3.120. SITC-3'e Göre Azerbaycan-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$).....	196
Tablo 3.121. Azerbaycan-Özbekistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	196
Tablo 3.122. Azerbaycan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	197
Tablo 3.123. SITC-3'e Göre Azerbaycan-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	200
Tablo 3.124. Azerbaycan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	201
Tablo 3.125. Azerbaycan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	202
Tablo 3.126. SITC-3'e Göre Azerbaycan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	203
Tablo 3.127. Kazakistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	204
Tablo 3.128. Kazakistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	205
Tablo 3.129. SITC-3'e Göre Kazakistan-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$).....	207
Tablo 3.130. Kazakistan-Kırgızistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	207
Tablo 3.131. Kazakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	208
Tablo 3.132. SITC-3'e Göre Kazakistan - Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$).....	209
Tablo 3.133. Kazakistan - Tacikistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	209

Tablo 3.134. Kazakistan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	210
Tablo 3.135. SITC-3'e Göre Kazakistan-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$).....	211
Tablo 3.136. Kazakistan - Türkmenistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	212
Tablo 3.138. SITC-3'e Göre Kazakistan-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$).....	213
Tablo 3.139. Kazakistan - Özbekistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	213
Tablo 3.140. Kazakistan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	214
Tablo 3.141. SITC-3'e Göre Kazakistan -ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	217
Tablo 3.142. Kazakistan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	218
Tablo 3.143. Kazakistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	219
Tablo 3.144. SITC-3'e Göre Kazakistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	220
Tablo 3.145. Kırgızistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	222
Tablo 3.146. Kırgızistan -ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	223
Tablo 3.147. SITC-3'e Göre Kırgızistan - Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$).....	224
Tablo 3.148. Kırgızistan - Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	225
Tablo 3.149. Kırgızistan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	225
Tablo 3.150. SITC-3'e Göre Kırgızistan - Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$).....	226
Tablo 3.151. Kırgızistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	227
Tablo 3.152. Kırgızistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	227
Tablo 3.153. SITC-3'e Göre Kırgızistan - Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$).....	228
Tablo 3.154. Kırgızistan-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri.....	229
Tablo 3.155. Kırgızistan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	229
Tablo 3.156. SITC-3'e Göre Kırgızistan -ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	234
Tablo 3.157. Kırgızistan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	234
Tablo 3.158. Kırgızistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler	235

Tablo 3.159. SITC-3'e Göre Kırgızistan-ECO Ülkeleri Arasındaki	
Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	236
Tablo 3.160. Tacikistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	238
Tablo 3.161. Tacikistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	239
Tablo 3.162.SITC-3'e Göre Tacikistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	245
Tablo 3.163. Tacikistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	246
Tablo 3.164. Tacikistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve	
En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	246
Tablo 3.165. SITC-3'e Göre Tacikistan-ECO Ülkeleri Arasındaki	
Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	247
Tablo 3.166. Türkmenistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	249
Tablo 3.167. Türkmenistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	250
Tablo 3.168. SITC-3'e Göre Türkmenistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	257
Tablo 3.169. Türkmenistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	257
Tablo 3.170. Türkmenistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve	
En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	258
Tablo 3.171. SITC-3'e Göre Türkmenistan-ECO Ülkeleri Arasındaki	
Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	259
Tablo 3.172. Özbekistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$).....	261
Tablo 3.173. Özbekistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı.....	262
Tablo 3.174. SITC-3'e Göre Özbekistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$).....	268
Tablo 3.175. Özbekistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi.....	269
Tablo 3.176. Özbekistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve	
En Çok İthalatı Yapılan Ürünler.....	269
Tablo 3.177. SITC-3'e Göre Özbekistan-ECO Ülkeleri Arasındaki	
Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi.....	270
Tablo 3.178. SITC-3'e Göre ECO Ülkelerinin Bölge İçinde	
Sahip Olduğu Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaretin Durumu.....	272
Tablo 3.179. Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip ECO Ülkelerinin	
SITC-3'e Göre Sıralanması.....	274
Tablo 3.180. ECO Ülkelerinin Bölge İçi Ticarete	
RCA Değerlerinin Sıralanması.....	275

Tablo 3.181. ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksleri.....	276
Tablo 3.182. Bağımsız Değişkenlerin Beklenen İşaretleri.....	287
Tablo 3.183. ECO Bölgesinde İhracat İçin Tesadüfî Etkiler Modeli Regresyon Sonuçları.....	289
Tablo 3.184. ECO Bölgesinde İthalat İçin Tesadüfî Etkiler Modeli Regresyon Sonuçları.....	291
Tablo 3.185. ECO Bölgesinde Ticaret Hacmi İçin Tesadüfî Etkiler Modeli Regresyon Sonuçları.....	292
Tablo 3.186. ECO Bölgesi Ticaret Potansiyeli (2008 yılı, P/G'ye Göre).....	294
Tablo 3.187. ECO Bölgesi Ticaret Potansiyeli (2008 yılı, P-G'ye Göre).....	295

GRAFİKLER LİSTESİ**Sayfa No**

Grafik 1.1. Ekonomik Entegrasyonun Statik Etkileri.....	20
Grafik 3.1. Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	92
Grafik 3.2. Türkiye-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	119
Grafik 3.3. İran'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	122
Grafik 3.4. İran-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	145
Grafik 3.5. Pakistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$)	147
Grafik 3.5. Pakistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	168
Grafik 3.6. Afganistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$)	170
Grafik 3.7. Afganistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	184
Grafik 3.8. Azerbaycan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	187
Grafik 3.9. Azerbaycan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	203
Grafik 3.10. Kazakistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	206
Grafik 3.11. Kazakistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	221
Grafik 3.12. Kırgızistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	223
Grafik 3.13. Kırgızistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	237
Grafik 3.14. Tacikistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	239
Grafik 3.15. Tacikistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	248
Grafik 3.16. Türkmenistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	250
Grafik 3.17. Türkmenistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	260
Grafik 3.18. Özbekistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$).....	262
Grafik 3.19. Özbekistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi.....	271

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ACM	:Arap Ortak Pazarı
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANCOM	:And Ülkeleri Topluluğu
APEC	:Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
APTA	:Asya Pasif Ticari Anlaşması
ASEAN	:Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BSEC	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği
CACM	:Orta Amerika Ortak Pazarı
CARICOM	:Karayıp Ülkeleri Topluluğu
CARIFTA	:Karayıpler Serbest Ticaret Bölgesi
CBI	:Doğu ve Güney Afrika Ekonomik İşbirliği
CEFTA	:Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
CEMAC	:Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu
CENTO	:Merkezi Anlaşma Örgütü
CEPGL	:Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu
CIS	:Bağımsız Devletler Topluluğu
COMECOM	:Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
COMESA	:Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı
COMTRADE	:UN, Commodity Trade Statistics Database
D-8	:Gelişen D-8 Örgütü
DEİK	:Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	:Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütü

DYY	:Doğrudan Yabancı Yatırım
EAEC	:Doğu Asya Ekonomik Birliği
EAT	:Endüstriler Arası Ticaret
EC	:Avrupa Topluluğu
ECCAS	:Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
ECO	:Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ECOAPPI	:ECO Yatırımları Geliştirme ve Koruma Anlaşması
ECOCEC	:ECO Danışmanlık ve Mühendislik Şirketi
ECOTA	:ECO Ticaret Anlaşması
ECOTTA	:ECO Transit Ticaret Anlaşması
ECOTTFA	:ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması
ECOWAS	:Bati Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
EEA	:Avrupa Ekonomik Alanı
EFTA	:Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EIU	:Economist Intelligence Unit
EİT	:Endüstri İçi Ticaret
EKİT	:Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ESI	:İhracat Benzerlik İndeksi
EU	:Avrupa Birliği
FAO	:Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
FTAA	:Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
GATT	:Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GCC	:Körfez İşbirliği Konseyi
G-L İndeksi	:Grubel-Lloyd İndeksi
GSMH	:Gayrı Safi Milli Hasıla
GSYİH	:Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:Uluslararası Para Fonu
İGEME	:İhracatı Geliştirme Merkezi
İTO	:İstanbul Ticaret Odası

KİBİ	:Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
LAIA	:Latin Amerika Entegrasyon Birliği
MERCOSUR	:Güney Ortak Pazarı
MRU	:Mano Nehri Birliği
NAFTA	:Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OECS	:Doğu Karayıp Ülkeleri Teşkilatı
OIC	:İslam Konferansı Teşkilatı
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
RCA	: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
RCD	:Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
SAARC	:İktisadi İşbirliği İçin Güney Asya Kuruluşu
SACU	:Güney Afrika Gümrük Birliği
SACU	:Orta Afrika Ülkeleri Gümrük Birliği
SADC	:Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
SDR	:Özel Çekme Hakkı
SITC	:Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	:Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
UMA	:Mağrip Arap Birliği
UN	:Birleşmiş Milletler Örgütü
UNCTAD	:Birleşmiş Milletler
WAEMU	:Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği
WTO	:Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Dünya ekonomilerinde yüzyıllardır süregelen en temel ekonomik sorun, şüphesiz insanların refah seviyelerinin arttırılması isteğidir. İnsan ihtiyaçlarının sonsuz olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu sorunun yüzyıllarca daha devam edeceği bir diğer gerçeği ortaya koymaktadır. İnsanların ekonomik refah seviyelerindeki artış, insan ihtiyaçlarının karşılanmasıyla doğru orantılıdır. İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılan temel girdi ise mal ve hizmetlerdir. Kısaca, insanlar mal ve hizmetleri kullanarak ihtiyaçlarını karşılamakta ve karşılandığı nispette de refah seviyeleri yükselmektedir.

İnsanların topluluklar halinde yaşadığı göz önüne alındığında, yukarıda bahsedilen sorun, “Toplumların ekonomik refah seviyelerinin nasıl arttırılması gerekir?” şeklinde yeniden sorulabilir. Hiç şüphesiz soruya verilecek cevap değişmeyecektir. Şöyle ki; toplumda ne kadar çok mal ve hizmet tüketilirse, toplumun ekonomik refah seviyesi de o denli yüksek olacaktır. Toplumlarda mal ve hizmetlere temelde iki şekilde sahip olabilirler. Bunlardan birincisi, mal ve hizmetleri kendileri üretirler ve ürettikleri bu mal ve hizmetleri tüketerek refah seviyelerini arttırmayı hedeflerler. İkincisi, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetler başka toplumlardan satın alınarak toplumun refah seviyesi yükseltilmeye çalışılır. Toplumun ekonomik refah seviyesinin artırılması için başka toplumlardan mal ve hizmetler satın alınması ve/veya satılması işlemlerinin tamamı uluslararası ticaret veya dış ticaret olarak adlandırılmaktadır.

Dış ticaretin tarihsel gelişimi çok eskiye dayansa da, 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da baş gösteren Sanayi Devrimi dış ticarete farklı bir boyut kazandırmıştır. Sanayi Devrimi beraberinde makineleşme ve teknolojik gelişmeleri getirmiştir. Önceleri emek-yoğun üretilen mallar, Sanayi Devrimiyle sermaye-yoğun üretime dönüşmüş ve ölçek ekonomileri getirileriyle, bir tarafta üretim maliyetlerini azaltırken bir taraftan da kitlesel üretim devrini başlatmıştır. Kitlesel üretim zaman içerisinde Avrupa’da arz fazlasının oluşmasına neden olmuş; oluşan arz fazlası üretim, çevre ülkelere, özellikle deniz aşırı ülkelere, ihraç edilerek tüketilmeye çalışılmıştır. Bu süreçle beraber uluslararası işletmeler ve çok uluslu şirketler dış ticaretin temel aktörleri konumuna gelmiştir.

Tüm bu gelişmeler ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, dış ticaretin artması toplumsal refahın ve dolayısıyla dünya refahının arttığını göstermektedir. Dünyada, 20. yüzyılın başlarında ekonomik refahın artmasında dış ticaretin önemi hissedilmiş ve dış ticaretin arttırılması için dış ticaret engellerinin ortadan kaldırılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi görüşü tercih edilen görüşler arasında yer almıştır. Bir diğer ifadeyle, dış ticaretteki korumacılık görüşü bu süreçte her geçen gün önemini yitirirken, ticaretin serbestleştirilmesi görüşü önem kazanmıştır.

Ancak gerek I. Dünya Savaşı ve sonrası siyasi gelişmeler, gerekse 1929 Dünya Ekonomik Krizi, ticarete yeniden korumacılık görüşünün yükselmesine neden olmuş ve ülkeler bu süreçte ekonomilerini dış etkilerden koruyarak ekonomik refahlarının arttırılmasını hedeflemişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrası dünya da, hem siyasi hem de ekonomik anlamda büyük değişimler meydana gelmiştir. Siyasi anlamdaki en büyük değişim soğuk savaş olarak ta adlandırılan ve başını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çektiği iki kutuplu dünya olmuştur. Ekonomik anlamda değişim ise, geliştirilen yeni ekonomik kriterler ışığında oluşturulan yeni ekonomik düzendir. Yeni ekonomik kriterler temelde Bretton Woods Sistemi ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kurallarından oluşmaktadır. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi faaliyetleri GATT'a dayandırılırken, ticareti kolaylaştıracak parasal sistem ise Bretton Woods Sistemi olarak ta adlandırılan Uluslararası Para Fonu (IMF)'ye dayanmaktadır.

1944 yılı sonrası meydana gelen tüm bu ekonomik gelişmelerin temelde tek bir hedefi bulunmaktadır. O da yukarda açıklandığı gibi dünya ticaretini serbestleştirerek, uluslararası ticareti artırmak ve bu sayede toplumların refah seviyelerini yükseltmektir. Oluşan yeni sistem bir taraftan ticareti kolaylaştıracak çalışmalar yaparken bir taraftan da ticaret engellerini ortadan kaldırmayı veya bu engelleri azaltmayı hedeflemiş; bu bağlamda gümrük tarifeleri ve tarife dışı araçlar (miktar kısıtlamaları, tarife benzeri faktörler, görünmez engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları v.b.) kısmen veya tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. GATT çatısı altında yürütülen bu çalışmalar, 1995 yılı sonrası GATT'ın devamı niteliğindeki Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne devredilmiştir.

Ancak dünya çapında ticaretin serbestleştirilmesinde karşılaşılan olumsuzluklar, aksaklıklar ve başarısızlıklar beraberinde alternatif çözüm yolları oluşturmuş, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi farklı yaklaşımlarla ele alınmaya başlanılmıştır. Bu kapsamda iki temel yaklaşım literatüre yerleşmiştir. Evrensel Yaklaşım olarak da adlandırılan birinci yaklaşım, GATT (1995 yılı sonrası DTÖ) bünyesinde tüm üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin indirilmesiyle dünya ticaretinin serbestleştirilmesidir. Bölgesel Yaklaşım olarak adlandırılan ikinci yaklaşım ise, bazı ülkeler veya ülke grupları arasında ticareti engelleyen kısıtlamaların kaldırılmasıyla dünya ticaretinin kısmen serbestleşeceğini içermektedir. Her iki yaklaşımda da temel amaç dünya ticareti serbestleştirerek ülkelerin refah seviyelerini arttırmaktır. İkinci yaklaşım da asıl amaç; eğer tüm dünyada ticaret serbestleştirilemiyorsa en azından belli bölgelerde ticareti serbestleştirerek toplumların refah seviyelerini maksimum düzeye çıkarmaktır. Evrensel yaklaşım, yani DTÖ, bölgesel yaklaşımı bu bağlamda desteklemekte ve teşvik etmektedir.

Evrensel yaklaşım kapsamında dünya ticareti zaman içerisinde büyük mesafeler kat etmiş, ekonomide ve ticarete küreselleşme olgusunu doğurmuştur. Küreselleşme, bir taraftan mal ve hizmetlerin bir taraftan da paranın dünyadaki hareketliliğini arttırmıştır.

Bölgesel yaklaşım kapsamında da, ticaretin serbestleştirilmesini hedefleyen birçok gelişmeler meydana gelmiştir. Günümüzde bu gelişmelere bakıldığında bölgesel ticaretin serbestleşmesini ve kolaylaşmasını hedefleyen en basit şekilden en gelişmiş şekline kadar çok sayıda bölgesel ekonomik entegrasyon girişimleri bulunmaktadır. Bunların başında hiç şüphesiz Avrupa Birliği (AB) gelmektedir. Altı üye ülkeyle başlayan hareket, 27 ülkeli dev bir ekonomik entegrasyon hareketi halini almıştır. AB'nin zaman içinde gösterdiği başarılar, diğer bölgelerde de benzeri gelişmelerin oluşmasını teşvik etmiş ve cesaretlendirmiştir. Örnek gösterilebilecek diğer başlıca ekonomik entegrasyon hareketleri arasında NAFTA, EFTA, APEC, MERCOSUR, ASEAN, BSEC ve ECOWAS yer almaktadır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), en genel anlamda, bu kapsamda kurulmuş bir bölgesel ekonomik entegrasyon hareketidir. ECO, bölgesel üç üye ülkeyle 1985 yılında kurulmuş, 1992 yılında üye ülke sayısını ona yükseltmiş uluslararası bir ekonomik örgüttür. Kurucu ülkeler Türkiye, İran ve

Pakistan'dır. Teşkilata sonradan dâhil edilmiş ülkeler ise Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. ECO bölgesi, doğusunda Çin, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan, batısında ise Balkanların yer aldığı, Karadeniz'e, Akdeniz'e, Hazar Denizi'ne, Basra Körfezi'ne, Umman Denizi'ne, Hint Okyanusu'na kıyısı bulunan ve Orta Asya'nın büyük bir kısmını içine alan yaklaşık sekiz milyon km²'lik bir coğrafi bölgedir.

ECO'nun temel hedefi bölgenin ekonomik refah seviyesini yükseltmektir. Bu bağlamda ECO, ileride serbest ticaret bölgesinin de kurulmasını hedefleyen ileri düzeyde bir bölgesel ekonomik işbirliği örneği konumundadır. Ticaret, gümrük, finans, bankacılık, ulaştırma, haberleşme, tarım, eğitim, kültür, sağlık, turizm, uyuşturucu, kaçakçılık, güvenlik ve daha birçok alanda üye ülkeler arasında işbirliği hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'nun yapısını ve üye ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkilerini analiz ederek; bu ülkelerin bölge içindeki karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerinin belirlenmesi; bölgesel düzeyde dış ticarete etki eden faktörlerin ve bu faktörlerin öneminin tespit edilmesi; üye ülkelerin dış ticaret potansiyellerinin ortaya konulması; mevcut dış ticaret yapılarına göre üye ülkeler arasında rakip veya tamamlayıcılık özelliklerinin belirlenmesidir. Bu kapsamda çalışmanın üç bölümden oluşması planlanmıştır.

Birinci bölüm, çalışmanın teorik alt yapısını oluşturmaktadır. Ekonomik entegrasyon hareketlerinin teorisi en basit şeklinden en ileri düzey şekline doğru incelenecektir. Entegrasyonun statik refah etkilerinin, üretim, tüketim ve ticaret hadleri üzerindeki etkileri; oluşması beklenen ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri incelenecektir. Bu bölümde ayrıca ekonomik entegrasyonların dinamik refah etkileri üzerinde durulacak; ekonomik entegrasyon hareketlerinin başarı şartlarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılacak ve dünyadaki ekonomik entegrasyon denemelerinden örnekler verilecektir.

İkinci bölümde, ECO'nun yapısı ve sosyo-ekonomik analizi yer almaktadır. ECO'nun tarihsel gelişimi, genişlemesi, amaçları, organizasyon yapısı ve bölge hakkında genel bilgiler verilmektedir. ECO'da başlayan, biten ve devam eden projelerin neler olduğu belirtilecektir. Ayrıca bölgeye ait temel sosyal ve ekonomik göstergeler

ülke bazında incelenerek, ECO toplamaları, ECO ortalamaları ve ECO payları hesaplanacak, dünya değerleriyle karşılaştırılacaktır.

Üçüncü bölümde, ECO'nun bölge içi ticareti iki farklı yöntemle analiz edilmektedir. Birinci yöntemde, ticaretin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Bölge içi ticarete hangi ülkeler hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu veya hangi ülkelerin hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı, Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC) yardımıyla ortaya konulacaktır. Değişik indekslerden yararlanılacak bu bölümde, her bir ECO ülkesinin diğer ECO ülkeleriyle ve ECO toplamalarıyla olan ticareti SITC'ye göre karşılaştırılacaktır. Hangi ülkelerin hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; hangi ülkelerin birbirleriyle rekabet halinde olduğu ve ülkelerin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı mal grupları ortaya konulacaktır. Bölgedeki endüstri içi ticaret ve endüstriler arası ticaret durumu ile ihracat yapılarındaki benzerlikler incelenecek; rakip ve tamamlayıcı ekonomilerin hangileri olduğu üzerine durulacaktır.

İkinci yöntemde, ECO bölgesi ticari akımlarının ekonometrik yöntemle test edildiği ampirik bir uygulama yer almaktadır. Bu kapsamda, çekim modeli (Gravity Modeli) kullanılarak ECO bölge içi ticareti analiz edilecek ve ticari potansiyeller ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çekim modeli, Newton'un yer çekimi kanunundan esinlenerek geliştirilmiş ve iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi ülkelerin ekonomik büyüklükleriyle doğru, aralarındaki coğrafi uzaklıkla ters orantılı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bölge içi ticarete gerçekleşen ticari akım ile hesaplanan potansiyel ticaret akım karşılaştırılarak analizler yapılacaktır.

Son olarak, çalışmanın temel amacı doğrultusunda tüm bilgi ve bulgular topluca değerlendirilecek; mevcut durum hakkında orta ve uzun vadeli önerilerde bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE REFAH SEVİYESİNE ETKİLERİ

Ekonomik faaliyetlerde temel amaç toplumun refah seviyesinin yükseltilmesidir. Toplumun refah seviyesini yükseltecek araçlardan bir tanesi de ekonomik entegrasyon hareketleridir. Ekonomik entegrasyon hareketleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünyada baş gösteren uluslararasılaşma faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde önemini arttırmıştır. Bu faaliyetlerde temel amaç dünya ticaretinin serbestleştirilmesidir.

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi konusunda iki farklı yaklaşım vardır. Evrensel Yaklaşım olarak da adlandırılan birinci yaklaşım, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması(GATT) kapsamında tüm üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin indirilmesidir. Günümüzde bu faaliyetler 1995 yılında kurulan ve GATT'ın yerini alan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile yürütülmektedir. Bölgesel Yaklaşım olarak adlandırılan ikinci yaklaşım ise, bazı ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesini hedefleyen ekonomik entegrasyonlardır.¹ Her iki yaklaşımda da temel amaç dünya ticareti serbestleştirerek ülkelerin refah seviyelerini arttırmaktır.

1.1.Ekonomik Entegrasyon Kavramı

Entegrasyon kelimesi, “bütünleşme” anlamına gelmektedir.² Ekonomik entegrasyon kavramı ise, ekonomik literatürde değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Ekonomik literatürde çok sık rastlanan ekonomik entegrasyon tanımları aşağıda verilmiştir.

Kahnert, ekonomik entegrasyonun ulusal sınırlar arasında var olan ayrımcılığın ortadan kaldırılması süreci olarak³, Pelkmans ise iki veya daha fazla ekonomi arasındaki ekonomik sınırların ortadan kaldırılması olarak tanımlamaktadır.⁴ Machlup, ekonomik

¹ Miltiades Chacholiades, **International Economics**, McGraw-Hill, New York, 1990, s.222.

² Türk Dil Kurumu, (<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=113393>, Erişim Tarihi:09.04.2009)

³ Kahnert, F., P. Richards, E. Stoutjesdijk and P. Thomopoulos (1969). **Economic Integration among Developing Countries**, First Edition, OECD, Paris, 1969, s.11.

⁴ Miroslav N. Jovanovic, **The Economics of International Integration**, First Edition, Edward Elgar Publishing, UK, 2006, s.17.

entegrasyonun tanımını entegrasyondaki ülkeler arasında gümrük formalitelerinin kalkması olarak yapmaktadır.⁵

Seyidoğlu ekonomik entegrasyon kavramını, genelde dünyanın belirli yöresinde yer alan, siyasal rejimleri ve tarihi geçmişleri bakımından birbirine benzerlik gösteren ülkelerin, aralarındaki ticareti serbestleştirmek ve ekonomik işbirliğini geliştirmek için oluşturdukları bir birlik olarak ifade etmektedir.⁶ Ertürk, ekonomik entegrasyon, iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomik politikaların uyumlaştırılarak ayrı iktisadi yapıların bir tek yapı haline getirilmesi olarak tanımlamaktadır.⁷ Ekonomik entegrasyon kavramını, J.Tinberger uluslararası ekonomik birleşme ile uluslararası ekonomik işbirliğinin optimumlaştırılması olarak tanımlarken, Kindleberger, üretim faktörleri fiyatlarının eşit bir duruma getirilmesi, Karluk ise, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmetlere serbest dolaşım sağlayarak bir ortak pazar oluşturma olarak tanımlamaktadır.⁸

Değişik otoriterler tarafından yapılan tanımlardan çıkarılabilecek ortak sonuç, ekonomik entegrasyonların ülkelerin refah seviyelerini arttıran bir süreç veya bir araç olarak görülmesidir.

1.2.Ekonomik Entegrasyon Türleri

Ekonomik entegrasyon hareketlerinin ülkeler arasında farklı düzeylerde olduğu gözlenmektedir. Entegrasyonun düzeyine göre, en basitinden en gelişmişine doğru işleyen bu süreç; ekonomik işbirliği anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlikler ve tam ekonomik birleşmeler olmak üzere altı başlık altında aşağıda incelenmiştir.

1.2.1.Ekonomik işbirliği anlaşması

Ekonomik entegrasyon hareketlerinin ilk aşaması ve en dar kapsamlı olanıdır. Çoğu zaman entegrasyon hareketleri kapsamında değerlendirilmez. Ancak uygulamaya

⁵ F. Machlup, **A History of Thought on Economic Integration**, First Edition, Macmillan, London, 1979, s.24.

⁶ Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 3.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002, s.286

⁷ Emin Ertürk, **Uluslararası İktisadi Birleşmeler**, 3.Baskı, Vipaş, Bursa, 2002, s.15.

⁸ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 3.Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul, 1996, s.328.

bakıldığında, entegrasyon hareketlerini ileri düzeye taşımış ülke grupları, başlangıçta bu türden anlaşmalar yaptıkları görülmektedir.

Bu tür anlaşmalarda, taraf ülkeler değişik alanlarda karşılıklı işbirliğine varmayı hedeflerler. Anlaşmaya taraf ülkeler arasında, patent hakları, standardizasyon, iş adamlarının serbest dolaşımı, ülkeler arası haberleşme ve ulaştırma, çifte vergilendirmenin önlenmesi gibi teknik konularda uyulacak ilkeler tespit edilir. Bu anlaşmalarda amaç, taraf olan ülkeler arasında dış ticaret hacmini arttırmak olup, uluslararası ticarete yapısal bir değişiklik kazandırma söz konusu değildir.⁹

Bu aşamada ticarete işbirliğine gidilmesi amaçlanırsa, yapılabilecek diğer bir uygulamada tercihli ticaret anlaşmalarıdır. Bu tür anlaşmalara üye olan ülkeler, tek yanlı veya karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerinde indirimde bulunarak, tarife ödünleri verirler.¹⁰ Bu anlaşmalarda temel amaç, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve serbestleştirilmesidir. DTÖ'nun tahminlerine göre, 2010 yılında dünyada yaklaşık olarak 400 tercihli ticaret anlaşması yürürlükte olacaktır.¹¹ Dünyadaki geçmiş uygulamalara bakıldığında; tercihli ticaret, 1988–1992 döneminde dünya ticaretinin %40'ını temsil ederken, bu oran 1993–1997 döneminde azda olsa yükselerek %42 olmuştur. Her iki dönem boyunca tarım ürünlerinin tercihli ticareti, sanayi ürünlerinin tercihli ticaretinden daha hızlı artış göstermiştir.¹² Bu bağlamda ekonomik işbirliği anlaşmaları ekonomik entegrasyon hareketlerinin ilk aşaması olarak değerlendirilmekte ve önem kazanmaktadır.

1.2.2.Serbest ticaret bölgesi

Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında amaç, üye ülkeler arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlayacak ortak bir piyasanın oluşturulmasıdır. Bu durumun oluşabilmesi için, üye ülkeler arasında ticareti engelleyen her türlü gümrük tarifesi ve diğer engellerin kaldırılması gerekir. Sadece mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sağlanır. Ancak her üye ülke, üye olmayan ülkelere gelen mal veya hizmete

⁹ Kenan Çelik, **Uluslararası İktisat**, 4.Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2008, s.350.

¹⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 16.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2007, s.227.

¹¹ Dünya Ticaret Örgütü, (http://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl53_e.htm, Erişim Tarihi:02.04.2009)

¹² Jean Marie Grether, Marcelo Olarreaga, "Preferential and Non-Preferential Trade Flows in World Trade, WTO Economic Research and Analysis Division", **Working Paper**, September 1998, s.3.

karşı kendi tarifelerini ve diğer ticaret politikalarını uygulamakta serbesttir.¹³ Serbest ticaret bölgelerinde üretim faktörlerinin serbest dolaşımına izin verilmemektedir.

Yani mal veya hizmetler, üye ülkelerin birinden ithal edildiğinde herhangi bir gümrük vergisi veya kısıtlamayla karşılaşmamaktadır. Burada serbest dolaşımından söz edilen mal ve hizmetlerin üye ülkelerde üretilmiş olması esastır. Üye olmayan ülkelere, üye ülkelerin birine ithal edilen bir mal, bir başka üye ülkeye serbestçe girişi mümkün değildir. Bu durumun kontrolü için ticarete konu olan mal veya hizmetlerin hangi ülkeye ait olduğunun tespit edilmesi gerekir. Özellikle birden fazla ülkede üretimi gerçekleşmiş malların hangi ülke de üretilmiş sayılacağını tespiti normal durumlarda zor ve karmaşıktır. Tespitin doğru yapılabilmesi için üye ülkeler önceden bir takım kurallar tespit etmesi gerekir. Bu kurallara menşe kuralları, bunu gösteren belgeye de Menşe Şahadetnamesi denilmektedir.

Serbest ticaret bölgesi uygulamasında her üye ülkenin diğer ülkelere karşı kendi ulusal ticaret politikasını izlemesi, yüksek gümrük tarifeli üye ülkelere yapılan ithalatın düşük gümrük tarifesi uygulayan ülkeler üzerinden gerçekleştirilmesine yol açar. Bu durum kısaca Ticaret Yolunun Değişmesi olarak nitelendirilir.¹⁴ Bu süreçten yüksek gümrük tarifesi uygulayan ülkenin zarar görmemesi için, bölge için tespit edilen menşe kurallarının iyi uygulanması gerekir.

1.2.3.Gümrük birliği

Serbest ticaret bölgesinden daha ileri düzeyde bir ekonomik entegrasyon aşamasıdır. Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında üye ülkeler arasında ticareti engelleyen her türlü gümrük tarifesi ve diğer engeller kaldırılıp, üçüncü ülkelere yapılacak ticarete ortak gümrük tarifesi uygulamaya konulur.¹⁵ Gümrük birliğinde de üretim faktörlerinin serbest dolaşımına izin verilmemekte, sadece mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sağlanmaktadır.

Üye ülkelerin, üye olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulaması, bu ülkelerin uluslararası alanda ticaret ve gümrük tarifeleri konusunda tek vücut halinde hareket etmesi sonucunu doğurur. Serbest ticaret bölgelerinde görülebilen Ticaret

¹³ Robert M. Dunn, Jr, John H. Mutti, **International Economics**, 6th Edition, Routledge, New York, 2004, s.168.

¹⁴ Erdal M. Ünsal, **Uluslararası İktisat**, I.Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.410.

¹⁵ Jovanovic, **Age**, s.22.

Yolunun Değişmesi ihtimali, entegrasyonun bu aşamasında ortadan kalkmaktadır. Üye ülkelerle yapılacak ticaretin olağan güzergâhını takip etmesini engelleyecek uygulamalar ortadan kalkmış olur.

Özetle, ekonomik entegrasyonun üçüncü aşaması olan gümrük birliğinin oluşturulmasının üç temel ayağı bulunmaktadır: Bunlar;

- Entegrasyon bölgesi içerisinde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması,
- Entegrasyon bölgesine katılmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi ve ortak dış ticaret politikalarının uygulanması,
- Ortak Gümrük Tarifesi sonucu, üye ülkeler tarafından alınan gümrük vergilerinin ortak bir yerde toplanması ve bunların üye ülkeler yararına kullanılmasıdır.

1.2.4.Ortak pazar

Gümrük Birliği aşamasından daha ileri düzeyde bir ekonomik entegrasyon türü olan ortak pazar, gümrük birliğinde olduğu gibi üyeler, aralarındaki ticareti serbestleştirip dışa karşı ortak tarife uygularken, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de bölge içerisinde serbest dolaşımı sağlanmaktadır.¹⁶ Gümrük birliğinde sadece mal piyasasında serbest dolaşım sağlanırken, ortak pazar aşamasında ise mal piyasasının yanında faktör piyasası da serbest dolaşım hakkını kazanmış olur.

Ortak pazar, üye ülkelerin iç pazarlarının birleşmesiyle oluşan “genişletilmiş bir iç pazar” şeklinde düşünülebilir. Genişletilmiş bu pazarın etkin ve verimli çalışabilmesi için entegrasyonun bu aşamasında pazar işleyişini etkileyen tüm engellerin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Genişletilmiş bu pazarın oluşabilmesi için sınırların kalkması esastır. Burada üç farklı sınırdan söze edilebilir. Bunlardan birincisi, fiziksel sınırların kalkmasıdır. Bu da mal, hizmet ve kişilerin pazar içerisinde serbest dolaşımıyla sağlanır. İkincisi teknik sınırların kalkmasıdır. Burada da mal, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımını dolaylı olarak engelleyen veya kısıtlayan hukuksal kuralları veya uygulamaların ortadan kalkmasını ifade etmektedir. Üçüncüsü ise mali sınırların kalkmasıdır ki, bu da malı konularda pazar içerisinde uyumun sağlanması ile gerçekleşir. Özellikle vergilerin uyumlaştırılması pazarın daha etkin işleyişine neden olur.

¹⁶ Seyidoğlu, **Age**, s.227.

Bahsedilen bu sınırların kalkmasıyla, mal ve hizmet piyasası ile faktör piyasasının etkinliği artmış olur. Sermaye ortak pazar içerisinde en uygun yatırım yapabileceği alanı bulabilirken, emek çalışabileceği en uygun işe ve kabul edebileceği en uygun ücrete karar verme hakkını edinmiş olur. Ortak pazarın bu özellikleri bölge içerisinde kaynak kullanımında etkinliği arttırmaktadır.

1.2.5.Ekonomik birlik

Ekonomik entegrasyon sürecinin ileri düzeydeki aşamasıdır. Ortak pazar aşamasının özelliklerine ek olarak, ekonomik birlik aşamasında, üye ülkeler arasında maliye politikalarının, para politikalarının, sanayi politikalarının, bölgesel ekonomik politikalarının, taşıma politikalarının ve diğer ekonomik politikaların birlik içerisinde uyumlaştırılması sağlanmaktadır.¹⁷ Ekonomik ve sosyal politikalarının uyumlaştırılmasıyla, üye ülkelerin ekonomilerinin önemli ölçüde birleştirilmesi hedeflenmektedir.

Ekonomik birlik mal ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını sağlamaktan öte, bir adım daha ileri giderek üretim, dağıtım, tüketim ve finansman konularının bir kısmında veya tümünde üyeler tarafından ortak politikalar uygulanmasını sağlamaktadır. Uygulamaya konulacak bu politikaların bir kısmı entegrasyona katılan ülkelerin yapısal sorunlarını çözecek, bir kısmı makroekonomik politikaların uyumlaştırılmasını sağlayacak, bir kısmı da bütün birlik üyeleri tarafından alınması ve uygulanması gereken hususlarla ilgili olacaktır. Ekonomik birleşmeyi sağlayacak temel politikalar şöyle sıralanabilir. Birincisi, mal ve faktör piyasalarında sağlanacak bütünleşme, sadece gümrük engellerinin kaldırılması ya da sermaye ve emek dolaşımının serbestleştirilmesiyle gerçekleştirilemez. Üye ülkelerin ellerinde standartlardan vergilemeye, çeşitli teşviklere kadar uzanan, bu akımları engelleyici politika araçları kalmaktadır. Bu nedenle söz konusu alanlarda bir uyuma gitmek gerekmektedir. İkincisi, çevre sorunları gibi etkileri ulusal düzeyde kalmayan, uluslararası düzeyde politikaların izlenmesini gerektiren alanlardır. Üçüncüsü, tek bir ülkenin kendi ekonomik gücüyle çözümleyemeyeceği, uluslararası kaynakların harekete geçirilmesini zorunlu kılan girişimlerdir. Büyük ölçekli teknolojik, bilimsel araştırmalar ve projeler örneklerinde olduğu gibi. Dördüncüsü, topluluk içinde rekabetçi yapıları

¹⁷ Jovanovic, **Age**, s.22.

ortadan kaldıran tekelleşme eğilimlerine ve eşitsiz büyüme süreçlerine karşı önlemlerin yer aldığı politikalardır. Beşincisi ise bölgesel politikalarda olduğu gibi eşitsiz büyümenin sonuçlarını hafifletmeye çalışan yeniden dağıtım mekanizmalarının oluşturulmasıdır.¹⁸

Bu aşamada tüm bu politikalar üye ülkeler tarafından ortak kararlarla uygulanmaya konulmakta ve politikaların uygulanması entegrasyona katılan ülkeler tarafından ortak yürütülmektedir.

1.2.6.Tam ekonomik birleşme

En ileri düzeyde ekonomik entegrasyon türüdür. Ekonomik birlikten temel farkı entegrasyona katılan ülkelerin ulusal ekonomik bağımsızlıklarını büyük ölçüde kaybetmesidir. Tam ekonomik birleşmede, entegrasyona üye ülkelerin ekonomik kararları uluslarüstü bir otorite veya kurum tarafından alınmaktadır. Ulusal yönetimler ekonomik alandaki yetkilerini bu kuruma devrederler. Entegrasyon içerisinde ortak paraya ve tek Merkez Bankasına geçilerek, parasal birlik sağlanmaya çalışılır. Ekonomik entegrasyona üye ülkeler para ve maliye politikalarını bağımsız uygulayamaz duruma gelirler.

Görülüyor ki tam ekonomik birleşme, üretim, dağıtım, tüketim ve finansman gibi temel alanlarda uygulanacak olan politikalardan hiç değilse bütün üyeleri ilgilendiren nitelikte olanlarını tespit görevi ve yetkisi ulusal karar organlarından alınıp bütün üyelerin üstünde ve aldığı kararlarla tamamını bağlayıcı yetkilere sahip uluslarüstü bir kuruluşa devredilmektedir.¹⁹

Tablo 1.1’de ekonomik entegrasyon türleri adım adım gösterilmiştir. Ayrıca her aşamada hedeflenenler kısaca özetlenmiştir.

¹⁸ Mircan Yıldız, “Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:15, Yıl:4, Ekim 1999, Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası, Ankara 1999, s.32-43.

¹⁹ Çelik, *Age*, s.351.

Tablo 1.1. Ekonomik Entegrasyon Türleri

Ekonomik Entegrasyon Türleri	Tercihli Ticaret Anlaşmaları	Serbest Ticaret Bölgesi	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik	Tam Ekonomik Birleşmeler
Tarifelerinin Düşürülmesi	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Tarifelerin ve Kısıtlamaların Kaldırılması	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
Ortak Gümrük Sistemi	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var
Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var
Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Var
Ekonomik Politikaların Birleştirilmesi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var

Kaynak: Miroslav N. Jovanovic, **The Economics of International Integration**, First Edition, Edward Elgar Publishing, UK, 2006, S.23.

1.3.Ekonomik Entegrasyonların Refah Seviyesine Etkileri

Ekonomik entegrasyonların refah seviyeleri üzerindeki etkileri analiz edilirken, gümrük birlikleri esas alınarak yapılmaktadır. Bunun sebebi literatürde, ekonomik entegrasyon teorisi adı altında genellikle Gümrük Birliği Teorisinin kullanılmasıdır.²⁰ Gümrük birlikleri, entegrasyona katılan ülkelerin ve entegrasyona katılmayan ülkelerin ekonomik yapılarının en fazla değişikliğe uğradığı en önemli aşamadır. Bu nedenle, ekonomik entegrasyon teorisi temelde gümrük birliği teorisine dayanmaktadır.

Klasik dış ticaret teorilerinde dünya ekonomik refahın artması dünya ticareti önündeki tüm engellerin kalkmasına, dünya ticaretin serbestleşmesine ve uzmanlaşmaya dayandırılmaktadır. Bu doğrultuda faaliyet gösteren GATT, gümrük birliklerinin ve

²⁰ G. Erhat, **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri:Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ex-Ante Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme**, AİTİA, Ankara, 1978, s.74.

serbest ticaret bölgelerinin kurulmasını teşvik etmektedir.²¹ Ancak günümüzdeki ekonomik entegrasyon teorisinin temeli Jacob Viner tarafından atılmıştır. Viner, ekonomik entegrasyon teorileri üzerindeki analizlerini, 1950 yılında yayınlanan “Gümrük Birliği Sorunu”²² adlı eserinde toplamıştır. Bu eserde gümrük birlikleri tüm yönleriyle incelenmiş ve gümrük birliği teorisinin temelini oluşturan “ticaret yaratıcı etkilerden” ve “ticarete saptırıcı etkilerden” ilk kez bahsedilmiştir. Viner, bu kavramlar aracılığıyla gümrük birliklerinin refah seviyeleri üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmıştır.

Ekonomik entegrasyon teorisine göre, ekonomik entegrasyonların refah seviyesine etkileri iki farklı yöntemle analiz edilmektedir. Bunlardan birincisi, statik analiz olup, literatürde ekonomik entegrasyonların statik refah etkileri olarak bahsedilir. Statik analiz, zaman boyutu dikkate alınmadan, ekonominin belirli bir andaki durumunun ortaya konulmasıdır. İkinci ise, dinamik analizdir. Literatürde ekonomik entegrasyonların dinamik refah etkileri olarak adlandırılır. Dinamik analiz, bir ekonomik olaydaki değişikliği zaman içinde ele alır ve bir denge halinden yeni bir denge haline geçişi inceler.²³ Aşağıda her iki yöntemle de ekonomik entegrasyonların refah etkileri incelenmiştir.

1.3.1. Ekonomik entegrasyonların statik refah etkileri

Genel manada ekonomik entegrasyonların statik refah etkileri, teknoloji düzeyi, talep yapısı, sanayilerin faktör yapısı gibi temel yapısal parametrelerin sabit kaldıkları varsayımı ile gümrük birliğinin kurulması sonucu birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkiler olarak tanımlanabilir.²⁴ Bu etkiler aşağıda sırasıyla incelenmiştir.

Ekonomik entegrasyonların statik refah etkileri şu varsayımlar altında yapılmaktadır:²⁵

²¹ GATT’ın XIV.maddesine göre, gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgeleri “**en çok kayırlmış ülke kuralından**” istisna edilmiştir.

²² Jacob Viner, **The Customs Union Issue**, Carnegie Endowment For International Peace, London, 1950

²³ Ersan Boçutoğlu, Metin Berber, Kenan Çelik, **Genel İktisada Giriş**, 4.Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon, 2005, s.36-37.

²⁴ Canan Balkır, Muzaffer Demirci, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu**, Filiz Yayınevi, İstanbul, 1989, s.37.

²⁵ Çelik, **Age**, s.352.

- Üç ülke vardır ve X gibi tek bir mal üretmektedir.
- Üretimde sabit maliyet şartları geçerlidir.
- Entegrasyona giren ülkelerde tam rekabet piyasası şartları tam olarak işlemektedir.
- Emek arzı, sermaye stoku ve teknoloji değişmemektedir.
- Üretim faktörleri homojen ve tam ikame edilebilir durumdadır.
- İçsel ve dışsal negatif ekonomiler yoktur.
- Uluslararası faktör hareketleri sıfırdır.
- Piyasaya yeni mal çıkmamaktadır.
- Ekonomiye gümrük tarifeleri dışında devlet müdahalesi yoktur.
- Ulaştırma giderleri yoktur.
- Gümrük vergileri ad-valorem'dir.

1.3.1.1. Üretim etkileri

Ekonomik entegrasyon öncesi ülkelerin üretim yapılarıyla, ekonomik entegrasyona gidildikten sonraki ülkelerin üretim yapıları farklılık göstermektedir. Teoride, ülkelerin üretim yapılarında ortaya çıkması beklenen olası farklılıklar, ekonomik entegrasyonların üretim etkisi olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik entegrasyonların üretim etkileri, belirli mallara yönelmiş tüketici alımlarını, üçüncü ülkeler üreticileri ve iç üreticilerden ortak ülkeler üreticilerine kayması sonucu ortaya çıkmaktadır. Tüketici alımlarının yüksek maliyetli iç mallardan düşük maliyetli ortak ülke mallarına kaydığı hallerde üretim etkileri olumlu ve bu alımların düşük maliyetli üçüncü ülkeler mallarından yüksek maliyetli ortak ülkeler mallarına kaydığı hallerde ise üretim etkileri olumsuz sayılmaktadır.²⁶

Ekonomik entegrasyonların üretim etkilerini iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi, diğeri ise gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisidir. İlki dünya refahı üzerine olumlu etki yaparken, ikincisi ise dünya refahı üzerine olumsuz etki yapmaktadır.²⁷

²⁶ Tunç Bilget, **İktisadi Birleşmenin Teorisi ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşımı**, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1969, s.12.

²⁷ Viner, **Age**, s.43-44.

- Ticaret Yaratılması

Gümrük birliği sonrası üye ülkelerden herhangi birinin ithalatını, kendi pahalı üretiminin yerine, daha ucuz üreten herhangi bir birlik üyesinden yapmasına gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi denilmektedir.²⁸ Ticareti engelleyen her türlü engelin kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulandığı gümrük birliği bölgelerinde, üretim daha etkin kaynaklara yöneleceğinden, ticaret bölge içinde genişleyecektir.

Gümrük birliğinin olumlu üretim etkisi de denilen ticaret yaratıcı etki, örnek yardımıyla açıklanacaktır. A, B, ve C harfleriyle gösterilen üç ülke olsun ve bunlar X diye bir mal ürettikleri varsayalım. X malının birim maliyeti ve uygulanan gümrük vergisi oranları Tablo 1.2’de gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi

	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
X Malının Birim Maliyeti	100 TL	70 TL	60 TL
Gümrük Tarifesi (%100)	-	70 TL	60 TL
Gümrük Tarife Sonrası			
A Ülkesinde X malının Birim Maliyeti	100 TL	140 TL	120 TL

X malının maliyetleri A, B ve C ülkelerinde sırasıyla 100 TL, 70 TL ve 60 TL’dir. Maliyetler karşılaştırmalı üstünlükler mantığıyla incelendiğinde, X malının en ucuz, dolayısıyla en verimli üretildiği ülke C ülkesidir. Bu maliyet yapılarıyla serbest ticaretin olduğu düşünüldüğünde A ülkesi X malının üretimini durdurup, en düşük maliyetli olan C ülkesinden ithal etmesi gerekir. Eğer A ülkesi X malının yurtiçi üretimini %100 advolerem gümrük tarifesi uygulayarak korursa, bu durumda X malının A ülkesine maliyeti, B ülkesinden ithalat edildiğinde 140 TL, C ülkesinden ithalat edildiğinde ise 120 TL olacaktır. Bu maliyetler yurtiçi maliyetlerinden yüksek olduğundan, A ülkesinin X malını B ve C ülkelerinden ithalat etmesi söz konusu olamaz.

A ülkesi ile B ülkesi arasında bir gümrük birliği kurulduğunu varsayalım. Bu durumda A ülkesi ile B ülkesi arasında ticaret serbestleşecek ve birlik dışına kalan üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanacaktır. Uygulanacak ortak gümrük

²⁸ Viner, **Age**, s.43.

tarifesinin %100 advalorem gümrük tarifesi olduğunu kabul edelim. X malının yeni maliyet yapısı şöyle oluşacaktır:

A ülkesinde üretilirse 100 TL

B ülkesinden ithal edilirse 70 TL

C ülkesinden ithal edilirse ise 120 TL'dır.

Bu durumda X malının en pahalı olduğu ülke C ülkesi olacağından, A ülkesin C ülkesinden X malını ithal etmesi söz konusu olamaz. Ancak A ve B ülkeleri arasında ticaret serbestleştikten X malının en düşük maliyetli ülkesi B ülkesi olacaktır. A ülkesi X malını B ülkesinden ithal etmeye başlayacaktır. X malının üretimi, yüksek maliyetli A ülkesi yerine, daha düşük maliyetli B ülkesine kayması, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi olarak ifade edilmektedir. Tüketiciler 100 TL'ye satın aldığı X malını, gümrük birliği sonrası 70 TL'ye satın alabilmesi dünya refahında artış olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi olumlu etki olarak adlandırılmaktadır.

Eğer A ülkesi, C ülkesiyle aynı şartlarda bir gümrük birliği oluşturmuş olsa durum daha da olumlu olur. Bu durumda X malının maliyet yapısı şöyle oluşur:

A ülkesinde üretilirse 100 TL

B ülkesinden ithal edilirse 140 TL

C ülkesinden ithal edilirse ise 60 TL'dır.

A ülkesi ithalatını artık C ülkesinden yapacaktır ki, bu durumda tüketicilerin refahları daha da yükselmiş olur. Çünkü A ülkesi, X malını en düşük maliyetli C ülkesinden serbestçe satın alabilmektedirler. X malının üretiminin gümrük birliği içinde yüksek maliyetli A ülkesinden, düşük maliyetli C ülkesine kaymasına, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi denilmektedir.

Oluşturulan her iki gümrük birliğinde de tüketicilerin refahında bir artış olduğundan, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisinin dünya refah seviyesine olumlu etki yaptığı bilinmektedir.²⁹ A ülkesinin C ülkesi ile gümrük birliği kurması, B ülkesi ile gümrük birliği kurmasından daha faydalı olacaktır.

²⁹ Seyidoğlu, **Age**, s.230.

- Ticaret Saptırılması

Gümrük birliği sonrası üye ülkelerden herhangi birinin ithalatını, ortak gümrük tarifesi sonucu düşük maliyetli ülkenin birlik dışına kalmasıyla bu ülkeden değil de, birlik içerisindeki herhangi bir daha yüksek maliyetli bir ülkeden yapmasına gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi denilmektedir.³⁰ Gümrük birliği dışına kalan ülkelerden yapılan ticaretin hacmi daralır. Üretim düşük maliyetli ülkeden yüksek maliyetli ülkeye kayacağından kaynakların verimli kullanımı bozulur. Bu durumda dünya refahı olumsuz etkileneceğinden, gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisine, gümrük birliğinin olumsuz üretim etkisi de denilmektedir.³¹

Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi, örnek yardımıyla açıklanacaktır. A, B, ve C harfleriyle gösterilen üç ülke olsun ve bunlar X diye bir mal ürettikleri varsayalım. X malının birim maliyeti ve uygulanan gümrük vergisi oranları Tablo 1.3’de gösterilmiştir.

Tablo 1.3. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi

	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
X Malının Birim Maliyeti	100 TL	70 TL	60 TL
Gümrük Tarifesi (%50)	-	35 TL	30 TL
Gümrük Tarife Sonrası			
A Ülkesinde X malının Birim Maliyeti	100 TL	105 TL	90 TL

Tabloda görüldüğü gibi, X malının maliyetleri A, B ve C ülkelerinde sırasıyla 100TL, 70 TL ve 60 TL’dir. Maliyetler karşılaştırmalı üstünlükler mantığıyla incelendiğinde, X malının en ucuz, dolayısıyla en verimli üretildiği ülke C ülkesidir. Bu maliyet yapılarıyla serbest ticaretin olduğu düşünüldüğünde A ülkesi, X malının üretimini durdurup, en düşük maliyetli olan C ülkesinden ithal etmesi gerekir. A ülkesi X malının ithalatında % 50 advolerem gümrük tarifesi uyguladığını varsayarsak, bu durumda da X malının en düşük maliyetli ülkesi C ülkesi olmaktadır. A ülkesi X malını C ülkesinden ithal etmeye devam edecektir.

A ülkesi ile B ülkesi arasında bir gümrük birliği kurulduğunu varsayalım. Bu durumda A ülkesi ile B ülkesi arasında ticaret serbestleşecek ve birlik dışına kalan

³⁰ Viner, **Age**, s.43.

³¹ Dunn, Mutti, **Age**, s.169

üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesini uygulanacaktır. Uygulanacak ortak gümrük tarifesinin %50 advalorem gümrük tarifesini olduğunu kabul edersek, X malının yeni maliyet yapısı şöyle olacaktır:

A ülkesinde üretilirse 100 TL

B ülkesinden ithal edilirse 70 TL

C ülkesinden ithal edilirse ise 90 TL'dır.

Bu durumda X malının en pahalı olduğu ülke sırasıyla A ve C ülkesi olmaktadır. B ülkesi en düşük maliyetli ülke konumuna gelmiştir. A ülkesi X malının ithalatını daha önce en düşük ülke olarak C ülkesinden yaparken, gümrük birliği sonrası C ülkesinin birlik dışına kalması sonucu, B ülkesi en düşük maliyetli ülke konumuna geçtiğinden, X malının ithalatı birlik dışında kalan C ülkesinden B ülkesine kaymaktadır. Gümrük birliği sonrası, ithalatın birlik dışında kalan en düşük maliyetli ülkeden, birlik içindeki yüksek maliyetli herhangi bir ülkeye kaymasına gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi denilmektedir. X malının A ülkesindeki tüketimi ucuz kaynaktan, daha pahalı kaynağa geçmesi tüketici refahını olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı, gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi, olumsuz üretim etki olarak adlandırılmaktadır.

Eğer A ülkesi B ülkesi ile değil de, C ülkesiyle bir gümrük birliği kurmuş olsaydı, herhangi bir ticaret sapmasından bahsedilemezdi. Çünkü C ülkesi zaten en düşük maliyetli ülke konumundadır. Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisinin dünya refahını olumsuz etkilediğinde, tercih edilen bir durum değildir.

- Ticaret Yaratılması ve Ticaret Saptırılmasının Birlikte İncelenmesi

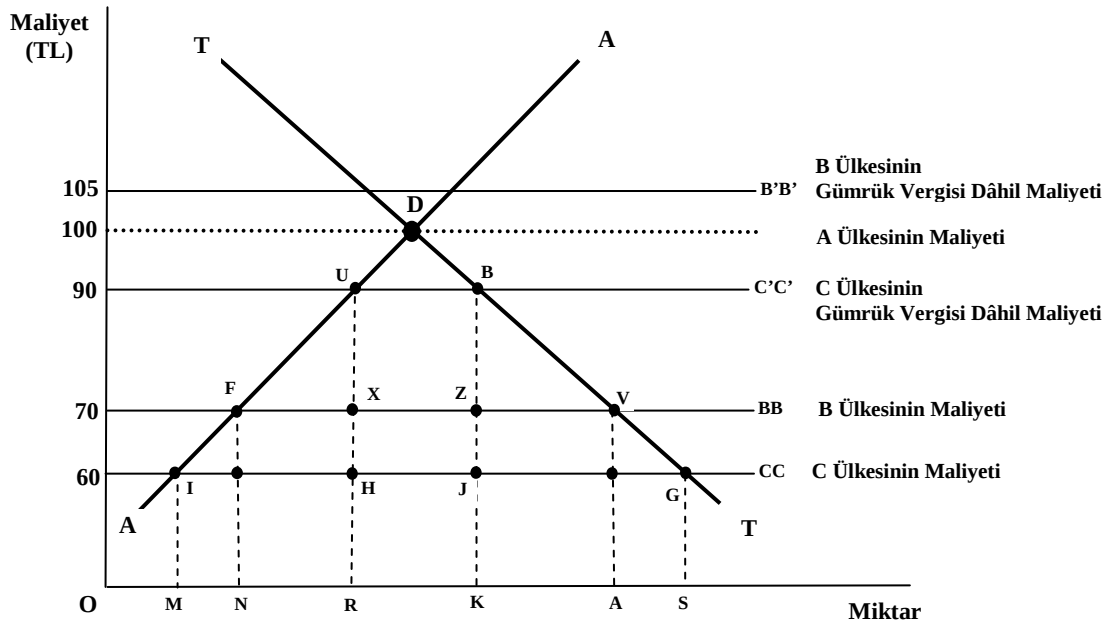
Bu bölümde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler aynı anda ele alınacak ve grafik yardımıyla incelenecektir. İki etkinin de ortaya çıkması halinde dünya refahının bundan nasıl etkileneceği, gümrük birliklerinin hangi durumda yarar sağladığı, hangi durumda yarar sağlamadığı açıklanacaktır.

Yukarıda anlatılan temel varsayımlar ışığında A, B, ve C harfleriyle gösterilen üç ülkemiz ve bunların X diye bir mal ürettiklerini varsayalım. X malının ülkelerdeki birim maliyetleri, uygulanan gümrük vergisi oranları ve gümrük vergisi sonrası A ülkesinde oluşan X malının birim maliyetleri Tablo 1.4'te gösterilmiştir.

Tablo 1.4. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
X Malının Birim Maliyeti	100 TL	70 TL	60 TL
Ortak Gümrük Tarifesi (%50)	-	-	30 TL
Gümrük Tarife Sonrası			
A Ülkesinde X malının Birim Maliyeti	100 TL	70 TL	90 TL

Buna göre A ülkesi ile B ülkesi arasında oluşturulan bir gümrük birliği ve C ülkesinin dışarıda kalması halinde oluşacak ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etki ve refah etkileri grafik yardımıyla aşağıda incelenmiştir.

Grafik 1.1. Ekonomik Entegrasyonun Statik Etkileri

Grafikte X malının A, B ve C ülkelerindeki maliyet yapıları gösterilmektedir. A ülkesinin küçük bir ülke olduğu varsayımı altında, X malının arz eğrisi AA ve talep eğrileri ise TT ile çizilmiştir. A ülkesi küçük ülke olduğundan dünya fiyatlarını etkileme imkânına sahip değildir. Bunun için A ülkesinin hem arz eğrisi ve hem de talep eğrisi esnek olarak verilmiştir. B ve C ülkelerinin büyük ülke olduğu varsayımı altında, X malının sadece arz eğrileri sonsuz esnek olarak çizilmiştir. Bunun nedeni B ve C ülkeleri büyük ülke olması nedeniyle, X malına karşı olan talebi A ülkesini

ilgilendirmeyeceğidir. Ayrıca büyük ülke olmalarının sonucu X malını dünya hacminde üretimimin yapıldığı varsayıldığından, B ve C ülkelerinin X malı arz eğrilerinin esnekliği sonsuz olarak grafikte gösterilmiştir. Buna göre B ülkesinin arz eğrisi BB, C ülkesinin arz eğrisi CC, B ülkesinin gümrük vergisi sonrası oluşan arz eğrisi B'B', C ülkesinin gümrük vergisi sonrası oluşan arz eğrisi ise C'C' ile temsil edilmektedir.

Analiz A ülkesi merkezli yapılacaktır. Bunun için ilk önce A ülkesinin dışa kapalı bir ülke olduğu, daha sonra A ülkesinin dışa açık bir ülke olduğu varsayılmış ve son olarak da A ülkesi ile B ülkesi arasında bir gümrük birliği oluşturulup C ülkesi birlik dışına bırakılacaktır.

A ülkesinin dışa kapalı bir ekonomi olduğunu varsayarsak, bu durumda X malının arz ve talep eğrilerinin kesiştiği nokta olan D noktasında piyasa dengesi oluşur. A ülkesinde X malı, D noktasında gösterildiği fiyatta ve miktarda üretilip, tüketilecektir.

A ülkesi dünyaya açıldığında B ve C ülkelerindeki X malı maliyetleriyle karşılaşacaktır ki, bunlar sırasıyla 70TL ve 60TL'dir. Bu maliyetler yurtiçi maliyet olan 100TL'den daha az olduğundan, A ülkesi X malını dışarıdan ithal etmeye başlayacaktır. İthalat, en düşük maliyete sahip C ülkesiyle olmalıdır. Bu durumda A ülkesinin X malına karşı talebi OS kadar olacaktır. Bu talebin OM kadarı yurtiçi üretimle, MS kadarı ise C ülkesinden yapılacak ithalatla karşılanacaktır.

A ülkesi, X malının yurtiçi üretimini korumak için, ithalata fark gözetmeden %50 oranında bir advolerem gümrük tarifesi uygularsa, B ve C ülkelerinin maliyet yapıları değişecektir. X malının A ülkesindeki maliyeti B'den ithal edildiğinde 105TL, C'den ithal edildiğinde ise 90TL olacaktır. Bu durumda B ülkesinden ithalat yapılamaz, çünkü B ülkesi maliyeti yurtiçi maliyet olan 100TL'yi aşmıştır. C ülkesi maliyet 90TL olduğundan A ülkesinin bu ülkeden ithalat yapması mümkündür. Buna göre, A ülkesinin X malına karşı olan talebi pahalandığı için düşecektir ve OK kadar olacaktır. OK kadar talebin OR kadar yurtiçi üretimle, RK kadar ise C ülkesinden ithal edilerek karşılanacaktır.

A ülkesi ile B ülkesi arasında bir gümrük birliği kurulduğu ve C ülkesinin birlik dışında kaldığını varsayarak analizimize devam edelim. Bu durumda A ülkesi ile B ülkesi arasında ticareti engelleyen her türlü engel kalkmış olacak, mal ve hizmet serbestçe bu ülkelerde dolaşabilecektir. Birlik dışındaki ülkelere ortak gümrük tarifesi

uygulanacaktır ki, grafikte ortak gümrük tarifesi %50 olarak verilmiştir. Bu durumda A ülkesinde X malının maliyeti şöyle oluşacaktır.

A ülkesinde üretilirse 100 TL

B ülkesinden ithal edilirse 70 TL

C ülkesinden ithal edilirse 90 TL olacaktır.

Bu maliyet yapılar karşılaştırıldığında A ülkesinin X malını en düşük maliyetli gözüken B ülkesinden ithal etmesi gerekir. Aslında en düşük maliyetli ülke C ülkesidir. Ama ortak gümrük tarifesi sonucu C ülkesinin maliyeti, B ülkesini geçmektedir. Bu durumda A ülkesi X malından daha fazla talep edecektir. Çünkü gümrük birliği sonrası X malı ucuzlamıştır. X malından talep edilen miktar OA kadar olacaktır. Bunun ON kadarı yurtiçi üretimle karşılanacak, geri kalan NA kadarı ise B ülkesinden ithal edilecektir. İthalat RK'dan NA'ya yükselmiş olacaktır. Bunun NR kadarlık kısmı A ülkesinin kendi pahalı üretiminin yerine nispeten daha ucuz olan B ülkesi üretiminin geçmesi sonucu, KA kadarlık kısmı ise X malının ucuzlaması sonucu tüketicilerin alım gücünün artması ile oluşmuştur.

İthalattaki toplam artış (NR+KA) veya (FX+ZV) kadardır. İthalattaki bu artış gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi olarak gösterilmektedir. İthalatın RK veya XZ kadarlık kısmı ise birlik dışında kalan C ülkesinden B ülkesine kayması sonucu oluşmuştur. Bu durum gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi olarak ifade edilmektedir.

Gümrük birliği kurulduktan sonra hem birlik içerisindeki ülkelerin hem de birlik dışına kalan ülkelerin arz, talep, maliyet, üretim, tüketim, ihracat, ithalat, vergi gelirleri vs, yapılarında değişiklik olması beklenir. Bu değişimlerin doğal bir sonucu olarak, ülkelerin refah yapılarında da değişimler meydana gelecektir. NR kadarlık pahalı yurtiçi üretimin yerine, B ülkesinin nispeten daha ucuz üretiminin geçmesi sağlanacak refah artışı UFX üçgeninin alanı kadar olacaktır. Maliyetlerin düşmesi sonucu malların ucuzlaması ve tüketicilerin alım gücünün artması nedeniyle ithalatın KA kadar artmasının sağladığı refah artışı ise BZV üçgeninin alanı kadardır. Burada UFX üçgeninin alanı üretim kazancını, BZV üçgeninin alanı ise tüketim kazancını göstermektedir. Ekonomik entegrasyonların refah seviyesine olumlu etkileri, ticaret yaratıcı etki olarak da ifade edilen, UFX üçgeni ile BZV üçgeninin alanlarının toplamı kadar olmaktadır.

İthalatın KR kadarlık kısmının nispeten ucuz olan C ülkesinden, nispeten pahalı olan B ülkesine kayması, bir refah kaybına neden olacaktır. Refah kaybına neden olan ticaretteki bu sapma grafikteki XZHJ dikdörtgeninin alanı kadardır. Ekonomik entegrasyonların refah seviyesine olumsuz etkileri, ticaret saptırıcı etki olarak da ifade edilen, XZHJ dikdörtgeninin alanı kadar olmaktadır.

Ekonomik entegrasyonların dünya refahına etkileri, entegrasyon sonrası oluşan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin göreceli büyüklükleriyle açıklanabilmektedir. Entegrasyonların net refah kazançları, ticaret yaratıcı etkinin sağladığı refah kazancı ile ticaret saptırıcı etkinin getirdiği refah kaybının karşılaştırılması ile tespit edilebilir.³² Eğer ticaret yaratıcı etki ticaret saptırıcı etkiden daha büyük olursa, bu durum kaynakların daha verimli kullanıldığının bir göstergesi olacaktır ki, dünya refahının arttığı söylenilebilir. Aksi durumda kaynakların verimliliği daha düşük olacağından, dünya refahında bir azalma olması beklenir.

Kısaca, ekonomik entegrasyonların dünya refahına etkisi oluşacak ticaret yaratıcı etkinin olumlu refah artışı sonucu ile oluşacak ticaret saptırıcı etkinin olumsuz refah kaybı sonucunun karşılaştırılmasıyla anlaşılır. Bu durum şöyle formüle edilebilir.

Olumlu Refah Artışı > Olumsuz Refah Kaybı	Dünya Refahı Artar
Olumlu Refah Artışı < Olumsuz Refah Kaybı	Dünya Refahı Artar

Entegrasyona giden ülkeler, ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıkmasını, ticaret saptırıcı etkilerin ise olmamasını arzu ederler. Ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkilerden hangisinin ortaya çıkacağını veya her ikisinin de ortaya çıkması durumunda hangisinin daha büyük olacağını önceden bilmek zordur. Ancak şu sonuçların çıkması mümkündür:³³

- Entegrasyon öncesinde bir mal entegrasyon üyesi ülkelerden hiçbirinde üretilmiyorsa, yani entegrasyon oluştuktan sonra icat edilmişse, o malla ilgili ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkmaz.

- Dünyanın en düşük maliyetli üreticisi entegrasyona üye ise ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmaz, sadece ticaret yaratıcı etki ortaya çıkar.

³² Robert J. Carbaugh, **International Economics**, Tenth Edition, Thomson-South Western, USA, 2005, s.257.

³³ Çelik, **Age**, s.360.

- Dünyanın en düşük maliyetli üreticisi entegrasyona üye olmadığı durumda, ortalama gümrük tarifeleri o ülkeden ithalatı sınırlamayacak ölçüde düşük tutulmuş ise ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkmaz.

- Her iki etkinin ortaya çıktığı durumlarda, hangisinin daha büyük olduğuna bakılır. Eğer ticaret yaratıcı etki daha büyükse toplum kazançlı, ticaret saptırıcı etki daha büyükse toplum zararlı çıkar.

- Entegrasyonun ekonomik alanı ne kadar büyük ise, yani üye ülke sayısı ne kadar fazla ise, ticaret yaratıcı etkiler ticaret saptırıcı etkilerden o ölçüde daha fazla olacaktır.

- Entegrasyon öncesi gümrük tarifeleri, entegrasyon sonrasına oranla ne kadar yüksek olursa, ticaret yaratıcı etkiler de o derece fazla olacaktır.

- Entegrasyonu oluşturan ülkeler, benzer(rekabetçi) ekonomik yapılarına sahip iseler, ticaret yaratıcı etkiler ortaya çıkar. Tamamlayıcı ekonomik yapılara sahip iseler, ticaret saptırıcı etkiler daha fazla görülür.

1.3.1.2. Tüketim etkisi

Ekonomik entegrasyonlar sonrası, entegrasyona üye ülkelerin tüketim yapılarında değişimler olur. Eğer bir mal ithal edildiğinde bundan bir gümrük vergisi alınıyorsa, bu malın fiyatının ithal edilen ülkede yükseldiği anlamına gelmektedir. Entegrasyona gidildiğinde bölge içerisinde gümrük vergileri kaldırıldığında ise bu mal önceki duruma nispeten ucuzlayacaktır. Ucuzlayan malın talebi artar. Talep kanununa göre, ucuzlayan mala karşı tüketici talebinin artması, o malın talep esnekliğinin birden büyük olmasına bağlıdır. Buna göre, entegrasyon sonrası bölge içinden ithal edilen malın esnekliği birden büyükse o malın talebi artacaktır. Talebi artan maldan daha fazla tüketileceğinden buna ekonomik entegrasyonların tüketim etkileri denilmektedir.

Entegrasyon sebebiyle kaldırılan gümrükler birlik içindeki mal hareketliliğini arttırdığından, ekonomideki tüketim modelini de değiştirir. Çünkü birliği üye ekonomiler arasındaki mal hareketliliği, ekonomideki nispi fiyatları etkiler. Bunun sonucunda tüketici alımlarında belirli bir ihtiyacı daha az etkin karşılayan yerli mallardan, o ihtiyacı daha etkin karşılayan yabancı mallara doğru bir kayma olur. Nispi fiyatları değişen yerli mallar, ikame mali ise ve talep esneklikleri de sıfırdan büyükse, bu mallara yönelik tüketim değişir. Böylece indirilen gümrükler sebebiyle nispi olarak

ucuza gelen birlik içindeki mallar, daha fazla talep edilir ve bu şekilde gümrük birliklerinin tüketim etkileri ortaya çıkar.³⁴ Tüketim etkileri iki farklı durumda ortaya çıkmaktadır ki, bunlarda biri olumlu tüketim etkisi, ötekisi ise olumsuz tüketim etkisi olarak adlandırılır.

Ekonomik entegrasyonların olumlu tüketim etkisi, ticaret yaratıcı etkilerle birlikte ortaya çıkar. Entegrasyon sonrası üye ülkelerden herhangi birinin ithalatını, kendi pahalı üretiminin yerine, daha ucuz üreten herhangi bir birlik üyesinden yapmasına ticaret yaratıcı etki denilmektedir. Bunun sonucunda birlik içerisindeki tüketicilerin daha ucuz bir kaynaktan daha fazla tüketim yapacağından refah seviyeleri artacaktır. Bu ekonomik entegrasyonların olumlu tüketim etkisi olarak ifade edilmektedir.

Ekonomik entegrasyonların olumsuz tüketim etkisi, ticaret saptırıcı etkilerle birlikte ortaya çıkar. Entegrasyon sonrası üye ülkelerden herhangi birinin ithalatını, ortak gümrük tarifesi sonucu düşük maliyetli ülkenin birlik dışına kalmasıyla bu ülkeden değil de, birlik içerisindeki daha yüksek maliyetli herhangi bir ülkeden yapmasına, ticaret saptırıcı etki denilmektedir. Bunun sonucunda birlik içerisindeki tüketiciler daha pahalı kaynaktan tüketim yapacaklarından, tüketimleri azalacaktır. Tüketicinin azalması refah seviyesinin düştüğü anlamına gelmektedir ki, bu da ekonomik entegrasyonların olumsuz tüketim etkilerini göstermektedir.

Sonuç olarak; ekonomik entegrasyonun dünya refahını arttırabilmeleri aşağıdaki koşulların varlığına bağlıdır.³⁵

Entegrasyon öncesinde, üye ülkelerin dış ticaret hacimleri küçük olmalıdır. Bunun nedeni, küçük bir dış ticaret hacminin, dış dünya mallarının az sayıda tüketilmesine karşılık yerli malların çok sayıda tüketilmesi olanağını sağlayacaktır.

Entegrasyon öncesinde, üye ülkelerin birbirleri ile yaptığı ticaret de dış dünya ile yaptıklarına oranla geniş olmalıdır. Böylece, tüketim etkileri yönünden ekonomik entegrasyona girebilecek ekonomilerin, entegrasyon öncesinde birbirleri ile büyük ölçüde alışverişte bulunan ve toplam harcamalarının büyük bir oranını iç ticarete yönelten ekonomiler olmaktadır.

³⁴ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, 6.Baskı, Beta Basım A.Ş.,İstanbul, 2002, s.251.

³⁵ Bilget, **Age**, s.32

1.3.1.3.Dış ticaret hadleri üzerine etkileri

Dış ticaret hadleri, bir ülkenin ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranını göstermektedir. Ticaret hadleri yükselen bir ülke dış ticaretten kazanç sağlamakta ve ülkenin refah seviyesi artmakta, tersi durumda ise refah seviyesi azalmaktadır.³⁶ Bu durumda dış ticaretten daha fazla kazanç elde etmek isteyen ülkeler ya ihracat fiyatlarını artırmayı, ya ithalat fiyatlarını düşürmeyi veya her ikisini birden gerçekleştirmeyi denemelidir. Bir başka ifadeyle, dış ticaret hadleri uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmanın doğuracağı refah artışından hangi ülkenin ne kadar pay alacağı göstermektedir.³⁷

Ekonomik entegrasyon sonrası ticaret hadlerindeki değişmelere bağlı olarak, hem bir bütün olarak entegrasyondaki ülkeler hem de entegrasyon dışına kalan ülkelerin refah seviyeleri bundan olumlu veya olumsuz yönde etkilenecektir. Entegrasyonun ticaret hadleri üzerindeki etkilerini dört başlık altında açıklamak mümkündür.

Entegrasyon Bölgesinin Pazarlık Gücünün Artması: Ekonomik entegrasyonlarda, entegrasyon içindeki ülkelerin, dışarıda kalan ülkelere karşı pazarlık güçlerinin artması beklenir. Çünkü, entegrasyon kapsamındaki ülkelerin kendi kendilerine yeterlilik dereceleri entegrasyon öncesine göre daha yüksek olacaktır. Bu da, bu ülkelerin dışarıda kalan ülkelere karşı pazarlık gücünü arttıracaktır. Entegrasyon bölgesinde ticaret hadleri bölge lehine ve bölge dışındaki ülkelerin ise aleyhine değişecek, bunun sonucunda ise bölgenin refah seviyesi yükselecektir.

Entegrasyon Bölgesi İçinde Verimliliğin Artması: Entegrasyon bölgesinde verimliliğin yükselmesi demek birçok malların üretiminde daha verimli çalışılması ve dolayısıyla daha düşük maliyetler ile üretimde bulunulması demektir.³⁸ Bölge içerisinde üretimde verimliliğin artması, bölgedeki tüketicilerin daha ucuza maliyetli tüketim yapmalarını sağlar. Daha fazla tüketimin yapılacağı bölgedeki refah seviyesinin yükseldiği anlamına gelmektedir.

Entegrasyon Bölgesinin Ekonomik Büyüklüğü: Ekonomik büyüklük entegrasyon bölgesinin toplam üretim gücünü gösterir. Entegrasyon bölgesinin büyüklüğü, potansiyel büyüklük ve gerçek büyüklük olmak üzere iki şekilde ölçülebilir.

³⁶ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, **International Economics Theory and Policy**, Sixth Edition, Addison-Wesley World Student Series, USA, 2003, s.94.

³⁷ Besim Üstünel, **Milletlerarası İktisadi Birleşme Teorisi**, Ankara, 1960, s.42.

³⁸ Üstünel, **Age**, s.45.

Bölgenin toplam üretim hacmi, yani bölgedeki ülkelerin gayrisafi milli hâsıllarının toplamı potansiyel büyüklüğü göstermektedir.

Gerçek büyüklük ise potansiyel büyüklüğe ilave olarak, tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarındaki benzerlikleri, bölgedeki ülkeler arası ulaşım giderlerinin düşüklüğü ve ülkeler arasındaki kültür benzerliklerini ifade etmektedir.³⁹ Gerçek büyüklüğe sahip bir ekonomik entegrasyon bölgesi, arz ve talep şartlarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilir ve ticaret hadlerini kendi lehine çevirerek refah seviyesini yükseltebilir.

Entegrasyon Sonrası Ticaretin Bölge Dışındaki Ülkelerden Bölge İçine Kayması: Ekonomik entegrasyonlarda ticaretin sapması, bölge ülkelerinin dış dünya ile yaptıkları ticaretin, bölge içine kaymasıdır. Bölge dışında kalan ülkelerin mallarına yönelik talebin azalması, bu malların fiyatlarının düşmesine yol açar. Eğer bölge yönünden dış talep ve arz esneklikleri sıfır ise, dış ticaret hadleri büyük ölçüde entegrasyon bölgesi lehine dönebilir. Çünkü bu durumda, dış ülkelerin ithalatında bir azalma olmakta, fakat bu ülkelerin ihracatları, daha düşük fiyatlardan eski seviyelerini korumaktadır.⁴⁰

1.3.1.4. İkinci en iyi teorisi

Serbest ticaret, dünya kaynaklarının en verimli kullanılması ve dünya refahının maksimum seviyeye çıkmasında uygulanacak en iyi politikadır. Bu bağlamda Viner, dış ticareti serbestleştirecek her türlü hareketin dünya refahını da arttıracığını vurgulamaktadır.⁴¹ Entegrasyonlarda da ticaret serbestleştirildiği için, dünya refahının artması beklenir. Ancak Viner'e göre entegrasyonlar dünya ticaretinin serbestleşmesi doğrultusunda atılmış önemli bir adım olsa da, her zaman dünya refahını arttırmaz. Dünya refahı ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha büyük olması durumunda artar.

Tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek düzeye çıkartması bakımından en iyi politikadır, o bakımdan bu politikalara “Birinci En İyi”de denilebilir. Tam rekabetin önemli varsayımlarından birisi, özel maliyet-sosyal maliyet arasında bir farkın bulunmamasıdır. Diğer bir deyişle piyasa fiyatları, bir mal veya hizmet

³⁹ Cihan Dura, Hayriye Atık, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, 3.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s.21.

⁴⁰ Karluk, **Age**, s.258.

⁴¹ Dominick Salvatore, **International Economics**, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1999, s.304.

üretiminin hem onu üreten özel kişilere, hem de topluma olan maliyetini gösterir, bunlar arasında bir sapma söz konusu değildir. Ancak bu varsayım çoğu kez gerçeklere ters düşer. Çünkü uygulamada özel monopoller, hükümet müdahaleleri veya üretimdeki dışsallıklar nedeniyle özel maliyet ve sosyal maliyet eşitliği sağlanamamaktadır. İşte, tam rekabet koşullarının geçerli olmadığı böyle bir ortamda, yalnızca ticareti serbestleştirmekle üretimde ve tüketimde Pareto Optimumu sağlanamaz. Bu durumda hala uygulanan kısıtlamaları dengeleyecek yeni kısıtlayıcı önlemler alınması, ülke refahı açısından daha yararlı olabilir. İşte, tam rekabet ve serbest ticaret politikalarının (birinci en iyi) gerçekleşmediği gerçek ortamda mevcut piyasa engellemelerini dengeleyecek yeni müdahaleci engellerin konulması (örneğin yeni gümrük tarifeleri gibi), ikinci en iyi politikalar diye adlandırılır.⁴²

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ile dünya kaynakları daha etkin kullanılacağından, bu durum dünya refahı açısından “Birinci En İyi Teori” olarak kabul edilir. Entegrasyonlar sonucu bir bölgede ticaretin serbestleştirilerek bölge dışındakilere karşı ortak tarifelerin uygulanması sonucu en azından bu bölge içerisinde ticaret serbestleştiği için bu durum ise dünya refahı açısından “İkinci En İyi Teori” olarak adlandırılmaktadır.

1.3.2. Ekonomik entegrasyonların dinamik refah etkileri

Ekonomik entegrasyon hareketleri üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve kaynak verimliliklerinde köklü değişiklikler yapar. Bunlar zaman içinde oluşan, ulusal geliri, kalkınma hızını ve ekonomik refahı yakından ilgilendiren değişimlerdir. Tek bir piyasanın yerine, entegrasyon hareketi ile ortak bir geniş piyasanın geçmesi, kaynak arzını, üretim yöntemini ve teknolojiyi değiştiren bu ekonomik entegrasyonların dinamik refah etkileri denilmektedir.⁴³ Zaman içerisinde oluşan dinamik refah etkileri, entegrasyon bölgesindeki ülkelerin üretim olanakları eğrisini sürekli olarak sağa doğru kaydırmakta ve kalkınma hızlarını etkilemektedir.

Ekonomik entegrasyon sonrası, üye ülkelerde oluşabilecek temel dinamik etkiler aşağıda açıklanmaktadır.

⁴² Seyidoğlu, **Age**, s.238.

⁴³ Seyidoğlu, **Age**, s.234.

1.3.2.1.Rekabet düzeyi üzerindeki etkileri

Rekabet, bir firmanın ürettiği malların ister iç tüketime isterse dış tüketime (ihracata) hitap etsin, benzer firmalar tarafından üretilen mallarla (ulusal veya uluslararası) kalite ve fiyat bakımından yarışabilecek düzeyde olmasıdır.⁴⁴ Entegrasyon öncesi yerli üretim gümrük tarifeleri ve diğer kısıtlamalarla aracılığıyla dış rekabetten korunurlar. Bu durumun uzun süre devam etmesi işletmelerin monopolleşmesine ve verimliliği düşük işletmelerin ortaya çıkmasına neden olur. Üretim dış dünyaya nazaran pahalılaşmış olur.

Entegrasyon sonrası, entegrasyon bölgesinde gümrük tarifelerinin ve diğer kısıtlamaların kaldırılması piyasanın genişlemesine, her üretim dalındaki işletme sayısının artmasına, dolayısıyla piyasadaki toplam işletme sayısının artmasına neden olacaktır. Bu durumda yerli işletmeler dış rekabetle karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Rekabetin devam etmesi halinde genişlemiş piyasalarda verimliliği düşük, pahalı üretim gerçekleştiren işletmeler ya piyasadan çekilecektirler yada verimli olabilecekleri başka sektörlerde üretimlerini devam ettirecektirler. Bu süreçte üreticilerin bir malı daha ucuza ve daha kaliteli olarak üretme istekleri, tüketicilerin malın daha kalitelisini daha ucuza satın alma fırsatına sahip olmaları refah seviyelerinde de bir artışın olacağını göstermektedir.

1.3.2.2.Ölçek ekonomilerinin etkileri

Ekonomik entegrasyonlarda piyasanın genişlemesi büyük ölçekli üretimlerin yapılmasını sağlayacaktır. Bu da ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bütün üretim faktörleri aynı anda ve aynı oranda arttırıldığında ortalama üretim maliyetleri azalıyor veya verimlilik artıyorsa buna ölçek ekonomileri denilmektedir.⁴⁵ Ölçek ekonomileri içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri diye iki başlık altında incelenmektedir.

İçsel ölçek ekonomileri; üretim hacmindeki genişleme sonucunda işletme içinden kaynaklanan maliyet düşürücü etkilerdir.⁴⁶ Piyasanın genişlemesiyle kitle üretime geçen işletmelerde iş bölümü ve uzmanlaşma artacağından, işletmenin

⁴⁴ Ahmet Çimen, **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri**, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1996, s.29.

⁴⁵ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus, **Economics**, Fourteenth Edition, McGraw-Hill, Singapore, 1992, s.735.

⁴⁶ Dura, Atik, **Age**, s.24.

maliyetleri bundan olumlu etkilenecektir. İşletmeler aynı girdiyle daha fazla çıktıya veya daha az girdiyle aynı çıktıya sahip olabileceklerdir. Ayrıca büyük piyasa ya üretim yapacak olan işletmeler gelişmiş teknolojiye sahip olmak isteyecektir ki bu da firmanın verimliliğini arttıracaktır.

Dışsal ölçek ekonomileri ise, bir işletmenin kendi faaliyetleri dışında herhangi bir maliyete katlanmadan başka ekonomik faaliyetler sonucu bir takım yararlar sağlamasına denilmektedir.⁴⁷ Dışsal ölçek ekonomileri, endüstrinin büyümesiyle daha ucuza hammaddeye ve yetiştirilmiş kalifiye işgücünü sahip olunması, teknik bilgilerin genişleyip ve hızla yayılması, endüstriye yönelik alt yapı hizmetlerinin artması, ulaşım maliyetlerinin azalması, vb. gibi değişik durumlarda ortaya çıkmaktadır. Ölçek ekonomileri, ekonomik entegrasyonların uzun dönemde ortaya çıkması beklenen dinamik refah etkilerinden biridir.

1.3.2.3.Verimlilik üzerine etkileri

Entegrasyon sonrası büyüyen piyasada rekabetin başlaması, kitle üretime geçilmesi, ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması uzun dönemde entegrasyon bölgesinde verimliliğin artırmasına sebep olacaktır. Hem mal piyasasında hem de faktör piyasasında bölge içi hareketlilik arttığında her iki piyasada da kaynaklar daha etkin kullanılmış olacaktır. Ülkelerin verimlilik düzeylerinin artması, ülkelerin kalkınmasını olumlu yönde etkileyecektir. Bu da entegrasyon bölgesinde refah seviyesinin yükseleceği anlamına gelmektedir.

1.3.2.4.Yatırım ve yabancı sermaye üzerine etkileri

Ekonomik entegrasyonla birlikte artan verimlilik ekonomik kalkınmayı da beraberinde getirecektir. Bu durum ulusal gelirden bir artış doğuracaktır. Ulusal gelirin artması tasarrufları, tasarruflardaki artış da yatırımları arttıracaktır. Ayrıca piyasanın genişlemesi sonucu kitle üretime geçilmesi, verimliliğin artışı ve teknik imkânların artışı da yatırım miktarını arttırabilecektir.⁴⁸

Yatırımları arttırmanın bir diğer yolu da yabancı sermayenin bölgeye çekilmesiyle olmaktadır. Piyasa hacminin genişlemesi, birlik içinde üretimin daha etkin

⁴⁷ Ertürk, Age, s.94.

⁴⁸ Ramazan Kılıç, **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği Ekonomik Entegrasyon Teorisi Gümrük Birliği Teorisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s.37.

ellerde toplanmasına ve bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımının gelmesine neden olacaktır.⁴⁹ Ekonomik entegrasyonlarda üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifelerinin olumsuzlarından etkilenmek istemeyen işletmeler yatırımlarını entegrasyon bölgesine kaydırırlar.

Yatırımların bölgede artması üretim, rekabet, verimlilik, teknoloji girişi, istihdam üzerine olumlu etkiler yapacağından, bölge refahının artması beklenir.

1.3.2.5.Ekonomik kalkınma üzerine etkileri

Ülkelerin karşı karşıya kaldıkları değişik darboğazlar entegrasyon sürecinde ortadan kalması beklenmektedir. Bu darboğazların ortadan kalkması entegrasyona üye ülkelerin kalkınmalarını olumlu etkileyecektir. Bu darboğazlar aşağıda kısaca açıklanmıştır.⁵⁰

Dar Piyasalar Darboğazı: Entegrasyon içi serbest ticaretin başlaması üzerine, ticaret sapması ve ticaret genişlemesinin doğmasıyla, çeşitli mallara yönelen talep artacak; bölge içi ticaret hacmi yükselecektir. Talep artışı ise, entegrasyon girişimcileri bakımından dar ulusal piyasaların bölge çapında genişlemesi demektir. Talep artışıyla yatırımlar ve dolayısıyla üretim artarak, kalkınma olumlu etkilenebilecektir.

Döviz Darboğazı: Entegrasyon sonrası üye ülkeler hem önceden gelişmiş ülkelerden ithal ettikleri tüketim mallarını artık birbirlerinden almaya başlamaları, hem bölgeye yabancı sermaye girişinin hızlanması ve hem de üye ülkeler ticaret hadlerini birlik lehine çevirdikleri ölçüde üye ülkelerde döviz kaynakları genişleyeceğinden kalkınma olumlu etkilenecektir.

Nitelikli İşgücü Darboğazı: Yabancı sermaye nitelikli işgücünü beraberinde getirebilir. Ayrıca mevcut nitelikli işgücünden entegrasyon çapında daha rasyonel yararlanılabilir. Bunun ortaya çıkabilmesi için, entegrasyonların en az ortak Pazar aşamasında olması gerekir.

Tasarruf Darboğazı: Entegrasyonlar söz konusu darlığı giderici yönde fazla etki yapamazlar. Bununla beraber, yabancı sermaye entegrasyona yöneldikçe yabancılardan tasarruflarından faydalanma imkânı doğacaktır.

⁴⁹ Seyidoğlu, **Age**, s.235.

⁵⁰ Çelik, **Age**, s.375.

Sonuç olarak, entegrasyonlar kalkınmayı hızlandırma bakımından yalnız bir potansiyel hazırladıkları, bu potansiyellerden fiilen yararlanılmasının, uygun politikaların izlenmesine bağlı bulunduğu söylenebilir.

1.3.2.6.İstihdam üzerine etkileri

Ekonomik entegrasyonlardan üye ülkelerin beklentilerinden biride istihdam düzeyine yapacağı etkilerdir. Bu etkiler üye ülkelerin istihdam yapılarının, sahip oldukları istihdam düzeylerine göre olumlu ve olumsuz yönde olacaktır.

Entegrasyon bölgesinde rekabet ve ölçek ekonomileri sonucu verimliliğin artacağı, bunun sonucunda ekonomik kalkınma ve beraberinde de ulusal gelirin yükseleceği, tasarrufların ve yatırımların artacağı daha önce açıklanmıştı. Ayrıca bölgeye yabancı sermaye girişinin de hızlanacağına yukarda değinilmişti. Gerek yerli yatırımların artması ve gerekse yabancı yatırımların artması üye ülkelerin istihdam düzeylerine olumlu etki yapacak gelişmelerdir. Yatırımlar sonrası ülkelerde oluşacak yeni iş imkânları veya ortaya çıkacak yeni iş alanları işsizliğin azalmasında olumlu etki yapacaktır.

Entegrasyon sonrası bazı sektörlerdeki istihdamın da olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır. Özellikle yüksek gümrük tarifeleriyle korunan sektörlerdeki işletmeler, entegrasyon sonrası gümrük tarifelerinin kalkması ile korumasız kalacaklar ve yeni durumda oluşacak dış rekabette başarılı olamazlarsa piyasadan çekilmek zorunda kalacaklardır. Ancak gerek ticaret yaratılması ve gerekse ticaret sapması sonucu oluşabilecek bu durumlardan ithalat yapan ülkeler olumsuz, ihracat yapan ülkeler ise olumlu etkilenecektir. Bu durum ekonomik entegrasyonların beklenen bir sonucudur.

1.3.2.7.Teknolojik gelişme üzerine etkileri

Ekonomik entegrasyon üye ülkelerin teknolojik gelişmelerini arttırır. Geniş bir piyasa, büyük işletmelerin kurulmasına yol açar. Bu ise bir yandan yurt dışından ileri tekniklerin aktarılmasına, öte yandan da işletmeler bünyesinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha büyük fonlar ayrılmasına olanak verir.⁵¹ Ülkelerde artan teknolojik gelişme düzeyi ve bunun beraberinde oluşacak diğer dinamik etkiler ekonomik yapıyı canlandıracak, büyümeyi hızlandıracaktır.

⁵¹ Seyidoğlu, **Age**, s.235.

1.3.2.8.Döviz rezervleri üzerine etkileri

Ekonomik entegrasyonlarda üye ülkeler döviz rezervlerine daha az ihtiyaç duymaktadır. Özellikle sanayi malları ithalatında talep edilecek döviz miktarında bir azalma olması beklenir.

Entegrasyonların döviz rezervlerine olan ihtiyacı iki şekilde azaltması beklenmektedir.⁵² Bunlardan biri, entegrasyona giden ülkelerin uluslararası alanda pazarlık gücünün artması, dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirecektir. Bu da ithalat fiyatlarının düşmesi ihracat fiyatlarının yükselmesi anlamına gelmektedir. İthalat fiyatlarının düşmesi bir taraftan başka ülkelere ödenen döviz miktarını azaltırken, öte taraftan ihracat fiyatlarının yükselmesi ülkeye döviz girişini arttıracaktır. Diğerisi ise, entegrasyonlarda üretimin artması, ithalatı azaltırken ihracattı arttırmaktadır. Geniş bir piyasa için üretim yapılması, üye ülkelerdeki işletmelerin ölçek ekonomilerine ulaşmalarını, böylece dünya piyasalarındaki rekabet güçlerini arttırarak daha fazla ihracat yapmalarını sağlayacaktır.

1.4.Ekonomik Entegrasyonların Başarı Şartları

Ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmeleri ve varlıklarını uzun süre devam ettirebilmeleri bir takım şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Entegrasyonun çok daha kolay ve başarılı olmasını sağlayacak bu şartlar aşağıda kısaca açıklanmıştır.⁵³

Ekonomik Gelişme Farklılıkları: Ekonomik entegrasyona üye bazı ülkeler çok geri kalmış, diğerleri nispeten gelişmiş ise entegrasyonun başarı şartı düşük olur. Üretim yapıları az gelişmiş ülkelerde tarım sektörüne, gelişmiş ülkelere ise sanayi sektörüne yönelik olacağından istenilen rekabet oluşmayacaktır. Bu da entegrasyonlardan beklenen refah artışının ortaya çıkmayacağı anlamına gelmektedir. Üye ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının az olması halinde, beklenen rekabetin ortaya çıkması kolaylaşacaktır. Ayrıca azgelişmiş ülkelerdeki nitelikli kaynaklar ve kalifiye işgücü entegrasyon sürecinde gelişmiş ülkelere gideceğinden, bu durum azgelişmiş ülkeleri daha da geri kalmasına neden olacaktır.

⁵² Dura, Atik, **Age**, s.24-25

⁵³ Çelik, **Age**, s.377-378.

Ekonomik Sistemler: Ekonomik entegrasyona giren ülkelerin ekonomik sistemlerinin aynı olması, özelliklede piyasa mekanizmasına dayanması gerekir. Farklı piyasa mekanizmalarının işlediği ülkeler arası oluşturulacak entegrasyonlar beraberinde farklı sorunlar getirecektir.

Coğrafi Yakınlık: Coğrafi olarak birbirlerine daha yakın olan ülkeler arasında yapılan ekonomik entegrasyonlar daha başarılı olur. Dış ticarete ulaştırma ve taşıma giderleri önemli bir maliyettir. Entegrasyon sonrası gümrük tarifelerinin ve diğer kısıtlamaların ortadan kalkması halinde bile, eğer üye ülkeler birbirlerine coğrafi olarak uzaksa, karşılaştırmalı üstünlükler elde edemeyebilirler.

Faktör donanımındaki Farklılıklar: Bazı ülkelerde emek bol ve ucuz, bazı ülkelerde sermaye bol ve ucuz ise uzmanlaşma açısından yararlı olacak ve entegrasyonun başarısını olumlu etkileyecektir. Entegrasyondan önce üye ülkelerde toprak-emek dengesi sağlanmış ise göç sorunu ortaya çıkmayacaktır.

Alt Yapı İmkânları: Piyasalar arası mal, hizmet ve faktör hareketlerini hızlı bir şekilde sağlamak için ulaştırma ve haberleşme altyapısının tüm üye ülkelerde yeterli olması gerekir. Piyasalar arası geçişi olumsuz etkileyen bu durum daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bu ülkelerde yeterince karayolu, demiryolu ve denizyolu ulaşımı gelişmemiş olduğundan taşıma maliyetleri yüksektir.

Haberleşme de bu denli önemlidir. Eğer piyasalar arası bilgilenme yeterince sağlıklı yapılamıyor ise piyasaların etkinliğinden söz etmek hemen hemen imkânsızdır.

Döviz Kuru Politikası: Entegrasyon bölgesinde uygulanacak yanlış bir döviz kuru politikası, bölge içi ticareti engel olabilir. Aşırı değerlenmiş kurlar, üçüncü ülkelerden ithalat yapılmasını teşvik eder, ihracatı ise azaltır. Entegrasyon bölgesinde gerçekçi ve uyumlu döviz kuru politikaları uygulanması, entegrasyon kazançlarını arttıracaktır.

Finansal Kuruluşlar: Entegrasyon bölgesinde meydana gelebilecek ödeme sorunlarını çözenin en kolay yolu ortak finans kuruluşlarının oluşturulmasıdır. Bu kuruluşlar bir yandan açık veren ülkelere finansman sağlarken, bir yandan da bölge içersinde gerçekleştirilebilecek ortak politikaların, ortak yatırımların ve projelerin kredilendirilmesine yardımcı olacaktır.

Sosyo-Kültürel Yapı: Entegrasyona katılacak ülkelerin siyasi, kültürel, tarihi, askeri ve dini bakımdan ortak değerlerinin olması, bu süreci olumlu etkileyecektir.

Uygulamada bu tür ortak değerlerin başarıyı etkilemede önemli bir faktör olduğu görülmektedir.

Ekonomilerin Tamamlayıcı veya Rakip Olması: Entegrasyonu oluşturan ülkelerin elde edeceği kazançlar ürettikleri malların veya mal gruplarının durumuna göre değişebilmektedir. Bu durum Viner tarafından “Tamamlayıcı Ekonomiler” ve “Rakip Ekonomiler” olarak ifade edilmektedir. Entegrasyon öncesi yüksek gümrük tarifeleri arkasında üretilen mallar büyük ölçüde benzer veya aynı ise, bu malların üretildiği ülkeler “Rakip veya Benzer Ekonomilere”, eğer üretilen bu mallar birbirlerinden farklı ise, bu ülke ekonomilerinin de “Tamamlayıcı Ekonomilere” sahip olduğu kabul edilir. Oluşturulacak entegrasyonun, rakip ekonomiler arasında mı, yoksa tamamlayıcı ekonomiler arasında mı daha başarılı olacağı konusunda iktisatçılar arasında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ülkeler birbirlerine karşı dört durumda bulunabilirler. Aşağıda değişik ekonomik yapılarda elde edilecek refah kazançları veya kayıpları değerlendirilmektedir.⁵⁴

a-Aktüel Rakip – Potansiyel Rakip

b-Aktüel Tamamlayıcı – Potansiyel Tamamlayıcı

c-Aktüel Rakip – Potansiyel Tamamlayıcı

d-Aktüel Tamamlayıcı – Potansiyel Rakip

Eğer entegrasyonu oluşturan ekonomiler rakip ekonomiler ise (büyük ölçüde benzer malları üretme ve maliyet itibariyle birbirine yakın olma durumu), bu durum mallar arasında ikame fırsatları yaratacağından ticaret yaratma etkisi büyük olacaktır. Fakat o malın en düşük maliyetli ülkesi entegrasyon dışında kalıyorsa bu istisnai olarak ticaret saptırma etkisine yol açacaktır. Tamamlayıcı ekonomiler (birbirinden farklı mallar üreten veya maliyet yapıları arasındaki fark büyük olan) arasında oluşacak entegrasyon, kaynakların yeniden dağılımını fazla etkilemeyeceği için ticaret yaratma çok büyük olmayacaktır.⁵⁵ Bu durumda entegrasyonlar rakip ekonomiler arasında olduğunda ticaret yaratıcı etkinin daha büyük olacağından, dünya refahına katkısının olumlu olması beklenir. Ancak tamamlayıcı ekonomiler arasındaki entegrasyonda ticaret saptırıcı etkinin daha belirgin olarak ortaya çıkacağından, dünya refahına katkısı da olumsuz olacaktır. Yukarıdaki değerlendirme Aktüel Rakip-Potansiyel Rakip veya Aktüel Tamamlayıcı-Potansiyel Tamamlayıcı varsayımı altında yapılmıştır.

⁵⁴ Üstünel, **Age**, s.34.

⁵⁵ Ertürk, **Age**, s.143.

Meade,⁵⁶ tamamlayıcı ekonomilerden ziyade rakip ekonomiler arasında entegrasyon kurulması fikrine karşı çıkmaktadır. Tamamlayıcı ekonomiler ifadesi, iki ekonomi arasında ticaret olmadığı zaman her iki ülkede oluşacak karşılaştırmalı maliyetlerin büyük farklar göstermesi, anlamında tarif edildiği zaman bu özellikteki iki ekonominin entegrasyonundan doğacak ekonomik kazanç rakip ekonomilerin (nispi maliyet yapıları birbirine benzeyen ülkeler) entegrasyonu halinde yaratılabilecek ekonomik kazançtan çok daha fazla olacaktır. Çünkü Meade'e göre entegrasyonlardan doğacak ekonomik kazancı sadece ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin karşılaştırılmasıyla ölçülemez. Eğer nispi maliyet arasındaki fark çok az ise, büyük bir ticaret artışı bile çok küçük bir kazancı ifade edebilir. Burada esas alınacak ölçü iki ekonominin bugünkü durumu değil, gelecekteki muhtemel durumu olmalıdır.⁵⁷ Meade bu değerlendirmeyi Aktüel Tamamlayıcı – Potansiyel Rakip varsayımı altında yapmaktadır.

Maliyet yapıları arasındaki önemli derecede farklılık bulunan ülkelerin kuracakları entegrasyonlar, entegrasyonun ticaret yaratması şartıyla, benzer veya rakip ekonomilerin kuracakları entegrasyonlara göre daha fazla kazanç yaratabilir. Tamamlayıcı ekonomiler arasındaki entegrasyonun, benzer ekonomiler arasındaki entegrasyondan daha kazançlı olabilmesi için, kurulan entegrasyonun özellikle ticaret yaratıcı tarafının ağır basması gerekir. Bu sebeple, yüksek gümrük koruyuculuğunda farklı malları üreten ülkelerin kuracakları entegrasyonlar, aynı veya benzer malları yüksek gümrük koruyuculuğunda üreten ülkelerin kuracakları entegrasyona göre daha kazançlı olabilir. Entegrasyondan önce aynı üretim listelerine sahip olan ülkelerin maliyet yapıları arasındaki büyüklük oranında, entegrasyondan sağlanacak kazanç artabilir.⁵⁸

1.5.Dünya'da Ekonomik Entegrasyon Uygulamaları

Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, dünyada 2009 yılı itibarıyla 247 adet ekonomik entegrasyon girişi bulunmaktadır.⁵⁹ Bunların 13 tanesi Tercihli Ticaret Anlaşması, 148 tanesi Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması, 20 tanesi Gümrük Birliği

⁵⁶ J.E. Meade, **The Theory of Customs Unions**, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1955.

⁵⁷ Üstünel, **Age**, s.36.

⁵⁸ Karluk, **Age**, s.249.

⁵⁹ Dünya Ticaret Örgütü, (<http://rtais.wto.org/UI/publicPreDefRepByRTAType.aspx>, Erişim Tarihi:05.05.2009)

Anlaşması ve 67 tanesi ise Ekonomik Entegrasyon Anlaşmasıdır. Bunların tamamına değinmek çalışmamızın içeriğine uygun düşmemektedir. Aşağıda dünya ekonomisi içerisinde önemli yer tuttuğu genel kabul görmüş bazı entegrasyon anlaşmaları kısaca açıklanacak, bazılarının ise sadece isimleri belirtilecektir.

1.5.1. Avrupa Birliği (EU)

Avrupa kıtasında birleşme hareketleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Sürekli yapılan savaşlar ve bu savaşların yaptığı tahribatların ortadan kaldırılması, siyasi istikrarın ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için Avrupalı devletler ikinci dünya savaşı sonrası çalışmalarını hızlandırmıştır. Uzun bir süreçten sonra oluşturulan Avrupa Birliği (AB) dünyada en gelişmiş entegrasyon özelliğini taşımaktadır.

Avrupa Birliği'nde, 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasıyla ilk adım atılmıştır. AKÇT'nin kurucu üyeleri; Almanya Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'tur. AKÇT'nin göstermiş olduğu başarı üye ülkelerin ekonomik alanda da başarılı olabilecekleri fikrini doğurmuş ve 1957 yılında Roma Anlaşması imzalanarak iki yeni topluluğun kurulmasına karar verildi. Bunlardan biri Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), diğeri ise Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)'dur.⁶⁰ AET'de temel hedef Avrupa ortak pazarının kurulmasıydı. Böylece Avrupa Birliği'nin temelini atıldığı ilk adımlar atılmış oldu.

1967 yılında AB'nin temelini oluşturan üç kurum tek çatı altında birleştirildi ve yeni örgüt Avrupa Topluluğu (AT) adını aldı. Üye ülkeler arasında 1968 yılında, Roma anlaşmasında öngörülen gümrük birliğinin kurulması gerçekleştirildi. Kurucu altı üye arasında ticareti engelleyen engeller kaldırıldı ve dışa karşı ortak gümrük tarifesini uygulanmaya başlandı. Avrupa'da tek Pazar hedefinin oluşturulması için 1987 yılında Tek Avrupa Senedi kabul edilmiştir.⁶¹ Tek pazarda ürünlerin, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlandığı, iç sınırları olmayan bir bölge hedeflenmiştir.

Başlangıçta ekonomik gerekçelerle kurulan topluluk 1992 yılında yapılan Maastricht Anlaşması ile yeni bir çehreye bürünmüştür. Resmi adı Avrupa Birliği Anlaşması olan bu anlaşmanın temel amacı Avrupa Birliği'ni kurmaktır. Bu çerçevede, hedeflenen AB'nin tesisi için, uygun ortamı oluşturma, üye ülkeler arasında ortak

⁶⁰ Michael Gallagher, Michael Laver, Peter Mair, **Representative Government in Western Europe**, First Edition, McGraw-Hill Inc, USA, 1992, s.267.

⁶¹ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 7.Baskı, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul, 2003, s.61.

dayanışmayı güçlendirme, demokratik yapı, hukuk devleti ve temel insan haklarına sahip bir Avrupa hedeflenmiştir.⁶² Bu anlaşma hükümleri uyarınca, iç sınırların kalktığı bir alan oluşturulması ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi, tek para birimi, tek vatandaşlık ve ortak bir savunma sisteminin kurulması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda 1998 yılında Avrupa Merkez Bankası kurularak, AB'nin tek para birimi olan EURO 1 Ocak 2002 tarihinde piyasaya sürüldü. AB üyesi ülkelerin EURO alanına dahil olmaları Maastricht kriterlerine göre mümkün olmaktadır. Bu kriterleri yerine getiren 16 AB üyesi ülke EURO alanına katılmıştır.

1951 yılında altı üye ülkeyle temelleri atılan AB, zaman içerisinde genişlemeler yaparak 27 üyeli bir birlik haline gelmiştir. AB'nin 27 üyesi şunlardır: Kurucu üye ülkeler; Almanya Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg; 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda; 1981 yılında Yunanistan; 1986 yılında İspanya ve Portekiz; 1995 yılında Avusturya, İsveç ve Finlandiya; 2004 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Malta; 2007 yılında ise Romanya ve Bulgaristan'dır.

Yaklaşık 450 milyon nüfusa sahip AB, 2007 yılında 5,28 trilyon dolarlık ihracat, 5,4 trilyon dolarlık ise ithalat gerçekleştirmiştir. Dünya ihracatının %38,2'si, dünya ithalatının ise %38,64'ü bu bölgeden yapılmaktadır.⁶³

1.5.2.Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasında oluşturulmuş bir serbest ticaret bölgesidir. İlk önce ABD-Kanada arasında 1988'de imzalanıp, 1989 yılında yürürlüğe giren ABD-Kanada Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulmuştur. Daha sonra 1992 yılında, ABD-Meksika ve Kanada-Meksika arasında anlaşmalar imzalanmış ve bu üç anlaşmaya dayanılarak 1994 yılında yürürlüğe girmek üzere NAFTA kurulmuştur.

NAFTA anlaşmasının 102.maddesine göre, NAFTA'nın temel hedefleri üye ülkeler arasında mal ve hizmet hareketliliğini kolaylaştırmak, ticareti engelleyen engelleri ortadan kaldırmak, bölgede rekabeti geliştirmek, fikri mülkiyet haklarını

⁶² Kılıç, Age, s.54.

⁶³ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:05.05.2009)

koruma altına almak, taraflar arasındaki sorunların çözümü için etkili prosedürler geliştirmektedir.⁶⁴ NAFTA anlaşmasına göre, söz konusu üç ülke arasındaki ticaret ve yatırım alanlarında liberal kurallar geçerli olmaya başladı. Bu anlaşmayla ilk kez yabancı şirketlere, anlaşma ülkelerini uluslararası tahkim kurallarında tek taraflı olarak dava etme hakkı tanınmıştır.⁶⁵

NAFTA, temelde sanayi ve tarım ürünlerinin bölge içerisinde serbest dolaşımını hedeflemektedir. Bölge içerisinde bu malların serbest dolaşımı 2008 yılı sonu itibarıyla büyük ölçüde tamamlanacaktır.⁶⁶ NAFTA bölge içerisinde ticareti serbestleştirirken, bölge dışındaki ülkelere karşı her ülke kendi ulusal dış ticaret politikalarını izlemektedir.

Yaklaşık 400 milyon toplam nüfusu sahip NAFTA, 1995 yılında 856 milyar dolarlık ihracat yaparken, bu rakam 2007 yılında 1,85 trilyon dolara ulaşmıştır. Dünya ihracatının yaklaşık %13,38'i bu bölgeden yapılmaktadır. NAFTA ithalatı ise 1995 yılında yaklaşık 1014 milyon dolardan, 2007 yılında 2700 milyon dolara çıkmıştır. Dünya ithalatının %19,21'i NAFTA bölgesinden gerçekleşmektedir.⁶⁷ Gerek pazar büyüklüğüyle ve gerekse ticari hacmine bakılığında NAFTA, dünya ekonomik entegrasyon hareketlerinin en önemlilerinden biri olma özelliğini her geçen gün arttırmaktadır.

1.5.3. Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)

Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği örgütü Asya, Pasifik ve Okyanusya bölgesinde ekonomik gelişmeyi ve refah düzeyini daha ileriye taşımak için 1989 yılında kurulmuş bir uluslar arası ekonomik örgüttür. APEC'in 21 üyesi bulunmaktadır. Bunlar Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Çin, Hong Kong (Çin), Tayvan (Çin), Endonezya, Japonya, Güney Kore, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya Federasyonu, Singapur, Tayland, Amerika Birleşik Devletleri ve

⁶⁴ Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, (<http://www.nafta-sec-alena.org/en/view.aspx?x=283>, Erişim Tarihi:01.05.2009)

⁶⁵ Mehmet Hasgüler, Mehmet B.Uludağ, **Uluslararası Örgütler**, 2.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.247.

⁶⁶ Outlook Report from the Economic Research Service, "NAFTA at 13 Implementation Nears Completion", **United States Department of Agriculture**, USA, March 2007, s.4.

⁶⁷ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:05.05.2009)

Vietnam'dır. APEC üyeleri dünya nüfusunun yüzde 40'ına, dünya GSYMH'sinin yüzde 54'üne ve dünya ticaret hacminin de yaklaşık yüzde 44'üne tekabül etmektedir.⁶⁸

APEC birçok uluslararası örgütten farklı olarak bağlayıcılığı olmayan taahhütler temelinde ve açık diyalog esasına göre faaliyetlerini yürütmektedir. APEC, üyelerine antlaşmalara dayanan hukuki yükümlülükler getirmemekte, kararlar oybirliğiyle alınmakta, yükümlülükler ise gönüllü olarak üstlenilmektedir.

APEC bünyesinde ticaret ve yatırımları izleme, yatırım ve teknoloji transferi, insan kaynaklarını geliştirme, enerji, telekomünikasyon, deniz kaynaklarının korunması, balıkçılık, ulaştırma ve turizm gibi konularda çalışma grupları bulunmakta, yüksek düzeyli memurlar ve bakanlar düzeyinde toplantılar düzenlenmekte ve ülke liderlerinin katıldığı zirvelerde APEC çerçevesindeki gelişmelere yön verilmektedir.

APEC çerçevesindeki işbirliğinin temel hedefleri üyeler arasında gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve diğer ticaret engellerinin azaltılması, yerel bazda verimli ekonomilerin oluşmasına katkı sağlanması, bu sayede ithalatın önemli bir biçimde artırılmasıdır. APEC'in koyduğu bu hedeflerin gerçekleştirilmesi açısından APEC'e üye ülke liderlerinin 1994'te Endonezya'nın Bogor şehrinde kabul ettikleri "Bogor Hedefleri" anahtar bir yer tutmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler açısından 2010, gelişmekte olan ülkeler tarafından ise 2020 yılında hayata geçirilmesi öngörülen bu hedefler, özetle, Asya- Pasifik bölgesinin bir serbest ticaret ve yatırım alanı haline getirilmesini hedeflemektedir. Bunun yanında, sözkonusu belgede sanayileşmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomilerin kalkınmasına katkıda bulunması, çok taraflı uluslararası ticaret sisteminin güçlendirilmesi, Asya-Pasifik bölgesinde ticaret ve yatırım serbestîsinin artırılması, Asya-Pasifik kalkınma işbirliğinin yoğunlaştırılması gibi hedeflere yer verilmiştir. Ayrıca APEC'in içine dönük bir ticari blok haline gelmesine karşı olunduğu vurgulanarak, çok taraflı ticaret müzakerelerinin başarıyla sonuçlanmasına yönelik desteğin altı çizilmiştir.⁶⁹

APEC ülkeleri 2007 yılında 6,2 trilyon dolarlık ihracat, 6,5 trilyon dolarlıkta ithalat gerçekleştirmiştir. Buna göre dünya ihracatının % 45'i, dünya ithalatının ise

⁶⁸ Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği, (<http://www.apec.org/>, Erişim Tarihi:03.05.2009)

⁶⁹ Halit Başar, "Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, TC Dışişleri Bakanlığı Yayını, Sayı: XXIV, Şubat 2007.

%46'si APEC bölgesinden yapılmaktadır.⁷⁰ APEC, dünya ekonomisi üzerinde hem bölgesel hem de bütün olarak önemli bir güç olacağı muhtemeldir.

1.5.4.Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)

Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), 1960 yılında Stockholm anlaşmasıyla kurulmuştur. EFTA'nın kurucu üyeleri Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsviçre, İsveç ve İngiltere'dir. Zaman içerisinde EFTA'ya bir yandan yeni üyeler katılırken, bir yandan da mevcut üyeler ayrılmıştır. Finlandiya, İzlanda, Lihtenştayn EFTA'ya sonradan katılan ülkeler olurken, Danimarka, İngiltere, Portekiz, Avusturya, Finlandiya ve İsveç EFTA'dan ayrılan ülkeler oldu. 2009 yılı itibarıyla EFTA'nın dört üyesi bulunmaktadır. Bu üyeleri Norveç, İzlanda, İsviçre ve Lihtenştayn'dir.

EFTA, bir serbest ticaret bölgesidir. Anlaşma doğrultusunda bölge içinde ticaret serbestleştirmeyi başarmıştır. Üçüncü ülkelere karşı her üye kendi ulusal dış ticaret politikalarını uygulamaktadır. Yaklaşık 12,5 milyon nüfusa sahip EFTA, 2007 yılında 313 milyar dolarlık ihracatla dünya ihracatının %2,26'u ve 246 milyar dolarlık ithalatla da dünya ithalatının %1,74'ini gerçekleştirmiştir.⁷¹

1.5.5.Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA)

Latin Amerika ekonomik işbirliğini arttırmak için 1960 yılında Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay, Meksika, Paraguay ve Peru arasında Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) kuruldu. Daha sonra LAFTA'ya Kolombiya, Ekvator, Venezüella ve Bolivya katıldı. LAFTA anlaşması, üyeleri arasında ticarete konu olan engellerin en fazla 12 yıl içinde kaldırılmasını öngörmüştür. Ancak bu gerçekleştirilemedi. LAFTA çerçevesinde ticarete daha fazla serbestleşmenin gerçekleştirilememesi, üye ülkelerin farklı gelişmişlik seviyesinden kaynaklanmıştır. Bölgenin en az gelişmiş ülkeleri olan Paraguay ve Ekvator için muafiyet ve istisnalar konulması gerekmiş, Sili, Kolombiya, Peru ve Uruguay ise, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi nispeten daha çok gelişmiş ülkelerin rekabetinden çekinmişlerdir.

⁷⁰ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:06.05.2009)

⁷¹ EFTA, **48th Annual Report of The European Free Trade Association 2008**, March 2009.

Kuruluşundan itibaren geçen 20 yıllık süre içerisinde LAFTA, başarıya ulaşamamış, iç ticarete tam bir liberalleşmeyi sağlayamamıştır.⁷²

LAFTA, 1980’de feshedildi ve yerine Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA) kuruldu. LAIA’ya üye ülkeler şunlardır: Arjantin, Bolivya, Ekvator, Kolombiya, Küba, Meksika, Paraguay, Peru, Şili, Uruguay ve Venezüella. LAIA’nın kısa dönemde amacı, üye ülkeler arasında tercihli bir ekonomi bölgesi oluşturmaktır. Uzun dönemde ise, Latin Amerika Ortak Pazarını kurmaktır. Yaklaşık 450 milyon nüfusa sahip LAIA, 2007 yılında 713 milyar dolarlık ihracat ve 653 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir.⁷³ Dünya ihracatının %5,15’i ve ithalatının da %4,65’si LAIA’dan yapılmaktadır.

1.5.6.Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR)

Güney Ortak Pazarı, 1991 yılında Asuncion anlaşmasıyla Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında kurulmuş bir ekonomik entegrasyondur. Yaklaşık 260 milyon nüfusuyla AB ve NAFTA’dan sonra dünyanın üçüncü büyük ekonomik entegrasyonudur.

Gümrük tarifelerinin sıfırlanmasını ve üyeler arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını amaçlayan MERCOSUR, Latin Amerika kıtasının yüzölçümünün %59’unu, nüfusunun %44’ünü, GSMH’sinin %51’ini kapsayan önemli bir entegrasyon hareketidir. Ocak 1995 itibarıyla Gümrük Birliğini de gerçekleştiren MERCOSUR, AB örneğini izleyerek, her alanda entegrasyona doğru ilerlemektedir. AB benzeri, rekabet politikalarının uyumlaştırılması, parasal entegrasyon ve ortak ekonomik kurumlar gibi konular MERCOSUR’un da gündemindedir. 2005 yılında üye ülkeler arasındaki ticaretin tam olarak serbestleştirilmesi öngörülmektedir.⁷⁴

MERCOSUR, Güney Amerika’da daha güçlü bir ekonomik entegrasyonun meydana gelmesi için And Topluluğu ülkeleri ile 2004 yılında Güney Amerika Ülkeleri Birliği oluşturulmuştur. MERCOSUR bölgesinden 2007 yılında 224 milyar dolarlık

⁷² Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 3.Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul, 1996, s.358.

⁷³ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:05.05.2009)

⁷⁴ Hasan Sabır, “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: MERCOSUR Örneği”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:7, Sayı:25, Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası, Temmuz 2002.

ihracat ve 184 milyar dolarlık ise ithalat gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında dünya ihracatın yaklaşık %1,6'sı, ithalatının da yaklaşık %1,3'ü bu bölgeden yapılmıştır.⁷⁵

1.5.7.And Ülkeleri Topluluğu (ANCOM)

Güney Amerika ülkeleri arasında 1969 yılında Cartagena Anlaşmasıyla kurulmuş bir örgüttür. Andean Paketi olarak kurulan bu örgüt 1996 yılında Andean Topluluğu adını almıştır. Topluluğun üyeleri Bolivya, Kolombiya, Ekvator ve Peru'dur. Venezüella ve Şili topluluğa katılmalarına rağmen daha sonra ayrılmışlardır. Üye ülkeler, And bölgesinde sanayide verimliliğin sağlanması, pazarın genişlemesi sonucu ortaya çıkacak ölçek ekonomilerinden ve ülke kaynaklarından maksimum faydalanma, ekonomik entegrasyonlardan doğacak kazançlardan üyelerin adil bir şekilde yararlanmayı hedeflemektedirler.⁷⁶ Bölge içerisinde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sağlanmış, üçüncü ülkeler karşı ortak gümrük tarifeleri uygulanmakta ve kişilerinde vizesiz seyahat yapmasına izin verilmektedir.

Güney Amerika'da daha güçlü bir yapının oluşturulması için And Topluluğu ülkeleri ile MERCOSUR ülkeleri arasında 2004 yılında Güney Amerika Ülkeleri Birliği oluşturulmuştur.⁷⁷

Yaklaşık 120 milyon nüfusa sahip And Topluluğu, 2007 yılında 75,6 milyar dolar ihracatla dünya ihracatının % 0,55'i gerçekleştirmektedir. 2007 yılında ithalat ise 69 milyar dolar olup, dünya ithalatının yaklaşık % 0,5'ine denk gelmektedir.⁷⁸

1.5.8.Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN)

Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), 1967 yılında Bangkok Anlaşmasıyla kurulmuştur. ASEAN'ın üyeleri Brunei Darussalam, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Tayland, Singapur ve Vietnam'dır.

ASEAN bölgede ekonomik büyümenin hızlanmasını, üye ülkeler arasında sosyal ve kültürel kalkınmanın sağlanmasını hedeflemektedir. 1992 yılında ASEAN Serbest

⁷⁵ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:06.05.2009)

⁷⁶ Karluk, **Age**, s.359.

⁷⁷ Güney Amerika Ülkeleri Birliği, (<http://www.comunidadandina.org/>, Erişim Tarihi:02.05.2009)

⁷⁸ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:07.05.2009)

Ticaret Bölgesi anlaşması imzalanmış ve bölgede bir tercihli ticaret alanı oluşturulmak istenilmektedir.⁷⁹

ASEAN, toplam 575 milyon nüfusa sahip bir pazara sahiptir. 2007 yılında ASEAN 865,8 milyar dolarlık ihracat ve 772 milyar dolarlık ise ithalat gerçekleştirmiştir.⁸⁰ Buna göre dünya ihracatının %6,26'sı, dünya ithalatının ise %5,49'u bu bölgeden yapılmaktadır.

1.5.9.Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, 1992 yılında Karadeniz'e kıyısı olan veya bu havzaya yakın olan ülkelerin katılımıyla oluşturulmuş bir ekonomik işbirliği örgütüdür. BSEC' nin üyeleri; Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Romanya, Moldova, Ermenistan, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Sırbistan'dır.

BSEC'nin amacı, kısa dönemde üye ülkeler arasında ticareti arttırmak ve çeşitlendirmek, karşılıklı yatırımları ve özellikle ortak yatırımları yoğunlaştırmak, diğer ekonomik koşulları güçlendirmek, uzun dönemde ise serbest ticaret bölgesi oluşturmaktır. Ayrıca BSEC, üye ülkeler arasında barışı, güveni ve siyasi dayanışmayı arttırmayı, refah düzeyinin yükseltilmesini, işsizliğin azaltılmasını, eğitim, kültür ve sağlık alanlarında işbirliğinin yapılmasını hedeflemektedir.⁸¹

BSEC, 2007 yılında 603,7 milyar dolarlık ihracat, 671 milyar dolarlık ta ithalat yapmıştır. Bu değerler, dünya ihracatının %4,36'sına, dünya ithalatının de %4,77'sine denk gelmektedir.⁸²

1.5.10.Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

Batı Afrika Devletleri Topluluğu, 1975 yılında Lagos Anlaşmasıyla Batı Afrika ülkeleri arasında kurulmuş bir ekonomik entegrasyon örgütüdür. Üye ülkeler Benin, Cabo Verde Adaları, Burkina Faso, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Fildişi Sahili, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Sierra Leone, Togo ve Senegal'dir. Örgüt merkezi Nijerya'nın başkenti Abuja'dır. Örgütün amacı, üye ülkeler arasındaki gümrük ve ticaret

⁷⁹ Güneydoğu Asya Ulusları Birliği, (<http://www.aseansec.org/>, Erişim Tarihi:03.05.2009)

⁸⁰ UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:07.05.2009)

⁸¹ Karadeniz Ekonomik İşbirliği, (<http://www.bsec-organization.org>, Erişim Tarihi: 05.05.2009)

⁸² UNCTAD, **Handbook of Statistics, 2008**, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I. International merchandise trade, Erişim Tarihi:07.05.2009)

kısıtlamalarını kaldırmak, serbest ekonomik ilişkiler kurmak ve üye ülke ekonomik politikaları arasında belirli bir uyumu gerçekleştirmektir.⁸³

Yaklaşık 250 milyon kişilik pazara sahip ECOWAS, 2007 yılında bölgeden 66 milyar dolarlık ihracat ve 57,5 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Dünya ihracatında ECOWAS'ın payı %0,48, ithalatında ise %0,41'dir.

1.5.11.Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO) 1985 yılında Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Türkiye, Pakistan ve Özbekistan arasında kurulmuştur. Çalışmamız içeriği doğrultusunda ECO hakkında ayrıntılı bilgi ileriki bölümlerde verilecektir.

1.5.12.Diğer uluslararası ve bölgesel ekonomik entegrasyon örgütleri

Dünya ekonomisinde önemli yer tuttuğu genel kabul görmüş bölgesel ekonomik entegrasyonlar yukarıda kısaca incelenmiştir. Değişik bölgelerde faaliyet gösteren bazı ekonomik entegrasyon örgütlerinin ise sadece isimleri aşağıda sıralanmıştır. Bunlara ait ihracat ve ithalat verileri ile dünya ihracat ve ithalatındaki payları Tablo1.5'te verilmiştir.

- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)
- Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC)
- İslam Konferansı Teşkilatı (OIC)
- Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)
- Avrupa Ekonomik Alanı (EEA)
- Doğu Asya Ekonomik Birliği (EAEC)
- Bangkok Anlaşması
- İktisadi İşbirliği İçin Güney Asya Kuruluşu (SAARC)
- Nordik Konseyi
- Baltık Gümrük Birliği
- Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)
- Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)
- Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (FTAA)

⁸³ Batı Afrika Devletleri Topluluğu, (<http://www.ecowas.int/>, Erişim Tarihi:03.05.2009)

- Karayip Ülkeleri Topluluğu (CARICOM)
- Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA)
- Doğu Karayip Ülkeleri Teşkilatı (OECS)
- Arap Ortak Pazarı (ACM)
- Mağrip Arap Birliği (UMA)
- Körfez İşbirliği Konseyi (GCC)
- Gelişen D-8 Örgütü (D-8)
- Asya Pasif Ticari Anlaşması (APTA)
- Mano Nehri Birliği (MRU)
- Doğu ve Güney Afrika Ekonomik İşbirliği (CBI)
- Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA)
- Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC)
- Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU)
- Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS)
- Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC)
- Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL)
- Orta Afrika Ülkeleri Gümrük Birliği (SACU)
- Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU)

Tablo 1.5’de seçilmiş bölgesel ekonomik entegrasyon örgütlerine ait 2007 yılı ihracat ve ithalat verileri yer almaktadır. Dünya toplam ihracat ve ithalatı içinde en yüksek paya sahip ilk altı örgüt sırasıyla APEC, EU, FTAA, NAFTA, APTA ve ASEAN’dır. Dünya ihracatının yaklaşık %45’i, ithalatının ise yaklaşık %46’si APEC tarafından; yine ihracatın %38’i, ithalatın ise %39’u EU tarafından gerçekleştirilmektedir. APEC ve EU örgütlerinin toplam ihracatları dünya ihracatının yaklaşık %83’üne; toplam ithalatları ise dünya ithalatının yaklaşık %85’ine denk gelmektedir.

Tablo 1.5. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örgütlerine Ait Dış Ticaret Verileri (2007 yılı, Milyon \$)

İhracat Verileri (Milyon \$)			İthalat Verileri (Milyon \$)		
Ülke Grubu	İhracat	Dünyadaki Payı	Ülke Grubu	İthalat	Dünyadaki Payı
1 APEC	6220182	44,97	1 APEC	6493435	46,19
2 EU	5283852	38,20	2 EU	5431428	38,64
3 FTAA	2336475	16,89	3 FTAA	3135840	22,31
4 NAFTA	1851499	13,38	4 NAFTA	2700837	19,21
5 APTA	1756140	12,70	5 APTA	1558493	11,09
6 ASEAN	865778	6,26	6 ASEAN	772225	5,49
7 LAIA	712956	5,15	7 BSEC	670993	4,77
8 BSEC	603668	4,36	8 LAIA	652939	4,65
9 GCC	533638	3,86	9 CIS	399868	2,84
10 CIS	502912	3,64	10 ECO	298775	2,13
11 EFTA	312905	2,26	11 GCC	285086	2,03
12 ECO	273185	1,97	12 SAARC	280779	2,00
13 MERCOSUR	224124	1,62	13 EFTA	245713	1,75
14 SAARC	184406	1,33	14 MERCOSUR	184469	1,31
15 SADC	139200	1,01	15 SADC	125631	0,89
16 UMA	128002	0,93	16 UMA	89200	0,63
17 COMESA	91564	0,66	17 COMESA	89055	0,63
18 ANCOM	75627	0,55	18 ANCOM	69379	0,49
19 ECCAS	75366	0,54	19 ECOWAS	57512	0,41
20 ECOWAS	66280	0,48	20 CACM	43452	0,31
21 CEMAC	31485	0,23	21 ECCAS	25001	0,18
22 CACM	21172	0,15	22 CARICOM	24612	0,18
23 CARICOM	18155	0,13	23 UEMOA	18411	0,13
24 UEMOA	14719	0,11	24 CEMAC	11915	0,08
25 CEPGL	2768	0,02	25 CEPGL	3807	0,03
26 MRU	1442	0,01	26 OECS	2592	0,02
27 OECS	337	0,00	27 MRU	2036	0,01
Dünya Toplamı	13833041		Dünya Toplamı	14056584	

Kaynak:UNCTAD, Handbook of Statistics, 2008, (http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx?IF_ActivepathName=P/I). International merchandise trade, Erişim Tarihi:08.05.2009)

İKİNCİ BÖLÜM

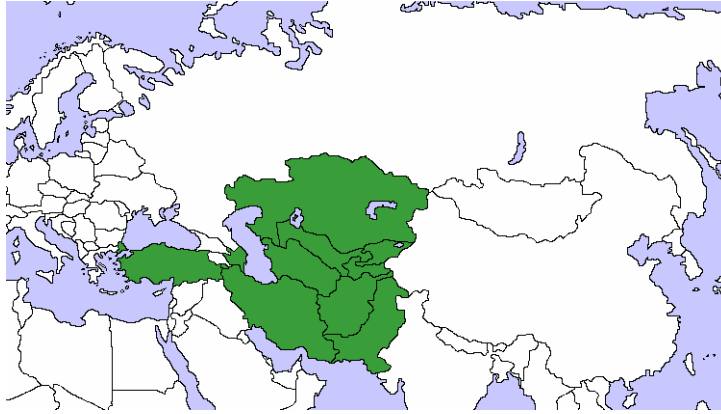
2.EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (ECO)'NUN YAPISI VE SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ

2.1.ECO Hakkında Genel Bilgiler

ECO bölgesinin sınırlar, ECO'nun tarihsel gelişimi, genişlemesi, amaçları ve organizasyon yapısı hakkında genel bilgiler verilecektir. Ayrıca bölgede ticaretin serbestleşmesi için yapılan çalışmalar ve ECO'nun gelecek vizyonu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1.1.ECO bölgesi

ECO⁸⁴ bölgesi, Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan ülkeleri topraklarından oluşmaktadır. Asya kıtasının merkezinde yer alan ECO bölgesinin toplam yüzölçümü 7.951.806 km²'dir. ECO bölgesi, doğusunda Çin, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan, batısında ise Balkanların yer aldığı, Karadeniz'e, Akdeniz'e, Hazar Denizi'ne, Basra Körfezi'ne, Umman Denizi'ne, Hint Okyanusu'na kıyısı bulunan ve Orta Asya'nın büyük bir kısmını içine alan bir bölgedir. Yaklaşık 400 milyon kişinin yaşadığı ECO bölgesinde yer alan on ülkenin topraklarının kesintisiz olarak birbirlerine bitişik olması, bölgenin önemini daha da artırmaktadır.⁸⁵

Kaynak: Wikipedia, ([http://simple.wikipedia.org/wiki/Economic CooperationOrganization](http://simple.wikipedia.org/wiki/Economic_CooperationOrganization), Erişim Tarihi:25.06.2009)

⁸⁴ ECO, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı” ifadesinin İngilizce karşılığı olan “**Economic Cooperation Organization**” ifadesinin kısaltılmış halidir. Değişik kaynaklarda Türkçe ifadenin kısaltılmış hâli olan “EKİT veya EİT” de kullanılmaktadır. Örneğin “DPT, İslam Ülkeleri ve EKİT Raporu, Şubat 1995” raporunda EKİT olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda ECO ifadesi kullanılacaktır.

⁸⁵ ECO Sekreteryası, (<http://www.ecosecretariat.org/>, Erişim Tarihi: 14.05.2009)

2.1.2.ECO'nun tarihsel gelişimi

II. Dünya Savaşı sonrası hız kazanan uluslararasılaşma hareketleri, bölgesel entegrasyon hareketlerinin de önünü açmıştır. Bu bağlamda dünyanın değişik yerlerindeki ülkeler değişik konularda entegrasyona gitmeyi hedeflemiştir.

Tarihi ve kültürel yakınlıklarının yanı sıra coğrafi olarak ta birbirlerinin uzantısı durumunda olan Türkiye, Pakistan ve İran bu gelişmelere kayıtsız kalmayarak, 1950'lerden sonra değişik konularda uluslararası alanda ortak hareket etme yolunu aramışlardır. Söz konusu ülkeler, 1990'lara gelindiğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çöküşüyle bölgede kurulan aynı tarihi ve kültürel geçmişe sahip diğer bağımsız devletleri de yanlarına alarak daha güçlü bir entegrasyon bölgesi oluşturulması amaçlanmıştır.

2.1.2.1.Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)'nin kuruluşu, gelişimi, amaçları ve organizasyon yapısı

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'nun temelleri 1964 yılında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)'nin⁸⁶ kurulmasıyla atılmıştır. Bölgede faaliyet gösteren RCD, bir süre işlevsiz kaldıktan sonra ECO adıyla yeniden bölgede faaliyetlerine başlamıştır.

Aşağıda RCD'nin kuruluşu, amaçları ve çalışma organları hakkında bilgi verilecektir.

- RCD'nin Kuruluşu ve Gelişimi

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, Pakistan ve İran arasındaki yakınlaşma Bağdat Paktı ile başlamıştır. Soğuk Savaş yıllarında, bölgede gücünü her geçen gün arttıran SSCB'ye karşı güç dengesinin sağlanması amacıyla Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Askeri ve siyasi hedefler içeren bu anlaşma Bağdat Paktı olarak bilinmektedir. Aynı yıl Pakt'a İngiltere, İran ve Pakistan'da imza atarak üye sayısı beşe ulaşmış oldu. Amerika Birleşik Devletleri'de Bağdat Paktı'na gözlemci olarak katılımı sağlandı.⁸⁷ 14 Temmuz 1958'de, Irak'ta gerçekleşen SSCB yanlısı askeri ihtilal sonucunda Irak Bağdat Paktı'ndan çekildi ve Pakt'ın üye sayısı dörde düşmüş oldu.

⁸⁶ RCD, "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği" ifadesinin İngilizce karşılığı olan "Regional Cooperation for Development" ifadesinin kısaltılmış halidir. Değişik kaynaklarda Türkçe ifadenin kısaltılmış hali olan "KİBİ" de kullanılmaktadır. Çalışmamızda RCD ifadesi kullanılacaktır.

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt:I, 9.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s.491.

Irak'ın Pakt'tan ayrılmasıyla, geri kalan ülkeler Pakt'ın adını değiştirerek aynı amaç doğrultusunda faaliyet gösterecek Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO)'yu kurdular. CENTO'nun merkezi Ankara olarak kabul edildi. Yeniden şekillenen örgüt, askeri ve siyasi amaçları yanı sıra üyeler arasındaki ekonomik, kültürel ve teknik işlerle de ilgilenmeye başlamıştır.⁸⁸

Daha çok savunma paktı olarak faaliyet gösteren CENTO'nun ekonomik, kültürel ve bölgesel işbirliği alanlarında da daha etkili olunması için 1964 yılında örgüt içerisinde çalışmalar başlatıldı. Bu bağlamda, 18-19 Temmuz 1964'de Türkiye, Pakistan ve İran Dışişleri Bakanları Ankara'da hazırlık toplantıları yaptıktan sonra, 20-21 Temmuz 1964 tarihinde Devlet Başkanları düzeyinde gerçekleştirilen İstanbul Zirvesinde Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)'yi kuran belge olan Ortak Demeç imzalandı.⁸⁹ Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD), faaliyetlerini 1977 yılına kadar Ortak Demeç çerçevesinde yürütmüştür.

Türkiye, Pakistan ve İran arasında faaliyete başlayan RCD, ekonomik entegrasyon hareketlerinin ilk safhası ve en basit şekli olan ekonomik işbirliğini amaçlamıştı. Bu safhada nelerin yapılabileceği birinci bölümde açıklanmıştır. Ancak Ortak Demeç incelendiğinde, RCD aynı zamanda üye ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasını hedeflediği anlaşılmaktadır. Şöyle ki Ortak Demeç'de belirtilen amaç maddelerinin ilkinde "Ticaret anlaşmasının imzası gibi bilimum kabili tatbik vasıtalarına başvurularak emtia mübadelesi serbestleştirilecek veya daha serbest hale getirilecektir." denilmektedir.⁹⁰ Burada dolaylı bir şekilde üye ülkelerin bir Serbest Ticaret Bölgesi hedefledikleri görülmektedir.

RCD'yı kuran Ortak Demeç'ten sonra bu kapsamda göze çarpan en önemli gelişme İzmir Anlaşması'dır. Üye ülkeler 21-22 Nisan 1976 tarihinde İzmir Zirve konferansında, 1964 yılından beri olumlu gelişmeleri dikkate alarak daha kapsamlı bir işbirliği anlaşması imzalamanın zamanı geldiği düşünülerek, İzmir Anlaşması olarak adlandırılan belgenin hazırlanması kabul edilmiştir. 12 Mart 1977 tarihinde, RCD'nın Tahran Zirvesinde İzmir Anlaşması üye ülke devlet başkanlarınca imzalanmıştır. RCD'nın yeniden şekillenmesini ve kurumsallaşmasını hedefleyen İzmir Anlaşmasının

⁸⁸ Armaoğlu, **Age**, s.528.

⁸⁹ Orhan Oğuz, **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar**, AÜ Yayınları, Ankara, 1974, s.350.

⁹⁰ Oğuz, **Age**, S.352.

II. maddesinde örgütün kuruluş amacı için; “İşbu Antlaşma ile üye devletler Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği’ni aralarında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini sağlamaya yönelik bir örgüt olarak kurulmuştur.”⁹¹ denilmektedir.

RCD’nın serbest ticaret bölgesinden sonra bir gümrük birliğinin kurulmasının hedeflendiği yine İzmir Anlaşmasının II. maddesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu maddede “milletlerarası forumlarda bir müşterek yaklaşımı oluşturmak” ifadesi, gümrük birliğinde üçüncü ülkelere karşı ortak tavır anlamına gelir ki, bunu ortak gümrük tarifesi şeklinde anlamak mümkündür. Fakat öyle bile olsa RCD, bir serbest mübadele bölgesi kurmayı gümrük birliğinden ayrı olarak, açık amaç halinde belirtmiştir.⁹²

Üye ülkeler arasında bir Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması İzmir Anlaşmasıyla açıkça hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, İzmir Anlaşmasına eş zamanlı olarak bir de “RCD Serbest Mübadele Bölgesi Kurulması İle İlgili Protokol”⁹³ imzalanmıştır. 12 Mart 1977 tarihli Tahran Zirve Konferansında kabul edilen bu Protokol’le üye ülkeler on yıllık bir süre içerisinde RCD Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması hedeflenmiştir. İzmir Anlaşması hükümlerine dayanarak hazırlanan Protokol ilginç hükümler içermektedir. Ticaretin geliştirilmesi için konan tarife ve tarife dışı engellerin tedricen azaltılmasını ve ortadan kaldırılmasını amaçlayan Protokol, adil bir dünya ekonomik düzenin kurulmasına çalışmayı da amaçları arasına katmıştır. Daha da önemlisi RCD ülkeleri arasında 10 yıl içinde bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması protokolün en önemli hedeflerinden birini, beklide en önemlisini oluşturmaktadır.⁹⁴

Türkiye RCD ilişkilerine Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da değinilmiş ve şu tespit yapılmıştır.⁹⁵ RCD ülkeleri arasında ticaret son 10 yılda önemli bir ilerleme göstermemiştir. İmzalanması beklenen RCD Ticaret Protokolünde başlangıçta 15’er malda ülkelerin birbirlerine yüzde 10 gümrük indirimi tanıması öngörülmektedir. İzmir Anlaşmasına göre, Ticaret Protokolünün uygulanması ile on yıl içinde bir serbest ticaret bölgesi kurulmasına çalışılacaktır.

⁹¹ TC. Resmi Gazete, Milletlerarası Anlaşmalar, **İzmir Anlaşması**, Madde II, Sayı:16464, 19 Kasım 1978, s.3.

⁹² Emin Ertürk, **Uluslararası İktisadi Birleşmeler**, 3.Baskı, VİPAŞ AŞ, Bursa, 2002, s.305.

⁹³ TC. Resmi Gazete, Milletlerarası Anlaşmalar, **RCD Serbest Mübadele Bölgesinin Kurulması İle İlgili Protokol**, Sayı:16464, 19 Kasım 1978, s.14-28.

⁹⁴ Ertürk, **Age**, s.306

⁹⁵ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Devlet Planlama Teşkilatı, No:1664, Ankara, Nisan 1979, S.70.

- RCD'nın Amaçları

RCD önce Ortak Demeç, sonrasında İzmir Anlaşması doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüştür. RCD'yı yeniden şekillendiren ve kurumsallaştıran temel belge olan İzmir Anlaşması incelendiğinde, örgütün orta ve uzun vadeli temel amaçları şöyle sıralanabilir;⁹⁶

- Mal hareketlerinin bölge içerisinde serbestleştirilmesi,
- Ortak projeler geliştirip, uygulamaya konulması,
- RCD Reasürans Birliğinin kurulması,
- RCD Yatırım ve Kalkınma Bankasının kurulması,
- Bölge içerisinde karayolu ağının geliştirilmesi,
- Bölge içerisinde demiryolu ağının geliştirilmesi,
- Bölge içerisinde hava taşımacılığının geliştirilmesi,
- RCD Denizcilik Şirketinin kurulması ve bölge içerisinde deniz taşımacılığının geliştirilmesi,
- Bölge içerisinde haberleşme ağının geliştirilmesi ve haberleşme maliyetlerinin azaltılması,
- Bankacılık ve sigortacılık alanında işbirliğine yapılması,
- Vize sınırlamalarının kaldırılması,
- Değişik sanayi dallarında uzmanlaşmaya gidilmesi,
- RCD Bilim Vakfının kurulması,
- RCD Gençlik Vakfının kurulması,
- Bölge içi turizmi geliştirmek,

- RCD'nın Organizasyon Yapısı

RCD, İzmir Anlaşması sonrası kurumsal bir yapı kazanmıştır. Anlaşma sonrası çalışmalarını İzmir Anlaşmada belirtilen organlar aracılığıyla yürütmüştür. Bu kapsamda örgütün 5 temel organı bulunmaktadır. Bunlar; Bakanlar Konseyi, Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Teknik Komiteler ve Sekreteryadır.⁹⁷

⁹⁶ TC. Resmi Gazete, Milletlerarası Anlaşmalar, **İzmir Anlaşması**, Madde IV-XVII, Sayı:16464, 19 Kasım 1978, s.3-5.

⁹⁷ TC. Resmi Gazete, Milletlerarası Anlaşmalar, **İzmir Anlaşması**, Madde XXIII, Sayı:16464, 19 Kasım 1978, s.5.

Bakanlar Konseyi: Dışışleri Bakanlarından veya hükümetler tarafından atanacak Bakan seviyesindeki diğer temsilcilerden oluşmaktadır.

Temsilciler Konseyi: İran Dışışleri Bakanlığı müsteşarı ile İran'daki Pakistan ve Türkiye Büyükelçilerinden oluşmaktadır.

Bölgesel Planlama Konseyi: Üye devletlerin planlama kuruluşlarının başkanlarından oluşmaktadır.

Teknik Komiteler: Değişik alanlarda faaliyet göstermek amacıyla kurulmuş komitelerdir.

Sekretarya: RCD ile ilgili bütün konularda aracılık yapmak için oluşturulmuştur ve merkezi Tahran'da bulunmaktadır.

Ayrıca bölge içinde uzmanlaşmanın sağlanması ve örgüt için değişik işbirliği alanlarında faaliyet gösterecek İhtisas Kuruluşlarının kurulması hedeflenmiştir.

1977 yılında imzalanan İzmir Anlaşmasıyla yasal bir temele oturtulan RCD, birçok alanda işbirliğini hedeflemekteydi. Ancak RCD'nın faaliyetleri 1979 sonrası etkinliğini yitirmeye ve işlevsiz bir hal almaya başlamıştır. Ticaretin genişlemesi için işleyebilir bir düzenin sağlamadaki yetersizliği ve bölge içindeki kaynakları harekete geçirecek bir mekanizmanın kurulmasındaki yetersizlikler örgütün bölge içerisinde liberalizasyon hedeflerini başarısız kılmıştır. Maalesef, 1979 yılında İran Devrimi sonucu oluşan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, bölgede İran-Irak savaşının başlaması bölgesel örgütün sonunu getiren en önemli faktörler olmuştur.⁹⁸ Ayrıca 1980 yılında Türkiye'de yönetimin askeriye'nin kontrolüne geçmesi, Pakistan'da süre gelen siyasi istikrarsızlıklar, SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi bu süreci hızlandırmıştır. Bu kapsamda 1977 yılında İzmir Anlaşmasıyla revize edilene RCD'nın başarılı olduğu söylenemez.⁹⁹

RCD, 1979 yılından 1985 yılına kadar yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı etkinliğini ve işlevliğini tamamen yitirmiş ve çalışmalarını durdurmak zoruna kalmıştır.

⁹⁸ Shirin O. Entezari, Babak Bagheri, "Regional Economic Developments in The Middle East and Central Asi", *The Caspian Crossroads*, Volume:3, Issue:4, Spring 1998, s.1.

⁹⁹ Salamat Ali, "From Bazaar to Bloc", *Far Eastern Economic Review*, Issue:58, 5 September 1991, s.26-27.

2.1.2.2.RCD'den ECO'ya geçiş

Türkiye, İran ve Pakistan, 1985'li yılların başında aralarında değişik konulardaki işbirliği girişimlerinin başlatılması için RCD'nın yeniden aktif hale gelmesi için harekete geçmiştir. İran devrimi etkilerinin kısmen azalması, Türkiye'de yeniden parlamenter sistemin işlemeye başlaması ve söz konusu ülkelerin globalleşen dünyaya ayak uydurma istekleri bu süreci hızlandırmıştır.¹⁰⁰

Bu doğrultuda, RCD Yüksek Konseyi 27-29 Ocak 1985 tarihleri arası Tahran'da toplandı ve üye ülkelerin çok taraflı ekonomik işbirliğini yeniden harekete geçirip genişletilmesine karar verdi. Bu faaliyetlere yeni bir yön ve kapsam verilebilmesi için de bazı değişiklikleri ihtiyaç olduğu ve amaçla ilk adım olarak örgütün kurumsal yapısında değişikliklere gidilmesi kararlaştırıldı.¹⁰¹ İzmir Anlaşmasında değişiklik yapılarak RCD'nın ismi Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'ya dönüştürüldü.

Tahran Zirvesinde kabul edilen belgenin altıncı maddesinde belirtildiği gibi , “İzmir Anlaşmasının Giriş Bölümü çıkartılacak ve Anlaşmanın bu bölümünde sadece İzmir Anlaşması başlığı muhafaza edilecektir.” ifadesinden de anlaşıldığı gibi İzmir Anlaşmasının temel amaç ve hedeflerine dokunulmamıştır. Kabul edilen yeni belge İzmir Anlaşmasının giriş bölümüne yerleştirilmiştir. Fakat bu belge bir taraftan Teşkilatın ismini değiştirirken, bir taraftan da teşkilatın kurumsal yapısında önemli değişiklikler yapmıştır.

Ancak 1985 tarihli protokolün üye ülkelerce onaylanmasında ve yürürlüğe konulmasında ihtilaflar çıkmış ve 1988-89 döneminde ECO'nun faaliyetleri yeniden duraklama göstermiştir. Özellikle İran makamlarınca protokolün onaylanmasında karşılaşılan zorluklar, İzmir Anlaşmasında yeni bir değişikliği gündeme getirmiştir. 1990 yılında söz konusu hukukî ihtilafların çözümü yönünde olumlu adımlar atılmıştır. ECO Yüksek Konseyi, 18 Haziran 1990 tarihinde İslamabad'da Bakanlar düzeyinde toplanarak, 1977 tarihli İzmir Anlaşmasını yeniden tadil eden bir protokol imzalanmıştır. Üye ülkelerce imzalanan yeni protokol ile Teşkilat gerekli hukukî temele ve daha rasyonel bir yapıya kavuşturulmuştur.¹⁰²

¹⁰⁰ Elaheh Koolaee, “ECO and Regional Trade”, *Iranian Economic Review*, Vol:12, No:18, Winter 2007, s.2-4.

¹⁰¹ TC, Resmi Gazete, **Milletlerarası Anlaşmalar**, Sayı:18709, 29 Mart 1985, s.3.

¹⁰² Aysun Tokmakoğlu, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Türkiye”, *İTO Dergisi*, Sayı:26, Ocak-Şubat 1994, s.57.

1977 yılında imzalanan İzmir Anlaşması 1985, 1990, 1992 ve 1996 yıllarında birçok maddesinde değişiklikler yapılmıştır.

2.1.2.3.ECO'nun genişlemesi

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni durum da kendisine yeni roller yüklemiştir. Dağılma sürecinde, ECO'nun kurucu üyeleri olan Türkiye, İran ve Pakistan'ın hemen yanı başında birçok yeni bağımsız cumhuriyetler kuruldu. Bunların birçoğu ECO'nun kurucu üyeleriyle çok yakın kültürel ve tarihi bağlara sahip ülkelerdi. Türkiye açısından bakıldığında, bu cumhuriyetlerin aynı zamanda soydaş, yani Türk cumhuriyetleri idi. Dikkat çeken bir diğer ortak özellikte bu ülke vatandaşlarının çok büyük bir kısmının Müslüman olmasıdır. Bağımsızlığını yeni kazanmış bu cumhuriyetler uluslararası sisteme entegre olma istekleri de o süreçte göz ardı edilemeyecek bir durumdu.

Bölgede bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetler 1991 yılında Teşkilata üye olmak için ECO Sekretaryasına başvuruda bulundular. Bu ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'dır. Ayrıca SSCB işgalinden kurtulan Afganistan'da bu sürece dâhil oldu ve üye olmak için eş zamanlı başvuru yaptı. ECO'ya yeni bir boyut kazandıran bu gelişmenin, 1-7 Şubat 1992 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan bir hazırlık çalışmasıyla çerçevesi belirlendi ve daha sonra, 17 Şubat 1992 tarihinde Tahran'da devlet başkanları düzeyinde toplanan I.ECO Zirvesinde de Teşkilata söz konusu ülkelerin alınması kararlaştırıldı. Zirvede karar verilen yeni üyelerin Teşkilata katılımı, 28-29 Kasım 1992 tarihinde İslamabad'da yapılan ECO Bakanlar Konseyi toplantısında İzmir Anlaşmasına yapılan değişikliklerle kesinleşmiştir.¹⁰³

ECO'ya yeni üyelerin kabul edildiği tarih olan "28 Kasım" her yıl üye ülkelerde ve Teşkilat bünyesinde "ECO Günü" olarak kutlanmaktadır.

1992 yılında ECO'da yaşanan bu süreç son Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı yaklaşık 400 milyonun üzerinde bir nüfusa ve 8 milyon kilometre kareye yakın bir yüzölçüme sahip 10 üyeli bir entegrasyon hareketine dönüştürmüş oldu.¹⁰⁴

¹⁰³ Richard Pomfret, "The Economic Cooperation Organization: Current Status and Future Prospects", *Europe-Asia Studies*, Vol.49, No.4, 1997, s.658.

¹⁰⁴ ECO Sekretaryası, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.06.2009)

2.1.3.ECO'nun amaçları

Genel manada üye ülkelerin refah seviyelerini yükseltmeyi hedefleyen ECO'nun kurumsal amaçları İzmir Anlaşmasının 2. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre;¹⁰⁵

- Bölgedeki ekonomik ve sosyal potansiyelleri harekete geçirerek üye ülkelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma şartlarının desteklenmesi,

- ECO bölgesi içerisinde ticari engellerin aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapmak,

- Gelişmekte olan ülkelerin, özellikle ECO üyelerinin, ticaret hadlerini olumsuz yönde bozacak haksız ticari politikaların kaldırılması ve dünya ticaretinin artmasında ECO bölgesinin daha fazla katkısının ve rolünün olması için ekonomik işbirliğinin arttırılmasının sağlanması,

- Dünya ekonomisine üye ülke ekonomilerinin problemsiz ve aşamalı olarak entegrasyonunun sağlanması,

- Ekonomik, sosyal, kültürel, teknik ve ilmi alanlarda karşılıklı yardım ve aktif bölgesel işbirliğinin desteklenmesi,

- Üye ülkeler arasında ve dış dünyayla taşımacılık ve haberleşme altyapı ağının geliştirilmesinin hızlandırılması,

- Beşeri kaynakların geliştirilmesinde ECO bölgesinde ortak programların geliştirilmesi,

- ECO bölgesindeki doğal kaynaklardan, özellikle enerji kaynaklarından, istifade etmeye yoğunlaşılması,

- ECO bölgesinin tarım ve sanayi potansiyellerinden etkili faydalanılmasında gayret gösterilmesi,

- Uyuşturucu madde kullanımının bertaraf edilmesinde bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi,

- ECO bölgesinde ekoloji ve çevrenin korunmasında işbirliğinin sağlanması,

- Uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ile ECO arasında karşılıklı işbirliğinin ilerletilmesi,

- ECO bölgesindeki insanlar arasında tarihi ve kültürel bağların güçlendirilmesi, turizmin geliştirilmesi.

¹⁰⁵ ECO Sekreteryası, **İzmir Anlaşması**, Madde II, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.06.2009)

2.1.4.ECO'nun organizasyon yapısı

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İzmir Anlaşmasında belirlenen dört ana organla çalışmalarını yürütmektedir. Bunlar; Bakanlar Konseyi, Daimi Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Özel Birimler, Bölgesel Kurumlar ve Sekreteryası'dır.

Bu organların işleyiş ve özellikleri aşağıda açıklanmıştır. Bunların dışında 1992 yılından sonra ECO Zirve Toplantıları düzenlenmesi de benimsenmiş bulunmaktadır.

2.1.4.1.ECO Zirvesi

İzmir Anlaşmasında yer almamakla birlikte, 1992 yılından beri düzenli olarak toplanan ECO Zirvesinde, üye ülkeler Devlet Başkanları veya Başbakanları düzeyinde temsil edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Zirve ECO'nun resmi bir organı değildir. Ancak ECO Zirve toplantıları fiilen Teşkilatın en yüksek karar alma organı gibi etkili olmaktadır.

Toplantılarda ECO hedefleri ve projelerin değerlendirilmesi yapılır. Ayrıca Zirve toplantılarında ECO'nun gündeminde yer alan konuların yanı sıra önemli ve güncel bölgesel ve küresel ortak konular da ele alınmaktadır.¹⁰⁶

2.1.4.2.Bakanlar Konseyi

ECO'nun en üst politika ve karar alma organıdır. Bakanlar Konseyi, üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından veya hükümetler tarafından bunlara eşit seviyede atanacak temsilcilerden oluşmakta ve yılda en az bir kere üye ülkelerin topraklarına sıra ile toplanmaktadır. Bakanlar Konseyi kararlarını oybirliği ile almaktadır.¹⁰⁷

Teşkilatın stratejilerini ve politikalarını belirleme, Genel Sekreterin atanması, Bölgesel Planlama Konseyi, Daimi Temsilciler Konseyi ve Bölgesel komitelerin raporlarını gözden geçirme ve kabul etme, teşkilatın bütçesini kabul etme, zirve toplantılarını hazırlama vb. görevleri bulunmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ İsmail Akpınar, Adnan Tekşen, **Ekonomik İşbirliği Teşkilatı**, DTP Yayınları, 1994, Ankara, s.2.

¹⁰⁷ Entezari, Bagheri, **Agm**, s.2.

¹⁰⁸ ECO Sekreteryası, (<http://www.ecosecretariat.org/>, Erişim Tarihi: 14.05.2009)

2.1.4.3.Daimi Temsilciler Konseyi

ECO'nun Tahran'da sürekli faaliyet gösteren bir organıdır. ECO tarafından onaylanan sürekli temsilcilerden veya büyükelçilerden oluşmaktadır. Bakanlar Konseyi adına politikaların uygulanmasından sorumludur.¹⁰⁹

Ayrıca Bakanlar Konseyi tarafından tespit edilen konularla ilgili raporlar hazırlama, Bakanlar Konseyine sunmak üzere bütçeyi gözden geçirme, Sekretaryanın raporlarını gözden geçirme, Bölgesel Planlama Konseyinin kararlarını izleme, Bakanlar Konseyi ve Bölgesel Planlama Konseyi toplantılarının gündemini hazırlama gibi alanlarda faaliyet göstermektedir.

2.1.4.4.Bölgesel Planlama Konseyi

Bölgesel Planlama Konseyi üye ülkelerin planlama kuruluşlarının başkanlarından veya üye ülke hükümetleri tarafından atanacak eşdeğer temsilcilerden oluşmaktadır. Yılda en az bir kez ECO'nun merkezi olan Tahran'da toplanırlar.

Bölgesel Planlama Konseyi, ECO'nun uygulanan eylem planlarını değerlendirir ve geliştirir. Taslak programlar, geçmiş programların gözden geçirilmesi ve ulaşılan sonuçların değerlendirilmesi sonrasında Bakanlar Konseyine sunulur.¹¹⁰

2.1.4.5.Sekretarya

ECO sekretaryası, ECO Genel Sekreter ve diğer sekretarya personellerinden oluşmaktadır. ECO Sekretaryasının merkezi Tahran'dadır. Sekretarya, ECO aktivitelerini başlatma, izleme, koordine etmekle ve Teşkilat toplantılarına hizmet etmekle sorumludur. Genel Sekreter, üye ülkeler tarafından gösterilecek adaylar arasından üç yıllığına Bakanlar Konseyi tarafından seçilir ve atanır.¹¹¹

İzmir Anlaşmasının 9. maddesinde Sekretaryanın görev ve sorumlulukları belirtilmiştir.

¹⁰⁹ K.L.Afrasiabi, Yadolah Pour Jalali, "The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a Competitive Context", *Mediterranean Quarterly*, Fall 2001, s.70.

¹¹⁰ Muzaffer Dardan, Esra Hatipoğlu, Mehmet Dikkaya, **ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye**, Marmara Üniversitesi Avrupa topluluğu Enstitüsü Yayını, İstanbul, 2002, s.63.

¹¹¹ Afrasiabi, Jalali, **Agm**, s.71.

2.1.4.6.Özel birimler

ECO şemsiyesi altında kurulan üç özel birim bulunmaktadır. Bunlar; ECO Kültür Enstitüsü, ECO Eğitim Enstitüsü ve ECO Bilim Vakfı'dır.

- ECO Kültür Enstitüsü

ECO Kültür Enstitüsü, 1966 yılında kurulan ve faaliyetlerini durdurmuş olan RCD Kültür Enstitüsünün yeniden çalışmalarına başlamasıyla kurulmuştur. ECO, İzmir Anlaşmasının II. Maddesinde belirtildiği şekilde harekete geçmiş ve 1994 yılında ECO Kültür Enstitüsü Tüzüğü hazırlanmıştır. Tüzük 21-23 Ocak 1995 tarihli ECO Bakanlar Konseyinde kabul edilmiştir. ECO Kültür Enstitüsü Tüzüğü sekiz üye ülke tarafından imzalanmıştır. Bu üyeler; Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. Kırgızistan ve Özbekistan henüz Tüzüğü imzalamamıştır.¹¹²

ECO Kültür Enstitüsü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın faaliyette olan tek özel birimi statüsündedir. Enstitünün merkezi Tahran'dadır. Politik ve ekonomik işbirliklerinin yani sıra üye ülkeler arasında kültürel bağların güçlendirilmesi ve kültürel etkileşimin teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda UNESCO işbirliğinde 42 çocuk hikâyesini üye ülke dillerine tercüme edilmektedir. Ayrıca değişik konularda süreli yayınlar, kitaplar, araştırmalar ve raporlar hazırlamaktadır.¹¹³

- ECO Eğitim Enstitüsü

İzmir Anlaşması amaçları doğrultusunda ECO Eğitim Enstitüsü kurulması için bir tüzük hazırlandı ve 1998 yılında 5. ECO Zirve Toplantısında Özbekistan hariç diğer tüm üye ülkeler tarafından kabul edildi.¹¹⁴

ECO Eğitim Enstitüsünün merkezinin Ankara'da olması kararlaştırıldı. ECO ülkeleri arasında eğitim ve öğretim alanlarında işbirliğine arttırılması hedeflenmektedir. Enstitünün etkin bir faaliyeti bulunmamaktadır.¹¹⁵

¹¹² ECO Sekreteryası, **ECO Kültür Enstitüsü Tüzüğü**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹¹³ ECO Kültür Enstitüsü, (www.ecieco.org, Erişim Tarihi:15.05.2009)

¹¹⁴ ECO Sekreteryası, **5. Zirve Bildirisi (Almata Bildirisi)**, 11 Mayıs 1998, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹¹⁵ Jalali, **Agm**, s.72.

- ECO Bilim Vakfı

1995 yılında İslamabad'ta yapılan 3. ECO Zirve Toplantısında daha önce hazırlanmış olan ECO Bilim Vakfı Tüzüğü tüm üyeler tarafından imzalanarak kuruldu. Vakfın merkezinin Karaçi'de olmasına karar verildi.

ECO Bilim Vakfının amacı üye ülkeler arasında araştırma ve bilimsel kurumların güçlendirilmesi, bilimsel ve teknik yönden beceriye sahip insan gücünü bölgede harekete geçirmektir. Vakfın etkin bir faaliyeti bulunmamaktadır.¹¹⁶

2.1.4.7. Bölgesel kurumlar

ECO çatısı altında sekiz bölgesel kurum bulunmaktadır. Bunların bazıları faaliyetlerine başlamış, bazıları ise henüz kurulma aşamasındadır. ECO bölgesel kurumları; ECO Denizcilik Şirketi, ECO Havayolu Şirketi, ECO Sanayi ve Ticaret Odası, ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Sigortacılık Şirketi, ECO Sigortacılık Koleji, ECO Danışmanlık ve Mühendislik Şirketi ve ECO Yüksek Denetleme Kurumları'ndan oluşmaktadır.

- ECO Denizcilik Şirketi

İzmir Anlaşmasının 10.maddesi doğrultusunda yürütülen çalışmalar sonucu, ECO üye ülkeleri 15 Mart 1995 tarihinde ECO Denizcilik Şirketi Kuruluş Anlaşmasını¹¹⁷ imzalandı ve 5 Aralık 1995 tarihinde anlaşma yürürlüğe girdi. Şirketin merkezi Tahran'dadır. Anlaşma altı üye ülke tarafından imzalandı. Bu üyeler; Afganistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan ve Türkmenistan'dır.

ECO Denizcilik Şirketi Kuruluş Anlaşmasında şirketin ana sermayesinin 10 milyon Doları olmasına karar verilmişti. Bu değer daha sonra 6 milyon Dolara olarak değiştirildi. 13 Aralık 2000 tarihinde Tahran'da yapılan şirket genel kurul toplantısında sermaye miktarı 1,8 milyon Dolar düşürüldü.¹¹⁸

ECO Denizcilik Şirketi adına değişik amaçlarda kullanılmak üzere, ECO EKREM ve M.V. ECO ELHAM adında iki gemi satın alındı. Gemiler bölgeye yönelik

¹¹⁶ ECO Sekreteryası, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹¹⁷ ECO Sekreteryası, **ECO Denizcilik Şirketi Kuruluş Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹¹⁸ ECO Sekreteryası, **ECO Shipping Company**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

çok sayıda seferler düzenlemektedir. Ayrıca şirket Hazar Denizi'nde ham petrol taşımacılığında faaliyet göstermektedir.¹¹⁹

Türkiye'nin devlet olarak ECO Denizcilik Şirketine katılmasında zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye'nin GATT üyesi olması nedeniyle, kurulması düşünülen şirkete tanınacak herhangi bir ayrıcalığın, diğer GATT üyesi ülkelere de verilmesi gerektiği sonucunun doğuracağı mülahazasıyla, Türkiye'nin bu şirkete herhangi bir muafiyetin veremeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁰

- ECO Havayolu Şirketi

ECO Havayolu Şirketi, 1993 yılı II. ECO Zirve toplantısında İran'ın önerisi üzerine gündeme alındı. Yapılan çalışmalar sonucu, 15 Mart 1995 tarihinde ECO Havayolu Şirketinin Kurulmasına İlişkin Anlaşma kabul edildi. Anlaşmaya göre şirketin merkezi Tahran'dadır. Anlaşma Afganistan, İran, Pakistan ve Türkmenistan tarafından imzalandı.¹²¹

Havayolu şirketi kurulmasında büyük sermayeye ihtiyaç duyulması, üye ülkelerin mevcut ekonomik durumları göz önüne alındığında şirketin cazibesini azaltmaktadır. Anlaşmaya göre kurulacak şirketin sermayesi 30 milyon Dolar olacağı öngörülmektedir. Ancak bu sermaye daha sonra 12 milyon Dolara düşürülmüştür.¹²²

Kurulması öngörülen şirkete, kurucu ülkelerin milli havayolları ile katılmaları bekleniyor. Özelleştirme listesinde yer alan Türk Hava Yolları'nın böyle bir şirkete katılımında ekonomik yönden fizibil bulunmadığından Türkiye'nin söz konusu şirketin özel havayollarının da katılımına açık olması gerektiğini ifade etmektedir.¹²³

Mayıs 2001 tarihinde gerçekleştirilen 11. Bakanlar Konseyi toplantısında ECO Bölgesindeki havayolu hizmetlerinin etkinliğinin artırılarak hava taşımacılığında işbirliğine gidilmesi tavsiye edilmiştir. Bu konudaki çalışmalar devam etmesine rağmen, önemli adımların alındığı söylenemez.

¹¹⁹ Jalali, **Agm**, s.72.

¹²⁰ Akpınar, Teksen, **Age**, s.10.

¹²¹ ECO Sekreteryası, **ECO Havayolu Şirketi Kuruluşuna İlişkin Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹²² ECO Sekreteryası, **ECO Air**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹²³ Dünya Gazetesi, 11.03.1995, s.5.

- ECO Sanayi ve Ticaret Odası

ECO Sanayi ve Ticaret Odası, 10 Haziran 1993 tarihinde kurulmuştur. ECO Sanayi ve Ticaret Odası, üye ülkelerin ulusal ticaret ve sanayi odalarının üyelikleri ile oluşmaktadır. Odanın amacı, üye ülkeler arasında ortak yatırımların gerçekleştirilmesi, bankacılık, turizm, tarım, sanayi, ticaret gibi alanlarda işbirliğini güçlendirerek üye ülkelere katkılar sağlamaktır. Ayrıca, üye ülkeler arasında ticareti geliştirecek aktivitelerde bulunulması, seminer, konferans, toplantı, sergi ve fuar organizasyonlarının bu çatı altında gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.¹²⁴

ECO bölgesinin ekonomik ve ticari aktivitelerinde özel sektörün katılımının artırılmasında ECO Sanayi ve Ticaret Odası gerçekleştirdiği yıllık Genel Kurul toplantılarıyla önemli roller oynamaktadır.

- ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası

RCD döneminden itibaren kurulması düşünülen banka, ECO döneminde de bölgeye hizmet edecek bir bankanın kurulması sürekli gündemde olmuştur. Bu kapsamda İzmir Anlaşması doğrultusunda kurulması düşünülen ECO Ticaret ve Kalkınma Bankasının Kuruluş Anlaşması¹²⁵ hazırlandı ve 15 Mart 1995 tarihinde gerçekleştirilen III. ECO Zirve toplantısında Anlaşma hükümleri ECO kurucu üyeleri olan Türkiye, Pakistan ve İran tarafından kabul edildi. Anlaşmanın fiilen yürürlüğe girmesi 3 Ağustos 2005 tarihinde oldu. Bankanın merkezinin İstanbul'da, İran ve Pakistan'da ise birer şube açılması kararlaştırıldı. ECO Ticaret ve Kalkınma Bankasının amacı, ECO üyeleri arasında ekonomik kalkınmanın ilerletilmesi, bölge içi ticaretin genişletilmesinde finansal kolaylıkların sağlanması ve başlatılmasıdır.¹²⁶

ECO Ticaret ve Kalkınma Bankasının Kuruluş Anlaşmasına göre bankanın hesap birimi "ECO Birim (EU)"¹²⁷ olarak kabul edildi. Her EU, Uluslararası Para Fonunun (IMF) bir Özel Çekme Hakkına (SDR) eşit olması (1EU=1SDR) ve bankanın toplam sermayesinin 1 milyar EU olması kararlaştırıldı.¹²⁸

¹²⁴ ECO Sanayi ve Ticaret Odası, (<http://www.ecocci.com>, Erişim Tarihi:18.05.2009)

¹²⁵ ECO Sekreteryası, **ECO Ticaret ve Kalkınma Bankasının Kuruluş Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹²⁶ ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, (<http://www.etdb.org>, Erişim Tarihi:19.05.2009)

¹²⁷ ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası Kuruluş Anlaşmasında "**ECO Unit**" olarak geçmektedir.

¹²⁸ ECO Sekreteryası, **ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası Kuruluş Anlaşması, 4.madde**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

Bankanın ilk Yönetim Kurulu toplantısı 6 Temmuz 2006 tarihinde Ankara’da yapıldı. Başlangıçta üç üye ülkenin banka sermayesine 20 milyon ECO Unit/SDR ödemesi ve bankada görev alacak personellerin nasıl alınacakları konusunda anlaşmaya varıldı. İkinci Yönetim Kurulu toplantısı 6 Ekim 2006 tarihinde gerçekleştirildi. Daha önce her üye ülke tarafından 20 milyon ECO Unit/SDR’lik sermayeye ek olarak, her üye ülkenin 60 milyon ECO Unit/SDR daha ödenmesi kararlaştırıldı. Her yılın Temmuz ayında ödenmek üzere, beş eşit taksit halinde sermayenin ödenmesi öngörülmektedir. Bu durumda ECO Ticaret ve Kalkınma Bankasının toplam sermayesi 240 milyon ECO Unit/SDR’ ye ulaşmış olacaktır.¹²⁹

ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, 2007 yılı içerisinde fiilen çalışmaya başladı. Bu kapsamda merkez ofis için yer kiralaması yaptıktan sonra, banka personeli ile üst düzey yöneticilerin atamalarını gerçekleştirdi. Bankanın logosu, amblemi ve web sitesi oluşturuldu. Finansal operasyonlara başlamak için çalışmalar devam etmektedir.

ECO bölgesinde ekonomik kalkınmanın sağlanması yönünde Teşkilatın yapmış olduğu somut çalışmaların başına, ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası gelmektedir.

- ECO Sigortacılık Şirketi

İzmir Anlaşması hedefleri arasında yer alan ECO Sigortacılık Şirketi’nin kurulması doğrultusunda, 15 Mart 1995 tarihinde gerçekleştirilen II. ECO Zirve Toplantısında kurucu üyeler tarafından bir Mutabakat Belgesi imzalandı. Şirketin amacı, bölgede ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, bölge içerisinde döviz hareketliliğinin minimize edilmesi ve ulusal sigortacılığın büyümesinin desteklenmesidir. Mutabakat Belgesinde kurulacak şirketin merkezinin Karaçi’de, sermayesinin de 30 milyon Dolar olması kararlaştırılmıştır. ECO Sigortacılık Şirketi’nin faaliyete geçmesi, kurucu üyelerin hisselerine düşen sermaye tutarlarının tamamının ödenmesi şartına bağlanmıştır.¹³⁰

ECO Sigortacılık Şirketi kurulma çalışmaları, Türkiye, Pakistan ve İran arasında oluşturulan “Üçlü Geçici Komite” tarafından yürütülmektedir.¹³¹

¹²⁹ ECO Secretariat, **ECO Annual Economic Report**, July 2007, s.42.

¹³⁰ ECO Sekreteryası, **ECO Sigortacılık Şirketi Mutabakat Belgesi**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹³¹ ECO Secretariat, **ECO Annual Economic Report**, July 2007, s.43. ECO Sigortacılık Koleji, (<http://ecoi.atu.ac.ir>, Erişim Tarihi: 16.05.2009)

- ECO Sigortacılık Koleji

ECO Sigortacılık Koleji, 1992 yılında ECO Bakanlar Konseyi ve İran Bilimsel Araştırmalar ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Tahran’da kurulmuştur. Kolej bölgede sigortacılığın gelişmesinde yetişmiş insan gücünün artırılmasını hedeflemektedir. Sigortacılık konusunda lisans düzeyinde eğitim vermektedir. Öğrencilerinin büyük bir kısmı İranlıdır. Değişik ECO ülkelerinden gelen öğrencilerde kolejden eğitim almaktadır. ECO Sigortacılık Koleji, ECO Sigortacılık ve Yönetim Bilimi Koleji olarak isim değişikliğine gidilmesi düşünülmektedir.¹³²

- ECO Danışmanlık ve Mühendislik Şirketi (ECO-CEC)

ECO Danışmanlık ve Mühendislik Şirketi, ECO üye ülkelerinin hepsinin onayıyla İran, Pakistan ve Türkiye arasında kurulmuş bir şirkettir. Şirket, ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Sekretaryası ve ECO üyeleri tarafından desteklenecek kalkınma projelerine yardımcı olmak ve danışmanlık hizmeti vermek amacıyla kurulmuştur. Bu doğrultuda; otoyol, baraj, santral, enerji, taşıma, haberleşme, boru hattı, su kaynakları gibi alanlarda faaliyet göstermesi hedeflenmiştir.

ECO Danışmanlık ve Mühendislik Şirketine, İran ve Pakistan’dan bir, Türkiye’den iki şirket katılmaktadır. İran’dan Petrokimya Endüstrisi Dizayn ve Mühendislik Şirketi (PIDEC), Pakistan’dan Pakistan Ulusal Mühendislik Hizmetleri Şirketi (NESPAK), Türkiye’den Türk Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik Şirketi (TÜMAŞ) ile TÜSTAŞ Sınaî Tesisleri Şirketi (TÜSTAŞ) ECO Danışmanlık ve Mühendislik Şirketine ortak olan şirketlerdir. İran ve Türk şirketleri daha çok petrol ve gaz boru hattı, rafineri, petrokimya ve sanayi mühendislikleri alanlarında, Pakistan şirketi ise, tarım, su kaynakları, haberleşme, kamu sağlığı, şehirleşme ve enerji gibi alanlarda hizmet göstermektedir.¹³³

- ECO Yüksek Denetleme Kurumları

ECO Yüksek Denetleme Kurumları, 1994 yılında “ECO Yüksek Denetleme Kurumları Tüzüğü”nün üye ülkeler tarafından kabul edilmesiyle kurulmuştur. Kurum üye ülkelerin ulusal yüksek denetleme kurumlarının katılımıyla oluşmaktadır. Kurumun

¹³² ECO Sigortacılık Koleji, (<http://ecoi.atu.ac.ir>, Erişim Tarihi: 16.05.2009)

¹³³ ECO Sekretarya, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

merkezi ve sekretaryası Pakistan'dadır. Tüzüğü 2. maddesinde kurumun kuruluş amaçları yer almaktadır.¹³⁴

ECO'nun mali yönden denetimi bu kurum tarafından sağlanmaktadır. ECO Yüksek Denetleme Kurumları; kamu mali yönetiminin denetlenmesi alanında üye kuruluşlar arasındaki bilgi ve beceri değişimini; denetimin geliştirilmesi ve uygulanması alanındaki tecrübelerin paylaşımını; denetim standartları alanındaki gelişimin artırılmasını; üye kurumların mensupları arasındaki karşılıklı işbirliği ve kardeşliğin güçlendirilmesini; üye Yüksek Denetleme Kurumlarının devlet denetimi uygulamalarına ilişkin bilgi ve veri tabanının geliştirilmesini; devlet denetimi alanında ortak araştırma yapılmasını ve bilgi aktarımının teşvik edilmesini hedeflemektedir.¹³⁵

2.1.5. ECO'da ticareti serbestleştirme çalışmaları

- ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)

ECO, 1985 tarihinde, 1977 tarihli İzmir Anlaşması'nda yapılan değişikliklerle kurulmuştur. Öncesinde faaliyet gösteren RCD'nın ticari hedefleriyle 1985'de kurulan ECO'nun ticari hedeflerine bakıldığında Teşkilat'ın ticari hedeflerinde bir gerileme olduğu görülmektedir. Şöyle ki; RCD 10 yıllık süre içerisinde bir RCD Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasını hedeflemişti. Ancak 1985 tarihinde değişiklik yapılan İzmir Anlaşması'nda bu hedef ortadan kaldırılmış ve ECO'da ticaretin nasıl şekilleneceği açıkça gösterilmemiştir. Bu durum 1990 tarihinde İzmir Anlaşması'nın III. maddesinde yapılan değişiklikle, "ECO Tercihli Tarifeler Sisteminde elde edeceği tecrübeler ışığında en uygun zamanda ECO Bölgesinde ticaret engellerinin tamamen ortadan kaldırılması..." şeklinde somutlaştırılmıştır. Buna göre ilk aşamada ECO Bölgesinde bir Tercihli Tarifeler Sistemi kurulması, ikinci aşamada ise açıkça söylenmese de üye ülkeler arasında ECO Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması hedeflenmiştir.¹³⁶

Bu doğrultuda, ECO Tercihli Tarifeler Sisteminin oluşturulması için, Türkiye, İran ve Pakistan yetkilileri 23 Mayıs 1991 tarihinde Tahran'da yaptıkları toplantıda ECO Tercihli Tarifeler Protokolünü, 17 Şubat 1992 tarihinde ise ECO Tercihli Tarifeler Hakkında Ek Protokolünü kabul etmiştir.¹³⁷ Protokolde kurucu üyelerden İran

¹³⁴ ECO Sekretaryası, (<http://www.ecosai.org/>, erişim Tarihi:15.05.2009)

¹³⁵ ECO Sekretarya, **ECO Yüksek Denetleme Kurumları Tüzüğü, 2. madde**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2009)

¹³⁶ Pomfret, **Agm**, s.659.

¹³⁷ TC. Resmi Gazete, **Milletlerarası Anlaşma**, Sayı:21445, 24 Aralık 1992, s.1-19.

ve Pakistan 16, Türkiye ise 22 mal veya mal grubuna ait gümrük vergilerinin karşılıklı olarak %10 oranında indirilmesi öngörülmüştür. Protokol uygulanmaya başlandıktan sonra indirim konu olan mal sayısının ve indirim oranlarının tedricen artırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda IV. ECO Bakanlar Konseyinde tarife indiriminin %10'dan %20'ye çıkartılması kararı alınmıştır. ECO Tercihli Tarifeler Protokolü, Teşkilata katılan yeni üyelerin de sisteme katılmasına olanak tanımaktadır. Genel manada, ECO'nun ticari faaliyetleri, 2003 tarihine kadar, yeni üyelerin dâhil olmadığı bu Protokol kapsamında sürdürülmeye çalışılmıştır.¹³⁸

2000 yılından sonra başlatılan ECO Bölgesinde yeni üyeleri de kapsayacak şekilde ekonomik işbirliğini güçlendirme ve ticari ilişkileri hukuksal bir zemine oturtma çalışmaları ortaya yeni bir Anlaşma metninin çıkmasıyla sonuçlandı. “ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA),¹³⁹ 17 Temmuz 2003 tarihinde Islamabad'da üye ülke temsilcileri tarafından imzalandı. 39 maddeden oluşan ECOTA'nın 2.maddesinde Anlaşmanın amacı, “...karşılıklı ödünlerin verilmesi, tarifelerin azaltılması ve tarife dışı engellerin kaldırılmasıyla ECO üye ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini güçlendirmek ve ortak prensiplere dayalı bölge ticaretini arttırmak, desteklemek ve teşvik etmektir.” şeklinde açıklanmaktadır. ECOTA, Anlaşma şartlarının yerine getirilmesi için bir “İşbirliği Konseyi”nin kurulmasını öngörmektedir. ECO Sekreteryasıyla beraber hareket edecek olan Konsey, Anlaşmaya taraf ülke temsilcilerinin katılımıyla oluşacak ve yılda en az iki kere toplanacaktır.

ECOTA'nın 4. maddesi ithalatta alınan gümrük vergilerini düzenlemekte ve tarifelerdeki indirimin nasıl yapılacağı açıklanmaktadır. Buna göre, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra maksimum 8 yıl içinde en yüksek tarife dilimindeki eşyalar sahip oldukları tarife oranlarını %15 azaltacaktır. Bunun için öncelikle taraf ülkeler indirimin uygulanacağı bir liste hazırlayacaklar ve 8 yıl içinde bu listede öngörülen %15 tarife indirimini gerçekleştireceklerdir. Ayrıca, tarife indiriminin uygulanacağı liste, toplam tarife listesinin en az % 80'ini kapsamı öngörülmektedir. Afganistan için bu süre 15 yıl olarak Anlaşmada belirtilmiştir. ECOTA'nın 5.maddesinde ise ithalatta gümrük geçişlerinde alınan her türlü vergilerin Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra iki yıl içinde kaldırılması planlanmaktadır. Söz konusu vergiler, gümrük vergilerinden ve yerli mallar

¹³⁸ Entezari, Bagheri, **Agm**, s.3.

¹³⁹ ECO Sekreteryası, **ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:24.05.2009)

üzerinden alınan her türlü vergiden hariç toplanan vergilerdir. Ayrıca, üye ülkeler arasında her türlü tarife dışı engellerin kalkması ECOTA'nın 6. maddesinde vurgulanmaktadır. Buna göre Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra iki yıl içerisinde ithalattaki miktar kısıtlamaları, kotalar, ithalat lisansları ve diğer benzeri tarife dışı kısıtlamalar kaldırılacaktır.¹⁴⁰

Ayrıca ECO Ticaret Anlaşmasının eklerini kapsayan Protokol 7 Temmuz 2005 tarihinde İstanbul'da imzalandı. Protokol, ECO Menşe Kurallarını, devlet yardımlarını, fikri mülkiyet haklarının korunmasını ve anti-damping uygulamalarını kapsamaktadır.¹⁴¹

ECOTA'da, Anlaşmaya taraf ülkelerin en az beşinin onaylamasından sonra otuz gün içinde yürürlüğe girmesi şartı yer almaktadır. 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla Afganistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye ECOTA'yı onaylamış, Anlaşma bu ülkeler arasında yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Söz konusu ülkeler Anlaşma doğrultusunda taviz verecekleri tarife listesini hazırlamaktadırlar.

Sonuç olarak, ECO'da ticari ilişkiler ECO Ticaret Anlaşması doğrultusunda yürütülmesi hedeflenmiştir. ECOTA, zaman içerisinde bölgede çok geniş kapsamlı bir Tercihli Ticaret Sisteminin kurulmasını sağlayacaktır.

- ECO Transit Ticaret Anlaşması (TTA)

ECO Transit Ticaret Anlaşması(TTA) 15 Mart 1995 tarihinde imzalanmış ve tüm üye ülkeler tarafından onanmıştır. TTA, ECO üyeleri arasında transit geçişleri kolaylaştıran bir anlaşmadır. ECO ülkeleri arasında karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığında veya bunların kombine taşımacılığında taşınan her türlü eşyadan ithalat vergisi, ihracat vergisi, gümrük vergisi ve diğer vergileri ödmeden geçiş imkânı tanıyan transit ticaret sistemi TTA aracılığıyla yürürlüğe konulmuştur.¹⁴²

Anlaşma doğrultusunda oluşturulan ECO Transit Ticaret Garanti Birliği, üye ülkeler arasındaki geçişlerde, üye ülke yetkili kurumlarıyla ortaklaşa garantileme sistemini uygulamaktadırlar. Garanti Birliği, transit geçiş yapılan ülkenin geçiş sırasında

¹⁴⁰ ECO Sekretaryası, **ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:24.05.2009)

¹⁴¹ ECO Sekretaryası, **ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)'nın Eklerinin İmzalanması Protokolü**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:24.05.2009)

¹⁴² ECO Sekretaryası, **ECO Transit Ticaret Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

herhangi bir olumsuzluk durumunda zarara uğramamasını, zarara uğraması halinde ise sözkonusu zararın ödenmesini garanti altına almakla sorumludur. Ayrıca Garanti Birliği, ECO bölgesinde yolcu geçişlerinin de kolaylaştırılması için tüm ECO üye ülkeleri gümrük idareleri tarafından kabul edilecek olan bir ECO Yolcu Vesikası hazırladı. ECO Yolcu Vesikasının teknik ayrıntıları ve uygulanabilirliği üzerinde çalışmalar devam etmektedir.¹⁴³

- ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması (TTFA)

ECO Transit Ticaret Anlaşmasının teknik açıdan tek başına uygulanmasının mümkün olmayacağı düşünülerek 19 Mayıs 1998 tarihinde ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması (TTFA) kabul edildi. TTFA, anlaşmaya taraf olan ülke topraklarından eşya, bagaj ve yolcu geçişlerinin kolaylaştırılması, bu geçişlerin nasıl ve hangi şartlarda yapılması gerektiğinin tespit edildiği bir anlaşmadır. Anlaşma, Transit Taşımacılık Koordinasyon Konseyi kurulmasını ve TTFA'nın bu konsey aracılığıyla yürütülmesini hedeflemektedir. Burada asıl amaç, transit geçişler sırasında karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu taşıtının yapması ve uyması gereken teknik ve hukuksal hükümlülükler tespit edilmiştir.¹⁴⁴

- ECO Yatırımları Geliştirme ve Koruma Anlaşması(APPI)

ECO Yatırımları Geliştirme ve Koruma Anlaşması (APPI), Temmuz 2005 tarihinde Türkiye, Afganistan ve Azerbaycan arasında imzalanmış, Nisan 2007 tarihinde de İran ve Pakistan anlaşmaya taraf olmuştur. APPI, ECO bölgesinde yatırımların artması için ortak politikaların ve ortak eylemlerin yapılmasını hedeflemektedir.¹⁴⁵

- ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması

ECO üye ülkeleri arasında gümrük idareleri seviyesinde işbirliğinin başlatılması için 2000 yılından beri yürütülen çalışmalar, 26-27 Eylül 2007 tarihinde hazırlanan

143 Orhan Işık, "Trade Facilitation and Trade Development Strategy: ECO Experience", **UNCTAD, Expert Meeting on Trade Facilitation as an Engine for Development**, Geneva, 21-23 September 2005.

144 ECO Sekreteryası, **ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

145 ECO Sekreteryası, **ECO Yatırımları Geliştirme ve Koruma Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması taslağın, 2009 yılında üye ülke yetkilileri tarafından imzalanmasıyla sonuçlandı. Anlaşma, üye ülke gümrük idareleri arasında gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılmasını amaçlamaktadır.¹⁴⁶

- ECO Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankası Kurulması ve Yürütülmesi Anlaşması

ECO Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankası Kurulması ve Yürütülmesi Anlaşması, Temmuz 2005 tarihinde Afganistan, Azerbaycan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye arasında imzalanmıştır. Kurulması amaçlanan Gümrük Suçları Veri Bankasının ev sahipliğini Türkiye üstlenmektedir. Türkiye bu doğrultuda bir eylem planı hazırlamaktadır.¹⁴⁷

- ECO İşadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Anlaşması

ECO Üye Ülkeleri İşadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Anlaşması, 15 Mart 1995 tarihinde imzalandı.¹⁴⁸ Anlaşmanın uygulanabilmesi için 18 Kasım 2008 tarihinde ECO Üye Ülkeleri İşadamları ve Transit Sürücüler için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Ek Protokolü kabul edildi. Anlaşma doğrultusunda üye ülkeler arasında işadamlarının ve transit sürücülerin vizesiz dolaşımının sağlanması veya bu işlemlerin basitleştirilmesi hedeflenmektedir.¹⁴⁹

2.1.6. “2015 ECO Vizyonu”

ECO Bakanlar Konseyi 1 Ekim 2005 tarihinde Kazakistan’da yaptığı toplantıda ECO’nun gelecek on yıllık aktivitelerinin tespit edildiği ve Teşkilatın gelecek on yılının şekillendirildiği bir belge kabul etti. “2015 ECO Vizyonu” olarak adlandırılan belge, ECO aktiviteleri için temel politikaları ve on yıllık eylem planını içermektedir. “2015 ECO Vizyonu” ticaret, yatırım, taşımacılık, haberleşme, enerji, finans, sanayi, tarım,

¹⁴⁶ ECO Sekreteryası, **ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

¹⁴⁷ ECO Sekreteryası, **ECO Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankası Kurulması ve Yürütülmesi Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

¹⁴⁸ ECO Sekreteryası, **ECO Üye Ülkeleri İşadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

¹⁴⁹ ECO Sekreteryası, **ECO Üye Ülkeleri İşadamları ve Transit Sürücüler için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Ek Protokolü**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

çevre, insan kaynakları, turizm, uyuşturucu ve organize suçlar alanlarında uzun vadeli hedefler ortaya koymaktadırlar.¹⁵⁰

Belgede vurgulanan gelişmelerin en önemlisi şüphesiz 2015 yılında “ECO Bölgesi Serbest Ticaret Alanı”nın kurulması hedefidir. ECO Ticaret Anlaşması doğrultusunda tarifelerin azaltılması, tarife dışı engellerin kaldırılması ve bölge içi ticaretin %6’dan %20’ye çıkartılması sonucu “ECO Bölgesi Serbest Ticaret Alanı”nın kurulması 2015 ECO Vizyonu belgesinde öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.¹⁵¹

ECO, ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, kuruluşunda somut bir hedefi olmayan, basit bir işbirliği hedeflenirken, daha sonra bölgede geniş bir tercihli ticaret sistemi kurulması amaçlanmış ve nihayetinde ECO bölgesinde bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulması planlanmaktadır.

2.2.ECO Bölgesinde Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

ECO bölgesine ait temel sosyal ve ekonomik göstergeler ülke bazında aşağıda açıklanacaktır. Göstergelerin ECO toplamı, ECO ortalaması ve ECO payları hesaplanacaktır.

2.2.1. ECO bölgesinin temel sosyal göstergeleri

ECO ülkelerinin yüzölçümleri, toplam nüfusları, nüfus artış hızları, nüfus yoğunlukları, şehirleşme oranları, ortalama yaşam süreleri, okuma/yazma oranları, 10.000 kişiye düşen doktor ve hastane yatak sayısı Tablo 2.1’de verilmiştir.

¹⁵⁰ ECO Sekreteryası, **15th COM Meeting Adopts ECO Vision 2015**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

¹⁵¹ Pervez Tahir, “Prospects of Economic Integration among the ECO Countries”, *The Pakistan Development Review*, Vol:43, No:4, Part:II, Winter 2004, p.919.

Tablo 2.1. ECO Bölgesinin Temel Sosyal Göstergeleri

ECO Ülkeleri	Yüzölçüm (km ²)	ECO Dağılımı %	Toplam Nüfus (2008 yılı) Milyon kişi	ECO Dağılımı %	Nüf. Artış Hızı (2008 yılı) %	Nüfus Yoğunluğu ¹ (2008 yılı) Kişi	Şehirleşme Oranı (2007 yılı) %	Ort. Yaşam Süresi (2007 yılı) Yıl	Okuma/Yazma Oranı (2006 yılı) %	Doktor sayısı ² (2006 yılı)	Yatak Sayısı ³ (2006 yılı)
Afganistan	652.000	8,20	25,0	6,25	2,03	38	21	42	28,0	2	4
Azerbaycan	86.600	1,09	8,7	2,17	1,20	100	52	72	98,8	37	81
İran	1.648.196	20,73	72,2	18,05	1,00	44	68	71	82,3	4	17
Kazakistan	2.717.000	34,17	15,7	3,92	1,23	6	55	66	99,5	38	77
Kırgızistan	198.500	2,50	5,3	1,31	1,00	26	35	68	98,7	25	54
Pakistan	796.095	10,01	162,4	40,59	1,73	204	35	65	53,0	8	7
Tacikistan	143.100	1,80	7,4	1,85	3,53	52	26	67	99,8	19	57
Türkiye	774.815	9,74	71,1	17,77	1,17	92	68	72	88,1	16	25
Türkmenistan	488.100	6,14	5,0	1,26	1,20	10	47	63	99,0	25	43
Özbekistan	447.400	5,63	27,3	6,83	1,54	61	37	67	99,3	27	52
ECO Bölgesi (Toplam/Ortalama)	7.951.806	100,00	400,0	100,00	1,56	63	44	65	84,7	20	42

¹ Km²'ye düşen kişi sayısı;² 10.000 kişiye düşen doktor sayısı;³ 10.000 kişiye düşen hastane yatak sayısı

Kaynak: ECO Secretariat Database 2009; UNCTAD Handbook of Statistics 2008; ADB, Key Indicators For Asia and Pacific 2008'den oluşturuldu.

Buna göre; ECO bölgesinin toplam yüzölçümü 7.951.806 km²'dir. Bölgede en fazla yüzölçüme sahip ülke % 34,17 payla Kazakistan'dır. Kazakistan'ı sırasıyla %20,73 payla İran; %10,01 payla Pakistan ve 9,74'le Türkiye takip etmektedir. Bölgede en az yüzölçüme sahip ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın yüzölçümü ECO bölgesinin %1,09'unu kapsamaktadır.

ECO bölgesinin toplam nüfusu 2008 yılı verilerine göre 400 milyon kişidir. Bölgede en büyük nüfusa sahip ülke Pakistan'dır. Pakistan 162,4 milyon kişilik nüfusuyla ECO bölgesinin toplam nüfusunun % 40,6'sını oluşturmaktadır. İkinci sırada İran 72,2 milyon kişi nüfusuyla ECO toplamının %18,1'ine denk gelmektedir. Türkiye 71,1 milyon kişilik nüfusuyla ECOP bölgesinde en fazla nüfusa sahip üçüncü ülkedir. Türkiye nüfusu bölgenin %17,8'ini kapsamaktadır. ECO bölgesinde en küçük nüfusa sahip ülkeler Türkmenistan ve Kırgızistan'dır. Sırasıyla 5 milyon kişilik ve 5,3 milyon kişilik nüfuslarıyla bölge nüfusu içindeki payları %1,3'dür.

ECO bölgesinde nüfus artış hızı ortalama %1,56 seviyelerindedir. En fazla nüfus artışı Tacikistan ve Afganistan'da gerçekleşmektedir. Bu ülkelere ait nüfus artış hızı sırasıyla % 3,53 ve % 2,03'dür. Nüfus artış hızının en düşük olduğu ülkeler % 1'lik artış hızıyla İran ve Kırgızistan'dır.

2008 yılı verilerine göre bölgede nüfus yoğunluğu, bir diğer ifadeyle km²'ye düşen kişi sayısı 63'dür. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ülkeler 204 kişi ile Pakistan, 100 kişi ile Azerbaycan ve 92 kişi ile Türkiye'dir. En az nüfus yoğunluğuna sahip ülke 6 kişi ile Kazakistan'dır.

2007 yılı verilerine göre bölge nüfusunun yaklaşık % 44'ü şehirlerde yaşamaktadır. Bu oranın en yüksek olduğu ülke Türkiye ve İran'dır. Bu ülkelerde şehirleşme oranı yaklaşık % 68 seviyelerindedir. Şehirleşme oranının en düşük olduğu ülkeler sırasıyla Afganistan (%21), Kırgızistan (%35) ve Pakistan (%35)'dir.

Ortalama yaşam süresi ECO bölgesinde 65 yıldır. Ülkelere ait ortalama yaşam süreleri Azerbaycan (72), Türkiye (72), İran (71), Kırgızistan (68), Tacikistan (67), Özbekistan (67), Kazakistan (66), Pakistan (65), Türkmenistan (63) ve Afganistan (42) yıldır.

ECO bölgesinde 2006 yılı verilerine göre okuma/yazma oranı %84,7'dir. Oranın en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Tacikistan(%99,8), Kazakistan (99,5), Özbekistan(%99,3), Türkmenistan(%99), Azerbaycan (%98,8), Kırgızistan (%98,7), Türkiye (%88,1), İran (%82,3), Pakistan(%53) ve Afganistan (%28)'dir.

Bölgede 10,000 kişiye düşen doktor sayısı 2006 yılı verilerine göre 20'dir. Bu sayının en yüksek olduğu ülkeler Kazakistan (38), Azerbaycan (37); en düşük olduğu ülkeler ise Afganistan(2), İran(4) ve Pakistan(8)'dir. Bölgede 10,000 kişiye düşen hastane yatak sayısı ise ortalama 42'dir. Yatak sayısının en yüksek olduğu ülkeler Azerbaycan(81), Tacikistan(57) ve Kırgızistan(54); en düşük olduğu ülkeler ise Afganistan(4), Pakistan(7) ve İran(17)'dir.

2.2.2. ECO bölgesinin temel ekonomik göstergeleri

ECO bölgesine ait temel ekonomik göstergeler aşağıda verilecektir. Bu kapsamda ECO ülkelerinin GSYİH değerleri, GSYİH büyüme hızı, GSYİH'nın sektörel dağılımları, kişi başına düşen GSYİH, enflasyon oranları, toplam dış borç miktarları, toplam dış borcun GSYİH'ya oranı, doğrudan yabancı yatırım miktarları, gelen turist sayısı, enerji rezerv miktarları, enerji üretim miktarları ve enerji tüketim miktarları incelenecektir.

Tablo 2.2. ECO Bölgesinin GSYİH Göstergeleri (2008 Yılı)

ECO Ülkeleri	GSYİH				Dünya GSYİH Payı ³ (%)	Reel GSYİH Büyüme Hızı (2000-2008) (%)	GSYİH'nın Sektörel Dağılımı(%) 2008			KBD GSYİH (\$)	
	2008 ¹	%	2008 ²	%			Tarım	Sanayi	Hizmetler	2008 ⁴	2008 ⁵
Afganistan	12,1	0,8	21,3	0,8	0,03	8,7	36,4	24,2	36,5	429	758
Azerbaycan	46,4	3,1	74,7	2,9	0,11	16,6	6,5	59,5	34,0	5349	8620
İran	344,8	23,0	819,8	31,8	1,18	6,6	11,0	45,3	43,7	4732	11250
Kazakistan	132,2	8,8	177,5	6,9	0,26	9,4	5,7	28,3	66,0	8502	11416
Kırgızistan	5,0	0,3	11,6	0,5	0,02	4,9	31,7	19,8	48,4	951	2180
Pakistan	167,6	11,2	439,6	17,1	0,64	5,3	19,6	26,8	53,7	1044	2739
Tacikistan	5,1	0,3	13,0	0,5	0,02	8,7	19,4	18,4	42,6	795	2019
Türkiye	729,4	48,6	915,2	35,6	1,35	4,8	11,2	26,8	61,9	10472	13138
Türkmenistan	29,5	2,0	30,1	1,2	0,04	14,4	16,7	39,2	44,2	3863	5711
Özbekistan	27,9	1,9	71,5	2,8	0,10	6,3	27,3	30,3	42,4	1027	2630
ECO Bölgesi Ortalaması	1500,1	100,0	2574,4	100,0	0,37	8,6	16,6	32,7	48,5	4082	6046

¹: Cari fiyatlarla GSYİH (milyar dolar)⁴: Cari fiyatlarla KBD GSYİH²: Satın alma gücü paritesine göre GSYİH (milyar dolar)⁵: Satın alma gücü paritesine göre KBD GSYİH³: Satın alma gücü paritesine göre dünya GSYİH'si içinde ECO ülkelerinin paylarıdır.**Kaynak:** ECO Sekretariat Database 2009; UNCTAD Handbook of Statistics 2008; ADB, Key Indicators For Asia and Pacific 2008; TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan oluşturuldu.

Tablo 2.2'de ECO bölgesine ait GSYİH göstergeleri yer almaktadır. Buna göre ECO'da 2008 yılında cari fiyatlarla 1500,1 milyar dolarlık, satınalma gücü paritesine göre ise 2574,4 milyar dolarlık GSYİH elde edilmiştir. En fazla GSYİH'ya sahip ülkeler sırasıyla Türkiye, İran ve Pakistan'dır. ECO toplamı içindeki payları sırasıyla cari fiyatlara göre %48,6; %23; %11,2 ve satınalma gücü paritesine göre %35,6; %31,8; %17,1'dir. Bölgede en az GSYİH'ya sahip ülkeler cari fiyatlarla %0,3 payla Kırgızistan ve Tacikistan; %0,8 payla Afganistan'dır. Satınalma gücü paritesine göre ise sıralama değişmemektedir.

2008 yılı verilerine göre satınalma gücü paritesiyle dünya GSYİH' içinde ECO ülkelerinin payları %0,37'dir. Diğer bir ifadeyle dünya GSYİH'sının %0,37'si ECO bölgesinde üretilmektedir. Dünya GSYİH'sı içinde en büyük paya sahip ECO ülkeleri sırasıyla Türkiye, İran ve Pakistan'dır. En küçük paya sahip ülkeler ise Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan'dır.

2000-2008 döneminde ECO bölgesinde reel GSYİH'da ortalama büyüme hızı %8,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ortalama büyüme hızının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan; en düşük olduğu ülkeler ise Kırgızistan, Pakistan ve Türkiye olmuştur.

ECO bölgesinde 2008 yılı verilerine göre GSYİH'nın sektörel dağılımlarına bakıldığında tarım sektörünün payı %16,6, sanayi sektörünün payı %32,7 ve hizmetler

sektörünün payı ise %48,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe en yüksek paya sahip ülkeler sırasıyla Afganistan, Kırgızistan ve Özbekistan; sanayi sektöründe en yüksek paya sahip ülkeler sırasıyla Azerbaycan, İran ve Türkmenistan; hizmetler sektöründe en yüksek paya sahip ülkeler sırasıyla Kazakistan, Türkiye ve Pakistan'dır.

Bölgede 2008 yılı verilerine göre cari fiyatlarla kişi başına düşen GSYİH ortalaması 4082 dolar; satınalma gücü paritesine göre ise 6046 dolardır. ECO'da en yüksek kişi başına düşen GSYİH'ya sahip ülkeler sırasıyla Türkiye ve Kazakistan; en düşük kişi başına düşen GSYİH'ya sahip ülkeler ise sırasıyla Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dır.

Tablo 2.3. ECO'da İşgücü, Enflasyon, Döviz Kuru, Yatırım ve Dış Borç

ECO Ülkeleri	İşgücü Sayısı (2007) (Milyon Kişi)	İşsizlik Oranı (2008) (%)	Enflasyon Oranı ¹ (2008) (%)	Döviz Kuru (2008) (UP / \$)	Direkt Yabancı Yatırım (2008) (Milyon \$)	Dış Borç Miktarı (2007) (Milyar \$)	Dış Borç /GSYİH (2007) (%)
Afganistan	11,2	3,0	11,2	52,0	300	2,04	0,21
Azerbaycan	4,3	1,5	20,8	82,2	3845	2,44	0,08
İran	30,2	8,7	21,0	9645,0	1492	28,65	0,10
Kazakistan	8,2	6,1	10,9	120,3	6500	94,98	0,91
Kırgızistan	2,4	8,2	24,5	36,6	233	1,85	0,49
Pakistan	50,8	5,2	12,0	70,6	5434	58,95	0,41
Tacikistan	2,3	2,2	11,8	3,4	376	1,23	0,33
Türkiye	23,5	11,0	10,1	1,3	12951	247,20	0,38
Türkmenistan	2,3	1,9	8,0	4500,0	820	0,54	0,02
Özbekistan	10,7	0,2	6,8	1400,0	262	3,92	0,18
ECO Bölgesi (Toplam/Ortalama)	145,9	4,8	13,7	--	32213	441,80	0,31

¹: Tüketici fiyat indeksindeki yıllık ortalama artış hızı. (UP/\$) : Ulusal paranın dolara oranı

Kaynak: ECO Secretariat Database 2009'dan oluşturuldu.

Tablo 2.3'de ECO ülkelerine ait işgücü sayısı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, döviz kuru, direkt yabancı yatırım, dış borç miktarı ve dış borcun GSYİH'ya oranı verilmektedir. Buna göre, 2007 yılı verilerine göre ECO bölgesi 145,9 milyon kişilik işgücüne sahiptir. Bölgede toplam nüfuslarıyla orantılı olarak en fazla işgücü sırasıyla Pakistan, İran ve Türkiye'de bulunmaktadır. 2008 yılı verilerine göre bölgede ortalama işsizlik oranı %4,8'dir. İşsizliğine en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Türkiye, İran, Kırgızistan, Kazakistan, Pakistan, Afganistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Özbekistan'dır.

ECO bölgesinde 2008 yılında tüketici fiyat indeksi ortalama %13,7 oranında artmıştır. Fiyat artışının en fazla olduğu ülkeler Kırgızistan, İran ve Azerbaycan'dır. En az artışın olduğu ülkeler ise Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'dir.

2008 yılına ait ortalama döviz kurları tabloda verilmiştir. Buna göre 1 ABD doları 52 Afganistan Afgani'sine; 82,2 Azerbaycan Manat'ına; 9.645 İran Riyal'ine; 120,3 Kazakistan Tenge'sine; 36,6 Kırgızistan Som'una; 70,6 Pakistan Rup'i'sine; 3,4 Tacikistan Somoni'na; 1,3 Türkiye Lira'sına; 8 Türkmenistan Manat'ına ve 6,8 Özbekistan Sum'una eşittir.

ECO bölgesine 2008 yılında yaklaşık 32,2 milyar dolarlık direkt yabancı yatırım gelmiştir. En fazla direkt yabancı yatırım alan ülke Türkiye'dir. Türkiye'ye 2008 yılında 12951 milyon dolarlık direkt yabancı yatırım girişi olmuştur. Türkiye'yi 6500 milyon dolarla Kazakistan, 5434 milyon dolarla Pakistan ve 3845 milyon dolarla Azerbaycan izlemektedir. Bölge de en az direkt yabancı yatırım alan ülkeler; Kırgızistan 233 milyon dolar, Özbekistan 262 milyon dolar ve Afganistan 300 milyon dolardır.

ECO ülkeleri 2007 yılında sahip oldukları dış borç miktarı 441,8 milyar dolardır. Dış borcun yarısından fazlası Türkiye'ye aittir. Türkiye'nin 2007 yılında dış borcu 247,2 milyar dolardır. Türkiye'yi 94,98 milyar dolarla Kazakistan, 58,94 milyar dolarla Pakistan ve 28,65 milyar dolarla İran takip etmektedir. ECO ülkeleri arasında en az dış borcu bulunan ülke 0,54 milyar dolarla Türkmenistan'dır. Bölge toplamında dış borcun GSYİH'ya oranı 0,31'dir. Bu oranın en yüksek olduğu ülke 0,91'le Kazakistan'dır. Kazakistan'ı Kırgızistan 0,49'la, Pakistan 0,41'le, Türkiye 0,38'le izlemektedir.

Tablo 2.4'de ECO bölgesine ait ham petrol, doğal gaz ve elektrik verileri yer almaktadır. Buna göre bölgede yaklaşık 186,24 trilyon varillik ham petrol rezervi bulunmaktadır. Bu değer dünya ham petrol rezervinin %14,8'ine denk gelmektedir. En fazla petrol rezervine sahip ülkeler sırasıyla İran¹⁵², Kazakistan ve Azerbaycan'dır. Üretim değerlerine bakıldığında ECO bölgesinde günde yaklaşık 7122 bin varil ham petrol çıkartılmaktadır. Petrol üretiminin en fazla yapıldığı ülkeler İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dır. Bölgede günlük petrol tüketimi yaklaşık 3387 bin varildir. En fazla petrol tüketiminde bulunan ülkeler İran, Türkiye, Pakistan ve Kazakistan'dır. Dünya petrol üretiminin yaklaşık %8,3'ü ve petrol tüketiminin yaklaşık %4'ü ECO bölgesinde gerçekleşmektedir. İran, dünya hem petrol rezervinin yaklaşık %

¹⁵² EIA, **Iran Country Analysis Briefs**, February 2009, s.1, (www.eia.doe.gov. Erişim Tarihi: 25.12.2009)

10,9'üne sahip olup dünyada en fazla ham petrol rezervine sahip üçüncü ülke konumundadır.

Tablo 2.4. ECO Bölgesinde Ham Petrol, Doğal Gaz ve Elektrik Verileri

ECO Ülkeleri (2008 Yılı)	Ham Petrol			Doğal Gaz			Elektrik	
	Rezerv ¹	Üretim ²	Tüketim ²	Rezerv ³	Üretim ⁴	Tüketim ⁴	Üretim ⁵	Tüketim ⁵
Afganistan	-	-	-	0,05	-	-	1,9	1,3
Azerbaycan	7,00	914	71	1,20	14,70	9,30	20,7	20,2
İran	137,60	4325	1730	29,61	116,30	117,60	204,5	155,6
Kazakistan	39,80	1554	229	1,82	30,20	20,60	74,9	63,0
Kırgızistan	0,04	2	12	0,006	0,02	0,70	15,6	9,6
Pakistan	0,29	70	389	0,85	37,50	37,50	95,7	73,4
Tacikistan	0,01	0,3	30	0,006	0,02	1,40	14,8	16,0
Türkiye	0,30	41	690	0,008	0,89	36,00	198,6	198,3
Türkmenistan	0,60	205	123	7,94	66,10	19,00	12,8	10,2
Özbekistan	0,60	11	113	1,58	62,20	48,70	50,2	50,3
ECO Toplamı	186,24	7122	3387	43,07	327,93	290,8	689,63	597,92
Dünya Toplamı	1258	85540	84455	185,02	3065,6	3018,7	19020	17480
Dünya İçinde ECO'nun Payı (%)	14,8	8,3	4,0	23,3	10,7	9,6	3,6	3,4

¹: Trilyon varil ²: Bin varil/gün ³: Trilyon m³ ⁴: Milyar m³/yıl ⁵: Milyar Kw/saat

Kaynak: ECO Secretariat Database 2009; BP Statistical Review of World Energy, June 2009; Index Mundi (www.indexmundi.com E.T:19.12.2009)'den oluşturuldu.

ECO bölgesinde toplam doğal gaz rezervi yaklaşık 43,07 trilyon m³'dür. Bir diğer ifadeyle dünya doğal gaz rezervinin yaklaşık %23,3'ü ECO bölgesinde bulunmaktadır. Bölgede en fazla doğal gaz rezervi sırasıyla İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan'da olduğu hesaplanmaktadır.¹⁵³ Toplam doğal gaz üretimi 327,93 milyar m³/yıldır. Bu değer dünya üretiminin yaklaşık %10,7'sine denk gelmektedir. Üretimin en fazla yapıldığı ülkeler sırasıyla İran, Türkmenistan, Özbekistan Pakistan, Kazakistan ve Azerbaycan'dır. ECO bölgesinin toplam doğal gaz tüketimi yaklaşık 290,8 milyar m³/yıldır. Dünya doğal gaz tüketiminin yaklaşık %9,6'sine denk gelmektedir. İran dünya doğal gaz üretiminde dünya dördüncüsü, doğal gaz tüketiminde ise dünya üçüncüsü konumundadır.¹⁵⁴

¹⁵³ Dünya doğal gaz rezervinin yaklaşık % 16'sına İran ve yaklaşık % 4,3'e Türkmenistan sahiptir.

¹⁵⁴ EIA, **Iran Country Analysis Briefs**, February 2009, s.6, (www.eia.doe.gov. Erişim Tarihi: 25.12.2009)

Bölgenin yaklaşık 689,63 milyar Kw/saatlik bir elektrik üretim gücü bulunmaktadır. Bu, dünya elektrik üretiminin yaklaşık %3,6'sine denk gelmektedir. Elektrik enerjisinin en fazla üretildiği ülkeler sırasıyla İran, Türkiye, Pakistan ve Kazakistan'dır. Bölgede toplam elektrik tüketimi yaklaşık 597,92 Kw/sattır. Dünya elektrik enerjisinin yaklaşık %3,4'ü ECO bölgesinde tüketilmektedir. Tüketicinin en fazla yapıldığı ülkeler sırasıyla Türkiye, İran, Pakistan ve Kazakistan'dır.

Tablo 2.5. ECO'da Dış Ticaret Verileri (2008 Yılı, Milyon \$)

ECO Ülkeleri (2008 Yılı)	İhracat			İthalat			Dış Ticaret Hacmi			Dış Ticaret Dengesi	İhr. İth. Kar. Oranı
	Değeri	ECO %	Dünya %	Değeri	ECO %	Dünya %	Değeri	ECO %	Dünya %		
Afganistan	580	0,15	0,004	2514	0,68	0,02	3094	0,41	0,01	-1934	0,23
Azerbaycan	47756	12,54	0,29	7162	1,93	0,04	54918	7,30	0,17	40594	6,67
İran	92231	24,21	0,57	52809	14,22	0,32	145040	19,28	0,45	39422	1,75
Kazakistan	71171	18,68	0,44	37814	10,18	0,23	108985	14,49	0,33	33357	1,88
Kırgızistan	921	0,24	0,006	11816	3,18	0,07	12737	1,69	0,04	-10895	0,08
Pakistan	20279	5,32	0,12	42326	11,40	0,26	62605	8,32	0,19	-22047	0,48
Tacikistan	851	0,22	0,01	3218	0,87	0,02	4069	0,54	0,01	-2367	0,26
Türkiye	132000	34,65	0,81	201960	54,39	1,24	333960	44,39	1,03	-69960	0,65
Türkmenistan	8746	2,30	0,05	4043	1,09	0,02	12789	1,70	0,04	4703	2,16
Özbekistan	6397	1,68	0,04	7655	2,06	0,05	14052	1,87	0,04	-1258	0,84
ECO (Top. / % Payı)	380932	100,00	2,34	371317	100,00	2,28	752249	100,00	2,31	9615	1,03
Dünya Toplamı¹	16298			16255			32553			43	1,00

¹ : Milyar Dolar

Kaynak: International Trade Centre, Trade Map-Competitiveness Map'den Oluşturuldu.

(http://www.trademap.org/countrymap/Country_SelfProduct_TS.aspx; E.T.22.12.2009)

Tablo 2.5'de ECO ülkelerine ait ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve bunların ECO toplamı ile dünya toplamı içindeki payları verilmektedir. 2008 yılına ait veriler milyon dolar olarak gösterilmiştir.

ECO bölgesinin toplam ihracatı 380932 milyon dolardır. 16298 milyar dolarlık dünya toplam ihracatı içinde ECO ihracatının payı %2,34'dür. Bölgede 132000 milyon dolarla Türkiye birinci sırada, 92231 milyon dolarla İran ikinci sırada, 71171 milyon dolarla Kazakistan üçüncü sırada ve 47756 milyon dolarla Azerbaycan dördüncü sırada yer almaktadır. En az ihracat gerçekleştiren ülkeler sırasıyla 580 milyon dolarla Afganistan, 851 milyon dolarla Tacikistan ve 921 milyon dolarla Kırgızistan gelmektedir.

ECO bölgesinde gerçekleşen toplam ithalat miktarı 371317 milyon dolardır. 16255 milyar dolarlık dünya ithalatının %2,28'i ECO bölgesinden yapılmaktadır. En

fazla ithalat yapan ülkeler sırasıyla 201960 milyon dolarla Türkiye, 52809 milyon dolarla İran, 42326 milyon dolarla Pakistan ve 37814 milyon dolarla Kazakistan yer almaktadır. Bölgede en az ithalat yapan ülkeler sırasıyla 2514 milyon dolarla Afganistan, 3218 milyon dolarla Tacikistan ve 4043 milyon dolarla Türkmenistan'dır.

2008 yılında bölgenin toplam dış ticaret hacmi 752249 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl dünya dış ticaret hacmi 32553 milyar dolar olmuştur. Bu durumda, dünya toplam içinde ECO'nun payı %2,31'dir. Bölgede en fazla dış ticaret hacmine sahip ülkeler sırasıyla Türkiye, İran ve Kazakistan'dır. En az dış ticaret hacmine sahip ülkeler ise sırasıyla Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dır.

Bölge genelinde dış ticaret dengesi fazla vermektedir. 2008 yılında dış ticaret fazlası 9615 milyon dolardır. Dış ticaret fazlası veren ülkeler; Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Dış ticaret açığı veren ülkeler ise; Afganistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye ve Özbekistan'dır.

İhracatın ithalatı karşılama oranı ECO bölgesinde 1,03'dür. Bu oran bölgede dış ticaret fazlası olduğunu göstermektedir. Oranın en yüksek olduğu ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da ihracatın ithalatı karşılama oranı 6,67'dir. Azerbaycan'ı Türkmenistan, Kazakistan ve İran takip etmektedir. Oranın en düşük olduğu ülkeler Kırgızistan, Afganistan, Tacikistan, Pakistan, Türkiye ve Özbekistan'dır.

Tablo 2.6. ECO'da Bölge İçi Ticaret Verileri (2007 Yılı, Milyon \$)

ECO Ülkeleri (2007 Yılı)	Afganistan		Azerbaycan		İran		Kazakistan		Kırgızistan		Pakistan		Tacikistan		Türkiye		Türkmenistan		Özbekistan		ECO Toplamı		ECO içindeki %Payı	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
Afganistan			52		0,4	506	0,4	17	0,4	8	82	1634	13	25	13	109	0,5	19	2	162	111	2531	0,4	10,0
Azerbaycan	52				278	396	128	222	3	1	1	2	52	0,5	330	1048	414	458	5	19	1262	2146	5,0	8,5
İran	506	0,4	396	278			243	594	33	7	500	314	155	83	6615	1441	231	480	63	168	8742	3366	34,6	13,3
Kazakistan	17	0,4	222	128	594	243			355	176	1	15	279	25	1284	1080	78	143	872	539	3702	2348	14,7	9,3
Kırgızistan	8	0,4	0,9	3	7	33	176	355			2	12	27	3	45	181	2	2	37	96	306	684	1,2	2,7
Pakistan	1634	82	2	1	314	500	15	1	12	2			0,3	0,2	532	157	2	18	4	18	2513	779	10,0	3,1
Tacikistan	25	13	0,5	52	83	155	25	279	3	27	0,2	0,3			143	118	4	75	87	219	370	937	1,5	3,7
Türkiye	109	13	1048	330	1441	6615	1080	1284	181	45	157	532	118	143			340	397	226	614	4701	9973	18,6	39,5
Türkmenistan	19	0,5	458	414	480	231	143	78	2	2	18	2	75	4	397	340			25	106	1615	1177	6,4	4,7
Özbekistan	162	2	19	5	168	63	539	872	96	37	18	4	219	87	614	226	106	25			1939	1319	7,7	5,2
ECO Toplamı	2531	111	2146	1262	3366	8742	2348	3702	684	306	779	2513	937	370	9973	4701	1177	1615	1319	1939	25261	25261	100	100
ECO içindeki % Payı	10,0	0,4	8,5	5,0	13,3	34,6	9,3	14,7	2,7	1,2	3,1	10,0	3,7	1,5	39,5	18,6	4,7	6,4	5,2	7,7	100	100		

Not: X ihracatı; M ithalatı göstermektedir. 0,5'in üstündeki değerler yuvarlatılmıştır.

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Tablo 2.6'da ECO bölge içi ticaret değerlerinin ve ECO toplamı içindeki paylarının gösterildiği bölge içi ticaret matrisi yer almaktadır. Tabloda 2007 yılı verileri

milyon dolar olarak yer almaktadır. 0,5 milyon doların üzerindeki değerler yuvarlatılmıştır.

Her bir ECO ülkesinin diğer ECO ülkeleriyle gerçekleştirmiş olduğu ihracat ve ithalat değerleri; ülkelerin bölge içi toplam ihracat ve ithalat değerleri tabloda bulunmaktadır. Buna göre; bölge içi ihracatın %0,4'ü Afganistan, %5'i Azerbaycan, %34,6'sı İran, %14,7'si Kazakistan, %1,2'si Kırgızistan, %10'u Pakistan, %1,5'i Tacikistan, %18,6'sı Türkiye, %6,4'ü Türkmenistan ve %7,7'si Özbekistan tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bölge içi ithalatın ise %10'ü Afganistan, %8,5'i Azerbaycan, %13,3'ü İran, %9,3'ü Kazakistan, %2,7'si Kırgızistan, %3,1'i Pakistan, %3,7'si Tacikistan, %39,5'i Türkiye, %4,7'si Türkmenistan ve %5,2'si Özbekistan tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bölgede en fazla ihracat yapan ECO ülkeleri sırasıyla İran, Türkiye, Kazakistan ve Pakistan'dır. En fazla ithalat yapan ülkeler ise sırasıyla Türkiye, İran ve Afganistan'dır.

Tablo 2.7. ECO'da Dış Ticaretin Ülkelere Göre Sıralanışı (2008 Yılı)

ECO Ülkeleri	En Fazla İhracat ve İthalat Yapılan Ülkeler									
(2008 Yılı)	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Afganistan	X Hindistan	ABD	Pakistan	Nijerya	Sudan	Finlandiya	Rusya	Danimarka	Türkiye	Belçika
	M Pakistan	Bir.Arap E.	Kazakistan	ABD	Almanya	Hindistan	Rusya	İngiltere	Çin	Türkiye
Azerbaycan	X İtalya	ABD	İsrail	Hindistan	Fransa	İspanya	Endonezya	Hollanda	Şiliş	İngiltere
	M Rusya	Türkiye	Almanya	Ukranya	Çin	İngiltere	ABD	Finlandiya	Japonya	Kazakistan
İran	X Japonya	Tayvan	İtalya	Fransa	Bir.Arap E.	Irak	Çin	Hindistan	Afganistan	Almanya
	M Çin	Fransa	Hindistan	Japonya	Hollanda	Malezya	Kazakistan	Kanada	Finlandiya	Pakistan
Kazakistan	X İtalya	İsveç	Çin	Rusya	Fransa	Hollanda	İsrail	İran	Ukranya	Türkiye
	M Rusya	Çin	Almanya	Ukranya	ABD	İtalya	Japonya	Türkiye	Fransa	Norveç
Kırgızistan	X Rusya	İsveç	Kazakistan	Afganistan	Özbekistan	Çin	Türkiye	Tacikistan	Letonya	Bir.Arap E.
	M Rusya	Çin	Kazakistan	Özbekistan	ABD	Ukranya	Almanya	Türkiye	G.Kore	Hollanda
Pakistan	X ABD	Bir.Arap E.	Afganistan	İngiltere	Almanya	Çin	İtalya	Hollanda	İspanya	Türkiye
	M S.Arabistan	Çin	Bir.Arap E.	Kuveyt	ABD	Japonya	Malezya	Hindistan	Almanya	Endonezya
Tacikistan	X Rusya	Türkiye	Norveç	İtalya	Estonya	Yunanistan	Çek Cum.	Çin	Hindistan	Hollanda
	M Çin	Rusya	Kazakistan	Türkiye	Ukranya	ABD	Litvanya	Azerbaycan	Almanya	B. Rusya
Türkiye	X Almanya	İngiltere	Bir.Arap E.	İtalya	Fransa	Rusya	ABD	İspanya	Romanya	Irak
	M Rusya	Almanya	Çin	ABD	İtalya	Fransa	İran	Ukranya	İsveç	İngiltere
Türkmenistan	X Ukranya	Türkiye	İtalya	Romanya	Kazakistan	ABD	Gürcistan	Rusya	Almanya	Frans
	M Rusya	Çin	Türkiye	Ukranya	Almanya	Kazakistan	Fransa	Bir.Arap E.	Japonya	ABD
Özbekistan	X Ukranya	Rusya	Türkiye	Kazakistan	Çin	Japonya	ABD	Yunanistan	Hindistan	Finlandiya
	M Rusya	Çin	Kazakistan	Ukranya	Almanya	Türkiye	ABD	B.Rusya	İtalya	Avusturya
ECO Bölgesi	X Çin	Almanya	İtalya	Japonya	Fransa	Hindistan	Rusya	ABD	Türkiye	Ukranya
	M Rusya	Çin	Almanya	İtalya	ABD	Fransa	Ukranya	Bir.Arap E.	Hollanda	İngiltere

Not: X ihracatı; M ithalatı göstermektedir. Sıralamadaki ECO ülkeleri koyu harflerle yazılmıştır.

Kaynak: International Trade Centre, Trade Map-Competitiveness Map'den Oluşturuldu. (http://www.trademap.org/countrymap/Country_SelfProduct_TS.aspx; E.T.22.12.2009)

Tablo 2.7’de ECO ülkelerinde dış ticaretin ülkelere göre sıralanışı yer almaktadır. Her bir ECO ülkesinin en fazla ihracat yaptığı ve en fazla ithalat yaptığı ilk on ülke tabloda gösterilmiştir. Sıralanışta ECO ülkelerinin bölge içi ticarete az yer alması dikkat çekmektedir.

ECO bölgesi toplam ihracatında sıralamada yer alan ilk on ülke şunlardır: Çin, Almanya, İtalya, Japonya, Fransa, Hindistan, Rusya, ABD, Türkiye ve Ukrayna’dır. Toplam ithalatı ise sıralamada yer alan ilk on ülke şunlardır: Rusya, Çin, Almanya, İtalya, ABD, Fransa, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, Hollanda ve İngiltere’dir.

2008 yılına göre, ECO ülkelerinin bölge geneline yaptıkları toplam ihracat ve ithalat değerlerinin, her bir ECO ülkesinin toplam ihracat ve ithalat içerisindeki sıralaması şöyledir: Türkiye’nin toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 7 sırada ve toplam ithalatında toplam ECO ithalatı 4. sıradadır. İran’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 3 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 1. sıradadır. Pakistan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 2 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 15. sıradadır. Afganistan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 3 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 1. sıradadır. Azerbaycan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ithalatı 9 sırada ve toplam ithalatında 2. sıradadır. Kazakistan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 7 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 4 sıradadır. Kırgızistan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 1 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 2. sıradadır. Tacikistan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 1 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 2. sıradadır. Türkmenistan’ın toplam ihracatında, toplam ECO ihracatı 2 sırada ve toplam ithalatında, toplam ECO ithalatı 1. sıradadır. Özbekistan’ın toplam ihracatında ve ithalatında 2 sıradadır.¹⁵⁵

¹⁵⁵ ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx, Erişim tarihi: 25.12.2009)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ECO BÖLGESİNİN TİCARİ ANALİZİ

ECO bölgesinin ticari analizi iki farklı yöntemle yapılacaktır. Birinci yöntem, üye ülkelerin bölge içinde gerçekleştirmiş oldukları dış ticaretin karşılaştırılmasına dayanır ve bu yöntemde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC) kullanılacaktır. İkinci yöntemle ise, bölgenin ticari potansiyeli çekim modeliyle (Gravity Modeli) ortaya konulacaktır.

3.1. Amaç ve Yöntem

Aşağıdaki uygulamalarda ECO bölge içi ticaret, analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda yapılacak ilk uygulamada SITC sınıflandırma yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemle, ECO ülkelerinin kendi aralarındaki ticarete sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler tespit edilecek, bölgede avantajlı veya dezavantajlı mal grupları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Analize başlamadan, SITC-3'e göre ECO ülkeleri arasındaki ihracat ve ithalat verileri gerekli olmuştur. Söz konusu veriler yıllık veriler olup, 2000–2008 dönemini kapsamaktadır. Veriler United Nations Statistics Division-Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)¹⁵⁶ internet sitesinden SITC-3 basamak 1'e göre temin edilmiştir. Sırasıyla her bir ECO ülkesinin diğer ECO ülkeleriyle SITC-3 basamak 1'e göre 2000–2008 döneminde yapmış oldukları ihracat ve ithalat miktarları tablolastırılacaktır.

Bu kapsamda bölgeye ait çok sayıda tablo oluşturulması gerekmektedir. Tablolarda boş alanların bulunması COMTRADE'e göre, o yılda o basamakta ihracatın veya ithalatın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tablolarla her bir ECO ülkesi diğerleriyle SITC-3 basamak 1'e göre karşılaştırılacak ve ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükler, dolayısıyla avantajlı ve dezavantajlı mal grupları tespit edilmiş olunacaktır.

ECO ülkelerinin ECO pazarında gerçekleştirmiş oldukları ihracat ve ithalat değerleri esas alınarak, her bir ECO ülkesinin bölge içinde sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler SITC-3 basamak 1'e göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük

¹⁵⁶ UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE), (<http://comtrade.un.org/db/>, Erişim Tarihi: 01.07.2009)

(RCA) değerleri hesaplanacaktır. Her mal grubuna ait RCA değerleri ülke bazında tablolaştırılacaktır.

Avantajlı olunan mal gruplarında ülkeler arası EİT mi yoksa EAT mi söz konusu olduğunu tespit etmek için Grubel-Lloyd İndeksi kullanılacaktır. Sırasıyla her bir ECO ülkesinin diğer ECO lkeleriyle SITC-3 basamak 1'e göre 2000–2008 döneminde yapmış oldukları ihracat ve ithalat miktarları kullanılarak G-L İndeksi hesaplanacak ve çok sayıda tablo oluşturulacaktır. Bu tablolar aracılığıyla ECO bölge içi ticaretin EİT mi yoksa EAT mi olduğu analiz edilmiş olunacaktır. G-L indeksi 0,5'den büyük veya eşit olduğu durumlarda ticaretin EİT şeklinde, aksi durumda ticaretin EAT şeklinde yapıldığı kabul edilmektedir.

ECO lkelerinin ihracat yapılarındaki benzerlikler, ihracat benzerlik indeksi (ESI) kullanılarak hesaplanacaktır. ECO pazarında benzer ihracat yapılarına sahip lkeler ESI yardımıyla tespit edilecektir.

Bu yöntemlerle ECO lkeleri bölge içinde rakip ekonomilere mi yoksa tamamlayıcı ekonomilere sahip oldukları; rekabetin hangi ülkeler arasında veya hangi mal grupları arasında oluşacağı araştırılacaktır.

İkinci uygulamada, çekim modeli yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemle ECO bölge içi ticaret analiz edilecek; bölge içi ticaretin belirleyicileri ve ülkelerin ticari potansiyelleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ekim modelinde ECO ülkelerine ait ihracat, ithalat, gayri safi yurt içi hasıla, nüfus, ülkeler arasındaki mesafe verilerinin yanı sıra; ortak dil, ortak sınır gibi verilerden de yararlanılacaktır. Oluşturulacak modeller regresyona tabi tutulacak, sonuçlar tablolaştırılacaktır. Bölge içi ticarete 2008 yılında gerçekleşen ticari akım ile hesaplanan potansiyel ticaret akım karşılaştırılarak analizler yapılacaktır. Hangi ülkelerin potansiyel ticaretin altında, hangi ülkelerin ise potansiyel ticaretin üstünde bulunduğu çekim modeli sayesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

lke bazında yapılacak tüm analiz ve yorumların, 3.2.5. alt başlığında ECO bölgesinin tamamını kapsayacak şekilde genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.2. SITC Yardımıyla ECO Bölge İçi Ticaretinin Analizi

Bölge içi ticarete hangi ülkeler hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu veya hangi ülkelerin hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı, SITC yardımıyla analiz edilecektir.

3.2.1. SITC ve karşılaştırmalı üstünlükler: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi

SITC¹⁵⁷, dış ticarete kullanılan malların sınıflandırılmasını sağlayan bir sistemdir.¹⁵⁸ SITC, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından hükümetlerin işbirliği ve uzmanların görüşleri alınarak hazırlanmış, uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlamak amacıyla 1950 yılından itibaren kullanılması tavsiye edilmiştir. 1960'lara gelindiğinde birçok ülke dış ticaret istatistiklerini SITC ile ilişkili sınıflamalara göre düzenlemeye başlamış, uluslararası kuruluşların birçoğu da dış ticaret istatistikleri için SITC'yi temel almıştır. SITC, özellikle uluslararası dış ticaret verilerinin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır.¹⁵⁹

Dış Ticaret hacminin artması ve teknolojik yenilikler nedeniyle SITC'nin revize edilmesi ihtiyaç haline gelmiş, sınıflama 4 defa revize edilmiştir. Halen 1986 yılına ait SITC Revize 3 (SITC-3) listesi kullanılmaktadır. Sınıflandırma birden beşe kadar basamaklı bir yapı ile oluşturulmuştur. SITC Revize 3 sınıflandırma listesi;

- 10 adet 1 basamaklı,
- 67 adet 2 basamaklı,
- 261 adet 3 basamaklı,
- 1033 adet 4 basamaklı,
- 3121 adet 5 basamaklı koddan oluşmaktadır.

Ek 1'de tamamı yer alan SITC Revize 3 sınıflandırma listesinin, 1 basamaklı kodları aşağıda gösterilmiştir.

¹⁵⁷ SITC, Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması ifadesinin İngilizce karşılığı olan **Standart International Trade Classification** ifadesinin ilk harflerinden oluşmaktadır.

¹⁵⁸ Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 3.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002, S.577

¹⁵⁹ TÜİK, **Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-2**, TÜİK Matbaası, Ankara, Ocak 2008, s.22.

SITC–3 Sınıflandırma Listesi

0. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

1. İçki ve Tütün
2. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler
3. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler
4. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar
5. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri
6. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar
7. Makineler ve Taşıt Araçları
8. Çeşitli Mamul Eşya
9. SITC'de Sınıflandırılmamış Eşyalar

SITC sınıflandırma yöntemiyle ülkelerin sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler tespit edilmekte, avantajlı ve dezavantajlı oldukları mal grupları bu yöntemle ortaya konulmaktadır.¹⁶⁰ Belli bir döneme ait iki ülkenin ihracat ve ithalat verileri, SITC 1, 2, 3, 4 veya 5 basamağa göre elde edilip sıralandığında, söz konusu mal grubunda hangi ülke daha çok avantajlı veya hangi ülke daha az avantajlı olduğu büyük ölçüde tahmin edilebilmektedir. Örneğin SITC Revize 3'e göre 2 grubundan belli bir dönem boyunca A ülkesi ile B ülkesi arasındaki dış ticarete, A ülkesi B ülkesine daha fazla ihracat yapıp, daha az ithalat gerçekleştiriyorsa bu mal grubunda A ülkesinin B ülkesine karşı nispi olarak daha avantajlı olduğu veyahut B ülkesinin A ülkesine karşı nispi olarak daha dezavantajlı olduğu söylenebilmektedir. Bu durumda iki ülke arasında

¹⁶⁰ Örnek çalışmalar için bakınız:

Ersungur, M., Kızıltan, A., Karabulut, K., “Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl:14, Sayı:35, Erzurum 2007, s.285-310.,

Marques, H., “Trade Similarities Between Eastern and Southern Europe: Opportunities or Competition?”, *The Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy*, Volume:3, Number:2, 2002 Canada, p.199-221,

Çakmak Aynagöz, Ö., Yılmaz, Ş., “The Dynamic Effects Of Economic Integration: A Comparative Study On The Competitive Power Of Turkey And EU-8”, *The European Trade Study Group (ETSG)*, April 2008, (<http://www.etsg.org/ETSG2008/Papers/Yilmaz.pdf>, Erişim Tarihi: 26.08.2009)

Çakmak Aynagöz, Ö., “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama”, *Ege Üniversitesi Ege Akademik Bakış*, Cilt:5, Sayı:1-2, Ocak-Temmuz 2005, s.65-76.

Altay, H., “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi: 1995-2007”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, Ağustos 2008, s.215-239,

avantajlı olunan mal grubunda söz konusu ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü sahip olduğu kabul edilebilmektedir.¹⁶¹

Ayrıca, literatürde ülkeler arasında var olan karşılaştırmalı üstünlüklerin göreceli kavramlarla değil de, sayısal yöntemlerle ölçülmesine yönelik farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu konuda ilk çalışmaları Liesner ortaya koymuştur¹⁶². Daha sonra bu çalışmalar Balassa tarafından geliştirilmiş ve literatürde Balassa İndeksi olarak adlandırılmıştır.¹⁶³ Balassa'ya göre ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Hatta bu faktörlerin bazıları daha etkin iken bazıları da karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesinde nispeten daha zayıf kalmaktadır. Bu etkinlik ve zayıflığa bağlı olarak da bu faktörlerin ölçülmesi zorlaşmaktadır. Bu açıdan Balassa, gözlemlenebilir ya da gözlemlenmiş ticari ilişkileri temel alıp ölçülen karşılaştırmalı üstünlüğü “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler”¹⁶⁴ olarak adlandırmıştır.¹⁶⁵ Bu alanda en çok kullanılan bir diğer kriterde T. L. Vollrath'ın geliştirdiği indekslerdir¹⁶⁶. Bu çalışmalarda indeksleme yöntemiyle ülkelerin açıklanmış ihracat değerlerinden karşılaştırmalı olarak ülkelerin avantajlı veya dezavantajlı olduğu sektörler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Aşağıda formüle edilen indeks literatürde geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri ölçmeye yarayan bir indekstir.

$$RCA = \ln \left[\frac{X_{ij} / X_{it}}{M_{ij} / M_{it}} \right]$$

Denklemden;

RCA : Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksini,

X_{ij} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı ihracatını,

¹⁶¹ Ersungur, M., Kızıltan, A., Karabulut, K., **Agm**, s.288-305.

¹⁶² Liesner, H.H., “The European Common Market and British Industry”, *Economic Journal*, Number:68, 1958, p.302-316.

¹⁶³ Balassa, B., “Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage”, *The Manchester School*, Number:33, 1965, p.99-123.

¹⁶⁴ Orginal ifade **Revealed Comparative Advantage**'dir. (Balassa, **Agm**, s.99-123)

¹⁶⁵ Altay, **Agm**, s.224-225.

¹⁶⁶ Utku Utkulu, **Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2005, s.14-17.

X_{it} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı toplam ihracatı,

M_{ij} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı ithalatı,

M_{it} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı toplam ithalatı ifade etmektedir.

RCA'nın alabileceği değerlere göre karşılaştırmalı üstünlüğün veya rekabet gücünün değerlendirilmesi ise şöyle yapılmaktadır:

İlgili sektör veya mal grubunda,

$RCA > 0,5$ ise ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu;

$0,5 > RCA > -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğu,

$RCA < -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün çok düşük olduğu yorumu

yapılmaktadır¹⁶⁷.

3.2.2. Ekonomik entegrasyon teorileri açısından endüstriler arası ticaret ve endüstri içi ticaret: Grubel-Lloyd İndeksi

Endüstriler arası ticaret (EAT), farklı nitelikteki endüstrilere giren malların ithalat ve ihracatına dayanan ticaret şeklidir. Özellikle gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında kendini gösterir. Az gelişmiş ülkeler sanayileşmiş ülkelere emek yoğun endüstrilerin mallarını ihraç edip, onlardan sermaye yoğun endüstrilerin mallarını ithal ederler.¹⁶⁸ Klasik dış ticaret teorileri EAT'ı konu edinmektedir. Örneğin Heckscher-Ohlin Teorisi EAT ile açıklanmaktadır. Buna göre bir ülkenin emek yoğun mal olan fındığı ihraç edip buna karşılık sermaye yoğun cep telefonu ithal etmesi EAT olarak adlandırılabilir.¹⁶⁹

EAT, endüstriler arası uzmanlaşmayı öngörmektedir. Her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu endüstride uzmanlaşır. Ülkelerde belli endüstrilerde karşılaştırmalı üstünlükler artarken diğer endüstrilerde karşılaştırmalı üstünlükler azalır.

¹⁶⁷ N., Şimşek, S.A., Sadat, "ECO Pazarında Türkiye:1997-2005 Dönemi Rekabet Gücü Analizi", *Sosyoekonomi, Hacettepe Üniversitesi Yayını*, Temmuz-Aralık 2009, s.138-140.

B. Ali Eşiyok, "Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt:44, Sayı 514, 2007, s.16-17.

N., Şimşek, D., Seymen, U., Utkulu, "Turkey's Competitiveness in the EU Market: A Comparison of Different Trade Measures", *European Trade Group, 9th Annual Conference, Athens University of Economics and Business*, 2007, p.4-7.

Altay, Agm, s.225.

¹⁶⁸ Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler* , s.170.

¹⁶⁹ Krugman, Age, s.67-91., Dunn, Muti, Age, s.52-64, Çelik, Age, s.101-139

Bunun sonucunda bir ülkenin ihrac ürünleri ile ithal ürünleri arasındaki benzerlikler sürekli azalır.¹⁷⁰

Endüstri içi ticaret (EİT) ise, faktör girdileri ve tüketim açısından birbirlerine yakın ikame mallarının eş zamanlı ithalat ve ihracatı olarak tanımlanmaktadır.¹⁷¹ Bir başka ifadeyle, benzer özelliklerdeki ülkeler arası aynı endüstriye ait bir malın hem ithalatının hem de ihracatının yapılması sonucu ortaya çıkan ticaret EİT'tir.¹⁷² Özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında bu tür bir dış ticaret görülmektedir. Benzer faktör yoğunluktaki malların aynı ülke tarafından hem ithalatının hem de ihracatının yapılması EİT kavramıyla açıklanmaktadır.

Ekonomik entegrasyon teorileri açısından durum değerlendirildiğinde, iki ülke arasında EİT yapılıyorsa bu ekonomiler **rakip ekonomi** olarak, EAT yapılıyorsa bu ekonomilerde **tamamlayıcı ekonomiler** olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik entegrasyon teorisine göre, serbest piyasa koşullarına sahip rakip ekonomiler arasında daha çok endüstri içi ticaret, kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacaktır. Bu bakımdan aynı endüstri içinde karşılıklı ticaretin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.¹⁷³ Rakip ekonomiler ve tamamlayıcı ekonomilerin ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirilmesi birinci bölümde detaylı olarak yapılmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin EİT mi yoksa EAT mı olup olmadığı, o ülke ekonomilerinin tamamlayıcı mı yoksa rakip ekonomiler mi olduğunun temel göstergelerinden biri olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu durumun tespiti iki ülke arasındaki ticaretin EİT mi yoksa EAT mı olduğunun ölçülmesiyle ortaya konulmaktadır.

EİT ölçülmesinde Herbert Grubel ve Peter Lloyd'un klasikleşmiş denklemlerinden yararlanılır. Literatürde Grubel-Lloyd İndeksi olarak adlandırılır. Grubel-Lloyd denklemi aşağıda verilmiştir.

¹⁷⁰ Carbaugh, **Age**, s.77.

¹⁷¹ Feride Doğanle Gönel, **Tekstil Sektöründe Endüstri İçi Ticaret**, (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/tekstilsayi21.doc>, Erişim Tarihi:25.08.2009)

¹⁷² Rivera Batiz, L.A., Oliva, M.A., **International Trade: Theory, Strategies and Evidence**, Oxford University Press, 2003, s.39.

¹⁷³ Ersungur, M., Kızıltan, A., Karabulut, K., **Age**, s.285-310.

$$E\dot{I}T = 1 - \frac{|X_{ij} - M_{ij}|}{(X_{ij} + M_{ij})}$$

Denkleimde;

EİT :Endüstri içi ticaret katsayısını,

X_{ij} :J ülkesinin i malı ihracatını,

M_{ij} :J ülkesinin i malı ithalatını,

X_{ij} + M_{ij} :J ülkesinin i malındaki dış ticaret hacmini,

| X_{ij} - M_{ij} | :J ülkesinin i malındaki dış ticaret açığı veya fazlasını göstermektedir.

Bu denkleme göre EİT katsayısı “0” ile “1” arasında bir sayıdır. “0” çıkması EİT olmadığı, “1” olması ise bir endüstrinin malının ihraç ve ithalinin birbirine eşit olduğunu yani EİT maksimum olduğunu göstermektedir. Katsayı 1’e ne derece yaklaşırsa, EİT o derece fazla olduğu söylenir.¹⁷⁴

Bir mal değil de, bir mal grubunda EİT hesaplanmak istenirse, denklem aşağıdaki şekilde değiştirilmelidir.

$$E\dot{I}T = 1 - \frac{|\sum X_{ij} - \sum M_{ij}|}{(\sum X_{ij} + \sum M_{ij})}$$

3.2.3. Ekonomik entegrasyon teorileri açısından ihracat yapısındaki benzerlikler: İhracat Benzerlik İndeksi

Ülkelerin ihracat yapılarının benzer veya farklı olması ekonomik entegrasyonun başarı şartları arasında yer almaktadır. Aynı pazarda benzer ihracat yapılarına sahip ülkeler arasında rekabetin, farklı ihracat yapılarına sahip ülkelere oranla daha etkili olacağı beklenmektedir¹⁷⁵. Rakip ülkelerin hangilerin olduğunu belirlemek için Finger ve Kreinin’in geliştirdiği ihracat benzerlik indeksi (ESI)¹⁷⁶ kullanılmaktadır.¹⁷⁷ ESI ile

¹⁷⁴ Çelik, **Age**, s.154.

¹⁷⁵ Üstünel, **Age**, s.34.

¹⁷⁶ **ESI**, ihracat benzerlik indeksinin İngilizce ifadesinin(Export Similarity Index) ilk harflerinden oluşmaktadır.

¹⁷⁷ J.M. Finger, M.E. Kreinin, “A Measure of Export Similarity and Its Possible Uses”, **Economic Journal**, Number:89, 1979, p.905-912.

iki ülke veya ülke grubu arasındaki ihracatın benzerliğinin zaman içindeki değişimi gözlemlenebilir. Böylece ülkelerin ihracat yapısı ve ekonomik yapısının zaman içinde daha benzer yada daha farklı hale gelme derecesi konusunda bir yorum yapılması mümkün olabilir.¹⁷⁸

ESI, aynı pazarda yer alan herhangi iki ülkenin, herhangi mal veya mal gruplarında pazara yapmış oldukları toplam ihracat içindeki paylarının minimum değerlerinin toplanmasıyla bulunur.¹⁷⁹ ESI aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$ESI_{(ab,c)} = \sum_j \min \left[\frac{X_{j(a,c)}}{\sum_j X_{j(a,c)}}, \frac{X_{j(b,c)}}{\sum_j X_{j(b,c)}} \right]$$

Denklemden;

$ESI_{(ab,c)}$: a ve b ülkelerinin c pazarındaki ihracat benzerlik indeksini,

$X_{j(a,c)}$: a ülkesinin c pazarına j malı ihracatını,

$\sum X_{j(a,c)}$: a ülkesinin c pazarına j malından toplam ihracatını,

$X_{j(b,c)}$: b ülkesinin c pazarına j malı ihracatını,

$\sum X_{j(b,c)}$: b ülkesinin c pazarına j malından toplam ihracatını ifade

etmektedir.

İhracat benzerlik indeksi, “0” ile “100” arasında bir değer almaktadır. ESI=0 olması, karşılaştırılan iki ülkenin ihracat yapılarının tamamen farklı olduğunu; ESI=100 olması ise, karşılaştırılan iki ülkenin ihracat yapılarının tamamen benzer olduğunu göstermektedir.

ESI değeri ne kadar yüksek hesap edilirse, iki ülke ekonomilerinin o denli rakip veya iki ülke arasında rekabetin o denli yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

¹⁷⁸ Koray Gürpınar, Mehmet Barca, “Türk Mobilya Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Düzeyi ve Nedenleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt:X, Sayı:1, 2008, s.266.

¹⁷⁹ Güzin Erat, Seda Ekmen, “Export Similarity and Competitiveness: The Case of Turkey in the EU Market”, *Anadolu International Conference in Economics*, EconAnadolu 2009, Eskişehir, p.4.

3.2.4.ECO ülkelerinin bölge içi ticaretinin karşılaştırılması ve sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler

Bu bölümde ECO ülkelerinin bölge içi dış ticaretleri karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Analize önce ECO'nun kurucu üyeleri olan Türkiye, İran ve Pakistan'la başlanılacak daha sonra Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan sırayla incelenecektir.

3.2.4.1.Türkiye ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Türkiye, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 73 milyon) ikinci, yüzölçümü açısından (774 bin km²) dördüncü, GSYİH¹⁸⁰ açısından (729 milyar dolar) birinci, kişi başına düşen GSYİH¹⁸¹ açısından (10.472 dolar) birinci ve dış ticaret hacmi açısından (334 milyar dolar) ise birinci büyük ekonomi konumundadır¹⁸². İkinci bölümde açıklandığı gibi, ECO üyelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Türkiye'nin ECO bölgesinde hemen hemen tüm alanlarda önde yer aldığı görülmektedir.

Türkiye ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.1.'de yer almaktadır. Grafik 3.1'de de ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi aynı anda gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye 2000 yılında ECO bölgesine toplam 873,8 milyon dolarlık ihracat yaparken, yıllar itibarıyla sürekli bir artış göstererek bu rakam 2008 yılında 6246 milyon dolara yükselmiştir. Tabloda aynı döneme ait Türkiye'nin toplam ihracat değerlerine bakıldığında ise, yıllar itibarıyla bu değerinde sürekli bir yükseliş içinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ECO bölgesine gerçekleştirmiş olduğu ihracatın yıllar itibarıyla artış hızı, Türkiye'nin toplam ihracat artış hızından daha yüksek olmuştur. Şöyle ki; Türkiye'nin ihracatı 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla %16,3; %16,4; %25,4 ve %23,1 artış gösterirken, ECO bölgesine aynı döneme ait ihracat artış hızı ise %21; %25,1; %40,7 ve %32,9 olmuştur. İthalatta da aynı durum söz konusudur. Bu durum Türkiye'nin 2000 yılı sonrası ECO bölgesine ticari anlamda daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

¹⁸⁰ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH'dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 915 milyar dolardır.

¹⁸¹ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH'dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 13.138 dolardır.

¹⁸² ECO Secretariat, Statistics Database, 2009'den elde edilmiştir.

Tablo 3.1. Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İran	İhracat	235,8	360,5	334,0	533,8	813,0	912,9	1066,9	1441,2	2029,7
	İthalat	815,7	839,8	921,0	1860,7	1962,1	3469,7	5626,6	6615,4	8199,7
	Denge	-579,9	-479,3	-587,0	-1326,9	-1149,1	-2556,8	-4559,7	-5174,2	-6170,0
Pakistan	İhracat	52,9	31,2	57,5	70,4	86,4	187,6	129,6	157	155
	İthalat	82,2	101,3	117,7	192,0	240,7	315,5	379,6	531,6	586,2
	Denge	-29,3	-70,1	-60,2	-121,6	-154,3	-127,9	-250,0	-374,6	-431,2
Afganistan	İhracat	8,1	7,0	20,2	36,5	70,9	113,4	91,1	109,3	136,9
	İthalat	0,5	0,4	1,1	2,7	6,8	8,3	9,6	12,5	8,5
	Denge	7,6	6,6	19,1	33,8	64,1	105,1	81,5	96,8	128,4
Azerbaycan	İhracat	230,4	225,2	231,4	315,5	403,9	528,1	695,3	1048,0	1666,0
	İthalat	95,6	78,1	64,6	122,6	135,5	272,3	340,5	330,0	928,0
	Denge	134,8	147,1	166,8	192,9	268,4	255,8	354,8	718,0	738,0
Kazakistan	İhracat	118,7	119,8	160,2	234,0	355,6	459,9	696,8	1080,0	891,0
	İthalat	346,4	90,3	203,9	266,6	442,2	558,9	993,7	1284,0	2332,0
	Denge	-227,7	29,5	-43,7	-32,6	-86,6	-99,0	-296,9	-204,0	-1441,0
Kırgızistan	İhracat	20,6	17,4	24,0	40,9	74,7	89,5	132,2	181,0	191,0
	İthalat	2,4	6,3	17,6	10,9	13,4	14,1	27,5	45,0	48,0
	Denge	18,2	11,1	6,4	30,0	61,3	75,4	104,7	136,0	143,0
Tacikistan	İhracat	4,5	15,6	10,9	29,5	41,6	46,7	71,8	118,1	176,4
	İthalat	16,5	13,7	40,7	57,0	62,8	47,3	118,4	143,3	147,7
	Denge	-12,0	1,9	-29,8	-27,5	-21,2	-0,6	-46,6	-25,2	28,7
Türkmenistan	İhracat	120,2	71,7	110,0	170,3	214,8	180,6	281,3	340,0	663,0
	İthalat	97,9	71,7	106,3	123,7	175,8	160,7	189,9	397,0	389,0
	Denge	22,3	0,0	3,7	46,6	39,0	19,9	91,4	-57,0	274,0
Özbekistan	İhracat	82,6	36,0	93,7	138,4	145,2	151,1	176,0	226,0	337,0
	İthalat	85,8	36,0	75,3	99,5	178,7	261,5	415,8	614,0	581,0
	Denge	-3,2	0,0	18,4	38,9	-33,5	-110,4	-239,8	-388,0	-244,0
ECO Toplamı	İhracat	873,8	884,4	1041,9	1569,3	2206,1	2669,8	3341,0	4700,6	6246,0
	Değişim (%)		1,2	17,8	50,6	40,6	21,0	25,1	40,7	32,9
	İthalat	1543,0	1237,6	1548,2	2735,7	3218,0	5108,3	8101,6	9972,8	13220,1
Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti	Değişim (%)		-19,8	25,1	76,7	17,6	58,7	58,6	23,1	32,6
	Denge	-669,2	-353,2	-506,3	-1166,4	-1011,9	-2438,5	-4760,6	-5272,2	-6974,1
	İhracat	27774,9	31334	36059	47253	63167	73476	85535	107271	132027
Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti	Değişim (%)		12,8	15,1	31,0	33,7	16,3	16,4	25,4	23,1
	İthalat	54502,8	41399	51554	69340	97540	116774	139576	170062	201963
	Değişim (%)		-24,0	24,5	34,5	40,7	19,7	19,5	21,8	18,8
	Denge	-26727,9	-10065	-15495	-22087	-34373	-43298	-54041	-62791	-69936

Kaynak: ECO Secreteriat, Statistics Database, 2009'dan oluşturuldu.

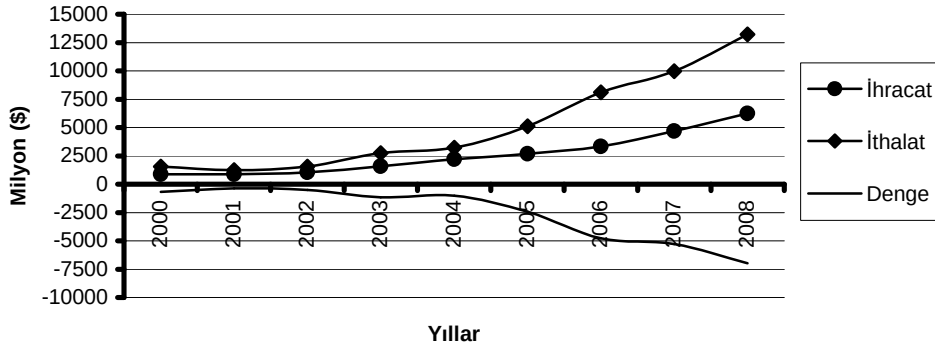
Tablo 3.2'ye göre, Türkiye'nin toplam ihracatı içinde ECO ülkelerinin payı 2005 yılında %3,63 iken, sürekli artan bir trendle 2008 yılında %4,73 olmuştur. Aynı şekilde bu oran ithalatı ise 2005 yılında %4,37 iken 2008 yılında %6,55'e ulaşmıştır. Türkiye, bölge içi ticarete en fazla ihracat ve ithalat payına sahip ECO ülkesi konumundadır. Bölge içi ticaretten daha fazla pay alması için, Türkiye, ECOTA anlaşması kapsamında gümrük tarifelerinin hızlıca indirilmesini desteklemektedir.¹⁸³

¹⁸³ S. Armağan Vurdu, **Türk Cumhuriyetlerinde Ticaretin Kolaylaştırılması ve Gümrük Rejimi**, Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticaret, TC. Dış Ticaret Müsteşarlığı, Mayıs 2008, s.99.

Tablo 3.2. Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı					Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı				
		2000	2005	2006	2007	2008	2000	2005	2006	2007	2008
İran	İhracat	26,98	34,19	31,93	30,66	32,50	0,84	1,24	1,25	1,34	1,54
	İthalat	52,86	67,92	69,45	66,33	62,02	1,50	2,97	4,03	3,89	4,06
Pakistan	İhracat	6,05	7,03	3,88	3,34	2,48	0,19	0,26	0,15	0,15	0,12
	İthalat	5,32	6,18	4,69	5,33	4,43	0,15	0,27	0,27	0,31	0,29
Afganistan	İhracat	0,93	4,25	2,73	2,33	2,19	0,03	0,15	0,11	0,10	0,10
	İthalat	0,03	0,16	0,12	0,13	0,06	0,00	0,01	0,01	0,01	0,00
Azerbaycan	İhracat	26,36	19,78	20,81	22,30	26,67	0,83	0,72	0,81	0,98	1,26
	İthalat	6,19	5,33	4,20	3,31	7,02	0,17	0,23	0,24	0,19	0,46
Kazakistan	İhracat	13,58	17,23	20,86	22,98	14,27	0,43	0,63	0,81	1,01	0,67
	İthalat	22,44	10,94	12,27	12,88	17,64	0,63	0,48	0,71	0,76	1,15
Kırgızistan	İhracat	2,35	3,35	3,96	3,85	3,06	0,07	0,12	0,15	0,17	0,14
	İthalat	0,15	0,28	0,34	0,45	0,36	0,00	0,01	0,02	0,03	0,02
Tacikistan	İhracat	0,51	1,75	2,15	2,51	2,82	0,01	0,06	0,08	0,11	0,13
	İthalat	1,07	0,93	1,46	1,44	1,12	0,03	0,04	0,08	0,08	0,07
Türkmenistan	İhracat	13,75	6,76	8,42	7,23	10,61	0,43	0,25	0,33	0,32	0,50
	İthalat	6,34	3,15	2,34	3,98	2,94	0,18	0,14	0,14	0,23	0,19
Özbekistan	İhracat	9,45	5,66	5,27	4,81	5,40	0,30	0,21	0,21	0,21	0,26
	İthalat	5,56	5,12	5,13	6,16	4,39	0,16	0,22	0,30	0,36	0,29
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	3,15	3,63	3,91	4,38	4,73
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	2,83	4,37	5,80	5,86	6,55

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009'dan oluşturuldu.

Grafik 3.1. Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Aşağıda Türkiye ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret SITC ve G-L indeksi kullanılarak analizler edilecek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Türkiye-İran Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-İran arasındaki ticari ilişkiler Tablo 3.1’de görüldüğü gibi yükselen bir trendle artmaktadır. Bu hem ihracat ve hem de ithalat için geçerli bir durumdur. Şöyle ki; 2000 yılında Türkiye’nin İran’a toplam ihracatı 235,8 milyon dolar iken, 2008 yılında bu değer 2029,7 milyon dolara çıkmıştır. İthalatta da aynı durumu söylemek mümkündür. 2000 yılında Türkiye’nin İran’dan toplam ithalatı 815,7 milyon dolar iken, 2008 yılında 8199,7 milyon dolara ulaşmıştır. 9 yıllık bir dönemde Türkiye’nin İran’a ihracatı yaklaşık 9 kat, ithalatı ise yaklaşık 10 kat artmıştır. Özellikle 2005 yılı sonrası iki ülke arasındaki dış ticaretin daha hızlı arttığı tablo değerlerinden anlaşılmaktadır.

Türkiye’nin ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2008 yılında %32,5’i, ithalatın ise %62,02’si İran’la yapılmıştır. Bölge açısından değerlendirildiğinde bu oranların oldukça yüksek olduğu ve iki ülke arasında güçlü ticari ilişkilerin var olduğu sonucu çıkartılabilir. Fakat aynı dönemde Türkiye’nin toplam ihracatı içinde İran’ın payı %1,54, ithalat ise %4,06 olması bunu destekleyen bir durum değildir. İthalat oranının yüksek olmasının temel sebebi Türkiye’nin İran’dan satın aldığı petrol, petrol ürünleri ve doğal gazdır.¹⁸⁴

İki ülke potansiyellerine bakıldığında mevcut dış ticaret hacminin düşük seviyelerde olduğunu söylemek mümkündür. 2000 yılı sonrası Türkiye-İran dış ticaret hamcındaki artışın önceki yıllarla kıyaslandığında, bunun ECO şemsiyesi altında yürütülen çalışmaların bir sonucu olduğu tespiti yapılabilir. Türkiye ile İran arasında karşılıklı ticaretin arttırılması doğrultusunda iki ülke arasında serbest ticaret merkezlerinin kurulması ve bu sayede ithal edilecek tarım ürünlerinde %40, sanayi ürünlerinde ise %100’e yakın vergi muafiyeti getirilmesi hedeflenmektedir.¹⁸⁵

Ayrıca ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA), İran ile Türkiye arasındaki ticaretin artırılması ve bölgede ekonomik entegrasyonun sağlanması yolunda önemli bir husus olup Van Gölü Kuzey Geçiş Projesi’nin¹⁸⁶ ilerleyen yıllarda tamamlanması ile iki ülke

¹⁸⁴ TÜRKSAM, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi**, (<http://www.turksam.org/tr/a1372.html>, Erişim Tarihi:23.08.2009)

¹⁸⁵ DEİK, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008, s.18.

¹⁸⁶ Van Gölü Kuzey Geçiş Projesi, Türkiye-İran arasında kesintisiz bir demiryolu hattının tesisi ile, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine transit taşımacılığın yapılması amacıyla planlanmıştır. Van Gölü’nü kuzeyden geçen 237 km uzunluğundaki demiryolu güzergâhının etüt-proje işleri 1993 yılında ihale edilmiş, 2000 yılı sonunda inşaatına başlanılmıştır. (<http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-2674c.pdf> Erişim Tarihi. 25.12.2009)

arasındaki taşımacılığın süresinin kısalması ve taşınan yük miktarının artması, böylece bölge içerisinde ticaret ve yatırım koridorlarının geliştirilmesi mümkün kılınacaktır.¹⁸⁷

Tablo 3.3. SITC-3'e Göre Türkiye-İran Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	28631	1555			20031	11516	102	760344	2279		18906	9277	97392	26084	39636	3342	15192	2513
2001	30506	3007	675		3740	10375	88	782819	529		29724	16983	131650	25136	138497	941	5884	535
2002	9930	6473	8932		2653	13241	152	790733	176		34847	14907	119625	38287	117847	675	8753	630
2003	11170	2592	39125	3	3245	31365	8685	1285937	571	18	41736	12779	227555	36340	142224	675	25663	1114
2004	11661	3485	33551		5417	33748	39092	1357576	264	219	56363	22220	367777	28922	208604	2993	46884	1000
2005	12594	6025	63650	1	4331	42246	51480	2425528	827		86155	49710	340221	37850	256503	5744	70176	2000
2006	35693	9113	111218	265	5105	79770	24817	3659190	1325		96207	170750	426267	87511	260953	6638	66177	3583
2007	43872	7496	90730	11	5370	27972	3026	4254225	1079		142197	200210	608362	339424	391019	24501	113674	4572
2008	62457	8397	89342		5739	39648	154235	5630943	1381		167713	167581	769851	400264	596485	28391	141776	3995

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.3’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Bu durumda, 2000–2008 döneminde Türkiye-İran dış ticaret verileri incelendiğinde, SITC-3’e göre Türkiye’nin İran’a karşı 0, 1, 4, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve avantajlı konumda olduğu; 2, 3 ve 5 numaralı mal gruplarında ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı söylenebilir.

İran ise 2, 3 ve 5 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 0, 1, 4, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı Tablo 3.3’den anlaşılmaktadır. Özellikle 1 ve 4 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında dış ticaret hamcının çok az olmasına rağmen Türkiye bu mal gruplarında tek taraflı bir üstünlüğe sahip durumdadır.

Türkiye’nin dezavantajlı konumda olduğu mal grupları olan Yenilmeyen Ham Maddeler, Mineral Yakıtlar, Mineral Yakıt Maddeleri Esaslı Ürünler ve Kimyasal Ürünlerinin olması İran’ın bir enerji zengini ülke olmasının doğal sonucudur.

¹⁸⁷ İGEME, İran Ülke Profili, 2009, s.13.

Tablo 3.4. Türkiye-İran Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,10		0,73	0,00	0,00	0,66	0,42	0,16	0,28
2001	0,18	0,00	0,53	0,00	0,00	0,73	0,32	0,01	0,17
2002	0,79	0,00	0,33	0,00	0,00	0,60	0,48	0,01	0,13
2003	0,38	0,00	0,19	0,01	0,06	0,47	0,28	0,01	0,08
2004	0,46	0,00	0,28	0,06	0,91	0,57	0,15	0,03	0,04
2005	0,65	0,00	0,19	0,04	0,00	0,73	0,20	0,04	0,06
2006	0,41	0,00	0,12	0,01	0,00	0,72	0,34	0,05	0,10
2007	0,29	0,00	0,32	0,00	0,00	0,83	0,72	0,12	0,08
2008	0,24	0,00	0,25	0,05	0,00	1,00	0,68	0,09	0,05
Ortalama	0,39	0,00	0,33	0,02	0,11	0,70	0,40	0,06	0,11

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye'nin İran'a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 0, 1, 4, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında endüstri içi ticaretin mi (EİT) yoksa endüstriler arası ticaretin (EAT) mı yapıldığı Tablo 3.4'de gösterilmiştir. Tabloda G-L indeksi kullanılarak analizler yapılmıştır. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal gruplarının G-L indeksi 0 grubunda (0,39), 1 grubunda (0,00), 4 grubunda (0,33), 6 grubunda (0,40), 7 grubunda (0,06) ve 8 grubunda ise (0,11) olarak hesaplanmıştır. G-L indeksinin bütün mal gruplarında 0,50'nin altında çıkması, tüm bu mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde olduğunun göstergesidir.

İran'ın avantajlı konumda olduğu mal grupları olan 2, 3 ve 5 numaralı gruplarda ise G-L indeksi sırasıyla (0,33), (0,02) ve (0,70)'dır. Burada 2 ve 3 numaralı gruplarda EAT, makineler ve ulaşım araçlarının yer aldığı 5 numaralı mal grubunda ise EİT'in varlığında söz edilebilir.

Genel olarak Türkiye-İran arasındaki ticaretin EAT olduğu ve bunun bir sonucu olarak da iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir. Sadece 5 numaralı mal grubunda iki ülke arasında rekabetin oluşabileceği, diğer mal gruplarında rekabetin düşük seviyelerde kalacağı ifade edilebilir.

Tablo 3.5. Türkiye-İran Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054, 098, 072, 057, 062, 091, 044, 048	057, 059, 054
1	111, 122	
2	266, 232, 278	281, 211, 278, 232, 222, 292
3	334	333, 344, 321, 342, 335
4	421	
5	582, 553, 533, 514, 598, 581, 574, 562, 541, 554	571, 574, 575, 522, 572, 573, 513, 515, 514, 512, 598,
6	676, 634, 653, 679, 665, 656, 699, 672, 641, 657, 658, 651, 684, 659	682, 671, 657, 686, 685, 664, 658, 659, 662, 611, 699, 651, 684, 666, 676, 665
7	784, 775, 778, 728, 783, 716, 772, 744, 713, 724, 771, 727, 737, 741	781, 713, 731, 784, 737
8	821, 893, 874, 812, 899, 895, 872, 842, 813, 894, 882	885, 899, 894, 893

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.5’de Türkiye’den İran’a en çok ihraç edilen ürünler ve İran’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır.¹⁸⁸ Buna göre iki ülke arasında ticaret 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında toplandı; Türkiye 1 numaralı mal grubunda alkollü içecekler (111) ve işlenmiş tütün (122) ürünleri, 4 numaralı mal grubunda ise bitkisel sıvı yağlar (421) ihraç yaptığı; bu mal gruplarında hiç ithalat yapmadığı; 3 numaralı mal grubunda rafine edilmiş petrol ürünleri ihraç (334) edilirken, ham petrol (333), taş kömürü (321), doğal gaz (343) ithal edildiği görülmektedir.

B- Türkiye-Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.1’de gösterilmiştir. İki ülke arasında hem ihracat hem de ithalat zaman içerisinde artan trendle devam ettiği görülmektedir. Şöyle ki; 2000 yılında Türkiye’nin Pakistan’a toplam ihracatı 52,9 milyon dolar iken bu değer 2008 yılında 155 milyon dolara ulaşmıştır. İhracat 9 yıllık dönemde yaklaşık 3 kat artmıştır. İthalat ise 2000 yılında 82,2 milyon dolardan 2008 yılında 586,2 milyon dolara çıkarak, 9 yıllık dönemde yaklaşık 7 kat arttığı görülmektedir. Bu durum Türkiye-Pakistan dış ticaret dengesinin sürekli Türkiye’nin aleyhinde arttığını göstermektedir.

¹⁸⁸ Bu tabloların oluşturulmasında UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) veri tabanından yararlanılmıştır. İki ülke arasında son yıllarda; genellikle 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları; SITC-3’e göre 3 basamaklı mal grupları bazında gerçekleştirilmiş ihracat ve ithalat değerlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. İhracat ve ithalat değerlerinin büyüklüğüne göre önemli görülen 3 basamaklı mal grupları tablolastırılmıştır.

Türkiye'nin ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2008 yılında %2,48'i, ithalatın ise %4,43'ü Pakistan'la yapılmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Pakistan'ın payı %0,12; toplam ithalatı içinde ise Pakistan'ın payı %0,29 olmuştur. Her iki durumda da iki ülke arasındaki dış ticaret değerlerinin oldukça düşük olduğunu söylemek mümkündür. 2000 yılı sonrası Türkiye'nin genel olarak dış ticaretinde görülen artış Türkiye-Pakistan ithalat değerlerinde de kendini göstermişken, bu artış ihracat değerlerine pek yansımamış görülmektedir.

Tablo 3.6. SITC-3'e Göre Türkiye-Pakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	1750	405			1984	13184	0,6				10633	53	8247	59870	28678	689	1516	8029
2001	834	94			625	13637	180		73		5145	1268	8958	76492	12329	295	3040	9491
2002	2623	395	23		1243	6855	181		80		16325	1380	12695	97288	22651	861	1633	10872
2003	3842	230	8		5584	11864	49		131		13168	9705	23245	160441	22258	467	2056	9316
2004	2384	991	44	12	3366	13509	182		162		10156	8242	21688	203833	42912	1489	5487	13312
2005	27110	142	58	3	5020	19280	470		1414		12922	9710	75592	267774	57386	1186	7340	17437
2006	12142	156	40		6257	9757	624		521		27749	40425	31883	299638	35874	1533	12956	28129
2007	6382	2678	43		6182	16461	3315		790		31916	54798	43828	404228	51612	720	11266	55363
2008	5858	7704	47		3965	12458	11053		1089		26916	55806	43124	388131	48869	4030	13926	118092

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.6'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Türkiye-Pakistan dış ticaret verileri incelendiğinde, SITC-3'e göre Türkiye'nin Pakistan'a karşı 0 ve 7 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu mal gruplarında dış ticarete avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır. İki ülke arasında 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında kayda değer bir dış ticaret söz konusu olmazken, Pakistan 2, 5, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında Türkiye'ye karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu söylemek mümkündür. 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Tablo 3.7. Türkiye-Pakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,38		0,26	0,00		0,01	0,24	0,05	0,32
2001	0,20		0,09	0,00	0,00	0,40	0,21	0,05	0,49
2002	0,26	0,00	0,31	0,00	0,00	0,16	0,23	0,07	0,26
2003	0,11	0,00	0,64	0,00	0,00	0,85	0,25	0,04	0,36
2004	0,59	0,43	0,40	0,00	0,00	0,90	0,19	0,07	0,58
2005	0,01	0,10	0,41	0,00	0,00	0,86	0,44	0,04	0,59
2006	0,03	0,00	0,78	0,00	0,00	0,81	0,19	0,08	0,63
2007	0,59	0,00	0,55	0,00	0,00	0,74	0,20	0,03	0,34
2008	0,86	0,00	0,48	0,00	0,00	0,65	0,20	0,15	0,21
Ortalama	0,34	0,08	0,44	0,00	0,00	0,60	0,24	0,06	0,42

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye'nin Pakistan'a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 0 ve 7 numaralı mal gruplarında EİT mi yoksa EAT mi olduğu Tablo 3.7'de hesaplanmıştır. Bu durumda 0 numaralı mal grubunun G-L indeksi 0,34 ve 7 numaralı mal grubunun G-L indeksi 0,06 olarak hesaplandığında her iki grupta da EİT ticaretten söz etmek mümkün değildir. 0 ve 7 numaralı mal gruplarında EAT mevcuttur.

Pakistan'ın avantajlı konumda olduğu mal gruplarında da benzer durum vardır. Şöyle ki; 2, 6 ve 8 numaralı mal gruplarının G-L indeksi 0,50'den büyük olmadığına bu mal grupları arasında EAT'in olduğu söylenebilir. 5 numaralı mal grubunda ise G-L indeksi 0,60 olarak hesaplanmış ki, bu değer bu grupta EİT'in olduğunu göstermektedir.

Genel olarak Türkiye-Pakistan arasındaki dış ticaret incelendiğinde 5 numaralı mal grubunda EİT, diğer gruplarının tamamında ise EAT söz konusu olduğundan iki ülke ekonomileri ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde tamamlayıcı ekonomiler konumunda oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3.8. Türkiye-Pakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054, 022, 091, 048	
1		
2	263, 277	266, 222, 291, 269
3	334	
4	421	
5	511, 581, 532, 575, 598, 524, 542, 553, 591, 554	574, 512, 572, 592
6	662, 625, 651, 656, 659, 665, 673, 676, 691, 699	611, 651, 652, 653, 659
7	724, 713, 784, 782, 716, 773, 723, 778, 743, 748	726, 742
8	811, 893, 899, 892, 872, 874	841, 848, 842, 846, 845, 894, 843, 872

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.8'de Türkiye'den Pakistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Pakistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında ticaret daha çok 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında yoğunlaştığı; 1 numaralı mal grubunda dış ticaret yapılmazken 3 numaralı mal grubunda en önemli ürünün rafine edilmiş petrol ürünleri (334), 4 numaralı mal grubunda ise bitkisel sıvı yağlar (421) olduğu; 0 grubunda Türkiye daha çok buharda veya suda kaynatılmış meyve ve sebzeler (054), süt ve krema(022), margarin (091) ve makarna (048) ihracat etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

C- Türkiye-Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-Afganistan arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.1’de sunulmuştur. Tabloya göre, 2000–2008 döneminde Türkiye’nin Afganistan’a ihracatı 17 kat artarak 136,9 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye’nin Afganistan’a ithalatı çok düşük seviyelerdedir. Şöyle ki; 2008 yılında ihracat 136,9 milyon dolar, ithalat ise 8,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaret özellikle 2002 yılı sonrası hızlandığı tablodan anlaşılmaktadır. Türkiye, Afganistan’da özellikle müteahhitlik hizmetlerinde önde gelen bir ülke konumundadır.¹⁸⁹

Türkiye’nin ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2008 yılında %2,19’si, ithalatın ise %0,06’si Afganistan’la yapılmıştır. Türkiye’nin toplam ihracatı içindeki payı ise 2008 yılında %0,10 olarak gerçekleşmişken, toplam ithalat içindeki payı ise %0,01’in altında bulunmaktadır.

Tablo 3.9. SITC-3’e Göre Türkiye-Afganistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	3253	129	498			135					3372	26	828		78	128	22	77
2001	4606	31	1395			327					961		20	60				
2002	1312	633	6024		5	374	1				2475	25	4442	11	2938	2	3032	7
2003	2498	208	1465		103	2435	232		6		5415	1	7757	37	13625		5386	
2004	1986	129	263		138	6404	419	0,3	10		7387	0,3	27388	14	17565	205	15472	21
2005	4832	1591	3460		390	6051	689	1	42		9525	0,7	35845	547	130636	99	25865	10
2006	6521	1731	1312		295	7450	297		31		9986	0,8	23327	99	31466	299	15225	4
2007	9878	7499	1470		105	4370	492		51		11908		25611	331	33938	154	21618	137
2008	11031	4924	1729		224	2706	200		106		15113		38866	722	51283	145	15794	7

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.9’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre Türkiye, Afganistan’a 0, 1, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu mal gruplarında Türkiye avantajlı durumdadır. Öte taraftan Afganistan mevcut veriler doğrultusunda sadece 2 numaralı mal grubunda avantajlı olduğu söylenebilir. 4 numaralı mal grubunda ise hemen hemen iki ülke arasında hiç dış ticaret yapılmamaktadır.

¹⁸⁹ DEİK, **Afganistan Ülke Bülteni**, Temmuz 2007, s.12.

Tablo 3.10. Türkiye-Afganistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,08	0,00	0,00			0,02	0,00	0,76	0,44
2001	0,01	0,00	0,00			0,00	0,50		
2002	0,65	0,00	0,03	0,00		0,02	0,00	0,00	0,00
2003	0,15	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
2004	0,12	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00
2005	0,50	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00
2006	0,42	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00
2007	0,86	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,03	0,01	0,01
2008	0,62	0,00	0,15	0,00	0,00	0,00	0,04	0,01	0,00
Ortalama	0,38	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00	0,07	0,10	0,06

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mal gruplarında ticaret EİT şeklinde mi yoksa EAT şeklinde mi yapılmakta olduğu G-L indeksi aracılığıyla analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 3.10’de gösterilmiştir. Tüm mal gruplarında G-L indeksi 0,50’nin altında çıkmış olması, tüm mal gruplarında EAT söz konusu olduğunu göstermektedir. 0 grubu hariç diğer grupların G-L indeksi 0 veya 0’a çok yakın çıkmış olması hemen hemen tek taraflı bir ticaretin söz konusu olduğunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak mevcut veriler doğrultusunda Türkiye-Afganistan arasında her mal grubunda ticaret EAT şeklinde yapıldığı ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.11. Türkiye-Afganistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	098, 073, 048	062, 073, 098, 057
1	122	122
2	273	222, 291
3	334	
4		
5	533, 542, 553, 544, 581	533, 553, 554,
6	642, 658, 659, 663, 676, 679, 691, 692, 699	635, 642, 658, 659
7	716, 728, 741, 747, 771, 782, 786	
8	811, 812, 813, 821, 893	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.11’de Türkiye’den Afganistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Afganistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye 4 numaralı mal

grubu hariç diğer mal gruplarının tamamında Afganistan’a ihracat yaptığı ve iki ülke arasındaki ticaret de sınırlı sayıda ürün kullanıldığı görülmektedir.

D- Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2008 döneminde Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.1’de gösterilmiştir. Bu dönemde ihracatta yaklaşık 7 kat artış, ithalatta ise yaklaşık 10 kat artışın olması hem ihracatta ve hem de ithalatta sürekli artan bir trendin varlığının sonucudur. Şöyle ki; 2000 yılında ihracat 230,4 milyon dolar iken, 2008 yılında 1666 milyon dolara yükselmiş; ithalat ise 2000 yılında 95,6 milyon dolar iken, 928 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye Azerbaycan’a karşı sürekli dış ticaret fazlası vermekte ve söz konusu fazla sürekli büyümektedir.

Türkiye, ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2008 yılında %26,67’sini Azerbaycan’la gerçekleştirmiştir. Bu orana göre, Türkiye ECO ülkelerine yapmış olduğu ihracat da İran’dan sonra ikinci sırada Azerbaycan olduğunu göstermektedir. Türkiye ECO bölgesine gerçekleştirmiş olduğu ihracatın yaklaşık yarısını İran ve Azerbaycan’a yapmaktadır. Türkiye’nin Azerbaycan’dan ithalatı ise 2000 yılında bölgeye yaptığı toplam ithalatın % 7,02’sine denk gelmektedir. Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Azerbaycan’ın payı 2008 yılında %1,26 olmuşken, toplam ithalatı içindeki payı ise %0,46 olarak gerçekleşmiştir. Geçmiş dönemdeki trendin gelecekte de devam etmesi halinde, ECO ülkeleri arasında Azerbaycan Türkiye’nin en önemli ticari ortağı konumuna gelmesi beklenebilir.

Tablo 3.12. SITC-3’e Göre Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	62981	3010	3120	128	2798	35691	21485	44264	806	1475	28925	4236	47211	6388	39588	339	22166	70
2001	63342	279	904		2355	24755	21581	42983	591		32002	2718	40604	1317	44838	5086	15619	795
2002	45823	1973	844		3399	24731	16840	28391	274		38590	6664	51090	738	47899	805	20796	83
2003	49492	2804	1014		4023	22475	15924	65171	435		45456	13224	82213	17664	75907	1080	39090	185
2004	55067	3712	2676		5671	21151	16788	73783	495		58669	29646	111169	5305	107470	1791	45542	146
2005	55638	2123	3677		9114	22074	18765	201777	607	0,8	86269	26271	158806	19340	123884	454	67334	213
2006	67374	5767	5032	3	10168	22669	18433	209479	922		107632	53101	203679	48070	201416	1145	79672	242
2007	84032	2899	7665	5	13641	15744	9718	778880	1086		146334	33137	292525	54741	344170	632	145985	459
2008	109518	548	5740	2	15567	4429	15090	305365	2747		224367	62539	565783	53441	498747	1804	229067	617

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.12’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Türkiye’nin Azerbaycan’a karşı 0, 1, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu mal gruplarında ticarete avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Bu gruptaki malları Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracat etmesi karşılaştırmalı avantajlar sağlayacaktır. Öte yandan 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise Azerbaycan Türkiye'ye karşı avantajlı konumda bulunmaktadır. 4 numaralı mal grubunda ise iki ülke arasında dış ticaret oldukça düşük seviyelerde bulunmaktadır.

Tablo 3.13. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,09	0,08	0,15	0,65	0,71	0,26	0,24	0,02	0,01
2001	0,01	0,00	0,17	0,67	0,00	0,16	0,06	0,20	0,10
2002	0,08	0,00	0,24	0,74	0,00	0,29	0,03	0,03	0,01
2003	0,11	0,00	0,30	0,39	0,00	0,45	0,35	0,03	0,01
2004	0,13	0,00	0,42	0,37	0,00	0,67	0,09	0,03	0,01
2005	0,07	0,00	0,58	0,17	0,00	0,47	0,22	0,01	0,01
2006	0,16	0,00	0,62	0,16	0,00	0,66	0,38	0,01	0,01
2007	0,07	0,00	0,93	0,02	0,00	0,37	0,32	0,00	0,01
2008	0,01	0,00	0,44	0,09	0,00	0,44	0,17	0,01	0,01
Ortalama	0,08	0,01	0,43	0,36	0,08	0,42	0,21	0,04	0,02

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin EİT mi yoksa EAT mi olduğu Tablo 3.13'de G-L indeksi kullanılarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin avantajlı konumda olduğu 0, 1, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarının G-L indeksine bakıldığında tamamının 0,50'nin altında hesaplanmış olması bu gruptaki ticaretin EAT olduğu anlamına gelmektedir. Hatta 5 numaralı mal grubu hariç diğer mal gruplarında G-L indeksi 0'a çok yakın çıkmış olması EAT'in ne derece fazla olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise EİT'den söz etmek mümkün değildir. Bu mal gruplarında da EAT yapılmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde, iki ülke arasındaki ticaretin EAT olarak gerçekleşmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde ise, iki ülke ekonomisinin rakip ekonomiler görünümünde olmaktan ziyade, büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.14. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	048, 012, 073, 098, 046, 062, 054, 057, 056, 025, 061, 058, 059, 022, 017, 091	059, 054
1	111, 112	
2	273, 248, 222, 278	263, 211, 282
3	334, 351	334
4	421	
5	533, 581, 583, 582, 554, 553, 574, 542, 575, 598, 592, 573, 591, 597, 541, 531, 514, 531, 514, 571, 661, 691, 662, 659, 634, 642, 697, 699, 679, 676, 684, 641, 658, 664, 635, 665, 693, 663, 625, 694, 692, 629, 657, 695, 674, 682, 675, 621, 653	571, 512
6	782, 775, 773, 728, 772, 741, 716, 723, 743, 781, 786, 783, 744, 778, 742, 727, 721, 747, 745, 771, 764, 724, 784, 752, 761, 737, 733, 711, 722	682, 684, 611, 685, 673
7	893, 821, 897, 812, 872, 892, 813, 811, 851, 874, 899, 845, 873, 841	782, 722
8		

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.14'de Türkiye'den Azerbaycan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Azerbaycan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye'nin ihracatında çeşitlilik göze çarparken, ithalatta sınırlı sayıda ürünlerin yer aldığı görülmektedir. Azerbaycan'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 2 ve 3 numaralı mal gruplarında rafine edilmiş petrol ürünleri (334), pamuk (263), ham deri (211) ve demir çelik döküntü (282) ilk sıraları almaktadır. Türkiye 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Azerbaycan'a çok değişik ürünlerin ihracatını yaparken, bu mal gruplarından ithalat belli ürünlerde toplanmış olduğu anlaşılmaktadır.

E- Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.1'de gösterilmiştir. 2000 yılında Türkiye Kazakistan'a ihracatı 118,7 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2008 yılında 891 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde gerçekleşen ithalat ise 346,4 milyon dolardan 2332 milyon dolara yükselmiştir. 2000–2008 dönemi karşılaştırıldığında Türkiye'nin Kazakistan'a ihracat yaklaşık 9 kat, ithalat ise yaklaşık 7 kat artmıştır. Bu değerlere bakıldığında Türkiye Kazakistan'a karşı sürekli dış ticaret açığı vermektedir.

Türkiye ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2008 yılında %14,27'sini, toplam ithalatın ise %17,64'ünü Kazakistan'a yapmaktadır. Kazakistan ECO ülkeleri arasında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı üçüncü ülke konumundadır.

Türkiye'nin toplam ihracatı içine Kazakistan'ın payı 2008 yılında %0,67 olurken toplam ithalatı içindeki payı ise %1,15 olmuştur.

Tablo 3.15. SITC-3'e Göre Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	5879	13675	4520	40	593	7420	241	169205	594		15567	152	36736	153209	34677	2566	19890	105
2001	10404	7433	209		797	4240	233		3		17963	1381	33371	76108	41395	357	15685	820
2002	15956	31027	532		988	11769	313	24717	2		25526	6939	48490	127951	44308	1113	23550	333
2003	16799	83701	1353		1579	11513	464	25752	26		36176	1124	60091	135872	69605	3255	47295	5416
2004	18865	32225	2341	52688	1624	21174	952	101263	298		50100	1365	106295	282515	104448	2462	68624	1134
2005	25667	18125	3289		2557	14324	1565	110176	289	23	72908	45	132718	414031	131165	962	80923	1209
2006	30681	27546	4974		3532	24048	2108	126989	264		100228	3237	195744	807835	233332	2064	116644	2005
2007	36611	176565	1924		4651	25684	13607	170202	1154		127880	1017	325119	909786	394354	590	173933	199
2008	37318	450607	2036		4627	46310	28101	677241	597		117380	15362	258349	1141237	274908	680	166508	546

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.15'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Türkiye Kazakistan'a karşı 1, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve bu mal gruplarının ihracatında Kazakistan'la karşılaştırıldığında daha avantajlı konumdadır. Aynı şekilde 0, 2, 3 ve 6 numaralı mal gruplarında da ise Kazakistan Türkiye'ye karşı üstünlük göstermektedir ve avantajlı konumda bulunmaktadır. İki ülke arasında 4 numaralı mal grubunda hemen hemen hiç ticaret yapılmamaktadır.

Tablo 3.16. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,60	0,02	0,15	0,00	0,00	0,02	0,39	0,14	0,01
2001	0,83	0,00	0,32	0,00	0,00	0,14	0,61	0,02	0,10
2002	0,68	0,00	0,15	0,03	0,00	0,43	0,55	0,05	0,03
2003	0,33	0,00	0,24	0,04	0,00	0,06	0,61	0,09	0,21
2004	0,74	0,09	0,14	0,02	0,00	0,05	0,55	0,05	0,03
2005	0,83	0,00	0,30	0,03	0,15	0,00	0,49	0,01	0,03
2006	0,95	0,00	0,26	0,03	0,00	0,06	0,39	0,02	0,03
2007	0,34	0,00	0,31	0,15	0,00	0,02	0,53	0,00	0,00
2008	0,15	0,00	0,18	0,08	0,00	0,23	0,37	0,00	0,01
Ortalama	0,61	0,01	0,23	0,04	0,02	0,11	0,50	0,04	0,05

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Mevut veriler doğrultusunda iki ülke arasındaki ticaretin EAT mı yoksa EİT mi olduğu G-L indeksi hesaplanarak tespit edilmiştir. Hesaplanan indeks değerleri Tablo 3.16'de verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin avantajlı olduğu mal gruplarından G-L

indeksi 0,50'in altında değerler aldığından, bu mal gruplarının tamamında ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Kazakistan'ın avantajlı konumda olduğu 0 ve 6 numaralı mal gruplarında ortalama G-L indeksi sırasıyla 0,61 ve 0,50 olarak hesaplanmış ve bu gruplarda EİT'in varlığından söz edilebilir. 2 ve 3 numaralı mal gruplarında G-L indeksi 0,50'in altında bir değer aldığından bu gruplar arasında EİT'den söz etmek mümkün değildir. Bu mal gruplarında EAT şekli gözükmemektedir.

Türkiye-Kazakistan ticari ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde 0 ve 6 numaralı mal gruplarında EİT yapıldığından, bu mal grupları arası ticarete bir rekabetin varlığı söz konusudur. Diğer mal gruplarında EAT yapıyor olmasından rekabetin olmadığı veya çok düşük olduğu sonucu çıkartılabilir. Bu durumda iki ülke ekonomileri büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.17. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	073, 091, 062, 048, 059, 056, 057	041, 043
1	121	
2	223, 273, 248, 273	282, 274, 288, 291
3	334	333, 334, 342, 344
4	421	
5	581, 583, 533, 554, 582, 542, 553, 575, 598, 574, 592	523
6	621, 625, 629, 634, 635, 641, 642, 653, 656, 658, 659, 661, 664, 665, 679, 684, 691, 692, 699	651, 672, 673, 674, 682, 684, 685, 686
7	716, 713, 711, 721, 723, 728, 729, 733, 737, 741, 742, 743, 744, 745, 747, 771, 772, 773, 775, 778, 782, 784, 783	
8	893, 811, 821, 897, 844, 813, 845, 842, 812, 851, 841, 872, 892, 874, 899, 898	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.17'de Türkiye'den Kazakistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Kazakistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye tüm mal gruplarından; özellikle 5, 6, 7 ve 8; değişik ürünleri ihraç yaparken, ithalatının belli ürünlerle sınırlı kaldığı tabloda görülmektedir.

F- Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-Kırgızistan ticari ilişkilerine ait veriler Tablo 3.1 ve Tablo 3.2’de yer almaktadır. Kırgızistan, Türkiye’nin sürekli dış ticaret fazlası verdiği bir ECO ülkesidir. Ancak iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi oldukça düşük seviyelerde ilerlemektedir. Türkiye’nin Kırgızistan’a ihracatı 2000 yılında 20,6 milyon dolar iken, 2008 yılında 191 milyon dolara çıkmıştır. Bu durum ihracatın 9 yılda 9 kat arttığını göstermektedir. İthalata bakıldığında, ithalat hacim 2000 yılında 2,4 milyon dolardan, 2008 yılında 48 milyon dolara ulaşmıştır. Burada ithalat hacminin 9 yıllık dönemde 20 kat artışı gözükse de, Türkiye’nin ECO bölgesinde en az ithalat yaptığı ikinci ülke Kırgızistan’dır. Ancak dış ticaret hamcındaki artış hızına bakıldığında iki ülke arasındaki ticaretin umutlandırıcı olduğu söylenebilir.

Türkiye’nin ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2008 yılında %3,06’sı, toplam ithalatın ise %0,36’sı Kırgızistan ile yapılmıştır. Aynı dönemde Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Kırgızistan’ın payı %0,14, toplam ithalatı içindeki payı ise %0,02’dir. Türkiye’nin toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan çok küçük bir yer tutmaktadır.

Tablo 3.18. SITC-3’e Göre Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	1945	150	0,8		116	1724	95		54	30	2197	2	6202	185	5933	230	4026	25
2001	2311	2529	1		49	3032	86		15		2658		5834	380	3453	251	2939	113
2002	2998	8633			99	7935	67		2		3188	12	10175	509	3961	472	3450	58
2003	4360	5330	1		41	4017	204		49		5200	27	20530	457	4314	970	6150	103
2004	7538	7578	22		121	3303	23		23		6094	65	30862	530	9078	124	19085	1781
2005	10428	10135	72		267	2619	79		41	11	6962	8	22787	346	9169	66	37322	769
2006	14674	21914	13	1	220	4647	50		109		8798	30	33196	532	15893	96	56375	231
2007	24259	36892	28		258	5935	178		165		13536	21	46119	1940	27487	15	68509	214
2008	30447	39905	209		119	6769	153		172		16934	13	66665	988	31015	233	45633	65

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.18’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Türkiye’nin Kırgızistan’a karşı 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. İki ülke arası ticarette bu mal gruplarında Türkiye avantajlı konumda bulunmaktadır. 0 ve 2 numaralı mal gruplarında ise Kırgızistan’ın bir üstünlüğü söz konusudur. Öte yandan 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında önemli bir dış ticaret hacmi bulunmamaktadır.

Tablo 3.19. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,14	0,00	0,13	0,00	0,71	0,00	0,06	0,07	0,01
2001	0,95	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,12	0,14	0,07
2002	0,52		0,02	0,00	0,00	0,01	0,10	0,21	0,03
2003	0,90	0,00	0,02	0,00	0,00	0,01	0,04	0,37	0,03
2004	1,00	0,00	0,07	0,00	0,00	0,02	0,03	0,03	0,17
2005	0,99	0,00	0,19	0,00	0,42	0,00	0,03	0,01	0,04
2006	0,80	0,14	0,09	0,00	0,00	0,01	0,03	0,01	0,01
2007	0,79	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,08	0,00	0,01
2008	0,87	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,03	0,01	0,00
Ortalama	0,77	0,02	0,07	0,00	0,13	0,01	0,06	0,10	0,04

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin EİT şeklinde mi yoksa EAT şeklinde mi devam ettiği G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.19’de hesaplanmıştır. Buna göre 0 numaralı mal grubunda G-L indeksi ortalama 0,77 olarak hesaplandığından bu grupta EİT varlığından söz edilebilir. Diğer mal gruplarının tamamında ise indeks 0,50’in altında hesaplandığından, dış ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Genel olarak Türkiye-Kırgızistan dış ticaret yapısına bakıldığında sadece 0 numaralı mal grubunda kısmen bir rekabetten söz etmek mümkündür. Diğer grupların tamamında rekabetten söz etmek hemen hemen mümkün değildir. Sonuç olarak iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.20. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	073, 098, 091, 048, 057	057, 054, 041
1	122	
2	273	263, 291
3	334	
4	421	
5	554, 583, 533, 581, 575, 541, 582	
6	659, 699, 653, 697, 642, 661, 684, 655, 658, 665	
7	775, 773, 772, 721, 784, 741, 716,	
8	897, 845, 844, 893, 851, 821, 841, 842, 846, 843	841

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.20’de Türkiye’den Kırgızistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kırgızistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye’nin en çok ithal ettiği ürünler taze/kuru meyve ve yemişler (057), buharda veya suda pişirilmiş meyve ve sebzeler (054), buğday (041), pamuk (263), insanlar tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal ürünler (291) ve erkek giyimleri(841)’dır. Türkiye tüm mal gruplarında değişik ürünleri Kırgızistan’a ihraç yapmaktadır.

G- Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-Tacikistan ticari ilişkilerine ait veriler Tablo 3.1 ve Tablo 3.2’de yer almaktadır. Türkiye’nin son yıllarda dış ticaret fazlası verdiği ECO ülkelerinden biri Tacikistan’dır. 2000 yılında Türkiye’nin Tacikistan’a ihracatı 4,5 milyon iken, 2008 yılında 176,4 milyon dolara ulaşmıştır. Özellikle 2005 yılı donrasını ihracatta büyük bir artış gözükmemektedir. İthalata bakıldığında, Türkiye’nin Tacikistan’a ithalatı 2000 yılında 16,5 milyon dolar iken, 2008 yılında 147,7 milyon dolara ulaşmıştır. 2000–2008 yılları arasında ihracat yaklaşık 39 kat, ithalat ise yaklaşık 9 kat artış göstermiştir. Bu durumda Türkiye’nin ihracatının oransal olarak en fazla arttığı ECO ülkesi Tacikistan’dır.

ECO bölgesine Türkiye’nin yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan’ın payı 2008 yılında %2,82; toplam ithalatın payı ise %1,12 olmuştur. Ayrıca, Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Tacikistan’ın payı 2008 yılında %0,13; toplam ithalatı içindeki payı ise %0,07’dir. Bu oranlar Tacikistan’ın Türkiye’nin dış ticaret hacmi içinde çok küçük bir yer tuttuğunun göstergesidir.

Tablo 3.21. SITC-3’e Göre Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	12138	46			13	7000	1				777	32	1612	9430	388		437	
2001	1391	18			8884	1984	438		76		957		2196	11648	787	0,8	821	10
2002	2055	37			1029	4027	55		125		1810		2963	36620	1148	10	1727	
2003	3133				3580	5258			0,9		4677	14	9187	51723	4708	1,7	4133	
2004	4313	93			56	3323	178		4		7457	23	17120	59361	7200	16	5305	
2005	6497	53			166	989	107	0,6	4		7535	16	18638	46323	5347	15	8226	1
2006	8396	142			140	4777	138		14		11255	1	24988	113361	15990	97	10400	15
2007	17638		17		262	9499	957		117		14037	18	45699	133686	22014	82	17456	65
2008	27705	65	168		440	7761	235		25		28842	9	50778	139758	22015	96	36241	35

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.21’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Tabloya göre Türkiye Tacikistan’a karşı 0, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu mal gruplarının ticaretinde Türkiye avantajlı konumdadır. Tacikistan ise 2 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu gruplarda Türkiye kısmen dezavantajlı durumda gözükmemektedir. Ayrıca iki ülke arasında 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında dış ticaret hemen hemen hiç yapılmamaktadır.

Tablo 3.22. Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,01		0,00	0,00		0,08	0,29	0,00	0,00
2001	0,03		0,37	0,00	0,00	0,00	0,32	0,00	0,02
2002	0,04		0,41	0,00	0,00	0,00	0,15	0,02	0,00
2003	0,00		0,81		0,00	0,01	0,30	0,00	0,00
2004	0,04		0,03	0,00	0,00	0,01	0,45	0,00	0,00
2005	0,02		0,29	0,01	0,00	0,00	0,57	0,01	0,00
2006	0,03		0,06	0,00	0,00	0,00	0,36	0,01	0,00
2007	0,00	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,51	0,01	0,01
2008	0,00	0,00	0,11	0,00	0,00	0,00	0,53	0,01	0,00
Ortalama	0,02	0,00	0,24	0,00	0,00	0,01	0,39	0,01	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.22 incelendiğinde iki ülke arasındaki ticarete SITC-3’e göre tüm mal gruplarında G-L indeksi 0,50’in altında hesaplandığı görülmektedir. Bu durum Türkiye-Tacikistan arasındaki dış ticaretin EAT şeklinde devam ettiğini göstermektedir. 2 ve 6 numaralı mal gruplarının dışında tüm gruplarda G-L indeksi hemen hemen 0 olarak hesaplanmış olması EAT’in ne derece güçlü olduğunu göstermektedir. İki ülke arasında EİT’den söz etmek mümkün değildir.

Genel olarak Türkiye-Tacikistan dış ticaret yapısı incelendiğinde iki ülke arasında EAT’in var olduğu, bu durum ise ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin rakip ekonomilerden ziyade çok büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.23. Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	073, 012, 091, 062, 048, 098	
1	111	
2	273	211, 263, 288
3	334	
4		
5	554, 583, 553, 581, 533	
6	659, 642, 691, 697, 699	684, 652
7	771, 775, 772, 728	
8	841, 897, 893, 821, 851, 854	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.23'de Türkiye'den Tacikistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Tacikistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. En çok ihracatı yapılan ürünlerin başında çikolata ve kakao içeren maddeler(073); dondurulmuş hayvansal et ürünleri (012); margarin(091); şeker mamulleri(062; alkolsüz içecekler(111); taş, mermer, alçı, kireç, kum (273); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); temizleme ürünleri(554); parfüm ve tuvalet malzemeleri(553); halılar ve yer kaplamaları(659); kağıt ve karton eşyalar(642); elektrikli güç makineleri(771); beyaz eşya(775); erkek giyim(841); kıymetli kuyumcu eşyaları(897); plastikten mamul eşya(893) yer almaktadır.

H- Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye Türkmenistan ticari ilişkilerine ait veriler Tablo 3.1 ve Tablo 3.2'de verilmiştir. Türkmenistan, Türkiye'nin sürekli dış ticaret fazlası verdiği bir ECO ülkesidir. 2000 yılında Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı 120,2 milyon dolar, ithalatı ise 97,9 milyon dolar iken; bu rakamlar 2008 yılında sırasıyla 663 milyon dolara ve 389 milyon dolara yükselmiştir. 2000–2008 döneminde Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı yaklaşık 6 kat, ithalatı ise yaklaşık 3 kat artış göstermiştir.

Türkiye'nin ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde 2008 yılında Türkmenistan'ın payı % 10.61; toplam ithalat içindeki payı ise %2.94 seviyelerindedir. Türkiye'nin bölgede en fazla ihracat yaptığı dördüncü ülke Türkmenistan'dır. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Türkmenistan'ın payı 2008 yılında %0,50 olurken toplam ithalatın payı ise %0,19 olmuştur. Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatının 2007

yılı itibarıyla yaklaşık üçte birini makineler ve demir çelik ürünleri oluştururken, pamuk ve mineral yakıtlar ithalatının yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır.¹⁹⁰

Tablo 3.24. SITC-3'e Göre Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	8829	260	663	3	2915	63450	1150	2324	524		18603	50	41231	31152	30469	246	15757	388
2001	10404	7433	209		797	4240	233		3		17693	1381	33371	76108	41395	357	15685	820
2002	15956	31027	532		988	11769	313	24717	2		25526	6939	48490	127951	44308	1113	23550	333
2003	16799	83701	1353		1579	11513	464	25752	26		36176	1124	60091	135872	69605	3255	47295	5416
2004	11180		1295		5046	46575	1901	26677	374		26859	23138	86403	78724	55443	305740	25525	374
2005	25667	18125	3289		2557	14324	1565	110176	289	23	72908	45	132718	414031	131135	962	80923	1209
2006	30681	27546	4974		3532	24048	2108	126989	264929		100228	3237	195744	807835	233332	2064	116644	2005
2007	15200		851		6377	81240	2762	186509	413		41572	24394	131947	102771	101898	82	38784	1719
2008	23852		1555		11915	48348	6347	225992	383		66768	30003	297146	83468	155142	499	99350	992

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.24'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. 2000–2008 döneminde Türkiye-Türkmenistan dış ticareti analiz edildiğinde SITC-3'e göre Türkiye'nin Türkmenistan'a karşı 0, 1, 4, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu mal gruplarında ticarete avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruptaki malları Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracat etmesi karşılaştırmalı avantaj sağlayacaktır. Öte yandan 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise Türkmenistan ticarete avantajlı konumda bulunmaktadır. 6 numaralı mal grubunda ise iki ülke arasında karşılıklı bir üstünlükten söz etmek mümkün değildir.

Tablo 3.25. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,06	0,01	0,09	0,66	0,00	0,01	0,86	0,02	0,05
2001	0,83	0,00	0,32	0,00	0,00	0,14	0,61	0,02	0,10
2002	0,68	0,00	0,15	0,03	0,00	0,43	0,55	0,05	0,03
2003	0,33	0,00	0,24	0,04	0,00	0,06	0,61	0,09	0,21
2004	0,00	0,00	0,20	0,13	0,00	0,93	0,95	0,31	0,03
2005	0,83	0,00	0,30	0,03	0,15	0,00	0,49	0,01	0,03
2006	0,95	0,00	0,26	0,03	0,00	0,06	0,39	0,02	0,03
2007	0,00	0,00	0,15	0,03	0,00	0,74	0,88	0,00	0,08
2008	0,00	0,00	0,40	0,05	0,00	0,62	0,44	0,01	0,02
Ortalama	0,41	0,00	0,23	0,11	0,02	0,33	0,64	0,06	0,06

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

¹⁹⁰ Konya Ticaret Odası, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Eylül 2008, s.22.

Tablo 3.25 incelendiğinde iki ülke arasındaki ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mal gruplarında G-L indeksi 0,50'in altında hesaplanmıştır. Bu durumda bu mal gruplarında EİT'den söz etmek mümkün değildir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal gruplarında EAT şekli mevcuttur. 6 numaralı mal grubunun G-L indeksi ortalama 0,64 olarak hesaplanmış olması, bu grupta EİT'in var olduğu anlamına gelmektedir.

Türkiye-Türkmenistan ticari ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde 6 numaralı mal grubu hariç, diğer mal gruplarının tamamında EAT'in var olması ekonomik entegrasyon teorileri açısından iki ülke ekonomilerinin rakip ekonomiler görünümünde olmaktan ziyade, tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduklarını göstermektedir. 6 numaralı mal grubunda iki ülke arasında rekabetin varlığından söz edilebilirken, diğer gruplarda rekabetin olmadığı veya çok düşük seviyelerde olduğu söylenebilir.

Tablo 3.26. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	091, 073, 048, 062, 098	
1	112	
2	273, 292, 248	263, 211
3	334	334, 351
4		
5	591, 533, 581, 554, 582, 553, 598, 574, 592, 583, 575, 597	575
6	691, 661, 676, 699, 635, 684, 659, 679, 651, 664, 634, 694, 697, 662, 695, 663, 642, 656, 658, 653, 641	651, 652, 655
7	772, 773, 737, 721, 771, 775, 778, 716, 724, 741, 743, 747, 786, 742, 728, 745, 744, 784, 764	
8	821, 897, 811, 893, 813, 851, 812, 845, 841, 874, 894, 899, 892, 872	841, 845

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.26'de Türkiye'den Türkmenistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Türkmenistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye'nin ihracat yapısı değişik ürünlerden oluşurken, ithalatında sınırlı ürünler yer almaktadır. En çok ihraç edilen ürünler margarin (091); çikolata ve kakao maddeleri(073); makarna(048); alkollü içecekler(112); taş, mermer, alçı, kum(273); rafine edilmiş petrol ürünler(334); haşere öldürücüler (591); pigmentler, vernikler ve boyalar(533); plastik borular ve hortumlar

(581); demir, çelik ve alüminyum inşaat aksamı(691); kireç, çimento vb eşyalar(661); elektrik devreleri (772); metal işleme makineleri(737); mobilya, aksam ve parçaları(821); prefabrik yapılar(811); plastik mamul eşya(893)'dür.

I- Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-Özbekistan ticari ilişkilerine ait veriler Tablo 3.1 ve Tablo 3.2’de verilmiştir. Özbekistan Türkiye’nin sürekli dış ticaret açığı verdiği bir ECO ülkesidir. İki ülke arasındaki dış ticaret hamcı 2000 yılında yaklaşık 170 milyon dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık 920 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye’nin Özbekistan’a ihracatı 2000 yılında 82,6 milyon dolar, ithalat ise 85,8 milyon dolar iken; 2008 yılında bu değerler sırasıyla 337 milyon dolar ve 581 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ihracat ve ithalat yaklaşık 4 kat artmıştır.

Türkiye’nin ECO bölgesine toplam ihracatı içinde Özbekistan’ın payı 2008 yılında %5.40, toplam ithalatı içindeki payı ise %4.39 olmuştur. Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Özbekistan’ın payı 2008 yılında %0.26, toplam ithalatı içindeki payı ise %0.29 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.27. SITC-3’e Göre Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	4583	647			325	45298	860	4277	1296		15269	353	26954	33943	22556	1274	10801	
2001	4791	1093	36		277	20916	82	67	77		13885	77	31157	13356	29913	529	9060	5583
2002	8295	5256	2		248	144448	150	5036	88		15083		41732	50076	15639	520	12300	3
2003	8239	3998	19		642	8044	215	853	60		16770	742	53949	84523	37694	1185	20462	112
2004	8551	3908	552		1149	24201	246	110	315		23370	12343	55790	136785	38952	932	15647	389
2005	10613	7069	1485	45	705	22515	384		132	7	24712	11873	59632	217070	41577	2068	11524	815
2006	8286	10278	2		806	38320	505	340	154		34903	6148	60119	348689	57578	3781	13614	8281
2007	10974	22254	4		1108	50221	1142	13699	542		50321	3814	78599	513178	66115	3348	16672	7292
2008	13578	16153	310		1923	37543	1986	32794	499		67881	10701	95060	479216	133578	363	21843	4036

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.27’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; Türkiye Özbekistan’a karşı 0, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve bu mal gruplarının ihracatında Özbekistan’la karşılaştırıldığında daha avantajlı konumdadır. Aynı şekilde 2, 3 ve 6 numaralı mal gruplarında da ise Özbekistan Türkiye’ye karşı avantajlı bir görünümde. İki ülke arasında 1 ve 4 numaralı mal grubunda hemen hemen hiç ticaret yapılmamaktadır.

Tablo 3.28. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,25		0,01	0,33	0,00	0,05	0,89	0,11	0,00
2001	0,37	0,00	0,03	0,90	0,00	0,01	0,60	0,03	0,76
2002	0,78	0,00	0,00	0,06	0,00	0,00	0,91	0,06	0,00
2003	0,65	0,00	0,15	0,40	0,00	0,08	0,78	0,06	0,01
2004	0,63	0,00	0,09	0,62	0,00	0,69	0,58	0,05	0,05
2005	0,80	0,06	0,06	0,00	0,10	0,65	0,43	0,09	0,13
2006	0,89	0,00	0,04	0,80	0,00	0,30	0,29	0,12	0,76
2007	0,66	0,00	0,04	0,15	0,00	0,14	0,27	0,10	0,61
2008	0,91	0,00	0,10	0,11	0,00	0,27	0,33	0,01	0,31
Ortalama	0,66	0,01	0,06	0,38	0,01	0,24	0,56	0,07	0,29

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.28 incelendiğinde iki ülke arasındaki ticarete SITC-3'e göre Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal gruplarından 0 numaralı mal grubunun G-L indeksi ortalama 0,66 olarak hesaplanmış ve bu grupta EİT'den söz etmek mümkündür. Diğer avantajlı mal gruplarının G-L indeksi düşük hesaplandığında EİT'den söz etmek mümkün değildir. Bu mal gruplarında EAT yapılmaktadır. Özbekistan'ın avantajlı olduğu mal gruplarından 6 numaralı mal grubunun G-L indeksi yüksek hesaplanmış ve bu grupta ticaret EİT şeklinde yapılmaktadır. 1 ve 4 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında ticaret oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir.

Türkiye-Özbekistan arasındaki ticari yapı genel olarak incelendiğinde, ticaret büyük ölçüde EAT şeklinde yapılmaktadır. Sadece 0 ve 6 numaralı mal gruplarında EİT'den söz edilebilmektedir. Ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde bu gruplar arası rekabetin varlığı yüksek olasılık göstermektedir. Bu durumda iki ülke arasındaki ticarete, ülke ekonomileri tamamlayıcı görünümde olma özelliğini gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 3.29. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	091, 073, 012, 098, 048	057, 054, 034
1	121	
2	273, 267	263, 266, 222
3	334	334
4	431, 421	
5	581, 533, 582, 554, 583, 598, 592, 553, 575, 574, 542, 531	513, 562, 523
6	651, 699, 653, 684, 642, 656, 679, 697, 625, 691, 629, 659, 674, 634, 641, 694, 679, 664	651, 652, 611, 682, 686
7	724, 784, 775, 728, 727, 741, 778, 772, 743, 733, 721, 716, 749, 742, 747, 773, 744	721
8	893, 821, 897, 892, 812	845

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.29'de Türkiye'den Özbekistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Özbekistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye Özbekistan'a değişik kalemlerde ürün ihraç ederken ithal ettiği ürün çeşitleri sınırlı kalmaktadır. En çok ithal yaptığı ürünler taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler(057); buharda veya suda kaynatılmış meyve ve sebzeler(054); pamuk(263); yağlı tohum ve meyveleri(222); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); karboksilik asitler(513); kimyasal gübreler(562); tekstil iplikleri(651); pamuklu mensucat(652); tarımsal makineler(721) ve örülmüş olsun olmasın diğer giyimler(845)'dir.

J-Türkiye'nin ECO Ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye-ECO dış ticaretinin SITC-3'e göre mal grupları bazında dağılımları ve mal gruplarına ait RCA değerleri Tablo 3.30'da yer almaktadır. Tablo yardımıyla Türkiye'nin ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.30. SITC-3'e Göre Türkiye-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	129989	19877	8801,8	171	28775	185418	23934,6	980414	5553	1505	114249	14181	266413	320261	202003	8814	89807	11207
2001	128589	21917	3429	0	17524	83506	22921	825869	1367	0	120988	23808	287161	280605	312607	7816,8	68733	18167
2002	104948	85454	16889	0	10652	225149	18072	873594	749	0	163370	36866	339702	479431	300699	5571	98791	12319
2003	116332	182564	44338	3	20376	108484	26237	1403465	1304,9	18	204774	38740	544618	622929	439940	10889	197530	21662
2004	121545	52121	40744	52700	22588	173388	59781	1559409	1945	219	246455	97042,3	824492	795989	591672	315752	247571	18157
2005	179046	63388	78980	49	25107	144422	75104	2847659	3645	64,8	379896	97678,7	976957	1417312	886802	11556	389633	23663
2006	214448	104193	127565	269	30055	215486	49080	4122987	268269	0	496986	276929,8	1194947	2513570	1085834	17717	487707	44495
2007	248846	256283	102732	16	37954	237126	35197	5403515	5397	0	579701	317409	1597809	2460085	1432607	30124	607897	70020
2008	321764	528303	101136	2	44519	205972	217400	6872335	6999	0	731914	342014	2185622	2687225	1812042	36241	770138	128385
RCA	0,69		2,81		-1,38		-3,34		5,61		1,41		0,18		3,28		2,66	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tabloya göre Türkiye, ECO bölgesinde sırasıyla **4, 7, 1, 8** ve **5** numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu; **0** ve **6** numaralı mal gruplarında ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu mal gruplarına ait RCA değerleri sırasıyla **(5,61), (3,28), (2,81), (2,66), (1,41), (0,69)** ve **(0,18)**'dir. Türkiye'nin ECO bölgesinde en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu **4** numaralı mal grubunda "Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar"; **7** numaralı mal grubunda ise "Makineler ve Taşıt Araçları" yer almaktadır. Türkiye, bölgeye karşı **2** ve **3** numaralı mal gruplarında ise dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Bu mal gruplarına ait RCA değerleri **(-1,38)** ve **(-3,34)**'dür.

Tablo 3.31. Türkiye-ECO Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,27	0,04	0,27	0,05	0,43	0,22	0,91	0,08	0,22
2001	0,29	0,00	0,35	0,05	0,00	0,33	0,99	0,05	0,42
2002	0,90	0,00	0,09	0,04	0,00	0,37	0,83	0,04	0,22
2003	0,78	0,00	0,32	0,04	0,03	0,32	0,93	0,05	0,20
2004	0,60	0,87	0,23	0,07	0,20	0,57	0,98	0,70	0,14
2005	0,52	0,00	0,30	0,05	0,03	0,41	0,82	0,03	0,11
2006	0,65	0,00	0,24	0,02	0,00	0,72	0,64	0,03	0,17
2007	0,99	0,00	0,28	0,01	0,00	0,71	0,79	0,04	0,21
2008	0,76	0,00	0,36	0,06	0,00	0,64	0,90	0,04	0,29
Ortalama	0,64	0,10	0,27	0,04	0,08	0,47	0,87	0,12	0,22

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

2000–2008 döneminde Türkiye ile ECO bölgesi arasında oluşan ticaretin EİT mı yoksa EAT mı olduğu G-L indeksi hesaplamaları ile Tablo 3.31'de gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu **5** numaralı mal grubunda G-L indeksi sürekli bir artış göstermekte ve var olan EAT, EİT'e doğru kaymaktadır. Bu mal grubunda ortalama G-L indeksi **0,47**'dir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip

olduğu 1, 4, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında ticaret EAT şeklinde; 6 numaralı mal grubunda ortalama G-L indeksi 0,87 olarak hesaplanmış ve bu grupta ticaret EİT şeklinde devam etmekte olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin bölgedeki karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmeye başladığı 0 numaralı mal grubunda ise G-L indeksi ortalama 0,64 olarak hesaplanmış ve bu mal grubunda da ticaret EİT şeklinde yapılmaktadır.

Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise G-L indeksi oldukça düşük hesaplanmış, ticaret bu mal gruplarında EAT şekli kendini göstermektedir.

Türkiye ile ECO bölgesi arasındaki ticaret değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisi ile bölge ekonomileri arasında ticaret çok büyük oranda EAT şeklinde yapıldığı ve bu durum ekonomik entegrasyonlar teorisi açısından incelendiğinde Türkiye ekonomisi ile bölge ekonomilerinin rakip ekonomiler olmaktan ziyade, daha çok tamamlayıcı ekonomiler konumunda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.32. Türkiye-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054,098,072,057,062,091,044,048,012,073,046,056,025,061,058,059,022,017	057,059,054,041,043,034,062,073,098
1	111,122,112,121	122
2	266,232,278,273,248,222,223,292,263,277,267	281,211,278,232,222,292,263,282,274,288,291,266,269
3	334,351	333,334,321,342,335,344,351
4	421,431	
5	582,553,533,514,598,581,574,562,541,554,583,542,575,592,573,591,597,531,514,531,571,511,532,524,544	571,574,575,522,572,573,513,515,514,512,598,582,523,592,533,553,554,562
6	676,634,653,679,665,656,699,672,641,657,651,684,659,661,691,662,642,697,664,635,693,663,625,694,692,629,695,674,682,675,621,655	682,671,657,686,685,664,658,659,662,611,699,651,684,666,676,665,673,652,672,653,635,642,658,686
7	784,775,778,773,728,783,716,772,744,713,724,771,727,737,741,782,723,743,781,786,742,721,747,745,764,752,761,733,711,722,729,784,742,748,782,775,727,749	781,713,731,784,737,782,722,721,726,742
8	821,893,874,812,899,895,872,842,813,894,882,897,892,811,851,845,873,841,844,898,846,843,854	885,899,894,893,845,841,848,846,843,872

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.32’de Türkiye’den ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkiye tüm mal gruplarında ECO bölgesine ihracat yaptığı, özellikle 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarına ait ürünlerin ihracatında, ürün yelpazelisın daha geniş olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

k- Genel Değerlendirme

Türkiye’nin SITC-3’e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler Tablo 3.33’da gösterilmiştir. Türkiye genel olarak, 2 numaralı mal grubu hariç diğer mal gruplarının hemen hemen tamamında üstünlüğü bulunmaktadır. Özellikle 4, 7, 1, 8 ve 5 numaralı mal gruplarında diğer ECO ülkeleriyle kıyaslandığında daha çok avantajlı olduğu tespit edilmiştir. Bu mal gruplarının isimleri sırasıyla Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar; Makineler ve taşıt araçları; Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri; Çeşitli mamul eşya ve Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleridir.

Tablo 3.33. SITC-3’e Göre Türkiye-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Türkiye	EİT									0	0,[6]
	EAT	0, 1, 4, 6, 7, 8	0, 7, 3	0, 1, 3, 5, 6, 7, 8	0, 1, 5, 6, 7, 8	1, 5, 7, 8	5, 6, 7, 8	0, 5, 7, 8	0, 1, 4, 5, 7, 8	5, 7, 8	4, 7, 1, 8, 5
	ESI	27	60	13	34	40	52	42	50	52	

Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

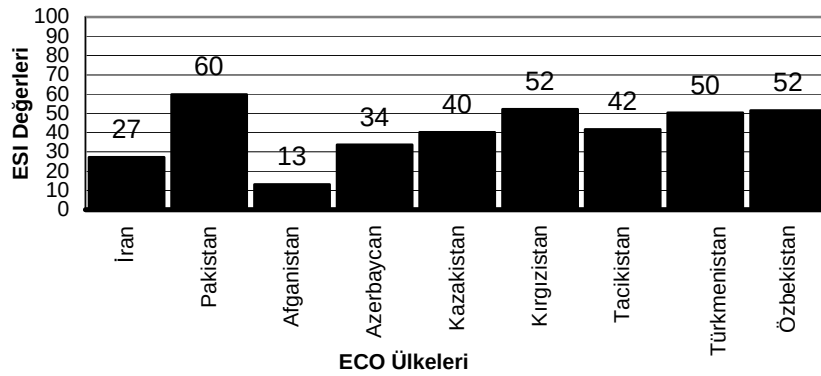
Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye ile ECO ülkeleri arasındaki ticaret tamamen EAT şeklinde yapıldığı ve sadece 0 numaralı mal grubunda Özbekistan’la EİT’in olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri çok büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler

görünümündedir. Benzer malların ticareti oldukça az yapıldığından, bölgenin Türkiye ile rekabeti çok düşük seviyelerde olacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri (ESI) hesaplanmıştır. Tablo 3.33’de gösterilen ESI göz önüne alındığında, ECO bölgesine Türkiye’nin yaptığı ihracat sırasıyla en fazla **Pakistan**, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan, İran ve Afganistan’a benzemektedir. Pazarda Türkiye’nin en güçlü rakibi **Pakistan**, Kırgızistan ve Özbekistan gözükmemektedir.

Grafik 3.2. Türkiye-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.2’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. ECO bölgesine Türkiye’nin yaptığı ihracat en fazla Pakistan’ın ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.2. İran ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

İran, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 71 milyon kişi) üçüncü, yüzölçümü açısından (1,6 milyon km²) ikinci, GSYİH¹⁹¹ açısından (344,8 milyar dolar) ikinci, kişi başına düşen GSYİH¹⁹² açısından (4.732 dolar) ikinci ve dış ticaret hacmi açısından (128 milyar dolar) ise ikinci büyük ekonomi konumundadır¹⁹³. İkinci bölümde

¹⁹¹ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 819,8 milyar dolardır.

¹⁹² 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 11.250 dolardır

¹⁹³ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde İran'ın bölgede birçok alanda ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3.34. İran'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	815,7	839,8	921,0	1860,7	1962,1	3469,7	5626,6	6615,4
	İthalat	235,8	360,5	334,0	533,8	813,0	912,9	1066,9	1441,2
	Denge	579,9	479,3	587,0	1326,9	1149,1	2556,8	4559,7	5174,2
Pakistan	İhracat	64,0	87,0	141,9	138,0	271,0	362,7	307,2	500,0
	İthalat	40,0	61,1	88,0	88,5	102,2	177,9	169,3	313,7
	Denge	24,0	25,9	53,9	49,5	168,8	184,8	137,9	186,3
Afganistan	İhracat	41,0	35,8	150,1	259,9	183,0	497,0	514,6	506,0
	İthalat	1,0	0,7	0,5	1,8	4,0	6,3	8,8	0,4
	Denge	40,0	35,1	149,6	258,1	179,0	490,7	505,8	505,6
Azerbaycan	İhracat	248,0	208,0	250,1	307,4	320,5	330,7	343,1	395,7
	İthalat	24,0	20,4	25,3	96,5	153,5	166,5	281,7	278,0
	Denge	224,0	187,6	224,8	210,9	167,0	164,2	61,4	117,7
Kazakistan	İhracat	33,0	31,6	50,8	47,7	53,0	54,8	72,6	243,0
	İthalat	344,0	270,0	262,1	284,6	712,0	886,1	280,5	594,3
	Denge	-311,0	-238,4	-211,3	-236,9	-659,0	-831,3	-207,9	-351,3
Kırgızistan	İhracat	20,0	16,7	22,6	30,1	27,0	35,6	46,7	32,9
	İthalat	20,0	11,6	8,7	7,6	3,5	3,9	16,3	7,4
	Denge	0,0	5,1	13,9	22,5	23,5	31,7	30,4	25,5
Tacikistan	İhracat	32,0	39,0	61,0	77,5	86,3	109,7	128,9	155,0
	İthalat	1,0	1,0	8,2	13,7	29,6	36,7	74,0	83,0
	Denge	31,0	38,0	52,8	63,8	56,7	73,0	54,9	72,0
Türkmenistan	İhracat	87,0	75,5	88,4	135,6	137,9	141,4	144,1	231,4
	İthalat	10,0	15,9	19,1	52,7	102,7	152,9	286,6	480,0
	Denge	77,0	59,6	69,3	82,9	35,2	-11,5	-142,5	-248,6
Özbekistan	İhracat	81,0	82,5	69,5	76,3	75,5	70,1	67,7	62,50
	İthalat	50,0	44,0	57,2	96,0	136,0	133,0	183,6	168,00
	Denge	31,0	38,5	12,3	-19,7	-60,5	-62,9	-115,9	-105,50
ECO Toplamı	İhracat	1421,7	1415,9	1755,4	2933,2	3116,3	5071,7	7251,5	8741,90
	Değişim (%)		-0,4	24,0	67,1	6,2	62,7	43,0	20,6
	İthalat	725,8	785,2	803,1	1175,2	2056,5	2476,2	2367,7	3366,0
	Değişim (%)		8,2	2,3	46,3	75,0	20,4	-4,4	42,2
İran'ın Toplam Dış Ticareti	Denge	695,9	630,7	952,3	1758,0	1059,8	2595,5	4883,8	5375,9
	İhracat	28345	23904	28186	33788	44628	60012	77012	83000
	Değişim (%)		-15,7	17,9	19,9	32,1	34,5	28,3	7,8
	İthalat	13626	16173	20335	25638	32997	38674	40685	45000
	Değişim (%)		18,7	25,7	26,1	28,7	17,2	5,2	10,6
	Denge	14719	7731	7851	8150	11631	21338	36327	38000

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

İran ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.34'de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.35'de yer almaktadır. İran'ın ECO bölgesine toplam ihracatı 2000 yılında 1421,7 milyon dolar iken, 2007 yılında bu rakam 8741,9 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat ise 725,8 milyondan 3366 milyon dolara yükselmiştir. 2000–2007 dönemi arası ihracat yaklaşık 6 kat, ithalat ise yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. İran'ın ECO bölgesiyle dış ticaretinde sürekli bir artış olduğu tablodan anlaşılabilmektedir. İran'ın toplam dış ticaret verilerine bakıldığında, toplam ihracat 2000 yılında 28345 milyon dolar, toplam ithalat ise 13626 milyon dolardır. 2007 yılında toplam ihracat 83000 milyon dolara, toplam ithalat ise 45000 milyon dolara

ulaşmıştır. 2004 yılı sonrası İran ihracatında göze çarpan yüksek oranda artış, petrol fiyatlarının uluslararası alanda yükselmesinin bir sonucudur.¹⁹⁴

İran'ın ECO ülkeleriyle dış ticareti, toplam dış ticaretiyle oranla daha hızlı artış göstermiştir. Bu artışın temel sebeplerinden biri, ECO'nun bölgedeki etkinliğinin giderek artmasına bağlanabilir. İran sürekli dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır. Toplam ihracatının yaklaşık %80'i petrol ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır.¹⁹⁵ Ancak, uzun süre ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme politikası izleyen ve tüm ithalatın devletin kontrolü altında gerçekleştiği İran'da son yıllarda uygulamaya konan dışa açılma politikaları ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma hedefi doğrultusunda, ithalattaki tarife dışı engeller ortadan kaldırılmış, ithalatı yasak çok sayıda maddenin ithalatı mümkün hale gelmiştir. Ancak, yerli sanayinin ve üretimin korunması amacıyla ithalatla alınan vergi oranları yüksek tutularak ithalatın birçok malda cazip hale getirilmemesi sağlanmıştır.¹⁹⁶

Tablo 3.35. İran-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		İran-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				İran'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine(%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	57,37	68,41	77,59	75,67	2,88	5,78	7,31	7,97
	İthalat	32,49	36,87	45,06	42,82	1,73	2,36	2,62	3,20
Pakistan	İhracat	4,50	7,15	4,24	5,72	0,23	0,60	0,40	0,60
	İthalat	5,51	7,18	7,15	9,32	0,29	0,46	0,42	0,70
Afganistan	İhracat	2,88	9,80	7,10	5,79	0,14	0,83	0,67	0,61
	İthalat	0,14	0,25	0,37	0,01	0,01	0,02	0,02	0,00
Azerbaycan	İhracat	17,44	6,52	4,73	4,53	0,87	0,55	0,45	0,48
	İthalat	3,31	6,72	11,90	8,26	0,18	0,43	0,69	0,62
Kazakistan	İhracat	2,32	1,08	1,00	2,78	0,12	0,09	0,09	0,29
	İthalat	47,40	35,78	11,85	17,66	2,52	2,29	0,69	1,32
Kırgızistan	İhracat	1,41	0,70	0,64	0,38	0,07	0,06	0,06	0,04
	İthalat	2,76	0,16	0,69	0,22	0,15	0,01	0,04	0,02
Tacikistan	İhracat	2,25	2,16	1,78	1,77	0,11	0,18	0,17	0,19
	İthalat	0,14	1,48	3,13	2,47	0,01	0,09	0,18	0,18
Türkmenistan	İhracat	6,12	2,79	1,99	2,65	0,31	0,24	0,19	0,28
	İthalat	1,38	6,17	12,10	14,26	0,07	0,40	0,70	1,07
Özbekistan	İhracat	5,70	1,38	0,93	0,71	0,29	0,12	0,09	0,08
	İthalat	6,89	5,37	7,75	4,99	0,37	0,34	0,45	0,37
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	5,02	8,45	9,42	10,53
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	5,33	6,40	5,82	7,48

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

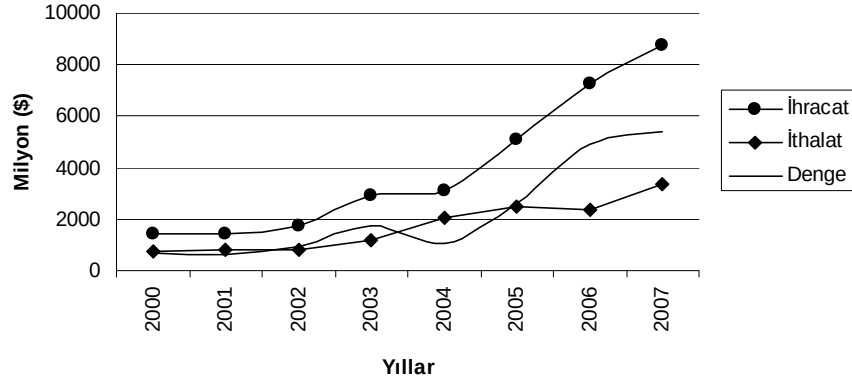
¹⁹⁴ ECO Secretariat, **ECO Annual Economic Report**, July 2007, s.12.

¹⁹⁵ DEİK, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008, s.2.

¹⁹⁶ Konya Ticaret Odası, **İran Ülke Raporu**, Mart 2008, s.19.

Tablo 3.35’de görüldüğü gibi İran’ın toplam ihracatı içinde ECO ülkelerinin payı 2000 yılında %5,02 iken 2007 yılında %10,53 olmuştur. Aynı dönemde toplam ithalat içindeki pay ise %5,33’den, %7,48’e yükselmiştir.

Grafik 3.3. İran’ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$)

Grafik 3.3’de İran’ın ECO bölgesine gerçekleştirmiş olduğu ihracat ve ithalat değerleri gösterilmektedir. Grafikte düz çizgi İran-ECO arasındaki dış ticaret dengesini vermektedir.

Aşağıda İran ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-İran-Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 dönemi İran-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35’de gösterilmiştir. Buna göre, İran’ın Pakistan’la olan dış ticaretinde sürekli dış ticaret fazla vermektedir. 2000 yılında İran’ın Pakistan’a ihracatı 64 milyon dolar iken, 2007 yılında bu değer 500 milyon dolara ulaşmıştır. İthalat ise aynı dönemde 40 milyar dolardan, 313,7 milyar dolara yükselmiştir. Ancak yaklaşık 160 milyon nüfuslu Pakistan pazarıyla gerçekleştirilmiş olunan dış ticaret hamcı oldukça düşük seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır.

İran’ın ECO bölgesine 2007 yılında yapmış olduğu toplam ihracatın %5,72 ve toplam ithalatın %9,32’si Pakistan’la yapılmıştır. Türkiye ve Afganistan’dan sonra en fazla ihracat yapılan ülke Pakistan’dır. İran’ın 2007 yılı verilerine göre toplam ihracatı içinde Pakistan’ın payı %0,60 ve toplam ithalat içindeki payı ise %0,70’dır. Her ne

kadar iki ülke arasındaki ticaret düşük seviyelerde sürmekte ise de, son yıllardaki ihracat ve ithalat trendinin sürekli artması iki ülke arasında memnuniyet verici bir durumdur.

Tablo 3.36. SITC-3'e Göre İran-Pakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	26750	27413		2,6	12463	56	291806		82		6044	876	8496	4122	6666	678	474	1584
2001	36703	51326	2	2,5	22426	153	149719		473		21209	309	7521	7928	1311	745	387	3067
2002	60344	62277	6,6	17	30094	1136	124907		595		19537	311	7518	10316	389	275	587	3001
2003	52385	79605	83	24	29109	7308	208241	6	459		34614	967	7388	21356	776	1095	937	3195
2004	26274	47843	3,4	127	45304	23741	138786	257	218		42730	1775	14380	24474	756	2746	721	5146
2005	59601	91804	12	175	78656	17842	123645		58	7	61099	2505	56843	40520	13200	2504	1706	29387
2006	82196	127184	7	160	120998	9976	167379	32		13	59823	1799	57979	22356	12367	3718	1169	18530
2007	20887	199265		19	91997	13182	213856	3235	79	189	54736	6271	28487	16526	26171	4940	564	2605
2008	14500	387442			148978	8715	443579				76117	7794	37791	10939	15072	8423	1544	2826

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.36'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; İran'ın Pakistan'a karşı 2, 3, 5, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve özellikle **3 numaralı** mal grubu olan “Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler” in ihracatında Pakistan'a karşı en avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır. **0 ve 8 numaralı** (Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri; Çeşitli mamul eşya) mal gruplarında ise Pakistan avantajlı konumda bulunurken, 1 ve 4 numaralı mal gruplarında ise iki ülke arasında hemen hemen hiç ticaret yapılmamaktadır.

Tablo 3.37. İran-Pakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,99	0,00	0,01	0,00	0,00	0,25	0,65	0,18	0,46
2001	0,83	0,89	0,01	0,00	0,00	0,03	0,97	0,72	0,22
2002	0,98	0,56	0,07	0,00	0,00	0,03	0,84	0,83	0,33
2003	0,79	0,45	0,40	0,00	0,00	0,05	0,51	0,83	0,45
2004	0,71	0,05	0,69	0,00	0,00	0,08	0,74	0,43	0,25
2005	0,79	0,13	0,37	0,00	0,22	0,08	0,83	0,32	0,11
2006	0,79	0,08	0,15	0,00	0,00	0,06	0,56	0,46	0,12
2007	0,19	0,00	0,25	0,03	0,59	0,21	0,73	0,32	0,36
2008	0,07		0,11	0,00		0,19	0,45	0,72	0,71
Ortalama	0,68	0,27	0,23	0,00	0,10	0,11	0,70	0,53	0,33

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.37'de iki ülke arasında 2000–2008 dönemine ait ticaretin G-L indeksi hesaplanmıştır. Buna göre İran'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 2, 3 ve 5 numaralı mal gruplarında G-L indeksi oldukça düşük hesaplanmış ve bu gruplarda iki

ülke arasında ticaret EAT şeklinde, 6 ve 7 numaralı mal grubunda ise indeks 0,50'den yüksek olarak hesap edildiğinden bu mal gruplarında ticaret EİT şeklinde yapılmaktadır. Pakistan'ın avantajlı olduğu 0 numaralı mal grubunda G-L indeksi 0,50'in üstünde olması ticaret EİT şeklinde yapıldığını; 8 numaralı mal grubunda ise söz konusu indeks 0,50'in altında hesaplandığında ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu sonucunu vermektedir.

İran-Pakistan arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde, iki ülke arasındaki ticaret önemli ölçüde EAT şeklinde yapılmakta olsa da, 0, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde yapılmakta olduğu tespit edilmektedir. Ekonomik entegrasyon teorileri açısından durum değerlendirildiğinde iki ülke ekonomileri büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu yukarıdaki tablolardan anlaşılmaktadır. EİT'in yapıldığı mal gruplarında iki ülke ekonomilerinin kısmen rekabet durumunda olduğu söylenebilir.

Tablo 3.38. İran-Pakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	022,054,056,057,025,048, 058, 073,062, 059,037,034	042,054,057,001,059,075,098
1	111,112	
2	282,281,274,292,211,223,232,244,268,278,273	211,222,266,292
3	335,334,321	325
4		
5	511,571,598,522,554,574,515,572,573,575,579,516,523	592,598,582,533,575,572,574
6	651,656,659,629,699,663	651,699
7	785,747,713,724,727,772,771,791	
8	811,874,892,893,898,899	892,872,898,821,895,882

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.38'de İran'dan Pakistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Pakistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Pakistan'a ihraç edilen önemli ürünler süt ve krema (022); buharda veya suda pişirilmiş meyve ve sebzeler(054); kurutulmuş sebze(056); alkolsüz içkiler(111); demir çelik hurdalar(282); demir cevheri(281); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); taş kömürü(321); hidrokarbonlar ve türevleri(511); tekstil

iplikleri(651); halılar ve diğer kaplamalar(659); motosiklet ve bisiklet(785); motorlar ve aksamalar(713); prefabrik yapılar(811); ölçü cihazları(874)'dır.

B-İran-Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

İran-Afganistan arasındaki ticaretin durumu Tablo 3.34 ve Tablo 3.35’de gösterilmiştir. Buna göre İran Afganistan’a 2000 yılında 41 milyon dolarlık ihracat yaparken, 2007 yılında bu değer yaklaşık 12 kat artarak 506 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat ise yaklaşık 0,5 ile 1 milyon dolar arası seyretmektedir.

İran’ın ECO ülkelerine yapmış olduğu toplam ihracat arasında Afganistan’ın payı 2007 yılında %5,79, toplam ithalat içindeki payı ise %0,01’dir. İran’ın toplam ihracat içinde Afganistan’ın payı 2007 yılında %0,61, toplam ithalat içindeki payı ise %0,0009 gibi oldukça düşük seviyededir.

Tablo 3.39. SITC-3’e Göre İran-Afganistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	5982	547	192		147	163	3967		4539		5929	1	11866	94	1313	93	5822	174
2001	6232	57	295		261	58	1013		5732		10516		8893	204	1893	66	1391	346
2002	16667		1983		726	115	2083		8442		34144	109	39514		6291	5	14164	6
2003	25026	75	3147		1889	697	5639		6726		50096		59145		33938	37	41555	84
2004	30153		3861		1132	2578	9623		7906		44943		78480	269	29056	918	27408	29
2005	83888	2	5409		18726	5122	13371		11407		87654	53	154525	105	55858	611	51485	162
2006	109180		1867		9103		21624		13035		107364		142269		52115		45505	
2007																		
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur

Tablo 3.39’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; İran’ın Afganistan’a karşı tüm mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. İran sadece 2, 7 ve 8 numaralı mal gruplarından ithalat yapmaktadır. Diğer gruplarda hemen hemen hiç ithalat yapılmamaktadır.

Tablo 3.40. İran-Afganistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	0,17	0,00	0,95	0,00	0,00	0,00	0,02	0,13	0,06	0,00
2001	0,02	0,00	0,36	0,00	0,00	0,00	0,04	0,07	0,40	0,00
2002	0,00	0,00	0,27	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
2003	0,01	0,00	0,54	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29
2004	0,00	0,00	0,61	0,00	0,00	0,00	0,01	0,06	0,00	0,00
2005	0,00	0,00	0,43	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,01	0,16
2006	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
2007										
2008										
Ortalama	0,03	0,00	0,45	0,00	0,00	0,00	0,01	0,04	0,07	0,07

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.40’de iki ülke arasındaki ticaretin G-L indeksi hesaplanmıştır. Mevcut verilere bakıldığında iki ülke arasındaki ticaret tamamen EAT şeklinde yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi iki ülke arasındaki ticaret bir anlamda tek taraflı yapılmaktadır. Afganistan’ın İran’a hemen hemen hiç ihracat yapmadığı Tablo 3.40’den tespit edilmektedir.

İran-Afganistan arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde, iki ülke arasındaki ticaret EAT şeklinde gerçekleşmekte olduğu ve iki ülke ekonomilerinin tamamen tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmektedir. İki ülke arasında rekabetten söz etmek mümkün değildir.

Tablo 3.41. İran-Afganistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	048,062,059,056,057,054,025,098,073,046,058,037,022,074,024	045, 054
1	111,112	
2	222,223,248,251,261,267,268,269,272,273,274,278,282,283,292	211,222,223,292
3	321,334,335,342,343,344	
4	411,422,421,422,431	
5	542,554,582,581,553,533,592,541,597,562,591	
6	659,651,676,662,697,699,658,625,665,657,673,644,661,691,642,634,656,674,679,693,663	
7	785,721,773,728,772,745,742,771,743,764,775,727,741	
8	843,893,844,851,841,821,895,842,892,848	893,898,899

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.41’de İran’dan Afganistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Afganistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Pakistan Afganistan’a en çok ihraç yaptığı ürünler çeşitlilik gösterirken, Afganistan’dan yapılan ithalat sınırlı mal gruplarını kapsamaktadır. Bunlar buğday, arpa, mısır dışı tahıllar(045); ham deriler(211); yağlı tohumlar ve meyveleri(222); plastikten mamul eşya(893); müzik aletleri(898)’dir.

C-İran-Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 dönemi İran-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35’de gösterilmiştir. Buna göre; İran’ın Azerbaycan’a 2000 yılında ihracatı 248 milyon dolar iken, 2007 yılında bu değer 395,7 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat 24 milyar dolardan, 278 milyar dolara yükselmiştir. İthalatta yaklaşık 11 kat artış olurken, ihracatta artış yaklaşık bir kat olarak kalmıştır. Bu durumunda İran Azerbaycan’a karşı dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır. Azerbaycan, İran’ın ECO içerisinde en fazla ihracat yaptığı dördüncü ülkedir.

İran, ECO bölge içi toplam ihracatının 2007 yılı verilerine göre %4,53’ünü; toplam ithalatın ise %8,26’sini Azerbaycan’la yapmaktadır. Ayrıca İran’ın toplam ihracatı içinde Azerbaycan’a yapmış olduğu ihracatın payı 2007 yılında %0,48; toplam ithalat içindeki payı ise %0,62’dir. İki ülke arasında ticari ilişkilerin arttırılması yolunda atılan önemli adımlardan biri İran ile Azerbaycan arasında imzalanan gaz anlaşmasıdır. Bu anlaşma kapsamında Azerbaycan, İran’ın kuzey bölgelerine gaz ihracatı yapacaktır.¹⁹⁷

Tablo 3.42. SITC-3’e Göre İran-Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	15021	154			1643	3889	12419	716	1113	48	3370	328	36948	12066	2447	1133	2535	35
2001	14447	291	246	60	2192	1839	8337	0,8	2099	137	5332	152	60876	12510	2145	689	3808	24
2002	14036	356		30	2213	579	9685	15161	219	177	8199	184	56172	14457	4955	209	4199	24
2003	10868	552	26		2282	2517	7377	20710	248	100	9017	540	87935	31600	8374	1680	3321	224
2004	9187	1401	68		3408	5925	4389	86543	524	366	6917	1730	82596	61011	2749	454	3351	622
2005	8803	2409	96	403	6879	9896	14674	92378	594	297	14720	3649	89191	54251	14247	446	4004	50
2006	10249	3541	23	634	6851	3278	13880	222108	370	712	7681	8346	96930	56707	10057	459	3760	112
2007	12939	3770	7	10	8704	4733	9618	341835	155	131	7856	1984	85252	78860	27823	1669	2877	1735
2008	9948	6697	99	27	10150		4942	270985	340	37	12683	18189	76624	56345	29995	2280	2442	10

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

¹⁹⁷ Trend, **Azerbaijan-Iran sign gas contract**, (<http://en.trend.az/capital/pengineering/1600996.html> Erişim Tarihi. 28.12.2009)

Tablo 3.42’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; İran 0, 2, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Azerbaycan’a karşı avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle **7 ve 8 numaralı** (Makineler ve taşıt araçları; Çeşitli mamul eşya) mal gruplarında İran’ın karşılaştırmalı üstünlüğünün daha yüksek görülmektedir. **3 numaralı** (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) mal grubunda Azerbaycan’ın karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusu iken, 1 numaralı mal grubunda dış ticaret çok düşük seviyelerde bulunmaktadır.

Tablo 3.43. İran-Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,02		0,59	0,11	0,08	0,18	0,49	0,63	0,03
2001	0,04	0,39	0,91	0,00	0,12	0,06	0,34	0,49	0,01
2002	0,05	0,00	0,41	0,78	0,89	0,04	0,41	0,08	0,01
2003	0,10	0,00	0,95	0,53	0,57	0,11	0,53	0,33	0,13
2004	0,26	0,00	0,73	0,10	0,82	0,40	0,85	0,28	0,31
2005	0,43	0,38	0,82	0,27	0,67	0,40	0,76	0,06	0,02
2006	0,51	0,07	0,65	0,12	0,68	0,96	0,74	0,09	0,06
2007	0,45	0,82	0,70	0,05	0,92	0,40	0,96	0,11	0,75
2008	0,80	0,43	0,19	0,04	0,20	0,82	0,85	0,14	0,01
Ortalama	0,30	0,26	0,66	0,22	0,55	0,37	0,66	0,25	0,15

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin EİT mı yoksa EAT mı olduğu Tablo 3.43’de hesaplanan G-L indeksi ile tespit edilmiştir. Buna göre, İran’ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 2, 4 ve 6 numaralı mal gruplarında G-L indeksi sırasıyla (0,66), (0,55) ve (0,66) olarak hesaplanmıştır. İndekse göre bu gruplarda ticaret EİT şeklinde yapılmaktadır. 0, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında G-L indeksi 0,50’in altında hesaplandığından ticaret EAT şeklinde devam ettiği söylenebilir. Azerbaycan’ın avantajlı olduğu 3 numaralı mal grubunda da ticaret EAT şeklindedir.

İran-Azerbaycan arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde, iki ülke arasındaki ticaret belli mal gruplarında EİT şeklinde yapıldığı ve bu gruplarda ekonomiler rakip ekonomiler görünümünde olduğu, belli mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu ve bu mal gruplarında da ekonomilerin tamamlayıcı görünümünde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından analiz edildiğinde 2, 4 ve 6 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında bir

rekabetten söz edilebileceği, diğer mal gruplarında rekabetten söz etmenin çok zor olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.44. İran-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054,057,048,098,062,025,056,022,047	043,054,081
1	111,112,121	122
2	291,292,278,273,251,222,231,247,283,266	263,222,211,285
3	321,322,325,334,335	334,343,351
4	411,421,431	421,431
5	581,573,533,582,554,592,531,523,574,598,514,542,513	575,571,512,516,554,574,522,533,598,592
6	661,659,662,658,697,699,629,665,663	662,678,699
7	741,728,773,727,783,745,726,775,711,781,743	716,723,725,735,764,778,781,782,784
8	845,893,851,842,894,831,844,846,812,892,821,848,843,885	881,871,874,882,884,885,893,894

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.44'de İran'dan Azerbaycan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Azerbaycan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İhracatta ve ithalatta çok sayıda ürün yer almaktadır. Dış ticaret özellikle 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında yoğunlaşmaktadır.

D-İran-Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 dönemi İran-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35'de gösterilmiştir. Bu dönemde İran'ın Kazakistan'a ihracatı yaklaşık 7 kat artmıştır. İhracat 2000 yılında 33 milyon dolar iken, 2007 yılında 243 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta da bir artış gözükmemekte ve 2000 yılında değer 344 milyon dolar iken, 2007 yılında bu değer 594,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlardan İran-Kazakistan dış ticaretinde İran aleyhine dış ticaret açığı olduğu anlaşılmaktadır. ECO bölgesinde İran'ın en fazla dış açığa sahip olduğu ülke Kazakistan'dır.

İran'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Kazakistan'ın payı 2007 yılında %2,78; toplam ithalat içindeki payı ise %17,66'dır. İran'ın, Türkiye'den sonra en fazla ithalat yaptığı ikinci ECO ülkesi Kazakistan'dır. Ayrıca İran'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kazakistan'ın payına bakıldığında, 2007 yılı verilerine göre ihracatın payı % 0,29; ithalatın payı ise %1,32 olmuştur.

Tablo 3.45. SITC-3'e Göre İran-Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	7351	39759	7		683	2910	630	2111	952		3129	649	6532	249574	708	13619	13740	24
2001	4091	28772	10		554	816	23	1519	2049		3791	475	7871	227511	1564	11867	11292	41
2002	2830	67103	31		134	328	42	62510	5970		5004	426	7877	161698	3026	10314	21934	33
2003	5657	19929	43		46	471	53	137775	5914		6910	974	8936	275285	2658	7732	18714	30
2004	4856	9596	7		59	7191	50	373426	2887		6227	3390	8686	180932	1979	7045	13044	32
2005	7864	20845	10		102	9135	1,7	597036	4684		8328	2272	10289	211417	5123	4100	14854	3
2006	15006	31564	37		169	15728	24	1650416	3412		12659	62208	12798	227157	7223	3830	19860	17
2007	2107	67992			160	3442	253	1621632	2805	184	10434	26008	14845	731781	12788	3323	12960	2
2008	5378	130951	4		289	7784	3170	1087730	2136	547	6091	3229	13864	793120	25976	16060	11738	104

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.45'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; İran 4, 5 ve 8 numaralı mal gruplarında Kazakistan'a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu mal gruplarında avantajlı bir konumda bulunduğu anlaşılmaktadır. 4 numaralı (Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar) mal grubunda üstünlüğün en yüksek olduğu görülmektedir. Kazakistan ise 0, 2, 3 ve 6 numaralı mal gruplarında İran'a karşı avantajlı konumda bulunmaktadır. 1 numaralı mal grubunda hemen hemen hiç dış ticaret yapılmazken, 7 numaralı mal grubunda önceleri Kazakistan avantajlı konumda bulunurken, son dönemlerde İran bu mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğünü arttırdığı gözlemlenmektedir. İran 1, 4 ve 8 numaralı mal gruplarından yapmış olduğu ithalat çok düşük seviyelerde bulunmaktadır.

Tablo 3.46. İran-Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,31	0,00	0,38	0,46	0,00	0,34	0,05	0,10	0,00
2001	0,25	0,00	0,81	0,03	0,00	0,22	0,07	0,23	0,01
2002	0,08	0,00	0,58	0,00	0,00	0,16	0,09	0,45	0,00
2003	0,44	0,00	0,18	0,00	0,00	0,25	0,06	0,51	0,00
2004	0,67	0,00	0,02	0,00	0,00	0,71	0,09	0,44	0,00
2005	0,55	0,00	0,02	0,00	0,00	0,43	0,09	0,89	0,00
2006	0,64	0,00	0,02	0,00	0,00	0,34	0,11	0,69	0,00
2007	0,06		0,09	0,00	0,12	0,57	0,04	0,41	0,00
2008	0,08	0,00	0,07	0,01	0,41	0,69	0,03	0,76	0,02
Ortalama	0,34	0,00	0,24	0,06	0,06	0,41	0,07	0,50	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.46'da iki ülke arasındaki ticaretin durumu G-L indeksi yardımıyla incelenmiştir. Buna göre İran'ın avantajlı olduğu mal gruplarında G-L indeksi 0,50'in oldukça altında hesaplandığından bu mal gruplarında ticaret EAT şeklinde yapılmakta

olduğu söylenebilir. Aynı şekilde İran'ın dezavantajlı olduğu mal gruplarında da EAT söz konusudur. Ticaretin yön değiştirdiği 7 numaralı mal grubunda ise G-L indeksi 0,50 olarak hesaplanmış ve bu grupta ticaretin EİT şeklinde yapıldığı söylenebilir.

İran-Kazakistan arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde, iki ülke arasında ticaret EAT şeklinde gerçekleşmekte olduğu tespit edilmektedir. Bu durum ekonomik entegrasyonlar teorisi açısından analiz edildiğinde, iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.47. İran-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,098,056,054,048,073,062	041,043,044,081
1	111	
2	222,232,273,278,292	263,278,282,288
3	334,335	334
4	421,422,431	
5	533,592,582,523,542,554,575, 581,598	523,532
6	673,675	672,673,675,679
7	723,727,741,773,775	733,731,724,737,744,728
8	893,845,813,821,894,895,899	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.47'de İran'dan Kazakistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Kazakistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Tüm mal gruplarında ihracatta yer alırken, 1, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında ithalatta önemli miktarda ürün bulunmamaktadır.

E-İran-Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 dönemi İran-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35'de gösterilmiştir. Bu dönemde ihracatta artış olurken ithalat ta önemli derecede bir azalış gözükmemektedir. 2000 yılında İran'ın Kırgızistan'a ihracatı 20 milyon dolar iken, 2007 yılında ihracat 32,9 milyon dolara ulaşmıştır. İthalat ise aynı dönemde 20 milyon dolardan, 7,4 milyon dolara gerilemiştir. 2000 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi dengede iken, son yıllarda ithalattaki hızlı düşüşün bir sonucu olarak İran lehine fazla vermeye başlamıştır.

İran'ın ECO ülkelerine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Kırgızistan ihracatının payı 2007 yılında %0,38'dir. Toplam ithalat içindeki pay ise %0,22 olarak gerçekleşmiştir. İran'ın toplam dış ticaret hacmine bakıldığında, 2007 yılında toplam ihracat içinde Kırgızistan ihracatının payı %0,04; toplam ithalat içindeki pay ise %0,02 olmuştur. Kırgızistan, ECO bölgesinde İran'ın en az dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke konumundadır. İki ülke arasında 2007 yılı verilerine göre yaklaşık 40 milyon dolar dış ticaret hacmi bulunmaktadır.

Tablo 3.48. SITC-3'e Göre İran-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	1406	75			0,5	1793	1338	143	83		823	1,5	2020	500	3017	4211	927	15
2001	525	69			20	459	930	236	23		1387	6	1975	294	1370	7132	971	43
2002	604	179		1,7		104	276	51	390		1563	12	1164	121	434	4201	323	53
2003	819	72		7,7	40		241	60	470		1917	4	1370	0	1037	1793	596	2,5
2004	1314	690	4		39	140	128	99	339		1888	19	1637	95	2356	2413	386	1
2005	2497	527	2,5		212	829	414	109	411		1686	0,3	982	221	853	2191	558	8
2006	7087	1151	7		507	2651	343	263	489		1178	4	1191	432	3415	2828	812	6
2007	5529	2334		1	360	5179	457	1188	398		1444	3,7	1964	291	252	1962	739	11
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.48'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre, İran Kırgızistan'a karşı 0, 3, 4, 5, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu mal gruplarında İran, Kırgızistan'a karşı avantajlı konumdadır. Kırgızistan'ın 2 ve 7 numaralı mal gruplarında ticarete İran'a karşı avantajlılığı söz konusu iken, 1 numaralı mal grubunda ise iki ülke arasında dikkate alınacak herhangi bir ticari hareketlilik gözükmemektedir.

Tablo 3.49. İran-Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,26		0,00	0,19	0,00	0,00	0,40	0,83	0,03
2001	0,42		0,08	0,40	0,00	0,01	0,26	0,32	0,08
2002	0,98	0,00	0,00	0,31	0,00	0,02	0,19	0,19	0,28
2003	0,44	0,00	0,00	0,40	0,00	0,00	0,00	0,73	0,01
2004	0,45	0,00	0,44	0,87	0,00	0,02	0,11	0,99	0,01
2005	0,96	0,00	0,41	0,42	0,00	0,00	0,37	0,56	0,03
2006	0,58	0,00	0,32	0,28	0,00	0,01	0,53	0,91	0,01
2007	0,37	0,00	0,13	0,01	0,00	0,01	0,26	0,23	0,03
2008									
Ortalama	0,56	0,00	0,17	0,36	0,00	0,01	0,26	0,59	0,06

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasında ticaretin durumu Tablo 3.49’de gösterilmiştir. Buna göre, İran’ın avantajlı konumda olduğu mal gruplarından sadece 0 numaralı mal grubunda G-L indeksi ticaretin EİT şeklinde yapıldığını göstermektedir. Diğer mal gruplarında ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır. Kırgızistan’ın avantajlı olduğu 7 numaralı mal grubunda da G-L indeksi ortalama 0,59 olarak hesaplandığında, ticaret bu mal grubunda da EİT şeklinde yapılmaktadır.

İran-Kırgızistan arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde, iki ülke arasındaki ticaret büyük ölçüde EAT şeklinde yapılmakta olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından analiz edildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.50. İran-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,074,098,062,048,073,075,058,054	0,54
1		
2	273,268,278,292,261	222,263,278,282
3	334,335	
4	421,431,411,422	
5	592,554,551,513,533,553,574,581,582,571,597	
6	V.Y.	674,678,698
7	718,719,722,725	778,731,733,737,744,735,728
8	844,843,893,894,848,845,812,813,842,851,892,899	843,874

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.50’de İran’dan Kırgızistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kırgızistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İran 1 numaralı mal grubunda ihracat yapamazken 4 numaralı mal grubunda yaptığı ihracatın ürün bazında dağılımına ulaşamamıştır. İthalat ta ise sınırlı sayıda ürün bulunmaktadır. En çok ithal edilen ürünler buharda veya suda pişirilmiş meyve ve sebzeler(054); yağlı tohumlar(222); pamuk(263); ham mineraller(278); demir alaşımsız çelikten kaplanmış yassı halde çelikler(674); demir ve çelikten teller(678); elektrikli makinelerin aksam ve parçaları(674); takım tezgâhları(731); erkek örme giyim(843)’dir.

F-İran-Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 dönemi İran-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35’de gösterilmiştir. İran’ın Tacikistan’a ihracatı bu dönemde yaklaşık 5 kat artarak, 2000 yılında 32 milyon dolardan, 2007 yılında 155 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde ithalatta büyük bir artış gözükmemektedir. Şöyle ki, 2000 yılında 1 milyon dolar olan ithalat, 2007 yılında 83 milyon dolara ulaşmıştır. İran, Tacikistan ile de dış ticaret fazlası bulunan ECO ülkesi konumundadır.

İran’ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan’ın payı 2007 yılında %1,77; toplam ithalat içindeki payı ise %2,47’dir. İran’ın toplam dış ticaret hacmi içindeki Tacikistan’ın Payı ise 2007 yılında ihracatta % 0,19, ithalatta %0,18’dir.

Tablo 3.51. SITC-3’e Göre İran-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	7993		18		68	461	137		724		5980	9	3004	1181	2899	251	8522	
2001	9618	12	16		183	758	199		3736		6904		5466	271	1712	173	8048	
2002	10762		16		484	791	351		6080		10085		9921	2737	1656	129	13413	
2003	16419		7,8		4249	1172	929		7203		13957		15987	13922	3201	68	12382	7
2004	16979		48		376	2034	1020		7848		14807	4	17313	1977	4918	1422	8442	
2005	31221		101		4213	1127	1200		5159		22396	2982	19431	685	4835	281	11764	5
2006	50636		5		402		1327		7577		27115		21518		5732		14169	
2007																		
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.51’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre İran, 0, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Tacikistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Tacikistan 2 numaralı mal grubunda avantajlı konumda bulunurken, 1 numaralı mal grubunda iki ülke arasında önemli derecede ticaret hacmi bulunmamaktadır.

Tablo 3.52. İran-Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,26	0,00	0,00	0,00	0,56	0,16	0,00
2001	0,00	0,00	0,39	0,00	0,00	0,00	0,09	0,18	0,00
2002	0,00	0,00	0,76	0,00	0,00	0,00	0,43	0,14	0,00
2003	0,00	0,00	0,43	0,00	0,00	0,00	0,93	0,04	0,00
2004	0,00	0,00	0,31	0,00	0,00	0,00	0,20	0,45	0,00
2005	0,00	0,00	0,42	0,00	0,00	0,24	0,07	0,11	0,00
2006	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2007									
2008									
Ortalama	0,00	0,00	0,37	0,00	0,00	0,03	0,33	0,16	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin EİT mi yoksa EAT mi olduğu G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.52’de hesaplanmıştır. Tablo incelendiğinde tüm mal gruplarında G-L indeksi 0,50’in oldukça altında hesaplanmış olduğu gözükmemektedir. Bu durum iki ülke arasındaki ticaretin tamamıyla EAT şeklinde yapıldığını göstermektedir.

İran-Tacikistan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaret tamamen EAT şeklinde sürdürülmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde ise, iki ülke ekonomilerinin bütünüyle tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.53. İran-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	062,048,074,025,073,057,098,054,081	
1	111	
2	211,222,251,263,266,273,278,281,292,285	261,288
3	334,335	
4	411,421,422,431	
5	533,554,592,582,553,581,573,574	
6	659,656,629,662,693,697,676,664,699,658	666,662,665,699
7	775,727,723,764,741,773,785,745	
8	893,851,843,821,894,844,845,813,841,848,89	874

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.53’de İran’dan Tacikistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Tacikistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İran Tacikistan’a çok sayıda ürün ihraç ederken, Tacikistan’dan gerçekleştirdiği ithalat 3 grupta yoğunlaşmıştır. Bunlar ipek(261); metalleri ve metal bileşenleri içeren kül ve kalıntılar(288); çanak çömlek(666); tuğla, kiremit, karolar(662); seramikten mutfak eşyaları(665); ölçü, kontrol ve ayar cihazları ve parçaları(874)’dür.

G-İran-Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde İran-Türkmenistan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35’de gösterilmiştir. Türkmenistan, İran’ın ECO bölgesinde en fazla dış açık verdiği ikinci ülke konumundadır. 2000 yılında İran’ın Türkmenistan’a ihracatı 87 milyon dolar iken, 2007 yılında bu rakam 213,4 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat 10 milyon dolardan 480 milyon dolara yükselmiştir. İhracat yaklaşık 3 kat artarken, ithalat

yaklaşık 48 kat artmıştır ki, dış açık vermenin en büyük nedeni ithalatta son yıllarda oluşan bu hızlı artış gösterilebilir.

İran'ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Türkmenistan'ın payı 2007 yılında %2,65; toplam ithalat içindeki payı ise %14,26'dır. Bölge içinde İran'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkmenistan üçüncü sırada yer almaktadır. İran'ın toplam ihracatı içinde Türkmenistan ihracatının payı %0,28 olurken, toplam ithalat içindeki payı ise %1,07 olmuştur.

Tablo 3.54. SITC-3'e Göre İran-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	36814	807	403		1036	4136	713		2045	44	10880	687	17045	6195	9881	627	13548	389
2001	17396	401	145		1123	8310	612		4712	4	23588	812	12745	1413	6249	362	6514	13
2002	13920	138	557		1330	12009	2005	4630	9593	62	24063	1942	20765	1336	3755	159	12508	13
2003	23541	121	735		3371	6982	1469	17020	5347	19	43399	12792	30296	1193	4849	126	16070	10
2004	17644	114	224		4029	11882	3579	119168	3401	528	23199	10539	26554	1808	9979	249	10223	9
2005	23383	92	95		6857	5139	955	137540	3219	606	30215	7981	36819	1064	8592	755	16678	2
2006	37769		347		4870		1503		1937		35595		43415		7537		18363	
2007																		
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.54'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; İran 0, 1, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Türkmenistan'a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu malların ihracatında avantajlı konumda olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Türkmenistan sadece 2 ve 3 numaralı mal gruplarında İran'a karşı avantajlı durumdadır.

Tablo 3.55. İran-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,04	0,00	0,40	0,00	0,04	0,12	0,53	0,12	0,06
2001	0,05	0,00	0,24	0,00	0,00	0,07	0,20	0,11	0,00
2002	0,02	0,00	0,20	0,60	0,01	0,15	0,12	0,08	0,00
2003	0,01	0,00	0,65	0,16	0,01	0,46	0,08	0,05	0,00
2004	0,01	0,00	0,51	0,06	0,27	0,62	0,13	0,05	0,00
2005	0,01	0,00	0,86	0,01	0,32	0,42	0,06	0,16	0,00
2006	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2007									
2008									
Ortalama	0,02	0,00	0,41	0,12	0,09	0,26	0,16	0,08	0,01

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin durumu G-L indeksi aracılığıyla Tablo 3.55’de hesaplanmıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde iki ülke arasında ticaret tamamen EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmektedir. Ortalama G-L indeksi tüm mal gruplarında 0,50’in altında bir değer alması ticaretin EAT şeklinde yapıldığını göstermektedir.

İran-Türkmenistan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaret tamamen EAT şeklinde yapıldığı ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde ise, iki ülke ekonomilerinin çok büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.56. İran-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,048,098,054,062,074,056,025,001,024,081,037	081, 098
1	111	
2	278,292,273,281,287,251,268,	282,288,263,261,268
3	334,335	334
4	421,411,431,422	431
5	533,554,592,582,512,581,514,522,553,575,541	575,582,523,522
6	V.Y.	V.Y.
7	773,741,761,727,781,745,772,778,785,728,744,743	783,723,744,745
8	851,893,843,811,821,872,845,	882,893

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.56’de İran’dan Türkmenistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Türkmenistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında 6 numaralı mal grubunda veri bulunamazken, iki ülke arasında ticaret daha çok 0, 2, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında yoğunlaşmıştır.

H-İran-Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde İran-Özbekistan ticari ilişkileri Tablo 3.34 ve Tablo 3.35’de gösterilmiştir. Söz konusu dönemde, İran’ın Özbekistan’a ihracatı azalırken, ithalatı artış göstermiştir. 2000 yılında İran’ın ihracatı 81 milyon dolar iken, 2007 yılında ihracat değeri 62,50 milyon dolara düşmüştür. İthalat ise aynı dönemde 50 milyon dolardan, 168 milyon dolara yükselmiştir. Bu durumda İran Özbekistan’a karşı dış açık vermektedir.

İran'ın ECO bölgesinde toplam ihracatı içinde Özbekistan'ın payı 2007 yılında %0,71 olurken; toplam ithalat içindeki payı ise % 4,99 olmuştur. Aynı dönemde İran'ın toplam ihracatı içinde Özbekistan'ın payı ise % 0,08; toplam ithalat içindeki payı ise %0,37'dir.

Tablo 3.57. SITC-3'e Göre İran-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	7825	3201	11		3113	6425	1095		2258		14442	11501	20212	19199	1615	1522	23199	1
2001	6122	3613			1059	5385	1039	166	6895		14893	14213	26959	22676	1414	5122	23299	10
2002	4922	3829	7		392	4110	769		9310		11888	643	24604	27463	2479	4149	22082	10
2003	4859	6628	62		2103	10859	1407	358	3855		10037	18243	24325	64750	2660	7676	20228	14
2004	6842	13164	30		9359	20268	1233	529	2412	10	8593	26894	31403	61649	3784	6760	10309	8
2005	8499	9005	23		5050	29277	1528	1898	2973		11084	21827	25471	74257	2400	427	11226	0,7
2006	8750				7895		618		2451		15710		20630		3343		11063	
2007																		
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.57'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları yer almaktadır. Buna göre; İran 0, 3, 4 ve 8 numaralı mal grubunda Özbekistan'a karşı avantajlı konumda olduğu ve özellikle **4 ve 8 numaralı** (Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar; Çeşitli mamul eşya) mal gruplarının ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğün yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 2, 5, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ise Özbekistan İran'a karşı avantajlı konumda bulunmaktadır. 1 numaralı mal grubunda ise iki ülke arasındaki ticaret çok düşük seviyelerde yer almaktadır.

Tablo 3.58. İran-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,58	0,00	0,65	0,00	0,00	0,89	0,97	0,97	0,00
2001	0,74		0,33	0,28	0,00	0,98	0,91	0,43	0,00
2002	0,88	0,00	0,17	0,00	0,00	0,10	0,95	0,75	0,00
2003	0,85	0,00	0,32	0,41	0,00	0,71	0,55	0,51	0,00
2004	0,68	0,00	0,63	0,60	0,01	0,48	0,67	0,72	0,00
2005	0,97	0,00	0,29	0,89	0,00	0,67	0,51	0,30	0,00
2006	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2007									
2008									
Ortalama	0,67	0,00	0,34	0,31	0,00	0,55	0,65	0,53	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı Tablo 3.58’de hesaplanan G-L indeksi ile tespit edilmiştir. Buna göre, İran’ın ticarete avantajlı olduğu 0 numaralı mal grubunda ortalama G-L indeksi 0,67 olarak hesaplanmış ve bu grupta EİT’in yapıldığı söylenebilir. 3, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında ise indeks değeri 0,50’in oldukça altında hesaplandığından, ticaret bu mal gruplarında EAT şeklinde yapılmaktadır. Özbekistan’ın avantajlı olduğu 5, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında da G-L indeksi 0,50’in üstünde hesaplanmıştır. Bu mal gruplarında da ticaret EİT şeklinde yapılmaktadır. 2 numaralı mal grubunda EAT söz konusu iken, 1 numaralı mal grubunda iki ülke arasında yeterince ticaret yapılmamaktadır.

İran-Özbekistan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaretin önemli bir kısmı EİT şeklinde, önemli bir kısmı da EAT şeklinde gerçekleşmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, iki ülke ekonomileri EİT’in yapıldığı mal gruplarında rakip ekonomiler görünümünde, EAT’in yapıldığı mal gruplarında ise tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.59. İran-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,074,062,098,075,025,056,059,073	041, 081
1	111	
2	287,266,292,283,278	222,261,263,266,278,292
3	334,335	334
4	411,421,422,431	
5	592,582,575,554,533,553,542, 531	513,523,562,571,582
6	662,656,651,659,658,682,629,697,664	682,676,686,672,691,679,651, 652
7	724,728,775,745,727,741,772,	733,741,747,735,731,724
8	894,893,851,845,844,843,813,812,821	871,874,894

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.59’de İran’dan Özbekistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Özbekistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Her grupta sırasıyla en fazla ihracatı yapılan ürünler taze ve kuru meyve ve kabuklu yemişler(057); alkolsüz içecekler(111); metal cevherleri(287); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); hayvansal katı veya sıvı yağlar(411); nişasta, buğday glütenu, yapıştırıcı ve tutkallar(592); tuğla kiremit

karolar(662); tekstil makineleri(724) ve çocuk arabaları, oyuncaklar spor malzemeleri(894)'dir.

I-İran-Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde İran-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.34'te gösterilmiştir. İran'ın Türkiye'ye ihracatı 2000 yılında 815,7 milyar dolar iken 2007 yılında yaklaşık 8 kat artarak 6615,4 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde İran'ın ithalatı ise 235,8 milyar dolardan 1441,2 milyar dolara çıkmıştır. İran-Türkiye dış ticareti İran lehine sürekli fazla vermekte ve söz konusu fazla sürekli artmaktadır. Dış ticaret fazlasının temel nedeni İran'ın Türkiye'ye ihraç ettiği doğal gaz, petrol ve petrol ürünleridir.¹⁹⁸

İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımında en kısa güzergâh olması ve gerekli alt yapı olanaklarını sunabilmesi açısından önem taşımaktadır. Aynı şekilde Türkiye'de İran'ın batı pazarlarına yönelik kara ulaşımında ve Trabzon, Ceyhan gibi limanlarla bu pazarlara yapılacak deniz taşımacılığında en kısa güzergâh olma ayrıcalığı bulunmaktadır. Bu potansiyelin değerlendirilmesi açısından iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması yerinde olacaktır.¹⁹⁹

Tablo 3.35'de gösterilen dış ticaretin (%) dağılımına göre, İran ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracatın 2007 yılında %75,67'si Türkiye'ye yapmıştır. Bölgeden 2007 yılında yapmış olduğu toplam ithalatın ise %42,82'si Türkiye'dendir. Bu durumda İran ECO bölge içi ticaretinde ihracatının yaklaşık dörtte üçünü, ithalatının ise yaklaşık yarısını Türkiye ile yapmaktadır. Türkiye, bölgede İran'ın en güçlü ticari ortağı konumundadır. Ancak yukarda da belirtildiği gibi, bu ortaklığın başlıca nedeni doğal gaz, petrol ve petrol ürünlerinin ticaretinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca İran'ın toplam ihracatı içinde 2007 yılında Türkiye'nin payı %7,97, toplam ithalatı içindeki payı ise %3,20 seviyelerindedir. İran'ın toplam ihracatı içinde Türkiye'ye yapılan ihracat dördüncü sırada, toplam ithalatı içinde ise Türkiye'den yapılan ithalat dokuzuncu sırada yer almaktadır.²⁰⁰

İran-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta İran-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre

¹⁹⁸ TÜRKSAM, **Uluslararası ilişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi**, (<http://www.turksam.org/tr/a1372.html>, Erişim Tarihi:23.08.2009)

¹⁹⁹ İGEME, **İran Ülke Profili**, 2008, s.11-12.

²⁰⁰ ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx , Erişim Tarihi: 25.12.2009)

karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.5’de listelenmiştir.

J- İran’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

İran’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.60’de yer almaktadır. Tablo yardımıyla İran’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.60. SITC-3’e Göre İran-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	109787	100587	631	3	30670	39864	1072449	3072	11796	2371	59874	32959	132207	390323	31888	61770	71280	603
2001	97875	115047	714	738	38193	21518	944691	2010	25719	670	104603	45691	157442	404457	18599	164653	56245	453
2002	130127	143812	2601	8981	48614	21825	930851	82504	40599	415	129390	38474	205822	337753	23660	137288	89840	115
2003	141601	118152	4107	39157	74454	33251	1511293	184614	30240	690	182726	75256	271722	635661	58168	162431	114917	148
2004	115623	84469	4245	33678	97454	79176	1516384	619114	25754	1168	171524	100714	289971	699992	58570	230611	74884	79
2005	229769	137278	5750	64228	162941	82698	2581317	880441	28505	1737	286892	127424	431401	722741	110852	267818	114275	181
2006	323364	199133	2558	112012	230565	36738	3865588	1897636	29271	2050	437875	168564	484241	732919	108427	271788	118284	23
2007	43958	317233	18	90760	129193	31906	4477958	1970916	3437	1583	274680	176464	469972	1435820	91535	402913	21712	13
2008	38223	587547	103	89369	199065	23312	6082634	1512950	2476	1965	262472	196925	528543	1630255	99434	623248	19719	104
RCA	0,07		-3,51		0,55		0,71		2,29		0,23		-1,31		-1,81		5,53	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 dönemi İran’ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret RCA indeksi yardımıyla karşılaştırmalı üstünlükler ortaya konulmuştur. Tablo incelendiğinde, İran bölge genelinde sırasıyla 8, 4, 3 ve 2 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 0 ve 5 numaralı mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırdan yeri aldığı anlaşılmaktadır. Bu mal gruplarının ihracatında İran, ECO bölgesinde avantajlı konumda olduğu RCA indeksi yardımıyla tespit edilmiştir. En avantajlı olduğu mal grupları “Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar”; “Çeşitli mamul eşya”dır. 6, 7 ve 1 numaralı mal grupları incelendiğinde, bu mal gruplarında da İran sırasıyla bölge içinde dezavantajlı konumda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.61. İran-ECO Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,96	0,01	0,87	0,01	0,33	0,71	0,51	0,68	0,02
2001	0,92	0,98	0,72	0,00	0,05	0,61	0,56	0,20	0,02
2002	0,95	0,45	0,62	0,16	0,02	0,46	0,76	0,29	0,00
2003	0,91	0,19	0,62	0,22	0,04	0,58	0,60	0,53	0,00
2004	0,84	0,22	0,90	0,58	0,09	0,74	0,59	0,41	0,00
2005	0,75	0,16	0,67	0,51	0,11	0,62	0,75	0,59	0,00
2006	0,76	0,04	0,27	0,66	0,13	0,56	0,80	0,57	0,00
2007	0,24	0,00	0,40	0,61	0,63	0,78	0,49	0,37	0,00
2008	0,12	0,00	0,21	0,40	0,88	0,86	0,49	0,28	0,01
Ortalama	0,72	0,23	0,59	0,35	0,26	0,66	0,61	0,43	0,01

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İran ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.61’de hesaplanmıştır. Buna göre, İran karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 0, 2 ve 5 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde; 3, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca dezavantajlı olduğu 6 numaralı mal grubunda ticaret EİT şeklinde, 1 ve 7 numaralı mal grubunda ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

İran ile ECO bölgesi arasında ticaretin önemli bir kısmı EİT şeklinde yapılması, İran ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında rekabet halinde ve dolayısıyla rakip ekonomiler görünümünde oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca ticaretin EAT şeklinde yapıldığı mal gruplarında ise İran ekonomisi ile bölge ekonomileri arasında rekabetten söz etmenin çok zor olduğu ve dolayısıyla ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.62’de İran’dan ECO bölgesine çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İran’ın bölgeyle olan dış ticareti büyük oranda 1, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal grubundaki ürünlerden oluştuğu; ihracatta da ithalatta da ürün yelpazesinin geniş olduğu tablodan çıkartılabilecek sonuçlar arasında yer almaktadır.

Tablo 3.62. İran-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,059,054,022,025,056,058,048,073,062,037,034,047,098,074,075,081,024,046,001	054,098,057,062,091,044,048,042,001,059,075,043,081,041,045
1	111,112,121	111,122
2	281,211,278,232,222,292,282,274,223,244,268,273,291,251,231,247,283,266,263,285,261,267,269,272,248,287	266,232,278,211,222,292,263,285,261,288,282,223,268
3	333,344,321,342,335,334,322,325,343	334,325,343,351
4	411,421,431,422	421,431
5	571,574,522,572,573,512,513,514,515,598,582,511,554,579,516,523,581,533,592,531,523,542,553,541,597,562,591,551	582,553,533,514,598,581,574,562,541,554,592,575,572,571,512,516,522,523,532,513
6	682,671,657,686,685,664,658,659,662,699,611,651,684,665,666,676,656,629,663,697,661,693,673,675,625,644,691,642,634,674,679,663	676,634,653,679,665,656,699,672,641,651,657,658,684,659,662,678,666,673,675,682,686,691,652,674,698
7	781,713,731,784,737,785,747,724,727,771,772,791,741,728,773,783,745,775,726,711,743,723,764,721,742,749,761,778,744,718,719,722,725	784,775,778,728,783,716,772,744,713,724,771,727,737,741,723,725,735,764,781,782,733,731
8	885,899,893,811,874,892,898,844,845,846,831,851,812,842,843,848,821,813,841,895,872	893,898,899,892,872,821,895,882,874,812,842,813,894,881,871,884,885,843

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

I-Genel Değerlendirme

İran'ın SITC-3'e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve ihracat benzerlik indeksleri Tablo 3.63'de gösterilmiştir. Bölge genel dikkate alındığında; **8, 4, 3, 2, 0** ve **5** numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; **Afganistan, Azerbaycan**, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a karşı birçok mal grubunda avantajlı konumda olduğu; ticaretin çok büyük bir kısmı EAT şeklinde yapılıyor olsa da, **0, 2, 4, 5, 6** ve **7** numaralı mal gruplarında bazı ülkelerle EİT'in yapıldığı tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 3.63. SITC-3'e Göre İran-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

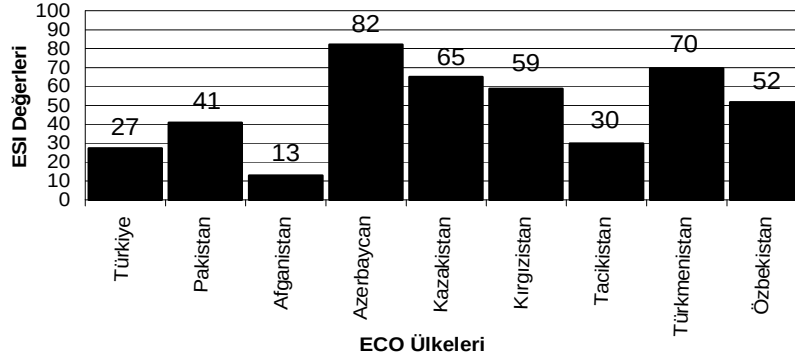
ECO Ülkeleri		Türkiye	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
İran	EİT	5	6,7		2,4,6		0			0	[0], 2, [5]
	EAT			0,1,2, 3,4,5, 6,7,8	0,5,7 ,8	4,5,8	3,4,5, 6,8	0,3,4, 5,6,7, 8	0,1,4, 5,6,7, 8	3,4,8	3,4,8
	ESI	27	41	13	82	65	59	30	70	52	

Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Pakistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu ve daha çok farklı malların ticaretinin yapıldığı ve bu mal gruplarında rekabetin çok düşük seviyede olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca azda olsa EİT'in yapıldığı mal gruplarında rekabetin kısmen oluşabildiği ve benzer malların ticaretinin yapılmaya çalışıldığı sonucuna varılmıştır.

İran ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Tablo 3.63'de gösterilen ESI göz önüne alındığında, ECO bölgesine İran'ın yaptığı ihracat sırasıyla en fazla **Azerbaycan**, Türkmenistan ve Kazakistan ihracatına benzemektedir. Pazarda İran'ın en güçlü rakibi bu ülkelerin olduğu söylenebilir.

Grafik 3.4. İran-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.4’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. İran’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.3. Pakistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Pakistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 160 milyon kişi) birinci, yüzölçümü açısından (796 bin km²) üçüncü, GSYİH²⁰¹ açısından (167,6 milyar dolar) ikinci, kişi başına düşen GSYİH²⁰² açısından (1044 dolar) altıncı ve dış ticaret hacmi açısından (50 milyar dolar) ise dördüncü büyük ekonomi konumundadır.²⁰³ İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Pakistan’ın bölgede en önemli ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir.

²⁰¹ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 439,5 milyar dolardır.

²⁰² 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 2.739 dolardır

²⁰³ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.64. Pakistan’ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	82,2	101,3	117,7	192,0	240,7	315,5	379,6	531,6
	İthalat	52,9	31,2	57,5	70,4	86,4	187,6	129,6	157,0
	Denge	29,3	70,1	60,2	121,6	154,3	127,9	250,0	374,6
İran	İhracat	40,0	61,1	88,0	88,5	102,2	177,9	169,3	313,7
	İthalat	64,0	87,0	141,9	138,0	271,0	362,7	307,2	500,0
	Denge	-24,0	-25,9	-53,9	-49,5	-168,8	-184,8	-137,9	-186,3
Afganistan	İhracat	142,6	143,0	223,4	408,5	465,3	1036,5	1063,5	1633,6
	İthalat	30,1	26,1	30,6	31,2	48,9	53,1	65,8	81,6
	Denge	112,5	116,9	192,8	377,3	416,4	983,4	997,7	1552,0
Azerbaycan	İhracat	0,9	0,9	1,8	1,1	2,0	2,3	1,3	1,7
	İthalat	0,8	0,8	0,0	0,0	0,4	1,0	1,0	1,3
	Denge	0,1	0,1	1,8	1,1	1,6	1,3	0,3	0,4
Kazakistan	İhracat	1,5	7,1	11,1	10,0	8,7	9,9	12,3	15,3
	İthalat	2,0	0,3	0,1	0,1	0,8	0,7	0,9	1,2
	Denge	-0,5	6,8	11,0	9,9	7,9	9,2	11,4	14,1
Kırgızistan	İhracat	0,1	1,3	1,1	2,8	5,4	2,0	7,9	12,4
	İthalat	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1	1,3	0,9	1,9
	Denge	-0,1	1,1	0,8	2,7	5,3	0,7	7,0	10,5
Tacikistan	İhracat	0,1	0,2	0,6	0,2	0,3	1,9	0,3	0,3
	İthalat	0,1	0,6	0,1	0,1	7,5	7,4	0,2	0,2
	Denge	0,0	-0,4	0,5	0,1	-7,2	-5,5	0,1	0,1
Türkmenistan	İhracat	0,7	2,9	2,1	1,6	0,9	1,0	0,9	1,5
	İthalat	1,3	1,3	0,9	0,1	9,3	11,5	6,6	17,7
	Denge	-0,6	1,6	1,2	1,5	-8,4	-10,5	-5,7	-16,2
Özbekistan	İhracat	9,9	5,7	7,6	3,3	3,1	2,3	2,8	3,5
	İthalat	5,3	5,5	4,2	1,3	6,3	11,6	14,3	17,7
	Denge	4,6	0,2	3,4	2,0	-3,2	-9,3	-11,5	-14,2
ECO Toplamı	İhracat	278,0	323,5	453,4	708,0	828,6	1549,3	1637,8	2513,5
	Değişim (%)		16,4	40,2	56,2	17,0	87,0	5,7	53,5
	İthalat	156,7	153,0	235,6	241,3	430,7	636,9	526,4	778,5
	Değişim (%)		-2,4	54,0	2,4	78,5	47,9	-17,3	47,9
	Denge	121,3	170,5	217,8	466,7	397,9	912,4	1111,4	1735,0
Pakistan’ın Toplam Dış Ticareti	İhracat	8913,0	9186,0	9874,0	11844,0	12954,0	15917,0	16388,0	17838,0
	Değişim (%)		3,1	7,5	20,0	9,4	22,9	3,0	8,8
	İthalat	10810,0	10209,0	11252,0	13037,0	17905,0	25331,0	24647,0	32593,0
	Değişim (%)		-5,6	10,2	15,9	37,3	41,5	-2,7	32,2
	Denge	-1897,0	-1023,0	-1378,0	-1193,0	-4951,0	-9414,0	-8259,0	-14755,0

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009’den oluşturuldu.

Pakistan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.64’de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.65’de yer almaktadır. Pakistan’ın ECO bölgesine toplam ihracatı 2000 yılında 278 milyon dolar iken, 2007 yılında bu rakam 2513,5 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat ise 156,7 milyon dolardan 778,5 milyon dolara yükselmiştir. 2000–2007 dönemi ihracat yaklaşık 9 kat, ithalat ise yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Pakistan’ın ECO bölgesiyle dış ticaretinde sürekli bir artış olduğu tablolardan anlaşılabilmektedir. Pakistan’ın toplam dış ticaret verilerine bakıldığında, toplam ihracat 2000 yılında 8913 milyon dolar, toplam ithalat ise 10810 milyon dolardır. 2007 yılında toplam ihracat 17838 milyon dolara, toplam ithalat ise 32593 milyon dolara ulaşmıştır. Son yıllarda Pakistan ithalattaki büyük oranda artışın temel nedeni Pakistan Havayollarının uçaklar satın almasıdır.²⁰⁴

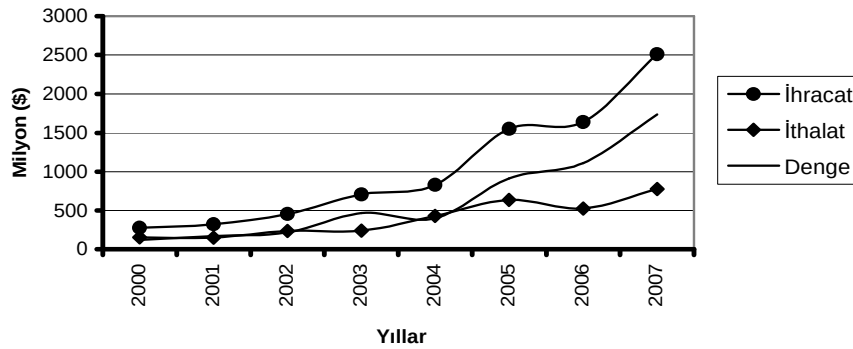
²⁰⁴ Konya Ticaret Odası, **Pakistan İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu**, Mart 2007, s.18.

Tablo 3.65. Pakistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Pakistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Pakistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	29,57	20,36	23,18	21,15	0,92	1,98	2,32	2,98
	İthalat	33,76	29,46	24,62	20,17	0,49	0,74	0,53	0,48
İran	İhracat	14,39	11,48	10,34	12,48	0,45	1,12	1,03	1,76
	İthalat	40,84	56,95	58,36	64,23	0,59	1,43	1,25	1,53
Afganistan	İhracat	51,29	66,90	64,93	64,99	1,60	6,51	6,49	9,16
	İthalat	19,21	8,34	12,49	10,48	0,28	0,21	0,27	0,25
Azerbaycan	İhracat	0,32	0,15	0,08	0,07	0,01	0,01	0,01	0,01
	İthalat	0,51	0,16	0,19	0,16	0,01	0,00	0,00	0,00
Kazakistan	İhracat	0,54	0,64	0,75	0,61	0,02	0,06	0,08	0,09
	İthalat	1,28	0,11	0,17	0,15	0,02	0,00	0,00	0,00
Kırgızistan	İhracat	0,04	0,13	0,48	0,49	0,00	0,01	0,05	0,07
	İthalat	0,13	0,20	0,17	0,25	0,00	0,01	0,00	0,01
Tacikistan	İhracat	0,04	0,12	0,02	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00
	İthalat	0,06	1,16	0,03	0,02	0,00	0,03	0,00	0,00
Türkmenistan	İhracat	0,25	0,06	0,05	0,06	0,01	0,01	0,01	0,01
	İthalat	0,83	1,81	1,25	2,27	0,01	0,05	0,03	0,05
Özbekistan	İhracat	3,56	0,15	0,17	0,14	0,11	0,01	0,02	0,02
	İthalat	3,38	1,82	2,72	2,27	0,05	0,05	0,06	0,05
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	3,12	9,73	9,99	14,09
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	1,45	2,51	2,14	2,39

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Tablo 3.65’de görüldüğü gibi Pakistan’ın toplam ihracatı içinde ECO ülkelerinin payı 2000 yılında %3,12 iken, 2007 yılında %14,09 olmuştur. Aynı dönemde toplam ithalat içindeki pay ise %1,45’den, %2,39’a yükselmiştir. Pakistan, bölge içi toplam ihracatının yaklaşık %97’sini ve toplam ithalatının ise yaklaşık %95’ini Türkiye, İran ve Afganistan’la yapmaktadır. Bu durum, diğer ECO ülkeleriyle olan ticari ilişkilerin oldukça düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir.

Grafik 3.5. Pakistan’ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.5’de Pakistan’ın ECO ülkeleriyle yapmış olduğu toplam ihracat, toplam ithalat ve dış ticaret dengesi gösterilmektedir.

Aşağıda Pakistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Pakistan-Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Afganistan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. Pakistan’ın ECO bölgesinde en fazla dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke Afganistan’dır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin yaklaşık %95’i ihracattan oluşmaktadır. 2000 yılında Pakistan, Afganistan’a 142,6 milyon dolarlık ihracat, 30,1 milyon dolarlık da ithalat yaparken 2007 yılında bu değerler sırasıyla 1633,6 milyon dolar ve 81,6 milyon dolara ulaşmıştır. İhracat yaklaşık 11 kat, ithalat ise yaklaşık 3 kat artış göstermiştir.

2007 yılında Pakistan’ın bölgeye yapmış olduğu toplam ihracat içinde Afganistan’a yapılan ihracatın payı %64,99, toplam ithalat içindeki payı ise %10,48 olmuştur. Pakistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Afganistan’ın payına bakıldığında, ihracatın payı %9,16; ithalatın payı ise %0,25 seviyelerinde bulunmaktadır. Bu oranlar incelendiğinde, Afganistan, Pakistan’ın en önemli ticari ortağı konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gerek Pakistan’da ve gerekse Afganistan’da halkın satın alma gücünün düşük seviyelerde olması, iki ülke arasındaki ticareti beklenen seviyelere ulaştıramamıştır.²⁰⁵

Tablo 3.66. SITC-3’e Göre Pakistan-Afganistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	55027	16700	54	110	417	21574	96	7	22735	29	6806	523	2717	135	1129	248	35061	57
2001	96170	13519	8,5		667	2083	175		12807	16	1134	373	3975	784	1351	380	26268	90
2002	106998	17923	2000	5,6	2083	9799	23315	36	17072	4	7762	1258	24134	1250	3137	138	35308	50
2003	138082	16580	7449	1	4471	10568	82470		43699		18120	1914	68968	1883	14810	77	30115	102
2004	138988	18068	8675		6271	287879	83103	137	55286		27359	266	86952	1282	17435	132	10198	99
2005	229473	17978	16586	253	5600	28507	253439	1155	96837		80213	1538	206094	2426	31239	1131	145183	215
2006	260819	31428	23311	54	4701	26300	278531	155	99380	3368	40538	335	156056	2331	25834	836	102182	127
2007	187426	36315	9274	7	3438	50440	248799	10	105171		31573	78	185012	2318	22079	295	41843	7
2008	390639	33536	10728		3750	41831	467059	8685	164328		56042	77	270718	1000	30481	302	53625	109

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

²⁰⁵ ECO Secretariat, **ECO Annual Economic Report**, July 2007, s.86-92.

Tablo 3.66’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Pakistan 0, 1, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Afganistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu, bu mal gruplarının ihracatında avantajlı konumda olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Afganistan, sadece **2 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) mal grubunda avantajlı konumdadır. 1, 3, 4 ve 8 numaralı mal gruplarından Pakistan’ın ithalatı çok düşük seviyelerde bulunmaktadır.

Tablo 3.67. Pakistan-Afganistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,47	0,66	0,04	0,14	0,00	0,14	0,09	0,36	0,00
2001	0,25	0,00	0,49	0,00	0,00	0,50	0,33	0,44	0,01
2002	0,29	0,01	0,35	0,00	0,00	0,28	0,10	0,08	0,00
2003	0,21	0,00	0,59	0,00	0,00	0,19	0,05	0,01	0,01
2004	0,23	0,00	0,04	0,00	0,00	0,02	0,03	0,02	0,02
2005	0,15	0,03	0,33	0,01	0,00	0,04	0,02	0,07	0,00
2006	0,22	0,00	0,30	0,00	0,07	0,02	0,03	0,06	0,00
2007	0,32	0,00	0,13	0,00	0,00	0,00	0,02	0,03	0,00
2008	0,16	0,00	0,16	0,04	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00
Ortalama	0,25	0,08	0,27	0,02	0,01	0,13	0,08	0,12	0,01

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin durumu EİT veya EAT şeklinde olup olmadığı analizi G-L indeksi yardımıyla Tablo 3.67’de tespit edilmiştir. Buna göre, tüm mal gruplarında G-L indeksi 0,50’in çok altında hesaplandığında, iki ülke arasındaki ticaretin tamamen EAT şeklinde devam etmekte olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Pakistan-Afganistan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaretin tamamen EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin bütünüyle tamamlayıcı ekonomiler görünümünde oldukları tespit edilmiştir. Ticaret büyük ölçüde farklı malların ticareti şeklinde devam etmektedir.

Tablo 3.68. Pakistan-Afganistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	046,022,062,059,057,054,098,041,048,081,058	057,054,
1	111,112	121
2	264,282,278,273,292,263,222,269	282,263,247,211,248,288,223,292,278
3	334,321,335,344	321
4	431,422	
5	542,533,581,554,571,575,574,553,522,513,523	512,533,579
6	642,652,699	642,699
7	784,778,775,723,724,743,722,741,773,721,742,772,764	723,741
8	851,893,812,872,821,831,845,899	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.68'de Pakistan'dan Afganistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Afganistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Afganistan'a en çok ihraç edilen ürünlerin başına buğday(046); alkolsüz içecekler(111); jüt veya bitki iç kabuklarının dokumaya elverişli lifleri(264); rafine edilmiş petrol ürünleri; kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı, sıvı yağlar, mumlar(431); ilaçlar(542); kâğıt ve kâğıt mamul eşya(642); motorlu taşıtların parçaları(784) ve ayakkabılar(851) gelmektedir.

B-Pakistan-Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65'de gösterilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin çok düşük seviyelerde olduğu, ihracat ve ithalat değerlerinin oldukça birbirlerine yakın olduğu, Pakistan lehine bir dış ticaret fazlası bulunduğu tablolardan anlaşılmaktadır. Pakistan, 2000 yılında Azerbaycan'a 0,9 milyon dolarlık ihracat; 0,8 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılına gelindiğinde bu rakamlar sırasıyla 1,7 milyon dolar ve 1,3 milyon dolar seviyelerine ulaşabilmiştir. Tablo 3.69'de görüldüğü gibi, iki ülke arasındaki ticarete birçok mal grubunda karşılıklı hiç ticaretin yapılamaması mevcut durumun önemini ortaya koymaktadır. Yıllar itibariyle dış ticarete pek fazla bir değişiminin olmadığı,

yakın gelecekte de durumun pek fazla değişmeyeceğinin göstergesi şeklinde düşünülebilir.

Pakistan'ın 2007 yılında ECO bölgesine yapmış olduğu toplam dış ticarete, Azerbaycan'a yapılan ihracatın payı %0,07; ithalatın payı ise %0,16'dır. Pakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Azerbaycan'ın payına bakıldığında; ihracatın payı %0,01, ithalatın payı ise %0,004 seviyelerinde bulunmaktadır.

Tablo 3.69. SITC-3'e Göre Pakistan-Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	286				108				20		154		180		9		237	
2001	282		3			106			13		301		15	643	8		295	
2002	235				7						862		368			4	337	
2003	205		186		9						420	23	77		58		131	
2004	407					190					550		236	248		23	747	
2005	414					337					287	152	105	336	1	213	1510	
2006	2411				13	1634					283	197	152	2128	91	1060	983	
2007	2807				0,6	691					530	149	3224		37		884	
2008	1404				47						837	229	4215		224		1734	

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.69'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Pakistan'ın Azerbaycan'a karşı 0, 5, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. 1, 2, 3, 4 ve 7 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında dış ticaretten söz etmek oldukça zordur. Pakistan-Azerbaycan arasındaki yaklaşık 3 milyon dolarlık dış ticaret hacmi Tablo 3.68'de olduğu gibi mal grupları itibarıyla dağılımı oluşturulduğunda, bazı mal gruplarında hiç ticaretin yapılmadığını, bazı mal gruplarında ise ticaretin çok düşük seviyelerde yapıldığını görmek SITC analizini olumsuz etkilemektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerden söz etmek zorlaşmaktadır.

Tablo 3.70. Pakistan-Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00		0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2001	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,05	0,00	0,00
2002	0,00		0,00			0,00	0,00	0,00	0,00
2003	0,00	0,00	0,00			0,10	0,00	0,00	0,00
2004	0,00		0,00			0,00	0,98	0,00	0,00
2005	0,00		0,00			0,69	0,48	0,01	0,00
2006	0,00		0,02			0,29	0,13	0,16	0,00
2007	0,00		0,00			0,67	0,00	0,00	0,00
2008	0,00		0,00			0,43	0,00	0,00	0,00
Ortalama	0,00	0,00	0,00		0,00	0,24	0,18	0,02	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.70 incelendiğinde iki ülke arasındaki ticarete mal grupları itibarıyla G-L indeksi hesaplanmış ve ticaret yapılan tüm mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde yapılmakta olduğu tespit edilmiştir.

Pakistan-Azerbaycan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.71. Pakistan-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	042, 048	
1		
2		
3		
4		
5	542	
6	642,652	642
7	775,722,743,741,721	723,742,747,778
8	893	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.71'de Pakistan'dan Azerbaycan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Azerbaycan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Birçok mal grubunda karşılıklı dış ticaretin önemli ölçüde yapılamadığı tabloda görülmektedir. İki ülke arasında ticaret sınırlı sayıda ürünler üzerine yoğunlaşmıştır.

C-Pakistan-Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. 2007 yılında 16,5 milyon dolarlık dış ticaret hacmine sahip olunan Kazakistan’la Pakistan lehine bir dış ticaret fazlası bulunmaktadır. 2000 yılında Pakistan’ın Kazakistan’a ihracatı 1,5 milyon dolar iken, 2007 yılında yaklaşık 10 kat artarak 15,3 milyon dolara yükselmiştir. İthalat ise aynı dönemde 2 milyon dolardan 1,2 milyon dolara gerilemiştir. Ancak iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin çok düşük seviyelerde olması, mevcut ticari potansiyellerin kullanılmadığı sonucunu göstermektedir.

Pakistan’ın ECO bölgesini yapmış olduğu toplam ihracat içinde Kazakistan’ın payı 2007 yılında %0,61; toplam ithalat içindeki payı ise %0,15’dir. 2007 yılı verilerine göre Pakistan’ın toplam dış ticareti içinde Kazakistan’ın payı; ihracatta %0,09, ithalatta ise %0,004’dür.

Tablo 3.72. SITC-3’e Göre Pakistan-Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	60		18		6			21			206	431	885	194	17	59	9248	
2001	15					200					201	22	106	51	88		6680	20
2002	15				7			25			108	20	461	18	296	4	10401	47
2003	0,5	4			66						502	5	536			18	8927	
2004	44				34						625	586	1731	212	17	10	6293	
2005	269				0,6	64					905	243	433	427	534	10	7821	
2006	244	77			73	16		285			712	510	860	1619	834	42	5791	
2007	200				152	17			1,6		1331	1496	688	408	103	60	3775	9
2008	22	40			55	3288					1058	429	109	282	3416	78	1398	2

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.72’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Pakistan 0, 5, 6, 7 ve özellikle **8 numaralı** (Çeşitli mamul eşyalar) mal gruplarında Kazakistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. 1, 2, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında önemli sayılabilecek bir dış ticaret hamcı bulunmamaktadır. Birçok mal grubunda dış ticaret hacminin çok düşük seviyelerde yapıyor olması SITC analiz yöntemini zorlaştırmaktadır.

Tablo 3.73. Pakistan-Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,00	0,00		0,65	0,36	0,45	0,00
2001	0,00		0,00			0,20	0,65	0,00	0,01
2002	0,00		0,00	0,00		0,31	0,08	0,03	0,01
2003	0,22		0,00			0,02	0,00	0,00	0,00
2004	0,00		0,00			0,97	0,22	0,74	0,00
2005	0,00		0,02			0,42	0,99	0,04	0,00
2006	0,48		0,36	0,00		0,83	0,69	0,10	0,00
2007	0,00		0,20		0,00	0,94	0,74	0,74	0,00
2008	0,71		0,03			0,58	0,56	0,04	0,00
Ortalama	0,16	0,00	0,07	0,00	0,00	0,55	0,48	0,24	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Mevcut dış ticaretin yapısı hakkında tespit yapmak için G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.73 oluşturulmuştur. Buna göre, 5 numaralı mal grubunda ortalama G-L indeksi 0,55 olarak hesaplanmış olması bu mal grubunda ticaretin EİT şeklinde yapıyor olduğunu göstermektedir. Diğer mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde devam etmektedir. 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında G-L indeksinin 0 olarak hesaplanması, bu gruplarda ticaretin hiç yapılmadığı veya çok az yapıldığının göstergesidir.

Pakistan-Kazakistan dış ticareti yapısı genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasında ticaret büyük ölçüde EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.74. Pakistan-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054, 073	
1		
2	278,273	222,263,269
3		
4		
5	541,542,553	V.Y.
6	V.Y.	V.Y.
7	793,741,744,726	
8	849,894,845,831,846,872	

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.74’de Pakistan’dan Kazakistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kazakistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Pakistan’ın en çok ihraç yaptığı ürünler başına buharda ve suda pişirilmiş meyve ve sebzeler (054); ham mineraller (278); eczacılık ürünleri (541); gemiler ve suda yüzen taşıtlar gelmektedir. En çok ithalatı yapılan ürünler ise yağlı tohumlar ve meyveleri (222); pamuk (263); kullanılmış giyim eşyası ve parçalarından (269) oluşmaktadır.

D-Pakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. İki ülke arasında dış ticaret hamcı 2007 yılında 14,3 milyon dolardır. 2000 yılında Pakistan’ın Kırgızistan’a ihracatı 0,1 milyon dolardan, 2007 yılında 12,4 milyon dolara yükselmiştir. İhracat değerlerinde yıllar itibarıyla önemli dalgalanmaların olduğu ve çok düşük seviyelerde bulunduğu tablodan çıkartılabilecek sonuçlardandır. Aynı dönemde ithalat değerleri ise 0,2 milyon dolardan 1,9 milyon dolara ulaşmıştır. Bu değerlerinde ticari potansiyellerin çok altında olduğu söylenebilir.

Pakistan, bölgeye yapmış olduğu toplam ihracatın %0,61’ini; toplam ithalatın ise %0,25’ini Kırgızistan’la gerçekleştirmiştir. Pakistan’ın toplam ihracatı içinde Kırgızistan’ın payı %0,07; toplam ithalat içindeki payı ise %0,01 seviyelerindedir.

Tablo 3.75. SITC-3’e Göre Pakistan-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	4				32	1					84		68	89			2576	
2001	101				8						16		370	1			845	
2002	0,5					1,8					68		170	2	60		827	
2003	18				80						261		1	2			1037	
2004	0,8				35	8					87		4		0,8		682	
2005	0,7	0,4				28					255		109	5	288	6	1431	
2006	51	239			2						215		133	13	12		612	
2007	10				11	10					135		137		3		690	394
2008	2				39	21		192			371		129	6	11		899	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.75’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Pakistan 5, 6 ve özellikle **8 numaralı** (Çeşitli mamul eşyalar) mal gruplarında Kırgızistan’a karşı avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır. 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında iki ülke

arasında dış ticaret hiç yapılmazken, 0, 2 ve 7 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında ticaret çok düşük seviyelerde bulunmaktadır.

Tablo 3.76. Pakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00		0,06			0,00	0,87		0,00
2001	0,00		0,00			0,00	0,01		0,00
2002	0,00		0,00			0,00	0,02	0,00	0,00
2003	0,00		0,00			0,00	0,67		0,00
2004	0,00		0,37			0,00	0,00	0,00	0,00
2005	0,73		0,00			0,00	0,09	0,04	0,00
2006	0,35		0,00			0,00	0,18	0,00	0,00
2007	0,00		0,95			0,00	0,00	0,00	0,73
2008	0,00		0,70	0,00		0,00	0,09	0,00	0,00
Ortalama	0,12		0,23	0,00		0,00	0,21	0,01	0,08

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Pakistan-Kırgızistan arasındaki ticaretin durumuna G-L indeksi hesap edilerek incelendiğinde, ticaretin yapıldığı tüm mal gruplarında ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu Tablo 3.76'den anlaşılmaktadır.

Pakistan-Kırgızistan dış ticareti yapısı genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.77. Pakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	098,022,057	062, 061
1		
2		
3		
4		
5	541,542,553	
6	642,652	
7	741,743,723	
8	872,848,845,841,899,894,844,842	874

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.77’de Pakistan’dan Kırgızistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kırgızistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Birçok mal grubunda iki ülke arasında yeterince ticaret yapılmadığı görülmektedir.

E- Pakistan-Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. Pakistan’ın ECO bölgesinde en az dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke Tacikistan’dır. 2007 yılında dış ticaret hacmi 0,5 milyon dolardır. 2004 ve 2005 yıllarında bu değer 8–9 milyon dolar seviyelerindeyken son yıllarda dış ticaret hacminde önemli derecede bir azalma gözükmemektedir.

Pakistan’ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan’ın payı %0,01; toplam ithalat içinde ise %0,02’dir. Pakistan’ın toplam dış ticareti içinde Tacikistan’ın payı ise, ihracatta %0,002 ve ithalatta %0,0006 seviyelerindedir.

Tablo 3.78. SITC-3’e Göre Pakistan-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	2				3,7	385			9		63		1049		10		821	1
2001	4				3	599			15		25		1207	1			703	
2002	40					130			14				457		17	1	87	
2003	28	11				64			11				123				83	
2004		96			3	7241					30	211	172		36		123	
2005	213		8		32	6992	50				276		747	454	73		115	
2006	139	0,1				3098						119	312	286		2	20	
2007		0,2				5728					228	52	11			2		
2008	8,8					11228					242	81	22	33		19		

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.78’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Pakistan’ın 5, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında Tacikistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. **2 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) mal grubunda ise Tacikistan avantajlı konumda bulunurken, iki ülke arasında 0, 1, 3, 4 ve 7 numaralı mal gruplarında önemli sayılabilecek bir dış ticaret hacmi bulunmamaktadır.

Tablo 3.79. Pakistan-Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00		0,02		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2001	0,00		0,01		0,00	0,00	0,00		0,00
2002	0,00		0,00		0,00		0,00	0,09	0,00
2003	0,56		0,00		0,00		0,00		0,00
2004	0,00		0,00			0,25	0,00	0,00	0,00
2005	0,00	0,00	0,01	0,00		0,00	0,76	0,00	0,00
2006	0,00		0,00			0,00	0,96	0,00	0,00
2007	0,00		0,00			0,37	0,00	0,00	
2008	0,00		0,00			0,50	0,80	0,00	
Ortalama	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,28	0,01	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.79’de iki ülke arasındaki ticaretin durumu G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre, ticaretin yapıldığı mal gruplarında ticaret EAT şeklinde devam ettiği G-L indeksinin 0,50’in altında hesaplandığından anlaşılmaktadır.

Pakistan-Tacikistan dış ticareti yapısı genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir. Benzer malların ticaretinden söz etmek imkânsızdır.

Tablo 3.80. Pakistan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	042, 057	
1		
2		263
3		
4		
5		597,598,523
6		
7		745
8	899,894	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.80’de Pakistan’dan Tacikistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Tacikistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında ticaret sınırlı sayıda ürün üzerinde yoğunlaştığı tablodan anlaşılmaktadır.

F-Pakistan-Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. Türkmenistan, Pakistan’ın en fazla dış ticaret açığına sahip olduğu ikinci ECO ülkesi konumundadır. Yıllar itibarıyla ihracat değerlerinde pek fazla bir değişme gözükmezken, ithalat değerleri sürekli artmaktadır. 2000 yılında Pakistan’ın ithalatı 1,3 milyon dolar iken bu değer 2007 yılında 17,7 milyon dolara ulaşmıştır. Artış yaklaşık 13 kat gerçekleşmiştir. İhracatta ise durum aynı dönemde 0,7 milyon dolardan 1,5 milyon dolar seviyelerinde olmuştur.

Pakistan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Türkmenistan’ın payı 2007 yılında %0,06 ve toplam ithalat içindeki payı ise %2,27’dir. Pakistan’ın toplam ihracatı içinde Türkmenistan’ın payı 2007 yılında %0,01 ve toplam ithalat içindeki payı ise %0,05 seviyelerindedir.

Tablo 3.81. SITC-3’e Göre Pakistan-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	238		36		258		5				50		216	8	11		448	5
2001	780		4		1243						46		1533	30	56		417	7
2002	333				2	734					400	197	519		123		714	3
2003	299				136		21				227	91	292		70		574	
2004	87	11			37	6310					240	2887	106	1	37	151	435	
2005	33	31				10168					511	1115	241	20		167	198	
2006	100					8366					426	10	139	151	21	214	75	27
2007	243				10	10296					860	53	142	35	31	366	120	
2008	155				32	15152					322		3		5	33	112	5

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.81’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Pakistan, 0, 5, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında Türkmenistan’a karşı avantajlı konumda olduğu ve bu malların ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkmenistan, **2 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) ve **7 numaralı** (Makineler ve taşıt araçları) numaralı mal gruplarında avantajlı konumda iken, iki ülke arasında 1, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında önemli sayılabilecek bir dış ticaret hacmi bulunmamaktadır.

Tablo 3.82. Pakistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00	0,07	0,00	0,02
2001	0,00	0,00	0,00			0,00	0,04	0,00	0,03
2002	0,00		0,01			0,66	0,00	0,00	0,01
2003	0,00		0,00	0,00		0,57	0,00	0,00	0,00
2004	0,22		0,01			0,15	0,02	0,39	0,00
2005	0,97		0,00			0,63	0,15	0,00	0,00
2006	0,00		0,00			0,05	0,96	0,18	0,53
2007	0,00		0,00			0,12	0,40	0,16	0,00
2008	0,00		0,00			0,00	0,00	0,26	0,09
Ortalama	0,13	0,00	0,00	0,00		0,24	0,18	0,11	0,08

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Pakistan-Türkmenistan arasındaki ticaretin durumu G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.82’de tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, iki ülke arasında ticaret tamamen EAT şeklinde yapıldığı hesaplanan G-L indekslerinden anlaşılmaktadır.

Pakistan-Türkmenistan dış ticareti yapısı genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir. Ticaret farklı malların ihracatı ve ithalatıyla yapılmaktadır.

Tablo 3.83. Pakistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054, 042	
1		
2		263,211,291
3		
4		
5	541,542,553	571,575,598
6	658,652,611,697	
7		
8	899,872	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.83’de Pakistan’dan Türkmenistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Türkmenistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Pakistan’dan en çok ihraç edilen ürünlerin başına buharda ve suda pişirilmiş meyve ve sebzeler(054); pirinç(042);

eczacılık ürünleri(541); dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır giyimler(658); en çok ithal edilen ürünlerin başına ise pamuk(263); etilen polimerler(571) gelmektedir.

G-Pakistan-Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. Pakistan aleyhine bir dış ticaret açığı bulunmaktadır. Yıllar itibarıyla Pakistan’ın Özbekistan’a ihracatında bir azalma olurken ithalatında bir artış olmuştur. 2000 yılında ihracat değeri 9,9 milyon dolar iken 2007 yılında ihracat 3,5 milyon dolar seviyelerine düşmüştür. Aynı dönemde ithalat 5,3 milyon dolardan 17,7 milyon dolara yükselmiştir.

Pakistan’ın bölgeyle yapmış olduğu toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan’ın payına bakıldığında; ihracatta %0,14; ithalatı ise % 2,27’dir. Pakistan’ın toplam dış ticareti içinde Özbekistan’ın payı ise; toplam ihracatın %0,02’sine ve toplam ithalatın %0,05’ine denek gelmektedir.

Tablo 3.84. SITC-3’e Göre Pakistan-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	639				250	6016					122	32	3603	62	210		5719	
2001	445				11	5361					140		2339	81	16	0,5	2798	
2002	710				302	3955					132	27	2845	262	26		3553	
2003	896	36	36		2	1214					107		222	50	3	0,5	2030	
2004	840		4,5		2	5069	11		14		541	1207	406	203	17		1230	
2005	547	0,5	4,5	360	0,3	2753			39	1260	6667	106	1465	54	301		289	
2006	957	36				17796					871	308	29	106	14		215	
2007	702	42	14			22578			2		1468	11	233	2150	29	0,8	281	
2008	82	7,8	62		105	9775			0,4		1740	15	221	10236	63		268	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.84’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Pakistan, 0, 5 ve özellikle **8 numaralı** (Çeşitli mamul eşyalar) mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; **2 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) ve **6 numaralı** (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar) mal gruplarında ise Özbekistan avantajlı konumda olduğu anlaşılmaktadır. İki ülke arasında 1, 3, 4 ve 7 numaralı mal gruplarında önemli sayılabilecek bir dış ticaret hacmi bulunmamaktadır.

Tablo 3.85. Pakistan-Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00		0,08			0,42	0,03	0,00	0,00
2001	0,00		0,00			0,00	0,07	0,06	0,00
2002	0,00		0,14			0,34	0,17	0,00	0,00
2003	0,08	0,00	0,00			0,00	0,37	0,29	0,00
2004	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,62	0,67	0,00	0,00
2005	0,00	0,02	0,00		0,00	0,32	0,13	0,30	0,00
2006	0,07		0,00			0,52	0,43	0,00	0,00
2007	0,11	0,00	0,00		0,00	0,01	0,20	0,05	0,00
2008	0,17	0,00	0,02		0,00	0,02	0,04	0,00	0,00
Ortalama	0,05	0,00	0,03	0,00	0,00	0,25	0,23	0,08	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Dış ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığını tespit etmek için G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.85 oluşturulmuştur. Buna göre iki ülke arasında, ticaretin yapıldığı tüm mal gruplarında ticaret EAT şeklinde sürdürülmektedir.

Pakistan-Özbekistan dış ticareti yapısı genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.86. Pakistan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	098,061,074,062	
1		
2	263,292	263,288
3		
4		
5	542,582,541	571,575
6	658,652,611,697	651
7		
8	872,894,845,821,851	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.86'de Pakistan'dan Özbekistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Özbekistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. En çok ithal edilen ürünler pamuk(263); etilen polimerler(571); tekstil iplikleri(651) gelmektedir.

H-Pakistan-Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. Bu dönemde ihracatta yaklaşık 6 kat artış olurken, ithalattaki artış yaklaşık 3 kat olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında 82,2 milyon dolar olan Pakistan’ın Türkiye’ye ihracatı, 2007 yılında 531,6 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat ise 52,9 milyon dolardan 157 milyon dolara ulaşmıştır.

Pakistan, ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2007 verilerine göre %21,15’ini Türkiye ile gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde toplam ithalatın ise %20,17’si Türkiye’den yapılmıştır. Pakistan’la ECO bölgesinde en fazla üçüncü dış ticaret hacmine sahip ülke Türkiye’dir. 2007 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 688,6 milyon dolardır ve Pakistan lehine dış ticaret fazla bulunmaktadır. Pakistan’ın toplam dış ticareti içinde Türkiye’nin payına bakıldığında; ihracat %2,98 oranında, ithalat ise %0,48 oranında yer tutmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin düşük olması beklenebilecek bir durum değildir. Pakistan’ın ihracatında Türkiye onuncu sırada yer almaktadır.²⁰⁶ Pakistan ve Türkiye pazarının büyüklüğü, Türkiye’deki satın alma gücü göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi daha ileri derecelerde olması gerekmektedir.

Pakistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkiye-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.8’de listelenmiştir.

I-Pakistan-İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Pakistan-İran ticari ilişkileri Tablo 3.64 ve Tablo 3.65’de gösterilmiştir. 2000 yılında Pakistan İran’la 40 milyon dolarlık ihracat, 64 milyon dolarlık ise ithalat yapmıştır. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 313,7 milyon dolar ve 500 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İhracat ve ithalat yaklaşık 8 kat artış göstermiştir. İran, ECO bölgesinde Pakistan’ın en fazla ticaret yaptığı ikinci ülke konumundadır. Pakistan, İran’la sürekli dış ticaret açığı vermektedir.

²⁰⁶ ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

Pakistan ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2007 yılında %12,48'ini ve toplam ithalatın ise %64,23'ünü İran'la gerçekleştirmiştir. İthalatın önemli bir kısmının petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve kimyasal maddelerden oluştuğu tablo 3.72'den anlaşılmaktadır. Pakistan'ın toplam dış ticareti içinde İran'ın yerine bakıldığında, 2007 yılında ihracat %1,76 ve ithalat %1,53 oranında yer tutmaktadır.

Pakistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Pakistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.38'de listelenmiştir.

J- Pakistan'ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Pakistan'ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3'e göre mal grupları bazında dağılımları ve mal gruplarına ait RCA değerleri Tablo 3.87'de yer almaktadır. Tablo yardımıyla Pakistan'ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.87. SITC-3'e Göre Pakistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	66580	27670	111	110	20503	44255	101	294279	22744	280	8231	16579	87258	17895	2249	49970	61759	2364
2001	114836	27767	18	3	7381	32578	175	149883	12822	557	4608	28890	85160	17606	2589	17867	52154	1686
2002	135301	40675	2036	12	9286	47159	23324	131365	17086	655	13283	38674	126368	17997	4306	26364	67117	2873
2003	188601	40303	7713	102	22855	44288	82497	208316	43710	557	28904	49830	255760	27867	16576	25979	61624	2460
2004	185149	48508	8877	4	45322	369683	83371	139094	55300	633	38027	57229	288492	30936	22100	41738	45599	3742
2005	317331	71566	16774	654	39066	132783	253489	125130	96844	1366	95006	82933	505926	114329	35370	93143	201873	6825
2006	387156	68009	23471	94	23728	186463	278563	168075	99393	3800	86447	84553	448464	99643	30879	67980	147868	6875
2007	291364	62629	9307	42	27951	193292	252034	214031	105426	1121	92279	85344	544881	70659	35543	93305	87327	9975
2008	783672	54463	10790	52	20655	235758	467059	452567	164328	402	111033	103234	585303	88155	90474	60391	131332	14165
RCA	1,13		3,71		-2,37		-0,86		3,60		-0,72		1,21		-1,27		2,23	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Pakistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, bölge genelinde sırasıyla **1**, **4**, 8, 6 ve 0 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle **1 numaralı** (İçki ve tütün) ile **4 numaralı** (Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar) mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğün derecesi yüksek olduğu ve bu mal gruplarının ihracatında Pakistan, ECO bölgesinde avantajlı konumda olduğu Tablo 3.87'deki veriler yardımıyla

tespit edilmiştir. 3 ve 5 numaralı mal gruplarında Pakistan önceleri dezavantajlı konumda iken son yıllarda avantajlı konuma geçmiştir. 2 ve 7 numaralı mal grupları incelendiğinde, bu mal gruplarında da Pakistan bölge içinde dezavantajlı konumda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.88. Pakistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,59	1,00	0,63	0,00	0,02	0,66	0,34	0,09	0,07
2001	0,39	0,24	0,37	0,00	0,08	0,28	0,34	0,25	0,06
2002	0,46	0,01	0,33	0,30	0,07	0,51	0,25	0,28	0,08
2003	0,35	0,03	0,68	0,57	0,03	0,73	0,20	0,78	0,08
2004	0,42	0,00	0,22	0,75	0,02	0,80	0,19	0,69	0,15
2005	0,37	0,08	0,45	0,66	0,03	0,93	0,37	0,55	0,07
2006	0,30	0,01	0,23	0,75	0,07	0,99	0,36	0,62	0,09
2007	0,35	0,01	0,25	0,92	0,02	0,96	0,23	0,55	0,21
2008	0,13	0,01	0,16	0,98	0,00	0,96	0,26	0,80	0,19
Ortalama	0,37	0,15	0,37	0,55	0,04	0,76	0,28	0,51	0,11

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Pakistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.88’de hesaplanmıştır. Buna göre, 3 ve 5 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde; 0, 1, 4, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bölgeye karşı dezavantajlı olduğu 7 numaralı mal grubunda ticaret EİT şeklinde, 2 numaralı mal grubunda ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Pakistan ile ECO bölgesi arasında ticaretin önemli bir kısmı EAT şeklinde yapılması, Pakistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı sonucunu vermektedir. Bu gruplarda Pakistan ekonomisi bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümündedir. Ticaretin önemli bir kısmının da EİT şeklinde devam etmesi Pakistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında rakip ekonomiler görünümünde olduğu sonucu vermektedir. Bu mal gruplarında benzer malların alınıp satıldığı dolayısıyla rekabetin söz konusu olduğu söylenebilir.

Tablo 3.89. Pakistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	042,054,057,001,059,075,098,061,074,062,046,022,041,048,081,058,073	057,054,062,061,022,091,048,056,025,058,073,059,037,034
1	111,112	111,112,121
2	266,222,291,269,211,292,263,264,282,278,273	263,277,282,281,274,292,211,223,232,244,268,278,273,288,291,247,248,222,267
3	325,334,321,335,344	334,335,321
4	431,422	421
5	574,512,572,592,598,582,533,575,542,541,553,581,554,571,522,513,523	511,581,532,575,598,524,542,553,591,554,571,522,574,515,572,573,579,516,523,512,533,597
6	611,651,652,653,659,699,658,697,642	662,625,651,656,659,665,673,676,691,699,663,642
7	726,742,784,778,775,723,724,743,722,741,773,721,772,764,793,744	724,713,784,782,716,773,723,778,743,748,785,747,727,772,771,791,741,742,745
8	841,848,842,846,845,894,843,872,892,898,821,895,882,851,899,893,812,831,844,849	811,893,899,892,872,874,898

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.89’de Pakistan’dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Pakistan’ın ECO ülkeleriyle olan dış ticaretinde mal gruplarında ürün çeşitliliği 1, 3 ve 4 numaralı mal grupları hariç diğer mal gruplarında fazla olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

1-Genel Değerlendirme

Pakistan’ın SITC-3’e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve ihracat benzerlik indeksleri Tablo 3.90’de gösterilmiştir. Pakistan, bölge genelinde, sırasıyla, **1, 4, 8, 6** ve 0 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; **Afganistan**, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’a karşı birçok mal grubunda avantajlı konumda olduğu; ticaretin çok büyük bir kısmı EAT şeklinde yapılıyor olsa da, 0 ve 5 numaralı mal gruplarında bazı ülkelerle EİT’in yapıldığı tablodan anlaşılmaktadır.

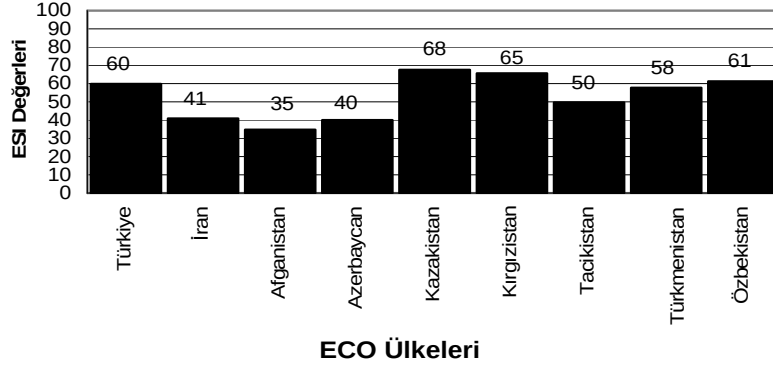
Tablo 3.90. SITC-3'e Göre Pakistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Pakistan	EİT	5	0			5					
	EAT	2,6,8	8	0,1,3,4,5,6,7,8	0,5,6,8	0,6,7,8	5,6,8	5,6,8	0,5,6,8	0,5,8	1, 4, 8, 6, 0
	ESI	60	41	35	40	68	65	50	58	61	

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Pakistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu ve daha çok farklı malların ticaretinin yapıldığı ve bu mal gruplarında rekabetin çok düşük seviyede olacağı tahmin edilmektedir. EİT'in yapıldığı mal gruplarında Pakistan ile bölge arasında rekabetin kısmen olduğu söylenebilir.

Pakistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ihracat benzerlik indeksleri Tablo 3.89'de hesaplanmıştır. Buna göre; ECO bölgesine Pakistan'ın yaptığı ihracat sırasıyla en fazla **Kazakistan**, Kırgızistan ve Türkiye'nin ihracatına benzemektedir. Pazarda Pakistan'ın en güçlü rakibi bu ülkelerin olduğu söylenebilir. İhracatın en az benzerliğe sahip olduğu ülke Afganistan'dır.

Grafik 3.5. Pakistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.5’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Pakistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Kazakistan**, Kırgızistan ve Türkiye’nin ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.4. Afganistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Afganistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 24,5 milyon kişi) beşinci, yüzölçümü açısından (652 bin km²) beşinci, GSYİH²⁰⁷ açısından (12 milyar dolar) sekizinci, kişi başına düşen GSYİH²⁰⁸ açısından (429 dolar) sonuncu ve dış ticaret hacmi açısından (3,8 milyar dolar) ise de sonuncu büyük ekonomi konumundadır²⁰⁹. İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Afganistan’ın bölgede hemen hemen tüm alanlarda en problemlili ülke konumunda olduğu görülmektedir.

²⁰⁷ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 21,34 milyar dolardır.

²⁰⁸ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 758 dolardır

²⁰⁹ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.91. Afganistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	0,5	0,4	1,1	2,7	6,8	8,3	9,6	12,5
	İthalat	8,1	7,0	20,2	36,5	70,9	113,4	91,1	109,3
	Denge	-7,6	-6,6	-19,1	-33,8	-64,1	-105,1	-81,5	-96,8
İran	İhracat	1,0	0,7	0,5	1,8	4,0	6,3	8,8	0,4
	İthalat	41,0	35,8	150,1	259,9	183,0	497,0	514,6	506,0
	Denge	-40,0	-35,1	-149,6	-258,1	-179,0	-490,7	-505,8	-505,6
Pakistan	İhracat	30,1	26,1	30,6	31,2	48,9	53,1	65,8	81,6
	İthalat	142,6	143,0	223,4	408,5	465,3	1036,5	1063,5	1633,6
	Denge	-112,5	-116,9	-192,8	-377,3	-416,4	-983,4	-997,7	-1552,0
Azerbaycan	İhracat						32,2		
	İthalat	0,8	0,2	0,7	0,6	2,2	34,0	35,4	52,4
	Denge	-0,8	-0,2	-0,7	-0,6	-2,2	-1,8	-35,4	-52,4
Kazakistan	İhracat					0,3	0,2	0,9	0,4
	İthalat	64,4	19,9	22,0	7,0	13,0	13,0	17,8	16,6
	Denge	-64,4	-19,9	-22,0	-7,0	-12,7	-12,8	-16,9	-16,2
Kırgızistan	İhracat	0,1				0,2	0,2	0,1	0,4
	İthalat	4,8	1,8	6,1	8,0	12,3	7,5	7,6	8,2
	Denge	-4,7	-1,8	-6,1	-8,0	-12,1	-7,3	-7,5	-7,8
Tacikistan	İhracat	0,1	0,1			0,2	0,2	6,5	13,3
	İthalat	2,9	3,4	5,0	1,0	2,0	2,0	18,6	24,6
	Denge	-4,9	-0,9	-2,0	-2,0	-18,4	-24,4	6,5	-11,3
Türkmenistan	İhracat	1,0	1,1					0,3	0,5
	İthalat	41,8	46,2	50,0	14,0	28,0	26,0	28,0	18,6
	Denge	-40,8	-45,1	-50,0	-14,0	-28,0	-26,0	-27,7	-18,1
Özbekistan	İhracat				1,0	1,0	1,0	1,9	
	İthalat		18,0	88,0	25,0	95,0	95,0	161,7	
	Denge		-18,0	-88,0	-24,0	-94,0	-94,0	-159,8	
ECO Toplamı	İhracat	32,8	28,4	32,2	36,7	61,4	101,5	93,9	109,1
	Değişim (%)		-13,4	13,5	14,0	67,3	65,3	-7,5	16,2
	İthalat	308,5	272,9	562,5	761,5	888,3	1847,0	1919,7	2344,7
	Değişim (%)		-11,5	106,1	35,4	16,7	107,9	3,9	22,1
	Denge	-275,7	-244,5	-530,3	-724,8	-826,9	-1745,5	-1825,8	-2235,6
Afganistan'ın	İhracat	137,0	68,0	100,0	144,0	205,0	384,0	416,0	454,0
	Değişim (%)		-50,4	47,1	44,0	42,4	87,3	8,3	9,1
Toplam Dış	İthalat	1176,0	1696,0	2452,0	2101,0	2177,0	2471,0	2744,0	3022,0
	Değişim (%)		44,2	44,6	-14,3	3,6	13,5	11,0	10,1
Ticaret	Denge	-1039,0	-1628,0	-2352,0	-1957,0	-1972,0	-2087,0	-2328,0	-2568,0

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Afganistan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.91'de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.92'de yer almaktadır. Buna göre Afganistan 2000 yılında ECO ülkelerine toplam 32,8 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında ise bu rakam yaklaşık 3,5 kat artarak 109,1 milyon dolara yükselmiştir. Yıllar itibarıyla ihracat rakamlarında sürekli bir artış söz konusudur. Aynı dönemde ECO ülkeleriyle gerçekleştirmiş olduğu ithalata bakıldığında, 2000 yılında 308,5 milyon dolara olan ithalat yaklaşık 8 kat artarak 2344,7 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta da sürekli bir artış gözükmektedir. Afganistan, ECO ülkeleri toplamıyla yapmış olduğu dış ticaret hacminin de dış ticaret açığı içindedir. 2007 yılında Afganistan ECO bölgesinde yaklaşık 2235,6 milyon dolarlık dış açığa sahiptir. Afganistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde ECO ülkelerinin payına bakıldığında; 2000 yılında %23,9'luk ihracat oranı 2007 yılında %24'e; 2000 yılında %26,2'lik ithalat oranı 2007 yılında

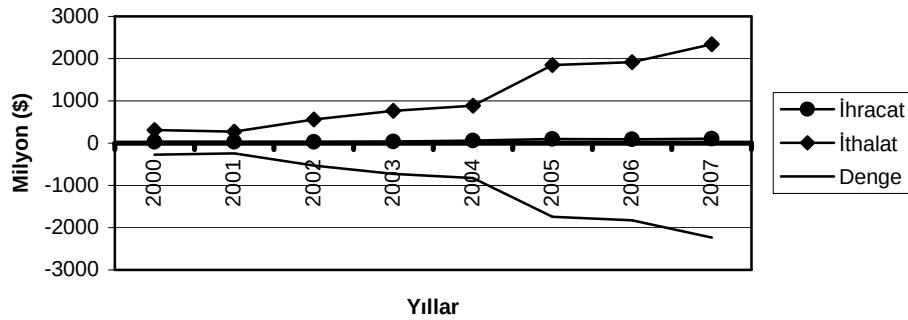
%77,6'ye yükselmiştir. Bu durumunda Afganistan'ın toplam ihracatının dörtte biri, toplam ithalatının ise dörtte üçü ECO ülkeleriyle yapılmaktadır.

Tablo 3.92. Afganistan -ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Afganistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Afganistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	Ihracat	1,52	8,18	10,23	11,46	0,36	2,16	2,31	2,75
	İthalat	2,63	6,14	4,75	4,66	0,69	4,59	3,32	3,62
İran	Ihracat	3,05	6,21	9,38	0,37	0,73	1,64	2,12	0,09
	İthalat	13,29	26,91	26,81	21,58	3,49	20,11	18,75	16,75
Pakistan	Ihracat	91,80	52,32	70,06	74,79	21,97	13,83	15,81	17,97
	İthalat	46,22	56,12	55,40	69,67	12,13	41,95	38,76	54,06
Azerbaycan	Ihracat	0,00	31,72	0,00	0,00	0,00	8,39	0,00	0,00
	İthalat	0,26	1,84	1,84	2,23	0,07	1,38	1,29	1,73
Kazakistan	Ihracat	0,00	0,20	0,96	0,37	0,00	0,05	0,22	0,09
	İthalat	20,88	0,70	0,93	0,71	5,48	0,53	0,65	0,55
Kırgızistan	Ihracat	0,30	0,20	0,11	0,37	0,07	0,05	0,02	0,09
	İthalat	1,56	0,41	0,40	0,35	0,41	0,30	0,28	0,27
Tacikistan	Ihracat	0,27	0,20	6,93	12,19	0,07	0,05	1,56	2,93
	İthalat	0,94	0,11	0,97	1,05	0,25	0,08	0,68	0,81
Türkmenistan	Ihracat	3,05	0,00	0,32	0,46	0,73	0,00	0,07	0,11
	İthalat	13,55	1,41	1,46	0,79	3,55	1,05	1,02	0,62
Özbekistan	Ihracat	0,00	0,99	2,02	0,00	0,00	0,26	0,46	0,00
	İthalat	0,00	5,14	8,42	0,00	0,00	3,84	5,89	0,00
ECO	Ihracat	100,00	100,00	100,00	100,00	23,9	26,4	22,6	24,0
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	26,2	74,7	70,0	77,6

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.6. Afganistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.6'da Afganistan'ın ECO'yla olan ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi yer almaktadır. Düz çizgi dış ticaret dengini göstermektedir ve 2000-2008 döneminde sürekli negatif konumda olduğu grafikte görülmektedir.

Aşağıda Afganistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Afganistan-Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92’de gösterilmiştir. Söz konusu dönemde Afganistan, Azerbaycan’dan ithalat yaptığı, ancak hemen hemen ihracat hiç yapmadığı görülmektedir. İthalat 2000 yılında 0,8 milyon dolardan, 2007 yılında 52,4 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatın çok büyük bir kısmı 3 numaralı mal grubundan oluşmaktadır.

Afganistan’ın ECO ülkelerinden yapmış olduğu toplam ithalat içinde Azerbaycan ithalatının payı 2007 yılında %2,23’dür. Afganistan’ın toplam ithalat hacmi içinde Azerbaycan’ın payı ise %1,73 seviyelerindedir.

Tablo 3.93. SITC-3’e Göre Afganistan- Azerbaycan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000						28				725	0,7		3			3		
2001				104				84					1			2		
2002		14		408				175		79						14		2
2003						2		411		45		50	1	54		47		3,6
2004						2		1897		37	2	42		29		19		205
2005		51				1		9146						935	1	1502		41
2006								27922				11		160		4053	2	25
2007	4	716						45332				9		1278		227		15,6
2008								80872						239	54	94		

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.93’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Afganistan hiçbir mal grubunda Azerbaycan’a karşı ticarete avantajlı konumda değildir. İki ülke arasında 0, 1, 2, 4, 5 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı analiz edilebilecek kadar dış ticaret yapılmamaktadır. 3, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ticaret yoğunlaşmış ve bu mal gruplarında, özellikler **3 numaralı** (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) mal grubunda Azerbaycan’ın karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusudur.

Tablo 3.94. Afganistan- Azerbaycan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000			0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	
2001		0,00		0,00			0,00	0,00	
2002	0,00	0,00		0,00	0,00			0,00	0,00
2003			0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	0,00
2004			0,00	0,00	0,00	0,09	0,00	0,00	0,00
2005	0,00		0,00	0,00			0,00	0,00	0,00
2006				0,00		0,00	0,00	0,00	0,11
2007	0,01			0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2008				0,00			0,00	0,73	
Ortalama	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,08	0,02

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Ticaretin yapıldığı mal gruplarında, ticaretin ne şekilde yapıldığı Tablo 3.94’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre tüm gruplarda G-L indeksi 0 veya 0’a çok yakın hesaplandığından iki ülke arasındaki mevcut ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu sonucunu vermektedir.

Afganistan-Azerbaycan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaretin tamamen EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.95. Afganistan-Azerbaycan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0		
1		
2		
3		334
4		
5		
6		676,691,692,635
7		
8		

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.95’de Afganistan’dan Azerbaycan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Azerbaycan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. En çok ithal edilen ürünler rafine edilmiş petrol ürünleri(334); demir ve çelik profiller (676); demir,çelik inşaat

aksamı(691); demir çelik veya alüminyumdan depolar(692); inşaat ve marangoz mamulleri(635)'dir.

B-Afganistan-Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92’de gösterilmiştir. İhracatın çok düşük seviyelerde olduğu ve ithalatın ise her geçen yıl azalmakta olduğu tablolardan anlaşılmaktadır. Afganistan’ın ihracatı 0,2-0,5 milyon dolarlık çok düşük seviyededir. İthalata bakıldığında ise, 2000 yılında 64,4 milyon dolardan 2007 yılında 16,6 milyon dolara gerilemiştir.

Afganistan’ın bölgeye yapmış olduğu toplam ihracatın 2007 yılında % 0,37’si ve toplam ithalatın ise %0,71’i Kazakistan’la yapılmıştır. Afganistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kazakistan’ın payına bakıldığında ise; ihracat %0,09 ve ithalat %0,55 seviyelerindedir.

Tablo 3.96. SITC-3’e Göre Afganistan- Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	3	53573			5	999		2324			16			762	4,5	267		
2001		13316			31	1480					21		2	1478		1884		4
2002	7	20177		244		919		3110			18			6225		431		3
2003		7473		1004		866		27374			1207			10307	2	1200		12
2004	257	8719		1510		625		55040			1148			17106		2207	2	28
2005	158	28661		1955		880		99084			127			26240		6836		129
2006	885	44594		1596		471		84018			20608	2,6		25394		1796	3	33
2007	3737	80172		2208		486		62218		655		5576	261	39516	314	1557	0	120
2008	6335	501235		2437		2556		59403			28	432	280	47374	6	3621	9	58

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.96’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Afganistan hiçbir mal grubunda Kazakistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir. İki ülke arasında 4 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılıklı ticaret yapılmazken 0, 1, 2, 3, 5, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında Kazakistan karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır. Özellikle 0 (Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri), 3 (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) ve 6 (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar) numaralı mallarda Kazakistan en üstün konumda bulunmaktadır.

Tablo 3.97. Afganistan- Kazakistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00		0,01	0,00		0,00	0,00	0,03	
2001	0,00		0,04			0,00	0,00	0,00	0,00
2002	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2003	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2004	0,06	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,13
2005	0,01	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2006	0,04	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,15
2007	0,09	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,34	0,00
2008	0,02	0,00	0,00	0,00		0,12	0,01	0,00	0,26
Ortalama	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00	0,04	0,07

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasında ticaretin ne şekilde yapıldığı Tablo 3.97’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre tüm gruplarda G-L indeksi 0 veya 0’a çok yakın hesaplandığından iki ülke arasındaki mevcut ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu tespit edilmiştir.

Afganistan-Kazakistan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaretin tamamen EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu sunucuna varılmıştır.

Tablo 3.98. Afganistan-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057 ,	046,041,081,043,098
1		111,122
2		211,269,282,288
3		334,342,344
4		
5		598,533,562,554,553
6		699,674,673,676,679,693,677
7		713,742,748,744,747,748,721,727,71
8		

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.98’de Afganistan’dan Kazakistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kazakistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Buna göre Afganistan taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler(057) ihraç ederken; buğday unu, ırmık(046);

buğday(041); alkolsüz içecekler(111); işlenmiş tütün(122); ham deriler(211); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); sıvılaştırılmış propan ve bütan gazı(342); muhtelif kimya sanayi ürünleri(598); pigmentler, vernikler ve boyalar(533); adi metallerden eşya(399); demir ve çelikten profiller (676); motorlar ve aksamaları(713); sıvılar için pompalar ve parçaları(742) ithal edilmektedir.

C-Afganistan-Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92’de gösterilmiştir. Afganistan’ın Kırgızistan’a ihracatı 0,5 milyon doların altında seyretmektedir. İthalatı ise 2000 yılında 4,8 milyon dolardan, 2007 yılında 8,2 milyon dolara yükselmiştir.

Afganistan’ın 2007 yılında ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Kırgızistan’ın payı %0,37; toplam ithalat içindeki payı ise %0,35’dir. Aynı dönemde Afganistan’ın toplam dış ticareti içinde Kırgızistan’ın payına bakıldığında; ihracatın payı %0,09 ve ithalatın payı %0,27 seviyelerindedir.

Tablo 3.99. SITC-3’e Göre Afganistan- Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000		2883		848	112	278		24			4		51	0,6	388		4	
2001		695		61		123		7			21		96		569		1,5	
2002		2616		0,7	2,5	120		26		2	12		392		1210		16	
2003		2559		358		321						61	768		1806		292	
2004		2235		840	87	250	39	2679				130	1307	1	657		46	
2005		332		157	167	29	20	9237				0,2	1886		738	3	7	
2006	50	350		186	78	21		72471					1084		631		6	
2007	139	866			60	414		114331			17		1191		1522	16	23	
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.99’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Afganistan hiçbir mal grubunda Kırgızistan’a karşı avantajlı konumda olmadığı, iki ülke arasında 2, 4, 5 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılıklı ticaret yapılmazken, 0, 1, 3, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ise Kırgızistan Afganistan’a karşı avantajlı konumda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.100. Afganistan- Kırgızistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,57	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2001	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2002	0,00	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2003	0,00	0,00	0,00				0,15	0,00	0,00
2004	0,00	0,00	0,52	0,03			0,18	0,00	0,00
2005	0,00	0,00	0,30	0,00			0,00	0,00	0,54
2006	0,25	0,00	0,42	0,00			0,00	0,00	0,00
2007	0,28		0,25	0,00		0,00	0,00	0,00	0,82
2008									
Ortalama	0,07	0,00	0,26	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	0,17

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasında ticaretin ne şekilde yapıldığı Tablo 3.100’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre tüm gruplarda G-L indeksi 0 veya 0’a çok yakın hesaplandığından iki ülke arasındaki mevcut ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu tespit edilmiştir

Afganistan-Kırgızistan arasındaki ticaret genel olarak incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticaretin tamamen EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.101. Afganistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0		074,061,022,001,075
1		111,122
2		
3		334
4		
5		
6		V.Y.
7		V.Y.
8		

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.101’de Afganistan’dan Kırgızistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kırgızistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Afganistan’ın Kırgızistan’a önemli miktarda ihracat yapamamaktadır. İthalata bakıldığında çay(074); şeker,

bal(061); süt ve krema(022); canlı hayvanlar(001); baharatlar(075); alkolsüz içecekler(111); işlenmiş tütünler(122) ve rafine edilmiş petrol ürünleri(334) en çok ithal edilen ürünler arasında yer almaktadır.

D-Afganistan-Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92’de gösterilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2005 yılı sonrası yükselme eğilimine girmiştir. 2005 yılına kadar Afganistan’ın Tacikistan’a ihracat 0,2 milyon seviyelerinde seyrederken 2006 yılında ihracat 6,5 milyon dolara, 2007 yılında ise 13,3 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. İthalatta da benzer durum söz konusudur. 2005 yılına kadar Afganistan ithalat’ı 2 milyon doların altında oluşmaktaydı. Ancak 2006 yılında Tacikistan’dan ithalat 18,6 milyon dolar, 2007 yılında ise 24,6 milyon dolara yükselmiştir.

Afganistan’ın ECO ülkelerine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan’ın 2007 yılındaki payı %12,19 olmuştur. Toplam ithalattaki payı ise %1,05 seviyelerinde kalmıştır. Ayrıca Afganistan’ın toplam dış ticareti içinde Tacikistan’ın payına bakıldığında ise ihracatta %2,93 ve ithalatta %0,81 seviyelerindedir.

Afganistan-Tacikistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3’e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)’de Afganistan ve Tacikistan’a ait veriler yer almamaktadır.

E-Afganistan-Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Türkmenistan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92’de gösterilmiştir. Afganistan’ın Türkmenistan’a ihracatı 0,5 milyon doların altında seyretmektedir. Afganistan’ın yapmış olduğu ithalat ise 2000 yılında 41,8 milyon dolardan 2007 yılında 18,6 milyon dolara gerilemiştir. Yıllar itibarıyla ithalatın azaldığı görülmektedir.

Afganistan’ın 2007 yılında ECO bölgesi genelinde yapmış olduğu toplam ihracatın %0,46’lık kısmı Türkmenistan’a yapılan ihracat oluşturmaktadır. Toplam ithalat içindeki pay ise % 0,79 seviyelerindedir. Afganistan’ın toplam dış ticaret hacmi

içinde Türkmenistan'ın payına bakıldığında; 2007 yılında ihracatın payı %0,11 ve ithalatın payı %0,62'dir.

Afganistan-Türkmenistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Afganistan ve Türkmenistan'a ait veriler yer almamaktadır.

F-Afganistan-Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Özbekistan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92'de gösterilmiştir. Afganistan'ın ihracatı 1 milyon dolar seviyelerinde seyretmektedir. Afganistan'ın Özbekistan'dan yapmış olduğu ithalat ise 2000 yılında 18 milyon dolar iken bu değer 2006 yılında 161,7 milyon dolara ulaşmıştır. Söz konusu dönemde ihracatta bir değişim olmazken, ithalatta yaklaşık 9 kat artış gözükmektedir.

Afganistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2006 verilerine göre %2,02'si; yapmış olduğu toplam ithalatın ise %8,42'si Özbekistan'a aittir. Afganistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan'ın payı ise; ihracatta %0,46 ve ithalatta %5,89 seviyelerindedir.

Afganistan-Özbekistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Afganistan ve Özbekistan'a ait veriler yer almamaktadır.

G-Afganistan -Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92'de gösterilmiştir. Buna göre, Afganistan'ın en fazla dış ticaret hacmine sahip olduğu üçüncü ECO ülkesi Türkiye'dir. İki ülke arasında 2007 yılında 121,8 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Dış ticaret hamcının yaklaşık %90'i ithalattan oluşmaktadır. Afganistan'ın Türkiye'ye ihracatı 2000 yılında 0,5 milyon dolar iken 2007 yılında 12,5 milyon dolara ulaşmıştır. Ancak ithalat aynı dönemde 8,1 milyon dolardan 109,3 milyon dolara yükselmiştir.

Afganistan'ın 2007 yılında ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Türkiye'nin payı, ihracatta %11,46 iken, ithalatta %4,66'dır. Aynı dönemde Afganistan'ın toplam dış ticareti içinde Türkiye'nin payına bakıldığında, Türkiye'ye yapmış olduğu ihracatın oranı %2,75, yapmış olduğu ithalatın oranı ise %3,62'dir.

Afganistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Afganistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.11'de listelenmiştir.

H-Afganistan-İran Dış Ticaretinin Analizi

Afganistan-İran arasındaki ticaretin durumu Tablo 3.91 ve Tablo 3.92'de gösterilmiştir. İki ülke arasında 2007 yılında 506,4 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. İran, Afganistan'ın en fazla ikinci dış ticaret yaptığı ECO ülkesidir. 2000 yılında İran'dan yapılan ithalat 41 milyon dolar iken, 2007 yılında ithalat 506 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ihracat 1 milyon doların altında seyretmektedir.

Afganistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde 2007 yılında İran'ın payı %0,37 olurken toplam ithalat içinde payı ise %21,58 olmuştur. Afganistan'ın toplam dış ticaretine bakıldığında, ihracatta İran'ın payı %0,09 ve ithalatta %16,74'dür. İki ülke arasında mevcut dış ticaretin yaklaşık %95'i Afganistan'ın yapmış olduğu ithalatta oluşmaktadır.

Afganistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Afganistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.41'de listelenmiştir.

I-Afganistan-Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Afganistan-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.91 ve Tablo 3.92’de gösterilmiştir. Afganistan’ın ECO bölgesinde en fazla dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke Pakistan’dır. 2007 yılında iki ülke arasında 1715,2 milyon dolarlık dış ticaret hacmi gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin yaklaşık %95’ini Afganistan’ın Pakistan’dan yapmış olduğu ithalat oluşturmaktadır. 2000 yılında İran’a yapılan ihracat miktarı 30,1 milyon dolar iken, bu diğer 2007 yılında 81,6 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat miktarı ise 142,6 milyondan 1633,6 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki artış yaklaşık 2 kat olmuştur.

Afganistan’ın 2007 yılında ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın %74,79’ü ve yapmış olduğu toplam ithalatın ise %69,67’si İran’la gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Afganistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde İran’ın payı; ihracatta %17,97 ve ithalatta %54,06 seviyelerindedir.

Afganistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Afganistan-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.68’de listelenmiştir.

J- Afganistan’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Afganistan’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.102’de yer almaktadır.²¹⁰ Tablo yardımıyla Afganistan’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

²¹⁰ Afganistan’ın Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’la olan dış ticaretine ait verilere ulaşamadığından toplama dâhil edilmemiştir.

Tablo 3.102. SITC-3'e Göre Afganistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	17379	120718	110	1592	21989	1869	7	6411	29	27999	567	16111	232	16224	474	3178	308	40909
2001	13607	121019	0	1864	2499	2531	0	1279	16	18539	373	12653	1051	14462	446	5699	436	27665
2002	18563	147784	6	10660	10291	3853	36	28710	4	25595	1392	44411	1261	74707	145	14021	63	52525
2003	16863	175638	1	13423	13700	7652	0	116126	0	50476	1915	74888	1982	146999	116	65426	186	77364
2004	18454	182081	0	15149	296948	8418	176	152761	0	63239	268	80879	1695	211262	1256	66939	151	53357
2005	19729	347237	253	27567	39847	25626	1176	384966	0	108286	1592	177519	3078	425525	1842	226809	390	222710
2006	34094	421464	54	28272	33828	14591	155	484863	3368	112446	336	178507	2433	348290	1135	115895	135	162976
2007	47694	279058	7	12952	54870	4443	10	471172	0	105877	78	49083	2910	252608	763	59323	160	63620
2008	44795	902905	0	14894	44537	6530	8685	607534	0	164434	105	71587	2002	357197	507	85479	125	69477
RCA	0,05		-3,17		4,44		-2,88		-2,78		-2,16		-2,20		-2,06		-3,47	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Afganistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, bölge genelinde sadece **2 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 0 numaralı mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırdaki olduğu anlaşılmaktadır. 1, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal grupları incelendiğinde, bu mal gruplarında da Afganistan ECO bölgesinde dezavantajlı konumda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.103. Afganistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,25	0,13	0,16	0,00	0,00	0,07	0,03	0,26	0,01
2001	0,20	0,00	0,99	0,00	0,00	0,06	0,14	0,15	0,03
2002	0,22	0,00	0,54	0,00	0,00	0,06	0,03	0,02	0,00
2003	0,18	0,00	0,72	0,00	0,00	0,05	0,03	0,00	0,00
2004	0,18	0,00	0,06	0,00	0,00	0,01	0,02	0,04	0,01
2005	0,11	0,02	0,78	0,01	0,00	0,02	0,01	0,02	0,00
2006	0,15	0,00	0,60	0,00	0,06	0,00	0,01	0,02	0,00
2007	0,29	0,00	0,15	0,00	0,00	0,00	0,02	0,03	0,01
2008	0,09	0,00	0,26	0,03	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00
Ortalama	0,19	0,02	0,47	0,00	0,01	0,03	0,03	0,06	0,01

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Afganistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.103'de hesaplanmıştır. Buna göre, Afganistan- ECO bölgesi arasında tüm mal gruplarının ticareti EAT şeklinde yapılmakta olduğu tespit edilmiştir.

Afganistan ile ECO bölgesi arasında ticarete tüm mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde yapılması, Afganistan ekonomisinin bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu sonucunu vermektedir.

Tablo 3.104. Afganistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	062,073,098,057,054,045	098,073,048,046,022,062,059,057,054,041,081,058,056,025,037,074,024,043,061,001,075
1	122,121	122,111,112
2	222,291,282,263,247,211,248,288,223,292,278	273,264,282,278,292,263,222,269,223,248,251,261,267,268,272,274,283,211,288
3	321	334,321,335,344,342,343
4		431,422,411,421
5	533,553,554,512,579	533,542,553,544,581,554,571,575,574,522,513,523,582,592,541,597,562,591,598
6	635,642,658,659,699	642,658,659,663,676,679,691,692,699,652,651,662,697,625,665,657,673,693,677,674,644,661,634,656,635
7	723,741	716,728,741,747,771,782,786,784,778,775,723,724,743,722,773,721,742,772,764,785,745,727,713,748,744,718
8	893,898,899	811,812,813,821,893,851,872,831,845,899,843,851,872,831,845,899,843,844,841,895,842,892,848

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.104'de Afganistan'dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Buna göre Afganistan ECO ülkelerinde yaptığı ithalat her mal grubunda çeşitlilik gösterirken, ihracatta ürün çeşitliliği oldukça az gözükmemektedir.

I-Genel Değerlendirme

Afganistan'ın SITC-3'e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve ihracat benzerlik indeksleri Tablo 3.105'de gösterilmiştir. Afganistan'ın bölge geneline göre sadece **2 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilemeyen hammaddeler) mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu; 0 numaralı mal grubunda ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar arasında olduğu anlaşılmaktadır. Ülkeler bazında durum değerlendirildiğinde, Afganistan'ın **Türkiye** ve **Pakistan**'a karşı aynı mal grubunda avantajlılığı söz konusu iken İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'a karşı tüm mal gruplarında dezavantajlılık söz konusudur. Afganistan ile Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasındaki ticaretin SITC-3'e göre dağılım verilerine ulaşılamadığından, bu ülkelerle analiz yapılamamıştır.

Tablo 3.105. SITC-3'e Göre Afganistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Afganistan	EİT							VY	VY	VY	
	EAT	2		2				VY	VY	VY	[0],2
	ESI	13	13	35	15	32	26	26	15	19	

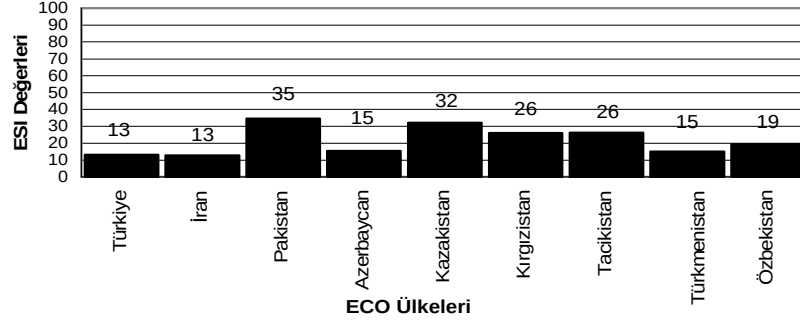
Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

VY: Veri yoktur.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Afganistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı ve bu mal gruplarında rekabetin çok düşük seviyede olacağı tahmin edilmektedir.

Afganistan ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Afganistan'a ait ESI değerleri düşük olarak hesaplanmıştır. Afganistan ihracatı göz önüne alındığında bu beklenen bir durumdur. Buna göre Afganistan'ın ECO bölgesi geneline yaptığı ihracat en fazla **Pakistan** ve **Kazakistan'ın** en az ise Türkiye ve İran'ın ihracat yapısına benzemektedir.

Grafik 3.7. Afganistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.7’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Afganistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla Pakistan ve Kazakistan ihracatına benzediği; en az ise Türkiye ve İran ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.5. Azerbaycan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Azerbaycan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 8,6 milyon kişi) yedinci, yüzölçümü açısından (186,6 bin km²) en küçük, GSYİH²¹¹ açısından (46,4 milyar dolar) beşinci, kişi başına düşen GSYİH²¹² açısından (5349 dolar) üçüncü ve dış ticaret hacmi açısından (12 milyar dolar) ise yedinci büyük ekonomi konumundadır²¹³. İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Azerbaycan’ın bölgenin önemli aktörlerinden biri konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

²¹¹ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 74,7 milyar dolardır.

²¹² 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 8,620 dolardır

²¹³ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.106. Azerbaycan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye								
İhracat	95,6	78,1	64,6	122,6	135,5	272,3	340,5	330,0
İthalat	230,4	225,2	231,4	315,5	403,9	528,1	695,3	1048,0
Denge	-134,8	-147,1	-166,8	-192,9	-268,4	-255,8	-354,8	-718,0
İran								
İhracat	24,0	20,4	25,3	96,5	153,5	166,5	281,7	278,0
İthalat	248,0	208,0	250,1	307,4	320,5	330,7	343,1	395,7
Denge	-224,0	-187,6	-224,8	-210,9	-167,0	-164,2	-61,4	-117,7
Pakistan								
İhracat	0,8	0,8	0,0	0,0	0,4	1,0	1,0	1,3
İthalat	0,9	0,9	1,8	1,1	2,0	2,3	1,3	1,7
Denge	-0,1	-0,1	-1,8	-1,1	-1,6	-1,3	-0,3	-0,4
Afganistan								
İhracat	0,8	0,2	0,7	0,6	2,2	34,0	35,4	52,4
İthalat						32,2		
Denge	0,8	0,2	0,7	0,6	2,2	1,8	35,4	52,4
Kazakistan								
İhracat	6,6	6,6	11,6	10,1	9,4	17,2	105,7	127,6
İthalat	57,6	99,5	149,8	138,7	236,7	95,4	127,2	222,3
Denge	-51,0	-92,9	-138,2	-128,6	-227,3	-78,2	-21,5	-94,7
Kırgızistan								
İhracat	1,9	0,3	1,1	0,2	0,3	1,8	7,0	2,7
İthalat	3,2	1,3	0,7	0,8	1,4	1,5	0,5	0,9
Denge	-1,3	-1,0	0,4	-0,6	-1,1	0,3	6,5	1,8
Tacikistan								
İhracat	19,6	12,1	28,0	34,5	46,5	78,9	130,9	51,6
İthalat	0,1	0,9	0,4	0,1	0,0	0,1	0,3	0,5
Denge	19,2	12,0	28,0	34,4	46,2	78,4	130,9	51,1
Türkmenistan								
İhracat	105,0	67,4	83,4	107,1	182,6	276,0	388,1	413,6
İthalat	128,5	148,2	156,2	195,2	225,0	313,0	385,0	457,9
Denge	-23,5	-80,8	-72,8	-88,1	-42,4	-37,0	3,1	-44,3
Özbekistan								
İhracat	1,1	3,1	3,8	1,5	2,8	2,8	6,9	4,5
İthalat	0,8	6,1	1,4	2,1	79,7	99,8	27,5	19,1
Denge	0,3	-3,0	2,4	-0,6	-76,9	-97,0	-20,6	-14,6
ECO Toplamı								
İhracat	255,4	189,0	218,5	373,1	533,2	850,5	1297,2	1261,7
Değişim (%)		-26,0	15,6	70,8	42,9	59,5	52,5	-2,7
İthalat	669,8	689,3	791,4	960,9	1269,5	1403,5	1579,9	2145,6
Değişim (%)		2,9	14,8	21,4	32,1	10,6	12,6	35,8
Denge	-414,4	-500,3	-572,9	-587,8	-736,3	-553,0	-282,7	-883,9
Azerbaycan'ın								
Değişim (%)	2610,5	3487,9	3726,0	5123,5	7008,0	8096,0	6372,2	6058,2
Toplam Dış								
Ticareti								
İthalat	2917,3	3745,0	3832,9	5216,6	7131,0	8558,0	5266,7	5713,5
Değişim (%)		28,4	2,3	36,1	36,7	20,0	-38,5	8,5
Denge	-306,8	-257,1	-106,9	-93,1	-123,0	-462,0	1105,5	344,7

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Azerbaycan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.106'de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.107'de yer almaktadır. Buna göre Azerbaycan ECO bölgesi genelinde 2000 yılında 255,4 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. Yıllar itibarıyla sürekli artış gösteren ihracat değeri 2007 yılında 1261,7 milyon dolara yükselmiştir. 2000–2007 döneminde ihracat yaklaşık 5 kat artmıştır. Aynı dönemde ithalata da benzer artış söz konusudur. 2000 yılında 669,8 milyon dolar olan ithalat miktarı, 2007 yılında 2145,6 milyon dolara ulaşmıştır. Artış yaklaşık 3,5 kat olmuştur. ECO bölgesine karşı sürekli dış ticaret açığı bulunan Azerbaycan'ın bölgeyle 2007 yılında 3407,3 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Ülke ihracat gelirlerinin %84,6'sı enerji sektöründen elde edilmektedir.²¹⁴ Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde ECO ülkelerinin payı; 2000 yılında %9,8'den 2007 yılında %20,8'e; 2000

²¹⁴ DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, Kasım 2007, s.5.

yılında %23'den 2007 yılında %37,6'ye ulaşmıştır. Bu verilerden bölge içi ticarete Azerbaycan önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Azerbaycan ekonomisine genel olarak, giderek daha fazla dışa açılmakta olduğu görülmektedir. 2003 yılında 124, 2004 yılında ise 119 ülkeyle ticaret yapmış olan Azerbaycan, 2005 yılında 135, 2006 yılında 139, 2007 yılında ise 137 ülkeyle ticaret gerçekleştirmiştir. Ancak, ticareti yapılan kalemlere bakıldığında, ihracatın petrol ve petrol ürünleri, ithalatın ise enerji sektörü için ihtiyaç duyulan makine ve ekipman ağırlıklı olduğu ve bu alanda bir çeşitlilik söz konusu olmadığı görülmektedir.²¹⁵ Petrol ve petrol ürünlerinin Azerbaycan ekonomisinin temel sektörünü oluşturmaktadır. Şöyle ki ülkenin toplam gelirlerinin %59, GSYİH'nın ise %19,7'si bu sektörden elde edilmektedir.²¹⁶

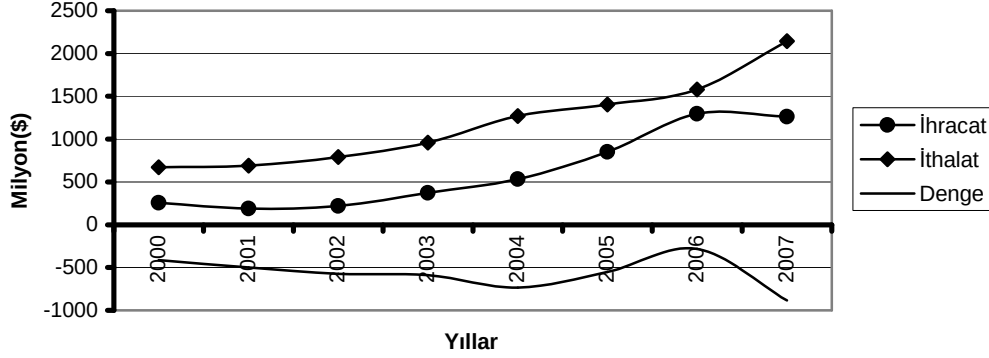
Tablo 3.107. Azerbaycan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Azerbaycan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Azerbaycan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	Ihracat	37,43	32,02	26,25	26,16	3,66	3,36	5,34	5,45
	Ithalat	34,40	37,63	44,01	48,85	7,90	6,17	13,20	18,34
İran	Ihracat	9,40	19,58	21,72	22,03	0,92	2,06	4,42	4,59
	Ithalat	37,03	23,56	21,72	18,44	8,50	3,86	6,51	6,93
Pakistan	Ihracat	0,31	0,12	0,08	0,10	0,03	0,01	0,02	0,02
	Ithalat	0,13	0,16	0,08	0,08	0,03	0,03	0,02	0,03
Afganistan	Ihracat	0,31	4,00	2,73	4,15	0,03	0,42	0,56	0,86
	Ithalat	0,00	2,29	0,00	0,00	0,00	0,38	0,00	0,00
Kazakistan	Ihracat	2,58	2,02	8,15	10,11	0,25	0,21	1,66	2,11
	Ithalat	8,60	6,80	8,05	10,36	1,97	1,11	2,42	3,89
Kırgızistan	Ihracat	0,74	0,21	0,54	0,21	0,07	0,02	0,11	0,04
	Ithalat	0,48	0,11	0,03	0,04	0,11	0,02	0,01	0,02
Tacikistan	Ihracat	7,67	9,28	10,09	4,09	0,75	0,97	2,05	0,85
	Ithalat	0,01	0,01	0,02	0,02	0,00	0,00	0,01	0,01
Türkmenistan	Ihracat	41,11	32,45	29,92	32,78	4,02	3,41	6,09	6,83
	Ithalat	19,18	22,30	24,37	21,34	4,40	3,66	7,31	8,01
Özbekistan	Ihracat	0,43	0,33	0,53	0,36	0,04	0,03	0,11	0,07
	Ithalat	0,12	7,11	1,74	0,89	0,03	1,17	0,52	0,33
ECO	Ihracat	100,00	100,00	100,00	100,00	9,8	10,5	20,4	20,8
	Ithalat	100,00	100,00	100,00	100,00	23,0	16,4	30,0	37,6

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

²¹⁵ DEİK, *Azerbaycan Ülke Bülteni*, Eylül 2009, s.16.

²¹⁶ EIA, *Azerbaijan Country Analysis Briefs*, November 2007, s.2, (www.eia.doe.gov. Erişim Tarihi: 28.12.2009)

Grafik 3.8. Azerbaycan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.8'de Azerbaycan'ın ECO bölgesiyle ihracatı, ithalatı ve dış ticaret dengesi gösterilmektedir. Dengeyi gösteren düz çizginin sürekli negatif konumda olduğu grafikten de anlaşılmaktadır.

Aşağıda Azerbaycan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Azerbaycan-Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107'de gösterilmiştir. Azerbaycan'ın Kazakistan' a 2000 yılında ihracatı 6,6 milyon dolardır. İhracat 2007 yılında 127,6 milyon dolara yükselmiştir. İhracattaki artış yaklaşık 20 kat olmuştur. Özellikle 2005 yılı sonrası ihracat daha hızlı artmaya başlamıştır. İthalata bakıldığında, 2000 yılında 57,6 milyon dolar olan ithalat 2007 yılında 222,3 milyon dolara ulaşmıştır. Artış yaklaşık 4 kat seviyesindedir. Azerbaycan Kazakistan'la dış ticaret açığına sahiptir.

Azerbaycan'ın ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracat içinde Kazakistan'ın payı 2007 yılında %10,11 ve toplam ithalat içindeki payı ise %10,36'dır. Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kazakistan'ın payı ise; ihracatta %2,11, ithalatta %3,89'dur.

Tablo 3.108. SITC-3'e Göre Azerbaycan- Kazakistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	380	51757	137		3	1735	2264	2282		20	496	607	131	426	4555	2103	1051	573
2001	51	53588	28	438	535	1860	1833	38641			255	301	326	2939	6212	4844	1054	1271
2002	185	45652	11	554	34	1734	3920	97956			1065	223	692	2567	5272	21535	2220	172
2003	136	87966	99	1506	5	2485	4635	38370			1338	218	471	3173	5158	14030	579	120
2004	342	85937	47	2507	6	2439	2982	138796			2545	298	379	4372	7531	4668	879	1266
2005	555	15482		1406	12	2305	9228	64376			874	272	2218	5697	7528	7190	1638	3303
2006	1201	53526	24	64	406	3214	13017	54032	24		887	997	10958	12056	31742	78910	3041	1892
2007	2048	198641	15		25	3538	13828	1,6	252		528	219	9294	18661	50387	72876	4476	611
2008	2648	159299		214	28	7044	13745		81		3478	7450	165036	22175	49798	10410	4299	2287

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.108'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Azerbaycan 5 ve 8 numaralı mal grubunda Kazakistan'a karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarının ihracatında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. İki ülke arasında 4 numaralı mal grubunda ticaret yapılmazken; 0, 1, 2, 3, 6 ve 7 numaralı mal grubunda Kazakistan ticarete avantajlı konumdadır.

Tablo 3.109. Azerbaycan - Kazakistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,01	0,00	0,00	1,00	0,00	0,90	0,47	0,63	0,71
2001	0,00	0,12	0,45	0,09		0,92	0,20	0,88	0,91
2002	0,01	0,04	0,04	0,08		0,35	0,42	0,39	0,14
2003	0,00	0,12	0,00	0,22		0,28	0,26	0,50	0,34
2004	0,01	0,04	0,00	0,04		0,21	0,16	0,77	0,82
2005	0,07	0,00	0,01	0,25		0,47	0,56	0,98	0,66
2006	0,04	0,55	0,22	0,39	0,00	0,94	0,95	0,57	0,77
2007	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00	0,59	0,66	0,82	0,24
2008	0,03	0,00	0,01	0,00	0,00	0,64	0,24	0,35	0,69
Ortalama	0,02	0,10	0,08	0,23	0,00	0,59	0,44	0,65	0,59

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Ticaretin yapıldığı mal gruplarında, ticaretin ne şekilde yapıldığı Tablo 3.109'de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Azerbaycan'ın avantajlı olduğu 5 ve 8 numaralı mal grubunda ortalama G-L indeksi 0,59 hesaplanmıştır. Bu mal gruplarında iki ülke arasındaki ticaretin EİT şeklinde yapıldığı söylenebilir. Ayrıca Kazakistan'ın avantajlı olduğu 7 numaralı mal grubunda da ticaret EİT şeklinde ve diğer mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır.

Azerbaycan-Kazakistan arasında ticaret 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında EİT şeklinde, diğer mal gruplarında ise EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin

tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olsa da, ticaretin EİT şeklinde yapıldığı mal gruplarında rakip ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.110. Azerbaycan-Kazakistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	073,061,059,057,048,058,056	041,048,034,042,043,034
1		112
2		278,274,292,248,269
3	334	334,343
4		
5	571,575,581,533,598,582	523,522,597
6	676,663,679,629,692,699,691,672,635,695	642,671,674,676,679
7	723,741,742,771,782,716,744,743,713,772,77	743,772
8	874,821,893,811,872,892,881,882	893,873,874

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.110'de Azerbaycan'dan Kazakistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Kazakistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Azerbaycan'ın en çok ihraç yaptığı ürünler çikolata ve çikolata içeren maddeler(073); şeker ve bal (071); meyve ve sebze suları(059); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); etilen polimerler(571); plastikten tüpler, borular, hortumlar(581); demir ve çelik çubuklar(676); mineral maddelerden mamul eşya ve cihazlar(663); ısıtıcı ve soğutucu ekipmanı(741); ölçü, kontrol, ayar ve cihazları(874) mobilya ve aksesuarları(821)'dir. En çok ithalatı yapılan ürünler buğday(041); makarna(048); alkollü içecekler(112); ham mineraller(278); rafine edilmiş ham petrol(334); inorganik kimyasal maddeler(523); kağıttan yapılmış mamuller(642); elektrik devreleri(772); plastikten mamuller(893)'dir.

B-Azerbaycan-Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107'de gösterilmiştir. İki ülke arasında dış ticaretin düşük seviyelerde olduğu ve yıllar itibarıyla ihracatta küçük artışlar olurken, ithalatta bunun tam tersi yaşandığı tablolardan anlaşılmaktadır. 2000 yılında Azerbaycan'ın Kırgızistan'a ihracatı 1,9 milyon dolar iken 2007 yılında 2,7 milyon dolara yükselmiştir. İthalatta ise aynı dönemde 3,2 milyon dolardan 0,9 milyon dolara bir düşüş olmuştur.

Azerbaycan'ın ECO bölgesindeki toplam ihracatı içinde Kırgızistan'ın payı 2007 yılında %0,21, toplam ithalattaki payı ise %0,04 seviyelerindedir. Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan'ın payına bakıldığında ise; ihracattaki payın % 0,04 ve ithalattaki payın %0,02 olduğu görülür.

Tablo 3.111. SITC-3'e Göre Azerbaycan- Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	1177	790	66				110		573		9,7		13	8	12	1112	20	1835
2001		725					852		149	92			0,1	52	965		203	
2002		946				0,7	48			249			0,4		603		0,2	
2003	18	946				0,1	125			73	0,7			36	789			
2004	6	358	25				1104			40			19	143	1360		2,7	
2005	1	37			3,5	2,2	5861		6,6	725	389		12		1125		0,4	
2006	16	68		66		16				980				140	371	26		
2007	10	291			19	103				1090				1441	660	137		
2008	1165					11				938	670		12	180	632	201	1	

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.111'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Azerbaycan **3 ve 5 numaralı** mal gruplarında Kırgızistan'a karşı avantajlı konumda olduğu; 0 ve 7 **numaralı** mal gruplarında ise Kırgızistan Azerbaycan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. İki ülke arasında 1, 2, 4, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında yeterince ticaret bulunmamaktadır.

Tablo 3.112. Azerbaycan - Kırgızistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,29	0,00		0,00	0,00	0,00	0,76	0,02	0,02
2001	0,00			0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00
2002	0,00		0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2003	0,00		0,00	0,00		0,02		0,09	
2004	1,00	0,00		0,00		0,00	0,00	0,19	0,00
2005	0,13		0,77	0,00	0,00	0,70	0,00	0,00	0,00
2006	0,67	0,00	0,00			0,00		0,55	0,00
2007	0,80		0,31			0,00		0,63	0,00
2008	0,02		0,00			0,83	0,00	0,44	0,01
Ortalama	0,32	0,00	0,18	0,00	0,00	0,17	0,13	0,22	0,00

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Ticaretin EİT şeklinde mi yoksa EAT şeklinde mi yapıldığı Tablo 3.112’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasındaki ticarete tüm mal gruplarında ortalama G-L indeksi 0,50 oldukça altında hesaplandığında, ticaretin EAT şeklinde yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Azerbaycan-Kırgızistan arasındaki ticaret genel olarak analiz edildiğinde; iki ülke arasındaki ticaret çok büyük bir oranda EAT şeklinde yapıldığı ve bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomileri büyük oranda tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.113. Azerbaycan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	024,062,056,091	074, 057
1		
2		
3	334	
4		
5	571,575	
6		
7		V.Y.
8		

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.113’de Azerbaycan’dan Kırgızistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Kırgızistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında birçok mal grubunda karşılıklı ticaret yapılmazken, ticaret yapılan mal gruplarında sınırlı sayıda ürün bulunmaktadır.

C-Azerbaycan-Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107’de gösterilmiştir. Azerbaycan’ın Tacikistan’dan ithalatı 0,5 milyon doların altında bulunmaktadır. İhracatı ise 2000 yılında 19,6 milyon dolardan 2007 yılında 51,6 milyon dolara ulaşmıştır. İhracattaki artış yaklaşık 2,5 kat olmuştur.

Azerbaycan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan’ın payı %4,09, toplam ithalat içindeki payı ise %0,02’dir. Azerbaycan’ın

toplam dış ticaret hacmi içinde Tacikistan'ın payı ise; ihracatta %0,85 ve ithalatta %0,01'dir.

Tablo 3.114. SITC-3'e Göre Azerbaycan-Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000		11	213		18623		217		274		39	4	93	131	116	1	7,4	
2001		2	1431		7788	4,5	1208		1098		97	4	478	790			8	57
2002			842		16868		8581		1240		56		271	419	26	3	83	
2003		11	324			31523	830		1562		102		30	972	64		4	
2004		9	397		44830		24		1120				81		22		11	
2005			467		77160				1144				163	107				
2006			455		128911				1447		23		59	289				
2007		242	882		49007		84		1267		81			507				7
2008	430	13	276		42319	45	1893		511		130		1	442	4,6		33	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.114'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Azerbaycan 1, 2 (İçki ve tütün) ve 4 numaralı mal gruplarında Tacikistan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 6 numaralı mal grubunda Tacikistan avantajlı konumda olurken, 0, 3, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında yeterince dış ticaret yapılmamaktadır.

Tablo 3.115. Azerbaycan-Tacikistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,83	0,02	0,00
2001	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,75		0,25
2002		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,79	0,21	0,00
2003	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,00	0,00
2004	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00
2005		0,00	0,00		0,00		0,79		
2006		0,00	0,00		0,00	0,00	0,34		
2007	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		0,00
2008	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ortalama	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,40	0,04	0,04

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

İki ülke arasındaki ticaretin durumuna G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.115'de hesaplanmıştır. Buna göre, tüm mal gruplarında ortalama G-L indeksi 0 veya 0'a çok yakın hesaplandığından, iki ülke arasındaki ticaretin tüm mal gruplarında EAT şeklinde devam etmekte olduğu tespit edilmiştir.

Azerbaycan-Tacikistan arasında ticaret her mal grubunda EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.116. Azerbaycan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	073,048,059,062	
1	122	
2	269,285	
3	334,335	
4	421	
5	522,542	
6	641,642,657,684	684
7		
8		

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.116'de Azerbaycan'dan Tacikistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Tacikistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Azerbaycan Tacikistan'a başlıca ihraç ettiği ürünler şunlardır: çikolata ve çikolatadan yapılmış maddeler(073); makarna(048); meyve ve sebze suları(059); işlenmiş tütün(122); kullanılmış giyim eşyası ve parçaları(269); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); bitkisel sıvı yağlar(421); inorganik kimyasal elementler(522); kağıt ve karton(641).

D-Azerbaycan-Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Türkmenistan ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107'de gösterilmiştir. İki ülke arasında karşılıklı ticaret yıllar itibarıyla sürekli artış göstermektedir. 2000 yılında 105 milyon dolar olan Azerbaycan'ın Türkmenistan'a ihracatı 2007 yılında 413,6 milyon dolara ulaşmıştır. Artış yaklaşık 4 kat olmuştur. Aynı şekilde 2000 yılında 128,5 milyon dolar olan Azerbaycan ithalatı 2007 yılında 457,9 milyon dolara yükselmiştir. Burada da artış yaklaşık 3,5 kat gerçekleşmiştir. Azerbaycan, Türkmenistan'la olan ticaretinde dış açığı bulunmaktadır.

Tablo 3.117. SITC-3'e Göre Azerbaycan-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	2,8	24	63		15	906	6	7913	98	22	1316		549	642	5994	134	180	0,5
2001	2	10	1433		284	780	9	133736	9		1234	58	461	484	6768	1	1843	101
2002	5	11	800		120	870	12	116014	28		679	1716	1121	443	3366	362	2415	359
2003	29		553		19	2104	24	180634			824	5220	708	326	3656	33	10	40
2004	238	10	90		26	715	4	107370			1210	6025	847	295	140978	24	23	2
2005	192	120				1224	105	236127			1175	5299	2943	79	268723	89	443	3
2006	1280	13				563	21	89543			900	13944	5259	723	2007	264211	54	6
2007	5032	43				4,5	39	21487			65	17817	1180	920	5387	19	1894	0,5
2008	10443	130	264		15	36		31099	231	67	760	17641	1142	2573	7280		864	9

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.117'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Azerbaycan 0, 6, 7 (Makineler ve taşıt araçları) ve 8 numaralı mal gruplarında Türkmenistan'a karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu tespit edilmiştir. İki ülke arasında 1 ve 4 numaralı mal gruplarında karşılıklı yeterince dış ticaret yapılmazken 2, 3 (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) ve 5 numaralı mal gruplarında Türkmenistan Azerbaycan'a karşı avantajlı konumda bulunmaktadır.

Tablo 3.118. Azerbaycan -Türkmenistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,21	0,00	0,03	0,00	0,37	0,00	0,92	0,04	0,01
2001	0,33	0,00	0,53	0,00	0,00	0,09	0,98	0,00	0,10
2002	0,63	0,00	0,24	0,00	0,00	0,57	0,57	0,19	0,26
2003	0,00	0,00	0,02	0,00		0,27	0,63	0,02	0,40
2004	0,08	0,00	0,07	0,00		0,33	0,52	0,00	0,16
2005	0,77		0,00	0,00		0,36	0,05	0,00	0,01
2006	0,02		0,00	0,00		0,12	0,24	0,02	0,20
2007	0,02		0,00	0,00		0,01	0,88	0,01	0,00
2008	0,02	0,00	0,59	0,00	0,45	0,08	0,61	0,00	0,02
Ortalama	0,23	0,00	0,17	0,00	0,20	0,20	0,60	0,03	0,13

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ticaretin EAT veya EİT durumu G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.118'de hesaplanmıştır. Buna göre Azerbaycan'ın avantajlı olduğu mal gruplarından sadece 6 numaralı mal grubunda ortalama G-L indeksi ticaretin EİT şeklinde yapıldığını göstermektedir. Ticaretin yapıldığı diğer tüm mal gruplarında ticaret EAT şeklinde devam etmektedir.

Azerbaycan-Türkmenistan arasında ticarete sadece 6 numaralı mal grubunda EİT şeklinde devam etmekte olduğu; diğer mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde

devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük oranda tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.119. Azerbaycan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	061,059,091,073,062,017,048	017,054,056,057
1	122,111	
2		278,274,291,292,231
3		343
4		
5	522,542,571,597,598	522,523,575
6	673,691,695	652
7	732,718,719,733,722	
8	874,821,893,821,811	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.119'de Azerbaycan'dan Türkmenistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Türkmenistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. En çok ihracatı yapılan ürünler şeker ve bal(061); işlenmiş tütün(122); inorganik kimyasal maddeler(522); demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı mamuller(673); güç motorları(718); mobilya ve aksesuarları(821)'dir. En çok ithalatı yapılan ürünler et, balık, kabuklu hayvanlar(017); ham mineraller(278); doğal gaz(343); inorganik kimyasal maddeler(522); pamuklu mensucat(652)'dir.

E-Azerbaycan-Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107'de gösterilmiştir. Azerbaycan'ın Özbekistan'a 2000 yılında 1,1 milyon dolarlık ihracatı 2007 yılında 4,5 milyon dolara; 2000 yılında 0,8 milyon dolar olan ithalatı 2007 yılında 19,1 milyon dolara ulaşmıştır.

Azerbaycan'ın ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracatın %0,36'si ve toplam ithalatın ise %0,89'ü Özbekistan'la yapılmıştır. Azerbaycan toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan'ın payı; ihracatta %0,07 ve ithalatta %0,33 seviyelerindedir.

Tablo 3.120. SITC-3'e Göre Azerbaycan-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000		41	28	1		54	27				558	112	48	109	212	431	185	0,5
2001	13	78			7,5	243	419		86		1617	143	77	397	880	5224	4,7	1,6
2002		867	10		47	266	857		18		2371	44	220	81	302	132	2	17
2003	2	211	18	4	2,5	1339	167				717	62	174	109	223	328	169	4,6
2004		27558			12	680	588	50379			1688	89	167	116	300	840	49	0,3
2005	21	325			43	789	60	90789			1971	417	96	189	647	7260	5	28
2006		1051			30	1321		19023			3195	914	138	267	3310	4575	182	335
2007	5	1120	24		3,8	2369	290	301			1390	483	128	1721	2597	12897	24	240
2008	1612	1158				3140	36	271	32		1817	1120	166	244	3708	16367	80	135

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.120'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Azerbaycan sadece **5 numaralı** mal grubunda Özbekistan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 0, 2, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ise Azerbaycan Özbekistan'a karşı dezavantajlı konumda bulunmaktadır. 1, 4, 8 ve 3 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında analiz yapacak kadar ticaret hacmi bulunmamaktadır.

Tablo 3.121. Azerbaycan-Özbekistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,07	0,00	0,00		0,33	0,61	0,66	0,01
2001	0,29		0,06	0,00	0,00	0,16	0,32	0,29	0,51
2002	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,04	0,54	0,61	0,21
2003	0,02	0,36	0,00	0,00		0,16	0,77	0,81	0,05
2004	0,00		0,03	0,02		0,10	0,82	0,53	0,01
2005	0,12		0,10	0,00		0,35	0,67	0,16	0,30
2006	0,00		0,04	0,00		0,44	0,68	0,84	0,70
2007	0,01	0,00	0,00	0,98		0,52	0,14	0,34	0,18
2008	0,84		0,00	0,23	0,00	0,76	0,81	0,37	0,74
Ortalama	0,14	0,11	0,06	0,14	0,00	0,32	0,60	0,51	0,30

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Azerbaycan-Özbekistan arasındaki ticaretin EAT veya EİT durumu G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.121'de hesaplanmıştır. Buna göre ticaret yapılan mal gruplarından sadece 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde, diğer mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu tespit edilmiştir.

Azerbaycan-Özbekistan arasında ticaret 6 ve 7 numaralı mal gruplarında EİT şeklinde devam etmekte olduğu; ticaretin yapıldığı diğer mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin ticaretin EİT şeklinde yapıldığı gruplarda

rakip ekonomiler görünümünde; ticaretin EAT şeklinde yapıldığı mal gruplarında ise tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.122. Azerbaycan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	075,057,061	057,054,041,058
1		
2		261,222,273,292,269
3	334	334,335
4		
5	571,533,516,598,582	542,571
6	661,664,665,695	651,652,663
7	723,741,742,743,744,747,761,778	722,771,772,781,783,786
8	811,893	892,874,893,848

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.122'de Azerbaycan'dan Özbekistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Özbekistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Biber ve baharatlar(075); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); etilen polimerler(571); kireç, çimento, vb eşya(661); ısıtıcı ve soğutucu ekipmanı(741); prefabrik evler en çok ihracatı yapılan ürünler arasında yer almaktadır. Taze/kuru yemişler (057); ipek(261); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); ilaçlar(542); tekstil iplikleri(651); traktörler(722); basılmış yayınlar(892) en çok ithalatı yapılan ürünlerdir.

F-Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107'de gösterilmiştir. 2007 yılında iki ülke arasında 1378 milyon dolarlık dış ticaret hacmi gerçekleşmiştir. Azerbaycan aleyhine dış ticaret açığı bulunmaktadır. Şöyle ki; 2000 yılında Azerbaycan Türkiye'ye 95,6 milyon dolarlık ihracat yaparken, 2007 yılında bu değer 330 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta artış yaklaşık 3,5 kat olmuştur. Azerbaycan'ın ithalatına bakıldığında ise 2000 yılında 230,4 milyon dolar olan ithalat değeri, 2007 yılında 1048 milyon dolara yükselmiştir. İhracattaki artış yaklaşık 4,5 kat seviyelerinde olmuştur.

Azerbaycan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu toplam dış ticaret içinde Türkiye'nin yeri; ihracatta %26,16 ve ithalatta %48,85 oranındadır. Buradan Azerbaycan'ın bölge içi ihracatının dörtte birini, ithalatının ise yarısını Türkiye ile

yapmakta olduğu sonucu çıkmaktadır. Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Türkiye'nin payına bakıldığında ise; ihracat payı % 5,45 ve ithalat payı %18,34'dür. Toplam dış ticaret hacmi içinde de Türkiye Azerbaycan'ın önemli bir ticaret ortağı konumunda olduğu sonucu çıkartılabilir. Şöyle ki; Azerbaycan'ın toplam ihracatında Türkiye onikinci sırada yer alırken, toplam ithalatında ise ikinci sırada yer almaktadır.²¹⁷

Azerbaycan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Azerbaycan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.14'de listelenmiştir.

G-Azerbaycan-İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107'de gösterilmiştir. 2000 yılında İran'a yapılan ihracat miktarı 24 milyon dolar iken 2007 yılında 278 milyon dolara ulaşmıştır. İhracattaki artış yaklaşık 11,5 kat olmuştur. İthalata bakıldığında artışın bu kadar olmadığı görülmektedir. 2000 yılında 248 milyon dolardan 2007 yılında 395,7 milyon dolara yükselmiştir.

Azerbaycan'ın ECO bölgesiyle gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracat içinde İran'ın payı 2007 yılında %22,03; toplam ithalat içinde ise %18,44 olmuştur. Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde İran'ın payına bakıldığında; İhracatta %4,59 ve ithalatta %6,93'dür.

Azerbaycan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Azerbaycan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.44'de listelenmiştir.

²¹⁷ ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx , Erişim Tarihi: 25.12.2009)

H-Azerbaycan-Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107’de gösterilmiştir. Azerbaycan’ın Pakistan’a 2000 yılında 0,8 milyon dolar olan ihracatı 2007 yılında 1,3 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalata bakıldığında ise 0,9 milyon dolardan 1,7 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Bu durumda iki ülke arasında 2007 yılında dış ticaret hacmi 3 milyon dolardır ve Azerbaycan’ın dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Azerbaycan’ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Pakistan’ın 2007 yılındaki payı %0,10; toplam ithalat içindeki payı ise %0,08’dir. Aynı dönemde Azerbaycan’ın toplam dış ticareti içinde Pakistan’ın payına bakıldığında; ihracatta %0,02 ve ithalatta %0,03’dür.

Afganistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Afganistan-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.71’de listelenmiştir.

I-Azerbaycan-Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Azerbaycan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.106 ve Tablo 3.107’de gösterilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan’ın Afganistan’a ihracatı sürekli artış göstermiştir. Aynı dönemde Azerbaycan’ın ithalatı 2005 yılı hariç söz konusu değildir. İhracattaki artış özellikle 2004 yılı sonrası hız kazanmıştır. 2000 yılında 0,8 milyon dolar olan ihracat miktarı 2005 yılında 34 milyon dolar, 2006 yılında 35,4 milyon dolar ve 2006 yılında 52,4 milyon dolara yükselmiştir.

Azerbaycan’ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu toplam dış ticaret içinde Afganistan’ın payı 2007 yılında ihracatta %4,15’dir. Azerbaycan’ın toplam dış ticareti içindeki paya bakıldığında ise 2007 yılında Afganistan ihracatının %0,86’lık yer tuttuğu görülmektedir.

Azerbaycan-Afganistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.4. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Azerbaycan-Afganistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT

şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.95’de listelenmiştir.

J- Azerbaycan’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Azerbaycan’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.123’de yer almaktadır. Tablo yardımıyla Azerbaycan’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.123. SITC-3’e Göre Azerbaycan-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	3248	90054	635	3121	44949	6778	73344	32080	2348	2412	6755	33019	18605	55619	12615	60480	1671	17018
2001	2604	96023	3081	1588	18916	7820	52967	195484	1330	6020	6169	38179	15513	84316	16158	73915	3927	14152
2002	2643	77618	2142	1398	28793	6348	85515	247111	1542	839	11821	49380	17114	83361	10175	84592	4908	22815
2003	4461	123624	1200	2550	13738	41829	81771	242707	1731	452	15760	60599	50117	134245	16998	87292	1071	30931
2004	6793	141610	1444	5251	59602	9131	218562	316544	1523	1293	37339	72761	68379	142805	151360	87274	2278	35572
2005	6971	45252	1281	5179	95246	13694	319572	421551	1448	1889	37822	107665	76138	169468	280629	145158	2536	56351
2006	10317	83295	1116	5185	143738	15010	564415	194522	2183	1304	53038	131553	96448	201267	42317	517879	3616	49509
2007	14317	236795	936	7672	65086	20443	1373652	40473	1650	611	33319	172997	131186	244922	63645	436192	8376	77062
2008	24503	197993	569	6053	47053	27021	871843	44954	892	1055	71432	264191	290952	375122	65769	404393	5662	72921
RCA	-2,41		-0,87		1,50		0,99		0,17		-0,97		-0,41		-0,80		-2,15	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Azerbaycan’ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, bölge genelinde **2 ve 3 numaralı** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler; Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 4 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu mal gruplarının ihracatında Azerbaycan, ECO bölgesinde avantajlı konumdadır. 7, 1, 5, 8 ve 0 numaralı mal grupları incelendiğinde, bu mal gruplarında da Azerbaycan bölge içinde, sırasıyla, dezavantajlı konumda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.124. Azerbaycan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,07	0,34	0,26	0,61	0,99	0,34	0,50	0,35	0,18
2001	0,05	0,68	0,58	0,53	0,36	0,28	0,31	0,36	0,43
2002	0,07	0,79	0,36	0,51	0,70	0,39	0,34	0,21	0,35
2003	0,07	0,64	0,49	0,50	0,41	0,41	0,54	0,33	0,07
2004	0,09	0,43	0,27	0,82	0,92	0,68	0,65	0,73	0,12
2005	0,27	0,40	0,25	0,86	0,87	0,52	0,62	0,68	0,09
2006	0,22	0,35	0,19	0,51	0,75	0,57	0,65	0,15	0,14
2007	0,11	0,22	0,48	0,06	0,54	0,32	0,70	0,25	0,20
2008	0,22	0,17	0,73	0,10	0,92	0,43	0,87	0,28	0,14
Ortalama	0,13	0,45	0,40	0,50	0,72	0,44	0,58	0,37	0,19

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Azerbaycan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.124’de hesaplanmıştır. Azerbaycan’ın avantajlı olduğu 3 ve 4 numaralı mal grupları ile dezavantajlı olduğu 6 numaralı mal grubunun ortalama G-L indeksleri 0,50’in üzerinde hesaplandığında, bu mal gruplarının ticaretinin EİT şeklinde yapılmakta olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer gruplarda ticaret EAT şeklinde devam etmektedir.

Azerbaycan ile ECO bölgesi arasında ticaretin önemli bir kısmı EAT şeklinde yapılması, Azerbaycan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı sonucunu vermektedir. Bu gruplarda Azerbaycan ekonomisi bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümündedir. Ticaretin önemli bir kısmının da EİT şeklinde devam etmesi Azerbaycan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında rakip ekonomiler görünümünde olduğu sonucu vermektedir. Bu mal gruplarında benzer malların alınıp satıldığı dolayısıyla rekabetin söz konusu olduğu söylenebilir.

Tablo 3.125. Azerbaycan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	059,054,043,081,075,057,061,073,048,058,056,024,062,091,017	048,012,073,098,046,062,054,057,056,025,061,058,059,022,017,091,047,041,042,034,043,074
1	122,111	111,112,121
2	263,211,282,222,285,269	273,248,222,278,291,292,251,231,247,283,266,261,269,274
3	334,343,351,335	334,351,321,322,325,335,343
4	421,431	421,411,431
5	571,512,575,516,554,574,522,533,598,592,582,581,542,597	533,581,582,554,553,574,542,575,598,592,573,591,597,541,531,514,571,513,523,522
6	682,684,611,685,673,662,678,699,661,664,665,695,642,676,663,679,629,692,691,672,635,641,657	661,691,662,659,634,642,697,699,679,676,684,641,658,664,635,665,693,663,625,694,692,629,657,695,674,682,675,621,653,651,652,671
7	782,722,723,716,725,735,764,778,781,784,741,742,743,744,747,761,771,713,772,775,732,718,719,733	782,775,773,728,772,741,716,723,743,781,786,783,744,778,742,727,721,747,745,771,764,724,784,752,761,737,733,711,722,726
8	881,871,874,882,884,885,893,894,811,821,872,892	893,821,897,812,872,892,813,811,851,874,899,845,873,841,842,894,831,844,846,848,843,885

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.125’de Azerbaycan’dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Azerbaycan’ın ithalatında ürün yelpazesinin daha fazla olduğu, tüm mal gruplarında karşılıklı ticaretin yapıldığı tablodan anlaşılmaktadır.

I-Genel Değerlendirme

Azerbaycan’ın SITC-3’e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve Azerbaycan ihracatına ait ESI değerleri Tablo 3.126’de gösterilmiştir. Azerbaycan’ın ECO bölge geneline karşı **2, 3, 4 ve 6** numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu; 2 numaralı mal grubunda ticaretin EAT şeklinde, 3, 4 ve 6 numaralı mal gruplarında ise ticaretin EİT şeklinde yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle **2 ve 3 numaralı** mal gruplarında bölgede avantajlı konumda olduğu görülmektedir.

Tablo 3.126. SITC-3'e Göre Azerbaycan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

Azerbaycan	ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
	EİT						5, 8			6		3, [4], [6]
	EAT		2, 3	3		3, 6, 7		3, 5	1, 2, 4	0, 7, 8	5	2
	ESI		34	82	40	15	70	68	36	81	60	

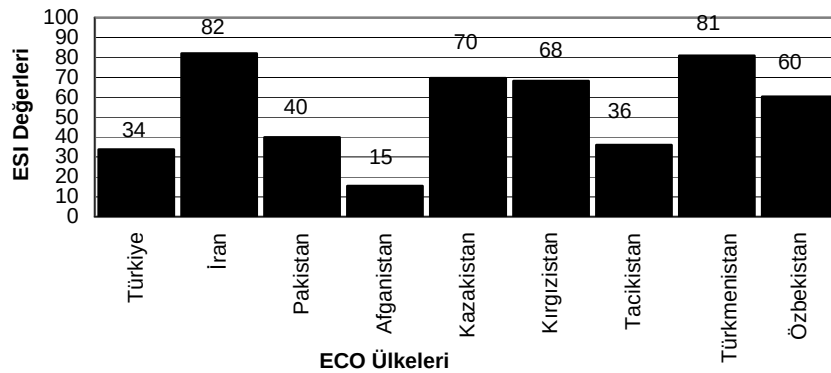
Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bölge içi ticaretin büyük bir kısmının EAT şeklinde yapılıyor olması Azerbaycan ekonomisinin bölge ekonomileriyle büyük oranda tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu sonucunu vermektedir.

ECO bölgesine Azerbaycan'ın yaptığı ihracat sırasıyla en fazla *İran*, Türkmenistan ve Kazakistan'ın ihracatına benzemektedir. İhracat benzerliğinin en az olduğu ülke ise Afganistan'dır. ECO pazarında Azerbaycan'ın en güçlü rakibi *İran* ve Türkmenistan gözükmemektedir.

Grafik 3.9. Azerbaycan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.9'de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Azerbaycan'ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla *İran* ihracatına benzediği; en az ise Afganistan'ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.6. Kazakistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Kazakistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 15,5 milyon kişi) altıncı, yüzölçümü açısından (2717 bin km²) birinci, GSYİH²¹⁸ açısından (132,229 milyar dolar) dördüncü, kişi başına düşen GSYİH²¹⁹ açısından (8502 dolar) ikinci ve dış ticaret hacmi açısından (109 milyar dolar) ise üçüncü büyük ekonomi konumundadır²²⁰. İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Kazakistan'ın bölgede en fazla toprağa sahip ülke konumunda olması ve dış ticaret hacminin sürekli yükselişte olması dikkatleri üzerine toplamaktadır.

Tablo 3.127. Kazakistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	346,4	90,3	203,9	266,6	442,2	558,9	993,7	1284,0
	İthalat	118,7	119,8	160,2	234,0	355,6	459,9	696,8	1080,0
	Denge	227,7	-29,5	43,7	32,6	86,6	99,0	296,9	204,0
İran	İhracat	24,0	20,4	25,3	96,5	153,5	166,5	281,7	278,0
	İthalat	248,0	208,0	250,1	307,4	320,5	330,7	343,1	395,7
	Denge	-224,0	-187,6	-224,8	-210,9	-167,0	-164,2	-61,4	-117,7
Pakistan	İhracat	2,0	0,3	0,1	0,1	0,8	0,7	0,9	1,2
	İthalat	1,5	7,1	11,1	10,0	8,7	9,9	12,3	15,3
	Denge	0,5	-6,8	-11,0	-9,9	-7,9	-9,2	-11,4	-14,1
Afganistan	İhracat	64,4	18,2	31,1	49,4	86,4	163,9	178,5	192,5
	İthalat					0,3	0,2	0,9	4,0
	Denge	64,4	18,2	31,1	49,4	86,1	163,7	177,6	188,5
Azerbaycan	İhracat	57,6	99,5	149,8	138,7	236,7	95,4	127,2	222,3
	İthalat	6,6	6,6	11,6	10,1	9,4	17,2	105,7	127,6
	Denge	51,0	92,9	138,2	128,6	227,3	78,2	21,5	94,7
Kırgızistan	İhracat	58,3	87,0	108,6	156,4	222,0	225,5	267,8	355,1
	İthalat	30,1	33,5	31,8	54,8	91,3	118,6	138,9	175,9
	Denge	28,2	53,5	76,8	101,6	130,7	106,9	128,9	179,2
Tacikistan	İhracat	52,6	61,2	45,7	75,7	136,1	150,6	157,4	278,5
	İthalat	4,7	2,3	3,0	7,3	3,5	17,0	27,7	25,0
	Denge	47,9	58,9	42,7	68,4	132,6	133,6	129,7	253,5
Türkmenistan	İhracat	7,1	14,2	15,3	37,2	26,1	17,3	20,7	77,9
	İthalat	43,4	77,5	74,6	49,1	75,5	50,7	132,6	142,7
	Denge	-36,3	-63,3	-59,3	-11,9	-49,4	-33,4	-111,9	-64,8
Özbekistan	İhracat	133,5	150,2	101,0	137,9	201,7	242,6	384,7	871,8
	İthalat	70,5	81,1	86,5	89,7	227,6	254,5	319,1	538,5
	Denge	63,0	69,1	14,5	48,2	-25,9	-11,9	65,6	333,3
ECO Toplamı	İhracat	745,9	541,3	680,8	958,5	1505,5	1621,4	2412,6	3561,3
	Değişim (%)		-27,4	25,8	40,8	57,1	7,7	48,8	47,6
	İthalat	521,8	540,9	629,4	772,1	1116,6	1266,7	1749,4	2479,7
	Değişim (%)		3,7	16,4	22,7	44,6	13,4	38,1	41,7
Kazakistan'ın Dış Ticareti	Denge	224,1	0,4	51,4	186,4	388,9	354,7	663,2	1081,6
	İhracat	8812,2	8639,1	9670,3	12926,7	20096,2	27849,0	38250,4	47755,3
	Değişim (%)		-2,0	11,9	33,7	55,5	38,6	37,3	24,8
	İthalat	5040,0	6446,0	6584,0	8408,7	12781,3	17352,2	23676,9	32756,4
Dış Ticareti	Değişim (%)		27,9	2,1	27,7	52,0	35,8	36,4	38,3
	Denge	3772,2	2193,1	3086,3	4518,0	7315,0	10496,8	14573,5	14999,0

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

²¹⁸ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH'dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 177,5 milyar dolardır.

²¹⁹ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH'dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 11.416 dolardır

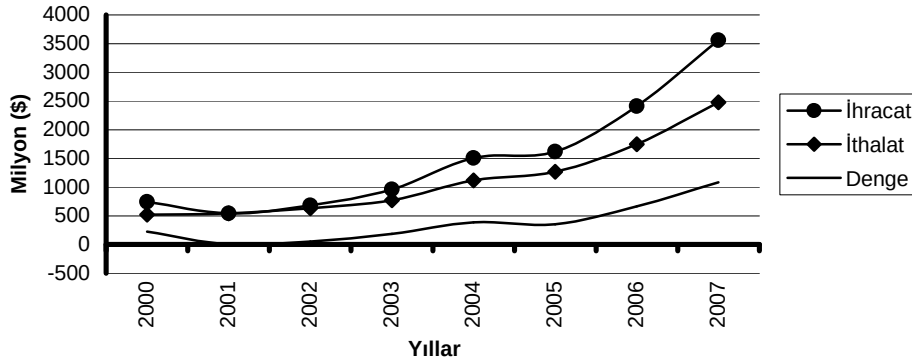
²²⁰ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009'den elde edilmiştir.

Kazakistan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.127’de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.128’de yer almaktadır. Tablolar incelendiğinde Kazakistan’ın ECO ülkeleri toplamına karşı yıllar itibarıyla sürekli dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır. 2000 yılında bölgeye 745,9 milyon dolarlık ihracat yapan Kazakistan, 2007 yılında bu miktar 3561,3 milyon dolara ulaşmıştır. Sekiz yıllık dönemde ihracat toplamda yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Aynı dönemde Kazakistan’ın bölgeden yapmış olduğu toplam ithalata bakıldığında; 2000 yılında 521,8 milyon dolar iken 2007 yılında 2479,7 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki artış yaklaşık 5 kat olmuştur. 2007 yılında Kazakistan, ECO bölgesine karşı 1081,6 milyon dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. Kazakistan’ın toplam dış ticareti hacmi içinde ECO bölgesine yapmış olduğu ihracatın oranı 2007 yılında %7,46; ithalatın oranı ise %7,57’dir.

Tablo 3.128. Kazakistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Kazakistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Kazakistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	Ihracat	46,44	34,47	41,19	36,05	3,93	2,01	2,60	2,69
	Ithalat	22,75	36,31	39,83	43,53	2,36	2,65	2,94	3,30
İran	Ihracat	3,22	10,27	11,68	7,81	0,27	0,60	0,74	0,58
	Ithalat	47,53	26,11	19,61	15,95	4,92	1,91	1,45	1,21
Pakistan	Ihracat	0,27	0,04	0,04	0,03	0,02	0,00	0,00	0,00
	Ithalat	0,29	0,78	0,70	0,62	0,03	0,06	0,05	0,05
Afganistan	Ihracat	8,63	10,11	7,40	5,41	0,73	0,59	0,47	0,40
	Ithalat	0,00	0,02	0,05	0,16	0,00	0,00	0,00	0,01
Azerbaycan	Ihracat	7,72	5,88	5,27	6,24	0,65	0,34	0,33	0,47
	Ithalat	1,26	1,36	6,04	5,14	0,13	0,10	0,45	0,39
Kırgızistan	Ihracat	7,82	13,91	11,10	9,97	0,66	0,81	0,70	0,74
	Ithalat	5,77	9,36	7,94	7,09	0,60	0,68	0,59	0,54
Tacikistan	Ihracat	7,05	9,29	6,52	7,82	0,60	0,54	0,41	0,58
	Ithalat	0,90	1,34	1,58	1,01	0,09	0,10	0,12	0,08
Türkmenistan	Ihracat	0,95	1,07	0,86	2,19	0,08	0,06	0,05	0,16
	Ithalat	8,32	4,00	7,58	5,75	0,86	0,29	0,56	0,44
Özbekistan	Ihracat	17,90	14,96	15,95	24,48	1,51	0,87	1,01	1,83
	Ithalat	13,51	20,09	18,24	21,70	1,40	1,47	1,35	1,64
ECO	Ihracat	100,00	100,00	100,00	100,00	8,46	5,82	6,31	7,46
	Ithalat	100,00	100,00	100,00	100,00	10,35	7,30	7,39	7,57

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.10. Kazakistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Kazakistan ile ECO arasındaki ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi Grafik 3.10'da gösterilmektedir. Söz konusu dönemde Kazakistan'ın sürekli dış fazla verdiği anlaşılmaktadır.

Kazakistan ekonomisi büyük ölçüde petrol ve gaz gelirlerine dayalı bir ekonomidir. 2000 yılı sonrası sürekli reel GSYİH'daki artış hızı % 9'un üzerinde seyretmektedir. Bu artışın temel sebebi petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirlerdir.²²¹ Kazakistan ekonomisi bu kapsamda yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomi görünümündedir. Ülkede gerçekleşen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve gaz sektöründe yoğunlaşmış olup, sermaye ve tüketim mallarında üretim iç tüketimi karşılayacak seviyede değildir. Bu mallara olan talep ithalatla karşılanmaktadır.²²²

Aşağıda Kazakistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A- Kazakistan -Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. 2000 yılında 58,3 milyon dolar olan Kazakistan'ın Kırgızistan'a ihracatı 2007 yılında 355,1 milyon dolara yükselmiştir. 8 yıllık dönemde ihracattaki artış yaklaşık 6 kat olmuştur. İthalata bakıldığında 2000 yılında 30,1 milyon

²²¹ EIA, **Kazakhstan Country Analysis Briefs**, February 2008, s.1, (www.eia.doe.gov. Erişim Tarihi. 28.12.2009)

²²² İGEME, **Kazakistan Ülke Profili**, 2008, s.20.

dolar iken 2007 yılında 175,9 milyon dolara ulaşmıştır. İthalattaki artış da yaklaşık 6 kat olmuştur.

Kazakistan'ın ECO bölgesi geneline yapmış olduğu toplam ihracatta Kırgızistan'ın payı 2007 yılında %9,97; toplam ithalattaki payı ise %7,09 olmuştur. Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan'ın payı, ihracatta %0,74 ve ithalatta %0,54'dür.

Tablo 3.129. SITC-3'e Göre Kazakistan-Kırgızistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	13639	5884	5630	2132	4645	379	22191	10953	241	7	2528	596	4252	4962	3480	2023	1635	3139
2001	11973	6548	7958	1283	7131	1080	41305	12699	1817		6527	584	4726	5435	5092	2927	453	2895
2002	18266	7611	7946	272	9163	374	51794	3433	1395	9	5279	966	7182	8612	2571	5142	494	5380
2003	22208	11123	10996	744	11201	489	80778	9468	3663	13	6905	738	11466	21476	8232	4044	910	6703
2004	33585	12394	12140	3910	12084	801	100748	2177	5826	33	10469	1601	20566	32902	14240	6647	1631	11103
2005	45829	20182	16516	6089	14973	1042	88484	20839	5688	29	12083	1129	20118	38198	10630	11196	11153	19878
2006	76502	35920	21447	2263	20749	272	50773	24089	6304		18616	1246	21039	48543	18330	10441	4507	16109
2007	112891	40352	30199	1873	25711	269	97083	27121	7303	11	29473	2788	29197	69647	18688	15058	4554	18732
2008	163727	45629	33893	1495	34297	432	83203	27614	4721		55469	1736	33222	67494	23500	15799	4617	9927

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.129'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kazakistan 0, 1, 2, 3, 4, 5 ve 7 numaralı mal gruplarında Kırgızistan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 6 ve 8 numaralı mal gruplarında ise Kırgızistan avantajlı konumda bulunmaktadır.

Tablo 3.130. Kazakistan-Kırgızistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,60	0,55	0,15	0,66	0,06	0,38	0,92	0,74	0,68
2001	0,71	0,28	0,26	0,47	0,00	0,16	0,93	0,73	0,27
2002	0,59	0,07	0,08	0,12	0,01	0,31	0,91	0,67	0,17
2003	0,67	0,13	0,08	0,21	0,01	0,19	0,70	0,66	0,24
2004	0,54	0,49	0,12	0,04	0,01	0,27	0,77	0,64	0,26
2005	0,61	0,54	0,13	0,38	0,01	0,17	0,69	0,97	0,72
2006	0,64	0,19	0,03	0,64	0,00	0,13	0,60	0,73	0,44
2007	0,53	0,12	0,02	0,44	0,00	0,17	0,59	0,89	0,39
2008	0,44	0,08	0,02	0,50	0,00	0,06	0,66	0,80	0,63
Ortalama	0,59	0,27	0,10	0,39	0,01	0,20	0,75	0,76	0,42

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

EİT ve EAT durumlarının olup olmadığı Tablo 3.130'de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasındaki ticarete 0, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde yapıldığı, diğer mal gruplarının tamamında ise

ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu hesaplanmış ortalama G-L indekslerinden anlaşılmaktadır.

Kazakistan-Kırgızistan arasında ticaret 0, 6 ve 7 numaralı mal grubunda EİT şeklinde devam etmekte olduğu; diğer mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin ticaretin EİT şeklinde yapıldığı gruplarda rakip ekonomiler görünümünde; ticaretin EAT şeklinde yapıldığı mal gruplarında ise tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.131. Kazakistan-Kırgızistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	041,046,061,091,098,073,048,062,074,043,022,012,023,081,024,037	022,031,024,061,023,059,048,098,058,035,073,056,057,054,074
1	111,112,122	111,121
2	288,273,278,281,211,268,222,263,282	278,282,288,292,222
3	321,322,334,335,342	334,335,351
4	421,422,431	421
5	542,554,533,525,553,593,598,582,562,522,541,581,591	581,525,522,533,592,582,554,533,542
6	V.Y.	V.Y.
7	764,776,749,781,773,771,786,792,741,759	778,728,782,773,784,775,713,792,723,77,744
8	893,851,841,845,892,894,842,821	893,897,821,874,892,811,851

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.131'de Kazakistan'dan Kırgızistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Kırgızistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında ihracatta ve ithalatta çok sayıda ürün ticareti yapılmaktadır. 6 numaralı mal grubunda veriye ulaşılamamıştır.

B- Kazakistan -Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. Kazakistan, 2000 yılında Tacikistan'a 58,3 milyon dolarlık ihracat ve 4,7 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. 2007 yılında ise bu değerler sırasıyla 278,9 milyon dolar ve 25 milyon dolar olmuştur. İhracattaki artış yaklaşık 5 kat, ithalattaki artış ise yaklaşık 6 kattır.

Kazakistan'ın ECO bölgesi ihracatının 2007 yılında %7,82'si, ithalatın ise %1,01'i Kırgızistan'la gerçekleşmiştir. Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan'ın payı 2007 yılında; ihracatta %0,58 ve ithalatta %0,08'dir.

Tablo 3.132. SITC-3'e Göre Kazakistan - Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	41060	358		3	153	375	8216	188	644		596	2434	289	961	967	43	673	2
2001	37258	669		12	8891	92	10703	995	789		1648	50	395	59	1217	341	294	32
2002	29337	996			2924	105	8767	1744	615		2967	7	317	109	688	30	123	0,7
2003	31350	2229	36		3213	237	21561	4177	1775		4111	63	4146	449	6919	95	2622	3
2004	47722	2201	11	1,8	13033	88	45678	210	1737		3546	45	5106	610	14708	319	3580	
2005	72879	3671	17	3,3	13972	11971	40262	464	945		5449	145	5425	559	9056	145	2602	1,7
2006	72055	3567	119		10230	22228	45289	18	3292	4	9462	98	10372	1234	4551	539	1976	23
2007	137629	4057	452	11	62323	17780	46039		2666	7	8980	47	14584	2909	4442	160	1347	33
2008	187502	4037		14	5847	1978	31194	739	3091		10982	52	11568	1306	7549	510	1918	7

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.132'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kazakistan 0, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Tacikistan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 1 numaralı mal grubunda iki ülke arasında yeterli ticaret yapılmamaktadır.

Tablo 3.133. Kazakistan - Tacikistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,02	0,00	0,58	0,04	0,00	0,39	0,46	0,09	0,01
2001	0,04	0,00	0,02	0,17	0,00	0,06	0,26	0,44	0,20
2002	0,07		0,07	0,33	0,00	0,00	0,51	0,08	0,01
2003	0,13	0,00	0,14	0,32	0,00	0,03	0,20	0,03	0,00
2004	0,09	0,28	0,01	0,01	0,00	0,03	0,21	0,04	0,00
2005	0,10	0,33	0,92	0,02	0,00	0,05	0,19	0,03	0,00
2006	0,09	0,00	0,63	0,00	0,00	0,02	0,21	0,21	0,02
2007	0,06	0,05	0,44	0,00	0,01	0,01	0,33	0,07	0,05
2008	0,04	0,00	0,51	0,05	0,00	0,01	0,20	0,13	0,01
Ortalama	0,07	0,08	0,37	0,11	0,00	0,07	0,29	0,12	0,03

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

EİT ve EAT durumlarının olup olmadığı Tablo 3.133'de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasındaki ticarete mal gruplarının tamamında ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu hesaplanmıştır.

Kazakistan-Tacikistan arasındaki ticarete, mal gruplarının tamamında ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi

açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.134. Kazakistan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	046,041,022,048,037,042,043,047,061,062,073,081,091	059,058,056,054,057
1		
2	285,273,29,269	222,273,287
3	334,335	
4	421	
5	562,554,524,523,533	
6	674,678,642,656,641	684,651,652
7	722,73,719,724,725	719,723,732
8	851,892,893,821,894,842,841,845	

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.134'de Kazakistan'dan Tacikistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Tacikistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Kazakistan'ın Tacikistan'a ihracatını yaptığı başlıca ürünler şunlardır: buğday, ırmik, bulgur(046); alüminyum cevherleri ve alüminyum oksit(285); rafine edilmiş petrol ürünleri(334); bitkisel sıvı yağlar(421); kimyasal gübreler(562); traktörler(722); ayakkabılar(851).

C- Kazakistan -Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. Kazakistan 2000 yılında Türkmenistan'a 7,1 milyon dolarlık ihracat ve 43,4 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında bu değerler sırasıyla 77,9 milyon dolar ve 142,7 milyon dolara ulaşmıştır. İhracattaki artış yaklaşık 11 kat ve ithalattaki artış ise yaklaşık 3,5 kat olmuştur.

Kazakistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu toplam ihracat içinde Türkmenistan'ın 2007 yılında payı %2,19 ve yapmış olduğu toplam ithalat içindeki payı ise %5,75'dir. Kazakistan'ın aynı dönemde toplam dış ticaret hacmi içinde Türkmenistan'ın payına bakıldığında ise; ihracatta %0,16 ve ithalatta %0,44'dür.

Tablo 3.135. SITC-3'e Göre Kazakistan-Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	1032	43			1854	44	1	40909		43	184	94	1278	363	2442	1636	307	216
2001	1880	84			1720	20	17	74819		513	529	33	492	764	7772	1158	1766	94
2002	6609	68			417	50		67697	148	359	1257	382	1485	1649	3837	2493	1498	1872
2003	3217	47	742		629	392		47352		289	590	36	5416	371	24512	362	2060	231
2004	1005	92	1735		1398	619	53	74217		69	647	390	2701	1,6	15943	143	2606	22
2005	1624	62	3020		3816	2271	23	46676		87	833	1127	1650	69	5442	400	919	36
2006	4109	9	3258		3252	2145	21	109542		149	1177	3312	1428	533	6735	15910	706	1007
2007	48629	19	3232		9158	1585	8	131583		144	2390	1907	10849	1025	3271	2888	323	3577
2008	151013	24	4519		13755	3,7	1	210453		212	3745	5372	30471	1511	9006	2135	3547	608

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.135’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kazakistan 0, 2, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Türkmenistan’a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 4 numaralı mal grubunda iki ülke arsında yeterli ticaret yapılmazken 1 ve 3 numaralı mal grubunda Türkmenistan avantajlı konumda bulunmaktadır.

Tablo 3.136. Kazakistan - Türkmenistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,08		0,05	0,00	0,00	0,68	0,44	0,80	0,83
2001	0,09		0,02	0,00	0,00	0,12	0,78	0,26	0,10
2002	0,02		0,21	0,00	0,58	0,47	0,95	0,79	0,89
2003	0,03	0,00	0,77	0,00	0,00	0,12	0,13	0,03	0,20
2004	0,17	0,00	0,61	0,00	0,00	0,75	0,00	0,02	0,02
2005	0,07	0,00	0,75	0,00	0,00	0,85	0,08	0,14	0,08
2006	0,00	0,00	0,79	0,00	0,00	0,52	0,54	0,59	0,82
2007	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,89	0,17	0,94	0,17
2008	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,82	0,09	0,38	0,29
Ortalama	0,05	0,00	0,39	0,00	0,06	0,58	0,35	0,44	0,38

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

EİT ve EAT durumlarının olup olmadığı Tablo 3.136’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasındaki ticarete sadece 5 numaralı mal grubunda EİT’in varlığından söz edilebilir, diğer mal gruplarının tamamında ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır.

Kazakistan-Türkmenistan arasındaki ticarete, 5 numaralı mal grubu hariç diğer mal gruplarının tamamında ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum

ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.137. Kazakistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	041,046,048,05,073	,054,048
1	122	
2	272,274,278	211,263
3		334,343
4		431
5	523,581,591,562,524,542,522,541	757,597
6	V.Y.	V.Y.
7	742,723,711,782,748,786,781,861,747,792	742,723,786,781,782,716,718,783,741,735,788
8	874,894,892,893,871,821,896	813,874,892

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.137’de Kazakistan’dan Türkmenistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Türkmenistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Kazakistan’ın en çok ihracatını yaptığı ürünler buğday(041); işlenmiş tütün(122); hayvansal ve bitkisel gübreler(272; plastikten tüpler, borular, hortumlar(581); sıvılar için pompalar(742); ölçü, kontrol ayar cihazları(874)’dür. En çok ithalatı yapılan ürünler ise buharda/suda pişirilmiş meyve sebzeler(054); ham deriler(211); rafine edilmiş ham petrol(334); kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal yağlar(431); sıvılar için pompalar(742)’dır.

D- Kazakistan –Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128’de gösterilmiştir. 2000 yılında 133,5 milyon dolar olan Kazakistan’ın Özbekistan’a ihracatı, 2007 yılında 871,8 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat ise 70,5 milyon dolardan 538,5 milyon dolara ulaşmıştır. İhracattaki artış yaklaşık 6,5 kat olurken, ithalattaki artış yaklaşık 7,5 kat olmuştur.

Kazakistan’ın ECO bölgesindeki ihracatının 2007 yılında %24,48’i; ithalatının ise %21,70’i Özbekistan’la gerçekleştirilmiştir. Kazakistan bölgeyle yaptığı toplam ihracatın dörtte birini; toplam ithalatın ise beşte birini Özbekistan’la yapmaktadır.

Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan'ın payına bakıldığında; 2007 yılında ihracatta %1,83 ve ithalatta %1,64 olmuştur.

Tablo 3.138. SITC-3'e Göre Kazakistan-Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	73472	961	0,5	1058	45610	748	147	54064	42	1390	1594	7806	7453	4543	4039	555	535	
2001	62501	1400	1	1139	51941	524	378	55682	627	20	10812	4660	19412	13625	4366	3743	191	651
2002	20947	1266	293	828	38411	375	2173	65668	513	1	8174	4223	20872	57917	8967	5201	666	1038
2003	25964	2081	70	807	35908	991	36444	57997	1399		4255	6986	26670	12083	6091	8115	1082	651
2004	40375	7789	345	1177	56247	945	50678	137965	2470	19	6017	12353	38655	48368	5210	18664	1673	318
2005	93771	3752	388	504	25793	13229	78460	142763	1614	3484	7495	15989	27652	51960	5854	22134	1564	637
2006	91700	4068	859	390	102896	29219	128852	129451	3242	6023	8438	18077	37362	91626	8443	38671	2786	1561
2007	191454	7477	1699	430	203895	38009	336915	178206	6150	4021	8616	29184	110001	218682	9290	59281	3774	3175
2008	365280	9449	1352	162	112925	5773	477000	227049	789	4594	13022	48969	216543	187827	80102	29192	4772	2900

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.138'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kazakistan 0, 2, 3 ve 8 numaralı mal gruplarında Özbekistan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 1, 4, 5, 6 ve 7 **numaralı** mal gruplarında ise Özbekistan avantajlı konumda bulunmaktadır.

Tablo 3.139. Kazakistan - Özbekistan Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,03	0,00	0,03	0,01	0,00	0,93	0,98	0,94	0,98
2001	0,04	0,00	0,02	0,01	0,06	0,60	0,82	0,92	0,45
2002	0,11	0,52	0,02	0,06	0,00	0,68	0,53	0,73	0,78
2003	0,15	0,16	0,05	0,77	0,00	0,76	0,62	0,86	0,75
2004	0,32	0,45	0,03	0,59	0,02	0,66	0,89	0,44	0,32
2005	0,08	0,87	0,68	0,71	0,63	0,64	0,69	0,42	0,58
2006	0,08	0,62	0,44	1,00	0,70	0,64	0,58	0,36	0,72
2007	0,08	0,40	0,31	0,69	0,79	0,46	0,67	0,27	0,91
2008	0,05	0,21	0,10	0,64	0,29	0,42	0,93	0,53	0,76
Ortalama	0,10	0,36	0,19	0,50	0,28	0,64	0,75	0,61	0,69

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

EİT ve EAT durumlarının olup olmadığı Tablo 3.139'de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasında 3, 5, 6 ve 8 numaralı mal gruplarının ticaret EİT şeklinde yapıldığı, diğer mal gruplarının tamamında ise ticaret EAT şeklinde yapılmakta olduğu anlaşılmıştır.

Kazakistan-Özbekistan arasındaki ticarete, 3, 5 ve 6 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde, 0, 1, 2, 4, 7 ve 8 mal gruplarının tamamında ise ticaretin EAT

şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin EİT'in yapıldığı gruplarda rakip ekonomiler görünümünde, EAT'in yapıldığı gruplarda ise tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.140. Kazakistan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	046,061,041,043,048,098,081,012,056,059	059,048,054,056,0583,061,057,022
1	111,112,121,122	112,121,122
2	287,283,282,278,222,223,272,288	263,273,288,222,211,266,268,292
3	333,325,335,321	343,334,335,322
4	421	421,431
5	524,542,522,523,582,598,572,593	571,562,522,512,513,541,542,581,583,575
6	674,673,679,685,663,661,641,676	661,665,662,663,658,657,664,651,684,611
7	V.Y.	V.Y.
8	893,874,894,872,873	811,893,821,892,898,851

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.140'de Kazakistan'dan Özbekistan'a en çok ihraç edilen ürünler ve Özbekistan'dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında her mal grubunda karşılıklı ticarete çok sayıda ürün bulunmaktadır. 7 numaralı mal grubunda veri bulunamamıştır.

E-Kazakistan -Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. Kazakistan, Türkiye'ye karşı son yıllarda sürekli dış ticaret fazlası veren bir ülkedir. 2000 yılında 346,4 milyon dolar olan Kazakistan ihracatı, 2007 yılında 1284 milyon dolara ulaşmıştır. İhracattaki artış yaklaşık 3,5 kat olmuştur. Aynı dönemde ithalata bakıldığında; 118,7 milyon dolardan 1080 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki artış ise yaklaşık 9 kattır. 2007 yılında Kazakistan ile Türkiye arasında dış ticaret fazlası 204 milyon dolardır.

Kazakistan'ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam dış ticaret hacmi içinde Türkiye'nin payına bakıldığında; 2007 yılında ihracattaki payı %36,05 ve ithalattaki payı ise %43,53'dür. Bu durumda, Kazakistan'ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracatın yaklaşık üçte birini ve toplam ithalatın ise yaklaşık yarısını Türkiye ile

gerçekleştirmektedir. Ayrıca Kazakistan'ın toplam dış ticaret hamcına bakıldığında, Türkiye'ye yapılan toplam ihracat %2,69 ve Türkiye'ye yapılan toplam ithalat ise %3,30 seviyelerindedir.

Kazakistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kazakistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.17'de listelenmiştir.

F- Kazakistan –İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-İran ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. 2000 yılında 24 milyon dolar olan Kazakistan'ın İran'a ihracatı 2007 yılında 278 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta ise 2000 yılında 248 milyon dolardan 2007 yılında 395 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta yaklaşık 11 kat artış olmuşken, ithalattaki artış yaklaşık yarım kat olmuştur.

Kazakistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde İran'a yapmış olduğu ihracatın payı 2007 yılında %7,81, toplam ithalatı içinde İran'a yapmış olduğu toplam ithalatın payı ise % 15,95 seviyelerindedir. Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde İran'ın payı ise, ihracatta %0,58 ve ithalatta %1,21'dir.

Kazakistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kazakistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.47'de listelenmiştir.

G- Kazakistan -Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. İki ülke arasında ticaret çok düşük seviyelerde bulunmaktadır. Kazakistan'ın Pakistan'a 2000 yılında ihracatı 2 milyon dolar, 2007 yılında ihracatı ise

1,2 milyon dolaradır. İthalatta ise durum 2000 yılında 1,5 milyon dolar iken 2007 yılında 15,3 milyon dolara olmuştur.

Kazakistan'ın bölgeye yapmış olduğu toplam ihracat içinde Pakistan'ın payı 2007 yılında %0,03 ve toplam ithalat içindeki payı ise %0,62'dir. Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Pakistan'ın payı ihracatta %0,002; ithalatta ise %0,05 seviyelerindedir.

Kazakistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kazakistan-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.74'de listelenmiştir.

H- Kazakistan -Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Afganistan ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128'de gösterilmiştir. Kazakistan 2000 yılında Afganistan'a 64,4 milyon dolarlık ihracat yaparken 2007 yılında bu rakam 192,5 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık 3 katlık bir artış olmuştur. Kazakistan'ın ithalatı ise 0,5 milyon doların altında bulunmaktadır.

Kazakistan'ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Afganistan ihracatının payı 2007 yılında %5,41'dir. Toplam ithalat içinde Afganistan ithalatının payı ise %0,16'dir. Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Afganistan ihracatının payı 2007 yılında %0,40 ve Afganistan ithalatının payı ise %0,01'dir.

Kazakistan-Afganistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.4. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kazakistan-Afganistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.98'de listelenmiştir.

I- Kazakistan -Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kazakistan-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.127 ve Tablo 3.128’de gösterilmiştir. İki ülke arasında 2007 yılında 349,9 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Kazakistan’ın 2000 yılında Azerbaycan’a yapmış olduğu ihracat 57,6 milyon dolar iken 2007 yılında bu miktar 222,3 milyon dolara yükselmiştir. İhracattaki artış yaklaşık 4 kat olmuştur. Kazakistan’ın Azerbaycan’dan yapmış olduğu ithalat ise 2000 yılında 6,6 milyon dolardan 2007 yılında 127,6 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta 2006 yılı sonrası büyük artış gözükmemektedir.

Kazakistan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracatta Azerbaycan’ın payı 2007 yılında %6,24; toplam ithalattaki payı ise %5,14’dür. Aynı dönemde Kazakistan’ın toplam dış ticaret hacminde Azerbaycan’ın payı ihracatta %0,47 ve ithalatta %0,39’dür.

Kazakistan-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.5. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kazakistan-Azerbaycan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.110’de listelenmiştir.

J- Kazakistan’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Kazakistan’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.141’de yer almaktadır. Tablo yardımıyla Kazakistan’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.141. SITC-3’e Göre Kazakistan -ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	256859	13225	5671	8581	64488	2726	36848	110390	885	1819	5510	20638	231408	47530	16187	84920	4518	25476
2001	235311	13988	9562	5058	79780	3986	81587	146086	3233	1261	21676	23914	217066	58487	27277	72469	6190	25200
2002	225766	16973	11006	2939	67387	2101	228328	143012	2671	2872	23953	32173	211628	122069	43685	92278	5923	33509
2003	180177	24181	14799	2995	65488	3904	388625	124671	6837	2096	20265	43761	312232	92501	65369	99996	12324	43158
2004	213793	36108	18533	6771	128613	4140	911047	218075	10033	983	26935	59803	435355	187947	61159	177609	17953	60832
2005	290843	39532	23098	10526	82139	31208	1061612	219782	8268	4903	28684	80236	407041	211248	58440	207145	22967	77456
2006	447113	66162	27312	5820	172192	57659	2143750	279895	12838	7823	123610	103561	592262	312281	121946	334829	13941	113799
2007	969648	78810	37832	6780	332785	62637	2557962	355206	16958	7117	83874	141590	1347434	614472	154010	567174	13015	153699
2008	1834966	93450	42481	6699	229722	13277	2773500	487707	9148	7538	98957	171075	1721311	755944	288654	524226	20828	129667
RCA	1,51		0,23		0,92		0,60		-0,32		-1,43		-0,16		-1,94		-2,72	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Kazakistan’ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, bölge genelinde **0** (Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri), **2** (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) ve **3** (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1, 6 ve 4 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlük marjinal sınırlar içinde yer almaktadır. Bu mal gruplarının ihracatında Kazakistan, ECO bölgesinde avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. 5, 7 ve 8 numaralı mal grupları incelendiğinde, bu mal gruplarında da Kazakistan ECO genelinde dezavantajlı konumda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.142. Kazakistan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,10	0,80	0,08	0,50	0,65	0,42	0,34	0,32	0,30
2001	0,11	0,69	0,10	0,72	0,56	0,95	0,42	0,55	0,39
2002	0,14	0,42	0,06	0,77	0,96	0,85	0,73	0,64	0,30
2003	0,24	0,34	0,11	0,49	0,47	0,63	0,46	0,79	0,44
2004	0,29	0,54	0,06	0,39	0,18	0,62	0,60	0,51	0,46
2005	0,24	0,63	0,55	0,34	0,74	0,53	0,68	0,44	0,46
2006	0,26	0,35	0,50	0,23	0,76	0,91	0,69	0,53	0,22
2007	0,15	0,30	0,32	0,24	0,59	0,74	0,63	0,43	0,16
2008	0,10	0,27	0,11	0,30	0,90	0,73	0,61	0,71	0,28
Ortalama	0,18	0,48	0,21	0,44	0,65	0,71	0,57	0,55	0,33

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Kazakistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.142’de hesaplanmıştır. Buna göre, Kazakistan karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tüm mal gruplarında ticaret EAT şeklinde; 4, 5, 6 ve 7 numaralı mal grubunda ise ticaret EİT şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kazakistan ile ECO bölgesi arasında ticaretin önemli bir kısmı EAT şeklinde yapılması, Kazakistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı sonucunu vermektedir. Bu gruplarda Kazakistan ekonomisi bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümündedir. Ticaretin önemli bir kısmının da EİT şeklinde devam etmesi Kazakistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında rakip

ekonomiler görünümünde olduğu sonucu vermektedir. Bu mal gruplarında benzer malların alınıp satıldığı dolayısıyla rekabetin söz konusu olduğu söylenebilir.

Tablo 3.143. Kazakistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	041,043,044,081,048,034,042,046,098,073,061,012,056,059,091,062,074,022,023,024,037,047	073,091,062,048,059,056,057,098,054,061,058,022,031,024,023,035,074
1	112,122,111,121	121,111,211,263,112,122
2	282,274,288,291,263,278,292,248,269,211,272,287,283,222,223,273,281,268,285	223,273,248,222,232,278,292,263,288,211,266,268,282,287
3	333,334,342,344,343,325,335,321,322	334,335,343,322,351
4	421,422,431	421,422,431
5	523,532,522,597,598,533,562,554,553,581,591,524,542,541,582,572,593,525	581,583,533,554,582,542,553,575,598,574,592,523,571,597,562,522,512,513,541,525
6	651,672,673,674,682,684,685,686,675,679,642,671,676,699,693,677,663,661,641,678,656	621,629,634,635,641,642,653,673,656,658,659,661,664,665,679,684,691,692,699,675,676,663,672,695,662,657,651,611,652
7	733,731,724,737,744,728,743,772,713,742,748,747,721,727,718,745,723,711,782,786,781,764,792,776,749,773,771,759,722,719,725	716,713,711,721,723,728,729,733,737,741,742,743,744,745,747,771,772,773,775,778,782,784,783,727,786,781,718,735,788,793,726,792,719,732
8	893,873,874,894,892,871,821,896,872,851,845,842	893,811,821,897,844,813,845,842,812,851,841,872,872,892,874,899,898,894,895,881,882,849,831,846

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.143'de Kazakistan'dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Kazakistan'ın ECO ülkeleriyle olan dış ticaretinde her mal grubunda ürün çeşitliliğinin fazla olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

I-Genel Değerlendirme

Kazakistan'ın SITC-3'e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve ihracat benzerlik indeks değerleri Tablo 3.144'de gösterilmiştir. Buna göre, Kazakistan bölge genelinde 0, 2, 3, 1, 6 ve 4 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu mal gruplarının 6 ve 4 numaralı olanlarında ticaret EİT şeklinde, diğerlerinde ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Kazakistan-ECO bölgesi ticareti ülke bazında incelendiğinde Kazakistan'ın Afganistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a karşı birçok mal

grubunda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu; Türkiye, İran ve Özbekistan’a karşı ise dört grupta avantajlı konumda olduğu; Pakistan’a karşı ise hiçbir mal grubunda üstünlüğünün bulunmadığı tabladan çıkartılmaktadır.

Tablo 3.144. SITC-3’e Göre Kazakistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

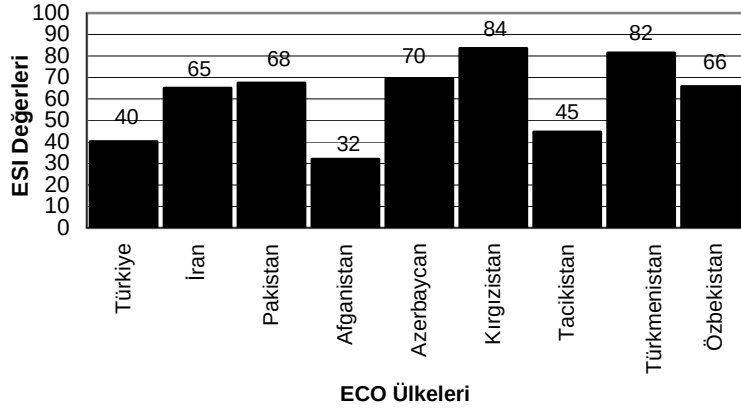
ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Kazakistan	EİT	0, 6				7	0, 7		5	3, 8	[6],[4]
	EAT	2, 3	0, 2, 3, 6		0, 1, 2, 3, 5, 6, 7	0, 1, 2, 3, 6	1, 2, 3, 4, 5	0, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	0, 2, 6, 7, 8	0, 2	0, 2, 3, [1],
	ESI	40	65	68	32	70	84	45	82	66	

Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Kazakistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu ve rekabetin çok düşük seviyede olacağı tahmin edilmektedir.

Kazakistan ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Tablo 3.144’deki ESI değerleri Kazakistan’ın ECO bölgesini yaptığı ihracatın en fazla **Kırgızistan** ve Türkmenistan’ın yaptığı ihracata benzediğini ortaya koymaktadır. İhracatın en az benzerliğe sahip olduğu ülke ise Afganistan ve Türkiye’dir.

Grafik 3.11. Kazakistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.11’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Kazakistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Kırgızistan** ve Türkmenistan ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.7. Kırgızistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Kırgızistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 5,2 milyon kişi) en küçük, yüzölçümü açısından (198,5 bin km²) sekizinci, GSYİH²²³ açısından (5,049 milyar dolar) en küçük, kişi başına düşen GSYİH²²⁴ açısından (951dolar) sekizinci ve dış ticaret hacmi açısından (5,2 milyar dolar) ise sekizinci büyük ekonomi konumundadır²²⁵. İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Kırgızistan’ın bölgenin en küçük ülkelerinden biri konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

²²³ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 11,580 milyar dolardır.

²²⁴ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 2180 dolardır

²²⁵ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.145. Kırgızistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	2,4	6,3	17,6	10,9	13,4	14,1	27,5	45,0
	İthalat	20,6	17,4	24,0	40,9	74,7	89,5	132,2	181,0
	Denge	-18,2	-11,1	-6,4	-30,0	-61,3	-75,4	-104,7	-136,0
İran	İhracat	20,0	11,6	8,7	7,6	3,5	3,9	16,3	7,4
	İthalat	20,0	16,7	22,6	30,1	27,0	35,6	46,7	32,9
	Denge	0,0	-5,1	-13,9	-22,5	-23,5	-31,7	-30,4	-25,5
Pakistan	İhracat	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1	1,3	0,9	1,9
	İthalat	0,1	1,3	1,1	2,8	5,4	2,0	7,9	12,4
	Denge	0,1	-1,1	-0,8	-2,7	-5,3	-0,7	-7,0	-10,5
Afganistan	İhracat	4,8	1,8	6,1	8,0	12,3	7,5	7,6	8,2
	İthalat	0,1				0,2	0,2	0,1	0,4
	Denge	4,7	1,8	6,1	8,0	12,1	7,3	7,5	7,8
Azerbaycan	İhracat	3,2	1,3	0,7	0,8	1,4	1,5	0,5	0,9
	İthalat	1,9	0,3	1,1	0,2	0,3	1,8	7,0	2,7
	Denge	1,3	1,0	-0,4	0,6	1,1	-0,3	-6,5	-1,8
Kazakistan	İhracat	30,1	33,5	31,8	54,8	91,3	118,6	138,9	175,9
	İthalat	58,3	87,0	108,6	156,4	222,0	225,5	267,8	355,1
	Denge	-28,2	-53,5	-76,8	-101,6	-130,7	-106,9	-128,9	-179,2
Tacikistan	İhracat	7,5	6,7	10,2	18,9	22,1	23,0	22,5	27,1
	İthalat	1,9	1,5	3,5	3,1	2,2	2,0	2,8	2,6
	Denge	5,6	5,2	6,7	15,8	19,9	21,0	19,7	24,5
Türkmenistan	İhracat	2,7	1,5	2,4	2,3	4,0	2,8	2,0	2,3
	İthalat	18,7	9,0	1,7	0,1	1,2	13,0	1,8	1,6
	Denge	-16,0	-7,5	0,7	2,2	2,8	-10,2	0,2	0,7
Özbekistan	İhracat	89,4	48,0	27,8	16,3	14,7	17,0	27,8	36,8
	İthalat	74,6	66,7	60,1	39,2	51,9	60,1	84,7	95,8
	Denge	14,8	-18,7	-32,3	-22,9	-37,2	-43,1	-56,9	-59,1
ECO Toplamı	İhracat	160,3	110,9	105,6	119,7	162,8	189,7	244,0	305,5
	Değişim (%)		-30,8	-4,8	13,4	36,0	16,5	28,6	25,2
	İthalat	197,8	201,5	221,4	271,7	385,5	430,3	548,2	681,9
	Değişim (%)		1,9	9,9	22,7	41,9	11,6	27,4	24,4
Kırgızistan'ın Toplam Dış Ticareti	Denge	-37,5	-90,6	-115,8	-152,0	-222,7	-240,6	-304,2	-376,4
	İhracat	504,5	476,2	460,3	581,7	718,7	672,0	794,1	1134,8
	Değişim (%)		-5,6	-3,3	26,4	23,6	-6,5	18,2	42,9
	İthalat	554,1	467,2	579,4	716,9	940,9	1107,8	1718,2	2417,0
	Değişim (%)		-15,7	24,0	23,7	31,2	17,7	55,1	40,7
	Denge	-49,6	9,0	-119,1	-135,2	-222,2	-435,8	-924,1	-1282,2

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

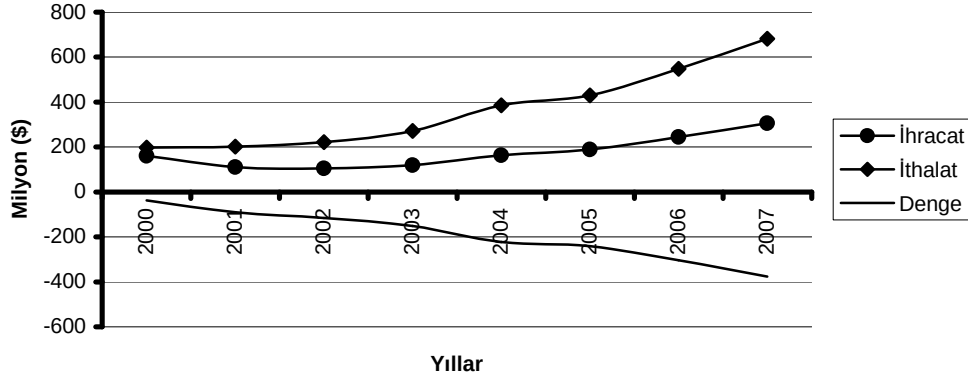
Kırgızistan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.145'de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.146'da yer almaktadır. Yıllar itibarıyla Kırgızistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaret sürekli artış göstermiştir. 2000 yılında Kırgızistan'ın ECO bölgesine toplam ihracatı 160,3 milyon dolar ve toplam ithalatı ise 197,8 milyon dolar iken 2007 yılında bu değerler sırasıyla 305,5 milyon dolar ve 681,9 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık bir kat, ithalatta ise yaklaşık 2,5 kat artış gerçekleşmiştir. Ülke bölge geneline karşı dış ticaret açığı vermektedir. Kırgızistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde ECO bölgesine yapmış olduğu toplam dış ticaretin 2000 yılındaki payı, ihracatta %31,77 ve ithalatta %35,70'dir. 2007 yılında bu oranlar sırasıyla %26,92 ve %28,21 seviyelerine gerilemiştir.

Tablo 3.146. Kırgızistan -ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Kırgızistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Kırgızistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	1,50	7,43	11,27	14,73	0,48	2,10	3,46	3,97
	İthalat	10,41	20,80	24,12	26,54	3,72	8,08	7,69	7,49
İran	İhracat	12,48	2,06	6,68	2,42	3,96	0,58	2,05	0,65
	İthalat	10,11	8,27	8,52	4,82	3,61	3,21	2,72	1,36
Pakistan	İhracat	0,12	0,69	0,37	0,63	0,04	0,19	0,11	0,17
	İthalat	0,05	0,46	1,44	1,82	0,02	0,18	0,46	0,51
Afganistan	İhracat	2,99	3,95	3,11	2,68	0,95	1,12	0,96	0,72
	İthalat	0,05	0,05	0,02	0,06	0,02	0,02	0,01	0,02
Azerbaycan	İhracat	2,00	0,79	0,20	0,29	0,63	0,22	0,06	0,08
	İthalat	0,96	0,42	1,28	0,40	0,34	0,16	0,41	0,11
Kazakistan	İhracat	18,78	62,52	56,93	57,57	5,97	17,65	17,49	15,50
	İthalat	29,47	52,41	48,85	52,07	10,52	20,36	15,59	14,69
Tacikistan	İhracat	4,68	12,12	9,22	8,87	1,49	3,42	2,83	2,39
	İthalat	0,96	0,46	0,51	0,38	0,34	0,18	0,16	0,11
Türkmenistan	İhracat	1,68	1,48	0,82	0,77	0,54	0,42	0,25	0,21
	İthalat	9,45	3,02	0,33	0,23	3,37	1,17	0,10	0,07
Özbekistan	İhracat	55,77	8,96	11,39	12,04	17,72	2,53	3,50	3,24
	İthalat	37,71	13,97	15,45	14,05	13,46	5,43	4,93	3,97
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	31,77	28,23	30,73	26,92
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	35,70	38,84	31,91	28,21

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.12. Kırgızistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Kırgızistan-ECO bölgesi arasındaki dış ticaret verileri Grafik 3.12'de gösterilmiştir. Buna göre, Kırgızistan bölgeye karşı sürekli ve artan oranda dış açık vermekte olduğu görülmektedir.

Aşağıda Kırgızistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A- Kırgızistan -Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146’da gösterilmiştir. 2000 yılında Kırgızistan’ın Tacikistan’a ihracatı 7,5 milyon dolar ve ithalatı ise 1,9 milyon dolardır. 2007 yılında bu değerler sırasıyla 27,1 milyon dolara ve 2,6 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta yıllar itibarıyla çok fazla bir değişimin olmadığı görülmektedir.

Kırgızistan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan’ın payı 2007 yılında %8,87 ve toplam ithalat içindeki payı ise % 0,38’dir. Kırgızistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Tacikistan’ın 2007 yılında payı ise; ihracatta %2,39 ve ithalatta %0,11’dir.

Tablo 3.147. SITC-3’e Göre Kırgızistan - Tacikistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	604	53	301	11	43	279		1306		7	92	86	545	123	853	36	352	1
2001	1358	59	136	76	76	727	2721	285	3	3	106	101	1017	217	822	5	468	22
2002	1531	80	6,8	32	143	1081	1496	1685	5,6	3	335	201	4271	372	1775	20	607	
2003	1241	49	3	34	109	1207	2365	819	10	7	316	205	9090	721	2576	7,7	3118	1
2004	1002	10	27	12	93	349	3970	1045			298	283	9270	349	3015	281	4369	31
2005	3199	6	481	0,3	67	379	3951	1128	75	12	1255	170	7965	231	2215	70	3692	2
2006	3817	6	462		112	692	5099	1632		9	920	112	7483	210	2235	123	3802	23
2007	4791	3	758		81	736	8625	1287			504	163	6495	87	6547	25	326	9
2008					4657													

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.147’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kırgızistan 0, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Tacikistan’a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. İki ülke arasında 1 ve 4 numaralı mal gruplarında karşılıklı ticaret yeterince yapılmazken, 2 numaralı mal grubunda Tacikistan avantajlı durumda bulunmaktadır.

Tablo 3.148. Kırgızistan - Tacikistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,18	0,00		0,00	0,28	0,02	0,00
2001			0,22	0,00		0,00	0,48	0,09	0,00
2002	0,00			0,00		0,00	0,17	0,00	0,00
2003			0,45	0,00		0,00	0,02	0,00	0,21
2004	0,00		0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2005				0,00		0,01	0,00	0,00	0,00
2006	0,00			0,02		0,00	0,00	0,00	0,00
2007	0,00	0,00	0,00	0,33		0,03	0,00	0,00	0,00
2008									
Ortalama	0,00	0,00	0,17	0,04		0,01	0,12	0,01	0,03

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Kırgızistan-Tacikistan arasındaki ticaretin EİT veya EAT şeklinde yapılmıyıp yapılmadığı Tablo 3.148’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasında ticaretin yapıldığı tüm mal gruplarında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu hesaplanan ortalama G-L indekslerinden anlaşılmaktadır.

Kırgızistan-Tacikistan arasında ticaret bütün mal gruplarında EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.149. Kırgızistan-Tacikistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	073,001,022,046,048,074,098,059,062	057, 098
1	111,112,122	
2	282,278,273,248,211	211,273,278
3	321,334,351	333,334
4		
5	542,513,533,541,581,591	593
6	661,664,653,657,658,693,699	666,662,665
7	778,781,771,772,752,782	
8	893,897,851,841,845,842,846	

Not: Mal gruplarının isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.149’de Kırgızistan’dan Tacikistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Tacikistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Kırgızistan’ın Tacikistan’a daha çok çeşit ürün ihracatı yaparken, daha az çeşit ürün ithalatı yapmaktadır. En fazla

ithalat yaptığı ürünler taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler(057); ham deriler(211); petrol yağları, ham petrol(333); patlayıcı maddeler(593); çanak çömlek(666)'dır.

B- Kırgızistan -Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Türkmenistan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146'da gösterilmiştir. İki ülke arasında ticaret çok düşük seviyelerde bulunmaktadır. 2000 yılında Kırgızistan'ın Türkmenistan'a ihracatı 2,7 milyon dolar iken yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstererek 2007 yılında 2,3 milyon dolara düşmüştür. Aynı durum Türkmenistan'dan yapılan ithalat içinde geçerlidir. 2000 yılında 18,7 milyon dolarlık ithalat yapan Kırgızistan, 2007 yılında Türkmenistan ithalat 1,6 milyon dolara düşmüştür.

Kırgızistan'ın ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret hacmi içinde 2007 yılında Türkmenistan'ın payı ihracatta %0,77 ve ithalatta %0,23'dür. Kırgızistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Tacikistan'ın payı ise 2007 yılında ihracatta %0,21 ve ithalatta %0,07 olmuştur.

Tablo 3.150. SITC-3'e Göre Kırgızistan - Türkmenistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	33		8,5		581	58		18453				111	192	31	983	8	937	1,7
2001					13	107	15	8715				17	365	116	442	21	709	
2002	20						1677					12	589	53	1364		405	
2003					2,8	9,6		291				35	1235	10	654		447	52
2004	76					52	1	1188				131	1136		1751		1073	
2005								12131			6	909	507		1444		871	
2006	14						4	482				1285	625		1352		143	
2007	0,3		0,4			212	30	6			17	1070	327		1325		217	
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.150'de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3'e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kırgızistan 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Türkmenistan'a karşı avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. İki ülke arasında 0, 1, 2 ve 4 numaralı mal gruplarında karşılıklı ticaret yeterince yapılmazken 3 ve 5 numaralı mal gruplarında Türkmenistan avantajlı durumda bulunmaktadır.

Tablo 3.151. Kırgızistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,00	0,00	0,18	0,00		0,00	0,28	0,02	0,00
2001			0,22	0,00		0,00	0,48	0,09	0,00
2002	0,00			0,00		0,00	0,17	0,00	0,00
2003			0,45	0,00		0,00	0,02	0,00	0,21
2004	0,00		0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00
2005				0,00		0,01	0,00	0,00	0,00
2006	0,00			0,02		0,00	0,00	0,00	0,00
2007	0,00	0,00	0,00	0,33		0,03	0,00	0,00	0,00
2008									
Ortalama	0,00	0,00	0,17	0,04		0,01	0,12	0,01	0,03

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Kırgızistan-Türkmenistan arasındaki ticaretin EİT veya EAT şeklinde yapılıp yapılmadığı Tablo 3.151’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasında ticaretin yapıldığı tüm mal gruplarında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu hesaplanan ortalama G-L indekslerinden anlaşılmaktadır.

Kırgızistan-Türkmenistan arasında ticaret bütün mal gruplarında EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.152. Kırgızistan-Türkmenistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0		
1		
2		
3		334
4		
5		575
6	V.Y.	
7	V.Y.	
8	893	

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.152’de Kırgızistan’dan Türkmenistan’a en çok ihrac edilen ürünler ve Türkmenistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. İki ülke arasında sınırlı dış ticaret yapıldığından en çok ihracatı yapılan veya en çok ithalatı yapılan ürünlerin listesi tam olarak oluşturulamadı.

C- Kırgızistan -Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Özbekistan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146’da gösterilmiştir. Yıllar itibarıyla hem ihracatta hem de ithalatta dalgalanmalar görülmektedir. 2000 yılında Özbekistan’a 89,4 milyon dolarlık ihracat Kırgızistan, 2007 yılında gerçekleştirmiş olduğu ihracat miktarı 36,8 milyon dolardır. İthalatta ise 2000 yılında 74,6 milyon dolardan 2007 yılında 95,8 milyon dolara yükselme olmuştur.

Kırgızistan’ın ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracat içinde 2007 yılında Özbekistan’ın payı %12,04 ve toplam ithalat içindeki payı ise %14,05’dir. Aynı dönemde Kırgızistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan’ın 2007 yılındaki payı ise; ihracatta %3,24 ve ithalatta %3,97 olmuştur.

Tablo 3.153. SITC-3’e Göre Kırgızistan - Özbekistan Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	975	1860	391	2163	1969	67	64587	60592			290	1119	2347	2110	16082	6627	2758	26
2001	224	168	106	927	1624	161	34987	61220			1093	804	2172	2229	7060	1163	716	47
2002	1120	132	147	300	1942	115	17836	54237			765	1560	2237	2350	3206	1281	472	150
2003	402	313	1	317	733	150	8914	32577		0,7	160	1490	1437	3615	4400	619	175	110
2004	359	2775	13	503	4251	128	823	35341		7	364	4844	2180	6590	6639	1637	52	41
2005	1674	4488	59	841	5050	363	181	35779		306	252	9513	1571	7118	8199	1290	106	410
2006	2119	1598	30	964	6875	387	1001	45195	1,8	828	3246	8327	1164	6786	13302	813	113	97
2007	2268	2116	10	564	8273	1218	50987	80076		1730	2035	20392	1694	13259	20299	1353	103	143
2008																		

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.153’de 2000–2008 döneminde iki ülke arasında oluşmuş dış ticaret verileri SITC-3’e göre, mal grupları bazında dağılımları sunulmaktadır. Buna göre; Kırgızistan 2 ve 7 numaralı mal gruplarında Özbekistan’a karşı avantajlı konumda olurken, 1, 3, 5 ve 6 numaralı mal gruplarında ise Özbekistan avantajlı durumda bulunmaktadır. 4 ve 8 numaralı mal gruplarında yeterli ölçüde karşılıklı ticaret yapılmazken, 0 numaralı mal grubunda iki ülke arasında herhangi bir üstünlükten söz etmek mümkün değildir.

Tablo 3.154. Kırgızistan - Özbekistan Dış Ticaretinde G-L İndeks Değerleri

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,69	0,31	0,07	0,97		0,41	0,95	0,58	0,02
2001	0,86	0,21	0,18	0,73		0,85	0,99	0,28	0,12
2002	0,21	0,66	0,11	0,49		0,66	0,98	0,57	0,48
2003	0,88	0,01	0,34	0,43	0,00	0,19	0,57	0,25	0,77
2004	0,23	0,05	0,06	0,05	0,00	0,14	0,50	0,40	0,88
2005	0,54	0,13	0,13	0,01	0,00	0,05	0,36	0,27	0,41
2006	0,86	0,06	0,11	0,04	0,00	0,56	0,29	0,12	0,92
2007	0,97	0,03	0,26	0,78	0,00	0,18	0,23	0,12	0,84
2008									
Ortalama	0,65	0,18	0,16	0,44	0,00	0,38	0,61	0,32	0,56

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Kırgızistan-Özbekistan arasındaki ticaretin EİT veya EAT şeklinde yapıp yapılmadığı Tablo 3.154’de G-L indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre iki ülke arasında 0, 6 ve 8 numaralı mal gruplarının ticaretinde EİT durumu söz konusu iken ticaretin yapıldığı diğer mal gruplarında ticaret EAT şeklinde devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Kırgızistan-Özbekistan arasında ticarete 0, 6 ve 8 numaralı mal grupları ticareti hariç, ticaretin yapıldığı diğer bütün mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde devam etmekte olduğu ve bu durum ekonomik entegrasyon teorisi açısından değerlendirildiğinde iki ülke ekonomilerinin büyük ölçüde tamamlayıcı ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.155. Kırgızistan-Özbekistan Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	001,098,073,071,061	041,046,061,017,059,062,073
1	111,112,122	111,112,122
2	273,282,278,292,251,247	266,278
3	322,334,335,343,351	343,335,334
4		
5	562,515,598,533	562,513,522,541,542,532,533
6	V.Y.	661,641,665,673,682,642,674
7	732,729,719,718,717,712	734,732,731,723,718
8	893,892,874,812	893,851,845,821

V.Y. : Veri yoktur.

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.155’de Kırgızistan’dan Özbekistan’a en çok ihraç edilen ürünler ve Özbekistan’dan en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. En çok ihracatı yapılan ürünler canlı hayvanlar(001); alkolsüz içecekler(111); taş, mermer, alçı, kum(273); linyit, taş kömürü(322); kimyasal gübreler(562); plastikten mamuller(893)’dür.

D- Kırgızistan-Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146’da gösterilmiştir. 2000 yılında Kırgızistan’ın Türkiye’ye ihracatı 2,4 milyon dolardan 2007 yılında 45 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Aynı şekilde Türkiye’den yapılan ithalat ise 2000 yılında 20,6 milyon dolar iken 2007 yılında 181 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık 19 kat artış, ithalatta ise yaklaşık 9 kat artış olmuştur. İki ülke arasında 2007 yılında oluşan dış ticaret hacmi 226 milyon dolardır. Kırgızistan’ın Türkiye’ye karşı dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kırgızistan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracatta Türkiye’nin payı 2007 yılında %14,73 ve toplam ithalattaki payı ise %26,54’dür. Kırgızistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Türkiye’nin payı ise; ihracatta 2007 yılında %3,97 ve ithalatta %7,49 olmuştur.

Kırgızistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kırgızistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.20’de listelenmiştir.

E- Kırgızistan -İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-İran ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146’da gösterilmiştir. Kırgızistan 2000 yılında İran’a 20 milyon dolarlık ihracat ve 20 milyon da ithalat yapmıştır. 2007 yılında ise ihracat miktarı 7,4 milyon dolara düşerken ithalat değeri 32,9 milyon dolara yükselmiştir.

Kırgızistan’ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde İran ihracatının payı 2007 yılında %2,42 ve toplam ithalat içindeki pay ise %4,82

seviyelerindedir. Kırgızistan'ın toplam dış ticareti içinde 2007 yılında İran'ın payı, ihracatta %0,65 ve ithalat %1,36'dır.

Kırgızistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kırgızistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.50'de listelenmiştir.

F- Kırgızistan -Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146'da gösterilmiştir. İki ülke arasında dış ticaret hacmi çok düşük seviyelerde bulunmaktadır. Kırgızistan'ın Pakistan'a ihracatı 2000 yılında 0,2 milyon dolardan 2007 yılında 1,9 milyon dolara ulaşmıştır. İthalata bakıldığında aynı dönemde 0,1 milyon dolardan 12,4 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. İthalattaki artış 2006 yılı sonrası olmuştur.

Kırgızistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Pakistan'ın payı 2007 yılında %0,63; toplam ithalat içindeki payı ise %1,82 seviyelerindedir. Aynı dönemde Kırgızistan'ın toplam dış ticareti içinde Pakistan'ın payı ise; ihracatta % 0,17 ve ithalat %0,51'dir.

Kırgızistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kırgızistan-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.77'de listelenmiştir.

G- Kırgızistan -Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Afganistan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146'da gösterilmiştir. Buna göre iki ülke arasında dış ticaret hacminin çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Kırgızistan'ın Afganistan'a 2000 yılında 4,8

milyon dolar ihracat 2007 yılında 8,2 milyon dolara ulaşmıştır. Afganistan'dan yapılan ithalat 0,5 milyon doların altında bulunmaktadır.

Kırgızistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Afganistan ihracatın payı 2007 yılında %2,68; toplam ithalat içindeki payı ise %0,06 seviyelerindedir. Kırgızistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Afganistan'ın 2007 yılındaki payı; ihracatta %0,72 ve ithalatta %0,02'dir.

Kırgızistan-Afganistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.4. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kırgızistan-Afganistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.101'de listelenmiştir.

H- Kırgızistan -Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146'da gösterilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi çok düşük seviyelerde bulunmaktadır. 2000 yılında Kırgızistan'ın Azerbaycan'a ihracatı 3,2 milyon dolardan 2007 yılında 0,9 milyon dolara düşmüştür. Azerbaycan'dan yapılan ithalat ise 2000 yılında 1,9 milyon dolar iken 2007 yılında 2,7 milyon dolara yükselmiştir.

Kırgızistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam dış ticaret hacmi içinde Azerbaycan'ın 2007 yılındaki payı, ihracatta %0,29 ve ithalatta %0,40'dır. Aynı dönemde Kırgızistan'ın toplam ihracatı içinde Azerbaycan ihracatının payı %0,08, toplam ithalatı içinde Azerbaycan ithalatının payı ise %0,11'dir.

Kırgızistan-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.5. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kırgızistan-Azerbaycan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.113'de listelenmiştir.

İ- Kırgızistan -Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Kırgızistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.145 ve Tablo 3.146’da gösterilmiştir. Kırgızistan, bölge içinde en fazla Kazakistan’la dış ticaret hamcına sahiptir. 2007 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 531 milyon dolar olmuştur. Kırgızistan’ın Kazakistan’a karşı dış ticaret açığı bulunmaktadır. 2000 yılında Kırgızistan Kazakistan’a 30,1 milyon dolarlık ihracat, 58,3 milyon dolarlık ise ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 175,9 milyon dolar ve 355,1 milyon dolar olmuştur. İhracatta ve ithalatta yaklaşık 6 kat artış gözükmemektedir.

Kırgızistan’ın 2007 yılında ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın %57,57’si ve toplam ithalatın %52,07’si Kazakistan’la gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle Kırgızistan ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracatın ve toplam ithalatın yarından çoğunu Kazakistan’la yapmaktadır. Kırgızistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kazakistan’ın 2007 yılındaki payı ihracatta %15,50 ve ithalatta %14,69’dur.

Kırgızistan-Kazakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.6. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Kırgızistan-Kazakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.131’de listelenmiştir.

J-Kırgızistan’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Kırgızistan’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA değerleri Tablo 3.156’de yer almaktadır. Tablo yardımıyla Kırgızistan’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.156. SITC-3'e Göre Kırgızistan -ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	11114	18125	3473	8075	7143	4672	185081	109705	220	973	1208	6427	8693	14109	29091	22852	9051	8357
2001	13795	16923	1818	9073	5463	8904	49179	111422	10	1835	2098	12735	11601	12348	26501	11114	5979	6138
2002	19489	21830	451	8876	7862	10983	24979	121870	17	1833	2450	7945	19966	14040	22620	8940	7066	5457
2003	22187	22340	1080	11952	4824	12994	15995	138957	23	4137	1601	10597	36080	22944	16305	17701	10369	6929
2004	28991	34817	4981	12736	8941	15217	16483	138185	33	6169	2799	25341	48276	35683	22530	29895	18071	11134
2005	37199	50480	6901	15459	10312	17737	26412	131052	113	5844	3097	23003	52363	32206	27700	24328	21685	8941
2006	63087	68090	3241	22940	13281	24967	103424	108479	2	7821	6157	28354	58096	31801	32949	37832	27752	9089
2007	83303	117093	3121	32166	19145	30575	201699	166664	136	9756	5603	47144	85178	52697	49225	40392	28449	9446
2008					4657													
RCA	0,08		-1,28		-0,25		-0,20		-3,94		-1,56		0,70		0,46		0,97	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Kırgızistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, Kırgızistan **8 ve 6 numaralı** (Çeşitli mamul eşya; Makineler ve taşıt araçları) mal gruplarında ECO bölgesine karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu; 7, 3, 3 ve 2 numaralı mal gruplarında ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu mal gruplarının bölge ülkelerinin ihracatında Kırgızistan'ın diğer mal gruplarına oranla daha çok karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu söylenebilir.

Tablo 3.157. Kırgızistan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,76	0,60	0,79	0,74	0,37	0,32	0,76	0,88	0,96
2001	0,90	0,33	0,76	0,61	0,01	0,28	0,97	0,59	0,99
2002	0,94	0,10	0,83	0,34	0,02	0,47	0,83	0,57	0,87
2003	1,00	0,17	0,54	0,21	0,01	0,26	0,78	0,96	0,80
2004	0,91	0,56	0,74	0,21	0,01	0,20	0,85	0,86	0,76
2005	0,85	0,62	0,74	0,34	0,04	0,24	0,76	0,94	0,58
2006	0,96	0,25	0,69	0,98	0,00	0,36	0,71	0,93	0,49
2007	0,83	0,18	0,77	0,90	0,03	0,21	0,76	0,90	0,50
2008			0,00						
Ortalama	0,89	0,35	0,65	0,54	0,06	0,29	0,80	0,83	0,74

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Kırgızistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.157'de hesaplanmıştır. Buna göre, 0, 2, 3, 4, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde; 1, 4 ve 5 numaralı mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir.

Kırgızistan ile ECO bölgesi arasında ticaretin önemli bir kısmı EAT şeklinde yapılması, Kırgızistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı sonucunu

vermektedir. Bu gruplarda Kırgızistan ekonomisi bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümündedir. Ticaretin önemli bir kısmının da EİT şeklinde devam etmesi Kırgızistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında rakip ekonomiler görünümünde olduğu sonucu vermektedir. Bu mal gruplarında benzer malların alınıp satıldığı dolayısıyla rekabetin söz konusu olduğu söylenebilir.

Tablo 3.158. Kırgızistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,054,041,061,073,001,022,046,048,074,098,059,062,075,031,024,023,058,035,056,071	073,098,091,048,057,022,024,062,056,074,075,058,054,041,046,061,043,012,023,081,037,017,059
1	111,112,122,121	122,111,112,122
2	263,291,282,278,273,248,211,222,288,292,251,247	273,211,278,268,292,261,288,281,222,263,282,266
3	321,334,351,335,322,343	334,333,335,321,322,342,343
4	421	421,431,411,422
5	542,513,533,541,591,525,522,592,582,554,562,515,598	554,583,533,581,575,541,582,542,553,593,571,592,551,513,574,597,525,598,562,522,591,532
6	661,664,653,657,658,693,699,674,678,698	659,699,653,697,642,661,684,655,658,665,652,666,662,641,673,682,674
7	778,781,771,772,752,782,731,733,737,744,735,728,773,784,775,713,792,723,747,732,729,719,718,717	775,773,772,721,784,741,716,743,723,718,719,722,725,764,776,749,781,771,786,792,759,734,732,731
8	841,874,893,897,851,845,842,846,843,821,892,811,812	897,845,844,893,851,821,841,842,846,843,872,848,899,894,812,813,892

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.158'de Kırgızistan'dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Kırgızistan, ECO bölgesiyle çok sayıda ürünün ticaretini yaptığı tablodan anlaşılmaktadır.

I-Genel Değerlendirme

Kırgızistan'ın SITC-3'e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler Tablo 3.159'de gösterilmiştir. Buna göre, Kırgızistan bölge genelinde **8, 6, 7, 0, 3** ve **2** numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; bu mal gruplarında bölge ile EİT halinde olduğu tespit edilmiştir. Kırgızistan-ECO bölgesi ticareti ülke bazında incelendiğinde Kırgızistan'ın Afganistan, Tacikistan ve

Türkmenistan'a karşı birçok mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu; Türkiye, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'a karşı ise iki grupta avantajlı konumda olduğu; Pakistan'a karşı ise hiçbir mal grubunda üstünlüğünün bulunmadığı tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 3.159. SITC-3'e Göre Kırgızistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Kırgızistan	EİT	0	7				6				[0], 6, [7], 8
	EAT	2	2		0, 1, 3, 6, 7	0, 7	8	0, 3, 5, 6, 7, 8	6, 7, 8	2, 7	
	ESI	52	59	65	26	68	84	39	74	61	

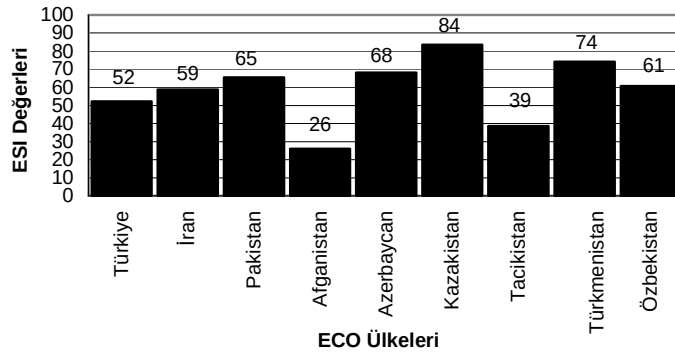
Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

VY:Veri yoktur.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Kırgızistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu ve daha çok farklı malların ticaretinin yapıldığı ve bu mal gruplarında rekabetin çok düşük seviyede olacağı tahmin edilmektedir. EİT'in yapıldığı mal gruplarında Kırgızistan ile bölge arasında rekabetin kısmen oluşabileceği söylenebilir.

Kırgızistan ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Tablo 3.159'de gösterilen ESI değerlerine göre Kırgızistan'ın ECO bölgesine yaptığı ihracatın yapısı en çok **Kazakistan**, Türkmenistan ve Azerbaycan ihracat yapısına benzemektedir. Kırgızistan bölgede bu ülkeler ile rekabet halinde olacağı söylenebilir. İhracatın en az benzerliğe sahip olduğu ülke Afganistan'dır.

Grafik 3.13. Kırgızistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.13’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Kırgızistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Kazakistan**, Türkmenistan ve Azerbaycan’ın ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.8. Tacikistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Tacikistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 7,1 milyon kişi) sekizinci, yüzölçümü açısından (143,2 bin km²) dokuzuncu, GSYİH²²⁶ açısından (5,135 milyar dolar) dokuzuncu, kişi başına düşen GSYİH²²⁷ açısından (795 dolar) dokuzuncu ve dış ticaret hacmi açısından (4,7 milyar dolar) ise dokuzuncu büyük ekonomi konumundadır²²⁸. İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Tacikistan’ın bölgenin en küçük ülkelerinden biri konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

²²⁶ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 13 milyar dolardır.

²²⁷ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 2019 dolardır

²²⁸ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.160. Tacikistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	16,5	13,7	40,7	57,0	62,8	47,3	118,4	143,3
	İthalat	4,5	15,6	10,9	29,5	41,6	46,7	71,8	118,1
	Denge	12,0	-1,9	29,8	27,5	21,2	0,6	46,6	25,2
İran	İhracat	1,0	1,0	8,2	13,7	29,6	36,7	74,0	83,0
	İthalat	32,0	39,0	61,0	77,5	86,3	109,7	128,9	155,0
	Denge	-31,0	-38,0	-52,8	-63,8	-56,7	-73,0	-54,9	-72,0
Pakistan	İhracat	0,1	0,6	0,1	0,1	7,5	7,4	0,2	0,2
	İthalat	0,1	0,2	0,6	0,2	0,3	1,9	0,3	0,3
	Denge	0,0	0,4	-0,5	-0,1	7,2	5,5	-0,1	-0,1
Afganistan	İhracat	2,9	3,4	5,0	1,0	2,0	2,0	18,6	24,6
	İthalat	0,1	0,1			0,2	0,2	6,5	13,3
	Denge	2,8	3,3	5,0	1,0	1,8	1,8	12,1	11,3
Azerbaycan	İhracat	0,1	0,9	0,4	0,1	0,0	0,1	0,3	0,5
	İthalat	19,6	12,1	28,0	34,5	46,5	78,9	130,9	51,6
	Denge	-19,5	-11,2	-27,6	-34,4	-46,5	-78,8	-130,6	-51,1
Kazakistan	İhracat	4,7	2,3	3,0	7,3	3,5	17,0	27,7	25,0
	İthalat	52,6	61,2	45,7	75,7	136,1	150,6	157,4	278,5
	Denge	-47,9	-58,9	-42,7	-68,4	-132,6	-133,6	-129,7	-253,5
Kırgızistan	İhracat	1,9	1,5	3,5	3,1	2,2	2,0	2,8	2,6
	İthalat	7,5	6,7	10,2	18,9	22,1	23,0	22,5	27,1
	Denge	-5,6	-5,2	-6,7	-15,8	-19,9	-21,0	-19,7	-24,5
Türkmenistan	İhracat	4,7	9,7	10,0	2,2	7,6	0,0	0,0	4,3
	İthalat	31,3	62,3	47,1	31,6	33,7	53,8	60,2	74,8
	Denge	-26,6	-52,6	-37,1	-29,4	-26,1	-53,8	-60,2	-70,5
Özbekistan	İhracat	92,6	87,2	72,9	67,1	65,9	66,5	67,4	87,0
	İthalat	182,8	150,7	132,4	132,7	168,8	152,8	176,1	218,8
	Denge	-90,2	-63,5	-59,5	-65,6	-102,9	-86,3	-108,7	-131,8
ECO Toplamı	İhracat	124,5	119,9	144,3	151,7	173,9	173,5	309,5	370,6
	Değişim (%)		-3,7	20,4	5,1	14,6	-0,2	78,4	19,7
	İthalat	333,2	360,1	347,8	404,7	536,0	621,7	732,1	910,4
	Değişim (%)		8,1	-3,4	16,4	32,5	16,0	17,8	24,4
Tacikistan'ın Toplam Dış Ticareti	Denge	-208,7	-240,2	-203,5	-253,0	-362,1	-448,2	-422,6	-539,8
	İhracat	784,3	651,6	737,0	797,2	914,9	890,9	1398,9	1468,2
	Değişim (%)		-16,9	13,1	8,2	14,8	-2,6	57,0	5,0
	İthalat	675,1	687,5	720,5	880,8	1191,3	1354,5	1722,6	2455,4
	Değişim (%)		1,8	4,8	22,2	35,3	13,7	27,2	42,5
	Denge	96,8	-68,9	-143,8	-394,1	-439,6	-831,7	-1056,5	-1468,2

Kaynak: ECO Secretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Tacikistan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.160'de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.161'de yer almaktadır. Tacikistan, ECO bölgesine karşı dış ticaret açığı veren ülke konumundadır. Şöyle ki; 2000 yılında ECO bölgesine toplam ihracat 124,5 milyon dolardan 2007 yılında 370,6 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde Tacikistan'ın ECO bölgesinde ithalatı 333,2 milyon dolardan 910,4 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta ve ithalatta artış yaklaşık 3 kat olmuştur. Tacikistan'ın toplam ihracatı içinde ECO bölgesine yapılan toplam ihracatın 2000 yılındaki %15,87'den 2007 yılında %25,24'e ulaşmıştır. İthalata bakıldığında, ithalat aynı dönemde %49,35'den %37,08'e düşmüştür. Bu durumda Tacikistan toplam

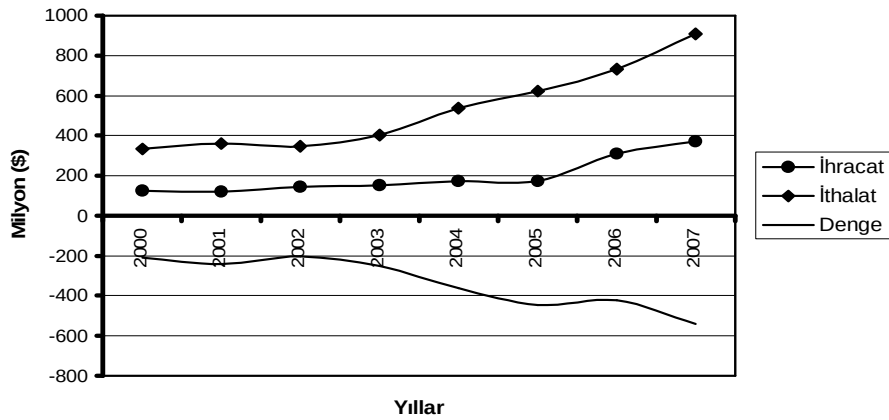
ihracatının yaklaşık dörtte birini, ithalatın ise üçte birinden fazlasını ECO ülkeleriyle yapmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.161. Tacikistan -ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Tacikistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Tacikistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	13,25	27,26	38,26	38,67	2,10	5,31	8,46	9,76
	İthalat	1,35	7,51	9,81	12,97	0,67	3,45	4,17	4,81
İran	İhracat	0,80	21,15	23,91	22,40	0,13	4,12	5,29	5,65
	İthalat	9,60	17,65	17,61	17,03	4,74	8,10	7,48	6,31
Pakistan	İhracat	0,08	4,27	0,05	0,05	0,01	0,83	0,01	0,01
	İthalat	0,03	0,31	0,03	0,03	0,01	0,14	0,01	0,01
Afganistan	İhracat	2,33	1,15	6,01	6,64	0,37	0,22	1,33	1,68
	İthalat	0,03	0,03	0,89	1,46	0,01	0,01	0,38	0,54
Azerbaycan	İhracat	0,08	0,06	0,10	0,13	0,01	0,01	0,02	0,03
	İthalat	5,88	12,69	17,88	5,67	2,90	5,83	7,60	2,10
Kazakistan	İhracat	3,78	9,80	8,95	6,75	0,60	1,91	1,98	1,70
	İthalat	15,79	24,22	21,50	30,59	7,79	11,12	9,14	11,34
Kırgızistan	İhracat	1,53	1,15	0,90	0,69	0,24	0,22	0,20	0,17
	İthalat	2,25	3,70	3,07	2,98	1,11	1,70	1,31	1,10
Türkmenistan	İhracat	3,78	0,00	0,00	1,16	0,60	0,00	0,00	0,29
	İthalat	9,39	8,65	8,22	8,22	4,64	3,97	3,49	3,05
Özbekistan	İhracat	74,38	38,33	21,78	23,48	11,81	7,46	4,82	5,93
	İthalat	54,86	24,58	24,06	24,03	27,08	11,28	10,22	8,91
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	15,87	19,47	22,12	25,24
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	49,35	45,90	42,50	37,08

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.14. Tacikistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.14’de Tacikistan-ECO arasındaki dış ticaret verileri yer almaktadır. Buna göre Tacikistan, ECO bölgesi geneline karşı sürekli dış açık verdiği görülmektedir.

Aşağıda Tacikistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Tacikistan -Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161’de gösterilmiştir. Yıllar itibarıyla Tacikistan’ın Türkiye’ye yapmış olduğu ihracat ve Türkiye’den yapmış olduğu ithalat değerlerinde sürekli bir artış görülmektedir. Şöyle ki; 2000 yılında Türkiye’ye ihracat 16,5 milyon dolar ve Türkiye’den ithalat 32 milyon dolar seviyelerinde iken bu rakamlar 2007 yılında sırasıyla 143,3 milyon dolar ve 118,1 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık 9 kat ve ithalatta yaklaşık 25 kat artış olmuştur.

Tacikistan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde 2007 yılında Türkiye’nin payı %38,67 ve yapmış olduğu toplam ithalat içinde Türkiye’nin payı %12,97’dir. Tacikistan ECO ihracatının üçte birinden fazlasını Türkiye’ye yapmaktadır. Tacikistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Türkiye’nin 2007 yılındaki payı ise ihracatta %9,76 ve ithalatta %4,81’dir.

Tacikistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Tacikistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.23’de listelenmiştir.

B-Tacikistan -İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-İran ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161’de gösterilmiştir. Tacikistan’ın İran’a ihracatı 2000 yılında 1 milyon dolardan 2007 yılında 83 milyon dolara; İran’dan ithalatı ise 2000 yılında 32 milyon dolardan 2007 yılında 155 milyon dolara yükselmiştir.

Tacikistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın 2007 yılında %22,40'i ve toplam ithalatın %17,03'i İran'la gerçekleşmiştir. Tacikistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde İran'ın payı ise 2007 yılında ihracatta %5,65 ve ithalatta %6,31 olmuştur.

Tacikistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Tacikistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.53'de listelenmiştir.

C-Tacikistan -Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161'de gösterilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi çok düşük seviyelerde bulunmaktadır. 2007 yılı dış ticaret hacmi 0,5 milyon dolar seviyelerindedir. Yıllar itibarıyla Tacikistan'ın Pakistan'a ihracatında bir azalma görülürken, Pakistan'dan yapılan ithalatta fazla bir değişiklik olmamıştır.

Tacikistan'ın ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracat içinde Pakistan'ın 2007 yılında payı %0,05 ve toplam ithalat içindeki payı ise %0,03'dür. Tacikistan'ın toplam ihracatı ve toplam ithalat içinde Pakistan'ın payı 2007 yılında %0,01'dir.

Tacikistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Tacikistan-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.80'de listelenmiştir.

D-Tacikistan -Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Afganistan ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161'de gösterilmiştir. İki ülke arasında 2007 yılında 37,9 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Yıllar itibarıyla ihracatta ve ithalatta artışlar oluşmuştur.

2000 yılında Tacikistan'ın Afganistan'a ihracatı 2,9 milyon dolar ve Afganistan'dan ithalatı 0,1 milyon dolar seviyelerinde iken, 2007 yılında ihracat 24,6 milyon dolara ve ithalat 13,3 milyon dolara ulaşmıştır.

Tacikistan'ın ECO genelinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracat içinde Afganistan'a yapılan ihracatın 2007 yılındaki payı %6,64'dür. Aynı dönemde toplam ithalat içindeki pay ise %1,46'dür. Tacikistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Afganistan'ın 2007 yılındaki payı, ihracatta %1,68 ve ithalatta %0,54 olmuştur.

Tacikistan-Afganistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Tacikistan ve Afganistan'a ait veriler yer almamaktadır.

E-Tacikistan -Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161'de gösterilmiştir. Tacikistan'ın Azerbaycan'a ihracatı 0,5 milyon doların altında seyretmektedir. Azerbaycan'dan ithalat ise 2000 yılında 19,6 milyon dolardan 2007 yılında 51,6 milyon dolara ulaşmıştır.

Tacikistan'ın ECO bölgesi dış ticaret hacmi içinde Azerbaycan ihracatının 2007 yılındaki payı %0,13 ve Azerbaycan ithalatının payı ise %5,67'dir. Tacikistan'ın toplam ihracatı içinde Azerbaycan'ın 2007 yılında payı %0,03 ve toplam ithalat içindeki payı %2,10'dür.

Tacikistan-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.5. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Tacikistan-Azerbaycan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.116'de listelenmiştir.

F-Tacikistan –Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161'de gösterilmiştir. Tacikistan'ın ECO bölgesinde en fazla dış ticaret hacmine sahip

olduğu ikinci ülke Kazakistan'dır. İki ülke arasında 2007 yılında 303,5 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Dış ticaret hacminin çok büyük bir kısmı Tacikistan'ın Kazakistan ithalatı oluşturmaktadır. 2000 yılında Tacikistan'ın Kazakistan'a ihracatı 4,7 milyon dolardan 2007 yılında 25 milyon dolara yükselmiştir. İhracattaki artış yaklaşık 5 kat olmuştur. Aynı dönemde Tacikistan'ın Kazakistan'dan ithalatı 52,6 milyon dolardan 278,5 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta da artış yaklaşık 5 kat olmuştur.

Tacikistan'ın ECO bölgesi dış ticaret hacmi içinde Kazakistan'ın 2007 yılındaki payı; ihracatta %6,75 ve ithalattaki payı %30,59'dür. Tacikistan bölge içi ithalatının yaklaşık üçte birini Kazakistan'dan yapmaktadır. Tacikistan'ın toplam ihracatı içinde Kazakistan'ın payı ise 2007 yılında %1,70 ve toplam ithalatı içinde Kazakistan'ın 2007 yılındaki payı %11,34'dür.

Tacikistan-Kazakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.6. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Tacikistan-Kazakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.134'de listelenmiştir.

G-Tacikistan -Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161'de gösterilmiştir. 2000 yılında Tacikistan'ın Kırgızistan'a ihracatı 1,9 milyon dolardan, 2007 yılında 2,6 milyon dolara ulaşmıştır. Tacikistan'ın ithalatı ise 2000 yılında 7,5 milyon dolardan 2007 yılında 27,1 milyon dolara yükselmiştir.

Tacikistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu toplam dış ticaret içinde Kırgızistan'ın payı 2007 yılında ihracatta %0,69 ve ithalatta %2,98'dir. Tacikistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan'ın payı 2007 yılında ihracatta %0,17 ve ithalatta %1,10 olmuştur.

Tacikistan-Kırgızistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.7. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Tacikistan-Kırgızistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya

konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.149’de listelenmiştir.

H-Tacikistan –Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Türkmenistan ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161’de gösterilmiştir. Tacikistan’ın Türkmenistan’a yaptığı ihracatta yıllar itibarıyla dalgalanmalar olurken, Türkmenistan’dan yaptığı ithalat sürekli artış gözükmemektedir. 2000 yılında ihracat 4,7 milyon dolardan dalgalanmalar sonucu 2007 yılında 4,3 milyon dolara düşmüştür. Ancak ithalat aynı dönemde sürekli artış göstererek 2000 yılında 31,3 milyon dolardan 2007 yılında 74,8 milyon dolara yükselmiştir.

Tacikistan’ın ECO bölgesine yaptığı toplam ihracat içinde Türkmenistan ihracatının 2007 yılındaki payı %1,16 ve aynı dönemde toplam ithalat içindeki payı ise %8,22 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Tacikistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan dış ticaretinin payı 2007 yılında ihracatta %0,29; ithalatı ise %3,05 olmuştur.

Tacikistan-Kırgızistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3’e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)’de Tacikistan ve Kırgızistan’a ait veriler yer almamaktadır.

I-Tacikistan -Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Tacikistan-Özbekistan ticari ilişkileri Tablo 3.160 ve Tablo 3.161’de gösterilmiştir. Tacikistan’ın bölge içinde en fazla dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke Özbekistan’dır. İki ülke arasında 2007 yılında 305,8 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Tacikistan’ın Özbekistan’a ihracatı yıllar itibarıyla azalırken, ithalatında sürekli bir artış gözükmemektedir. 2000 yılında Tacikistan’ın ihracatı 92,6 milyon dolar; ithalatı ise 182,8 milyon dolar iken bu rakamlar 2007 yılında sırasıyla 87 milyon dolar ve 218,8 milyon dolar olmuştur.

Tacikistan’ın ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracat içinde 2007 yılında Özbekistan’ın payı %23,48; toplam ithalat içindeki payı ise %24,03’dür.

Tacikistan, bölge içinde ihracatının ve ithalatının yaklaşık dörtte birini Özbekistan’la yapmaktadır. Tacikistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan’ın 2007 yılındaki payı ise, ihracatta %5,93 ve ithalatta %8,91 olmuştur.

Tacikistan-Özbekistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3’e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)’de Tacikistan ve Özbekistan’a ait veriler yer almamaktadır.

J-Tacikistan’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Tacikistan’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.162’de yer almaktadır.²²⁹ Tablo yardımıyla Tacikistan’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.162.SITC-3’e Göre Tacikistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	525	62227	57	556	9234	19263	91423	197433	4431	1651	8522	15585	17019	14994	908	9004	6	10985
2001	760	49629	88	1583	4165	25825	1280	15269	3	5717	155	9737	12986	10759	520	4538	121	10342
2002	1113	43725	32	865	6134	21448	3429	19250	3	8080	208	15253	40257	18200	193	5310	1	16040
2003	2300	52171	34	371	39461	11151	4996	25685	7	10562	282	23163	67787	38563	172	17468	11	22342
2004	2409	70016	14	483	13035	58391	1255	50870	0	10709	566	26138	62297	49062	2074	29863	31	21830
2005	3730	114009	4	1074	21458	95610	1593	45570	12	7327	3313	36911	48359	52369	511	21526	10	26399
2006	3715	135043	0	1041	30795	139393	1650	51853	13	12330	330	48775	115380	64732	761	28508	61	30367
2007	4302	160058	11	2109	33743	111673	1287	55705	7	4050	280	23830	137189	66789	269	33003	114	19129
2008	4115	215646	14	444	21012	53263	739	33322	0	3627	142	40196	141539	62369	625	29569	42	38192
RCA	-2,55		-2,40		0,02		-0,40		-1,54		-1,73		1,65		-2,27		-5,08	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Tacikistan’ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, Tacikistan’ın sadece **6 numaralı** (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar) mal grubunda bölgeye karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar içinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer tüm mal gruplarında Tacikistan ECO bölgesi geneline karşı dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

²²⁹ Tacikistan’ın Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan’la olan dış ticaret verilerine ulaşamadığından toplama dâhil edilmemiştir.

Tacikistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.163’de hesaplanmıştır. Buna göre, sadece 6 numaralı mal grubunda Tacikistan ile ECO geneli arasında EİT’ten söz etmek mümkündür. Diğer mal gruplarının tamamında ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır.

Tablo 3.163. Tacikistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,02	0,19	0,65	0,63	0,54	0,71	0,94	0,18	0,00
2001	0,03	0,11	0,28	0,15	0,00	0,03	0,91	0,21	0,02
2002	0,05	0,07	0,44	0,30	0,00	0,03	0,62	0,07	0,00
2003	0,08	0,17	0,44	0,33	0,00	0,02	0,73	0,02	0,00
2004	0,07	0,06	0,36	0,05	0,00	0,04	0,88	0,13	0,00
2005	0,06	0,01	0,37	0,07	0,00	0,16	0,96	0,05	0,00
2006	0,05	0,00	0,36	0,06	0,00	0,01	0,72	0,05	0,00
2007	0,05	0,01	0,46	0,05	0,00	0,02	0,65	0,02	0,01
2008	0,04	0,06	0,57	0,04	0,00	0,01	0,61	0,04	0,00
Ortalama	0,05	0,07	0,44	0,19	0,06	0,12	0,78	0,08	0,01

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Tacikistan ile ECO bölgesi arasında ticaretin hemen hemen tamamında ticaret EAT şeklinde yapılması, Tacikistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı sonucunu vermektedir. Bu gruplarda Tacikistan ekonomisi bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümündedir.

Tablo 3.164. Tacikistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,098,059,058,056,054	073,012,091,062,048,098,074,025,057,054,081,001,022,046,059,041,037,042,043,047,061
1		111,112,122
2	211,263,288,261,273,278,222,287	273,211,222,251,263,266,278,281,292,285,282,248,269
3	333,334	334,335,321,351
4		411,421,422,431
5	593,597,598,523	533,554,583,553,581,592,582,573,574,542,513,541,591,562,524,523
6	684,65,666,662,665,699,651	659,642,691,697,699,656,629,662,693,676,664,658,661,653,657,641,684,674,678
7	745,719,723,732	771,775,772,728,727,723,764,741,773,785,745,778,781,752,782,722,719,724,725
8	874	841,897,893,821,851,854,843,894,844,845,813,848,892,842,846

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.164’de Tacikistan’dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Tacikistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracatta ürün çeşitliliği oldukça az olduğu, buna karşı ithalatta ise bu çeşitliliğin oldukça fazla olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Tacikistan bütün mal gruplarından çok sayıda ürün ithal etmektedir.

I-Genel Değerlendirme

Tacikistan’ın SITC-3’e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler Tablo 3.165’de gösterilmiştir. Bölge genelinde 6, 2 ve 3 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; Türkiye’ye 2 ve 6 İran’a 2, Pakistan’a 2 ve Kırgızistan’a 2 numaralı mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan’a ait veriler bulunamadığından bunlara ait analizler yapılamamıştır.

Tablo 3.165. SITC-3’e Göre Tacikistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Tacikistan	EİT				VY				VY	VY	6
	EAT	2, 6	2	2	VY			2	VY	VY	[2],[3]
	ESI	42	30	50	26	36	45	39	53	74	

Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırdaki olduğunu gösteriyor.

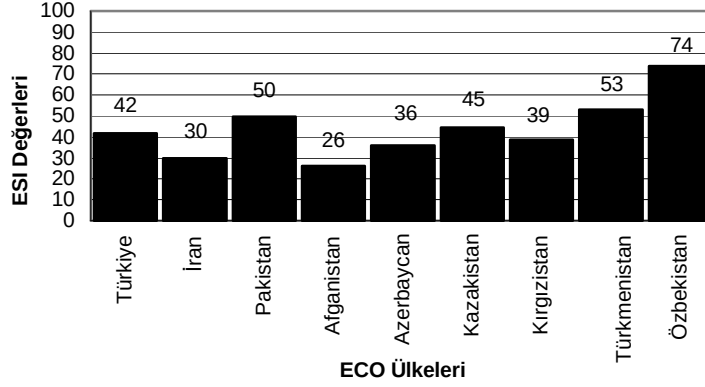
VY:Veri yoktur.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Tacikistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu ve daha çok farklı malların ticaretinin yapıldığı ve bu mal gruplarında rekabetin çok düşük seviyede olacağı tahmin edilmektedir.

Tacikistan ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Tablo 3.165’de gösterilen ESI değerlerine göre Tacikistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Özbekistan** ihracatına benzemektedir. İhracatın en az benzerliğe sahip olduğu ülke Afganistan’dır.

Grafik 3.15. Tacikistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.15’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Tacikistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Özbekistan**, Türkmenistan ve Pakistan ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.9. Türkmenistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Türkmenistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 6,8 milyon kişi) dokuzuncu, yüzölçümü açısından (488 bin km²) altıncı, GSYİH²³⁰ açısından (26,2 milyar dolar) altıncı, kişi başına düşen GSYİH²³¹ açısından (3863 dolar) beşinci ve dış ticaret hacmi açısından (12 milyar dolar) ise altıncı büyük ekonomi konumundadır²³². İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Türkmenistan’ın bölgede önemli ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir.

²³⁰ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 30 milyar dolardır.

²³¹ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 5711 dolardır

²³² ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.166. Türkmenistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	97,9	71,7	106,3	123,7	175,8	160,7	189,9	397,0
	İthalat	120,2	71,7	110,0	170,3	214,8	180,6	281,3	340,0
	Denge	-22,3	0,0	-3,7	-46,6	-39,0	-19,9	-91,4	57,0
İran	İhracat	10,0	15,9	19,1	52,7	102,7	152,9	286,6	480,0
	İthalat	87,0	75,5	88,4	135,6	137,9	141,4	144,1	231,4
	Denge	-77,0	-59,6	-69,3	-82,9	-35,2	11,5	142,5	248,6
Pakistan	İhracat	1,3	1,3	0,9	0,1	9,3	11,5	6,6	17,7
	İthalat	0,7	2,9	2,1	1,6	0,9	1,0	0,9	1,5
	Denge	0,6	-1,6	-1,2	-1,5	8,4	10,5	5,7	16,2
Afganistan	İhracat	41,8	46,2	50,0	14,0	28,0	26,0	28,0	18,6
	İthalat	1,0	1,1					0,3	0,5
	Denge	40,8	45,1	50,0	14,0	28,0	26,0	27,7	18,1
Azerbaycan	İhracat	128,5	148,2	156,2	195,2	225,0	313,0	385,0	457,9
	İthalat	105,0	67,4	83,4	107,1	182,6	276,0	388,1	413,6
	Denge	23,5	80,8	72,8	88,1	42,4	37,0	-3,1	44,3
Kazakistan	İhracat	43,4	77,5	74,6	49,1	75,5	50,7	132,6	142,7
	İthalat	7,1	14,2	15,3	37,2	26,1	17,3	20,7	77,9
	Denge	36,3	63,3	59,3	11,9	49,4	33,4	111,9	64,8
Kırgızistan	İhracat	18,7	9,0	1,7	0,1	1,2	13,0	1,8	1,6
	İthalat	2,7	1,5	2,4	2,3	4,0	2,8	2,0	2,3
	Denge	16,0	7,5	-0,7	-2,2	-2,8	10,2	-0,2	-0,7
Tacikistan	İhracat	31,3	62,3	47,1	31,6	33,7	53,8	60,2	74,8
	İthalat	4,7	9,7	10,0	2,2	7,6	0,0	0,0	4,3
	Denge	26,6	52,6	37,1	29,4	26,1	53,8	60,2	70,5
Özbekistan	İhracat	6,0	26,5	11,8	13,9	15,5	13,7	13,3	24,8
	İthalat	35,3	138,0	64,5	75,5	143,7	38,0	33,6	105,7
	Denge	-29,3	-111,5	-52,7	-61,6	-128,2	-24,3	-20,3	-80,9
ECO Toplamı	İhracat	378,3	460,2	468,9	481,9	658,3	784,8	1098,3	1598,9
	Değişim (%)		21,6	1,9	2,8	36,6	19,2	39,9	45,6
	İthalat	351,9	395,7	424,9	534,6	719,1	659,3	956,3	943,5
	Değişim (%)		12,4	7,4	25,8	34,5	-8,3	45,0	-1,3
	Denge	26,4	64,5	44,0	-52,7	-60,8	125,5	142,0	655,5
Türkmenistan'ın	İhracat	2505,5	2620,2	2855,6	3632,0	3567,0	4820,0	5439,0	6468,0
	Değişim (%)		4,6	9,0	27,2	-1,8	35,1	12,8	18,9
Toplam Dış Ticareti	İthalat	1785,5	2348,8	2119,4	2512,0	2100,0	2095,0	1807,0	2430,0
	Değişim (%)		31,5	-9,8	18,5	-16,4	-0,2	-13,7	34,5
	Denge	720,0	271,4	736,2	1120,0	1467,0	2725,0	3632,0	4038,0

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Türkmenistan'ın ECO bölgesine yaptığı toplam ihracat 2000 yılında 378,3 milyon dolardan 2007 yılında 1598,9 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde bölgeden yaptığı toplam ithalat ise 351,9 milyon dolardan 943,5 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık 4 kat, ithalatta ise yaklaşık 3 kat artış gözükmektedir. Türkmenistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde ECO bölgesi toplamının 2007 yılındaki payı, ihracatta %24,72 ve ithalatta %38,83'dir. Bir diğer ifadeyle, Türkmenistan toplam ihracatının dörtte birini ve toplam ithalatının yaklaşık yarısını ECO ülkeleriyle gerçekleştirmektedir. Türkmenistan'ın toplam ihracatı 2002 yılı sonrası sürekli yüksek oranda artış göstermektedir. Bunun temel nedeni Türkmenistan'ın doğal gaz ihracat miktarının artması ve doğal gaz ihraç fiyatının yükselmesidir. Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından 2008 yılına kadar doğal gaz ihracat fiyatları yaklaşık %40 artış göstermiştir. 2008 yılında Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatı 47,79

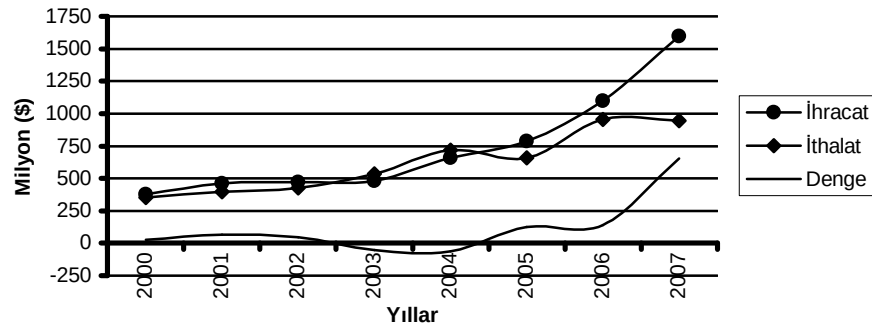
milyar m³ olmuştur. 2009 yılında bu rakamın 57,95 milyar m³'e ulaşması beklenmektedir.²³³

Tablo 3.167. Türkmenistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

		Türkmenistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Türkmenistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	25,88	20,48	17,29	24,83	3,91	3,33	3,49	6,14
	İthalat	28,80	27,39	29,42	36,04	6,73	8,62	15,57	13,99
İran	İhracat	2,64	19,48	26,09	30,02	0,40	3,17	5,27	7,42
	İthalat	20,84	21,45	15,07	24,53	4,87	6,75	7,97	9,52
Pakistan	İhracat	0,34	1,47	0,60	1,11	0,05	0,24	0,12	0,27
	İthalat	0,17	0,15	0,09	0,16	0,04	0,05	0,05	0,06
Afganistan	İhracat	11,05	3,31	2,55	1,16	1,67	0,54	0,51	0,29
	İthalat	0,24	0,00	0,03	0,05	0,06	0,00	0,02	0,02
Azerbaycan	İhracat	33,97	39,88	35,05	28,64	5,13	6,49	7,08	7,08
	İthalat	25,16	41,86	40,58	43,84	5,88	13,17	21,48	17,02
Kazakistan	İhracat	11,47	6,46	12,07	8,92	1,73	1,05	2,44	2,21
	İthalat	1,70	2,62	2,16	8,26	0,40	0,83	1,15	3,21
Kırgızistan	İhracat	4,94	1,66	0,16	0,10	0,75	0,27	0,03	0,02
	İthalat	0,65	0,42	0,21	0,25	0,15	0,13	0,11	0,10
Tacikistan	İhracat	8,27	6,86	5,48	4,68	1,25	1,12	1,11	1,16
	İthalat	1,13	0,00	0,00	0,46	0,26	0,00	0,00	0,18
Özbekistan	İhracat	1,59	1,75	1,21	1,55	0,24	0,28	0,24	0,38
	İthalat	8,46	5,76	3,51	11,20	1,98	1,81	1,86	1,63
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	15,10	16,28	20,19	24,72
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	23,38	31,47	52,92	38,83

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.16. Türkmenistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.16'de Türkmenistan ile ECO bölgesi arasındaki dış ticaret verileri yer almaktadır. Buna göre; önceleri bölgeye karşı dış açık veren Türkmenistan, son yıllarda artan oranda dış fazla vermeye başladığı anlaşılmaktadır.

²³³ EIU, **Turkmenistan Country Report**, April 2009, s.24-25.

Aşağıda Türkmenistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Türkmenistan -Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167’de gösterilmiştir. Türkmenistan’ın ECO bölgesinde en fazla dış ticaret hamcına sahip olduğu ikinci ülke Türkiye’dir. 2007 yılında iki ülke arasında 737 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. İkili ticarete sürekli dış ticaret açığı veren Türkmenistan 2007 yılında dış ticaret fazlası vermiştir. 2000 yılında Türkmenistan Türkiye’ye 97,9 milyon dolarlık ihracat 120,2 milyon dolarlık ise ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 397 milyon dolar ve 340 milyon dolar olmuştur. İhracat yaklaşık 4 kat, ithalat ise yaklaşık 3 kat artış göstermiştir.

Türkmenistan’ın ECO bölgesi genelinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Türkiye’nin 2007 yılındaki payı %24,83, toplam ithalat içindeki payı ise %36,04’dür. Bir başka ifadeyle, Türkmenistan bölge içinde ihracatının dörtte birini, ithalatının ise üçte birini Türkiye ile yapmaktadır. Türkmenistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Türkiye’nin 2007 yılındaki payı ihracatta %12,61; ithalatta ise %14,85’dir. Türkiye, toplam dış ticaret hacmi içinde de Türkmenistan için önemli bir ülkedir. Türkmenistan toplam ihracatında Türkiye ikinci sırada, toplam ithalatında ise üçüncü sırada yer alması bunun bir başka göstergesidir.²³⁴

Türkmenistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkmenistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.26’de listelenmiştir.

²³⁴ ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx , Erişim Tarihi: 25.12.2009)

B-Türkmenistan -İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-İran ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167’de gösterilmiştir. Türkmenistan’ın bölgede en fazla dış ticaret hacmine sahip olduğu üçüncü ülke İran’dır. İki ülke arasında 2007 yılında 711,4 milyon dolarlık dış ticaret hacmi oluşmuştur. 2000 yılında Türkmenistan’ın İran’a toplam ihracatı 10 milyon dolar, toplam ithalatı ise 87 milyon dolardır. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 480 milyon dolar ve 231,4 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir. İhracatta ve ithalatta 2004 yılı sonrası hızlı bir artış gözükmektedir.

Türkmenistan’ın bölgede yapmış olduğu toplam ihracat içinde İran ihracatının 2007 yılında payı %30,02; toplam ithalat içindeki payı ise %24,53’dür. Bu durum; Türkmenistan’ın bölge içi ticarete ihracatının yaklaşık üçte birini, ithalatta ise dörtte birini İran’la gerçekleştirmekte olduğu anlamına gelmektedir. Türkmenistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde İran’ın 2007 yılındaki payı ihracatta %15,24 ve ithalatta %10,11’dir.

Türkmenistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkmenistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.56’de listelenmiştir.

C-Türkmenistan -Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167’de gösterilmiştir. İki ülke arasında dış ticaret çok düşük seviyelerde bulunmaktadır. Türkmenistan’ın Pakistan’a ihracatı 2004 yılından sonra yükselmeye başladı ve 2007 yılında toplam ihracata 17,7 milyon dolar olmuştur. Türkmenistan’ın ithalatına bakıldığında yıllar itibarıyla dalgalanmaların görüldüğü ve 1,5 milyon doların altında seyretmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Türkmenistan’ın ECO bölgesindeki toplam ihracatı içinde Pakistan’ın 2007 yılındaki payı %1,11; toplam ithalat içindeki payı %0,16’dır. Türkmenistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Pakistan’ın 2007 yılındaki payı; ihracatta %0,56 ve ithalatta %0,07’dir.

Türkmenistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkmenistan-Pakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.83'de listelenmiştir.

D-Türkmenistan -Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Afganistan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167'de gösterilmiştir. Türkmenistan'ın Afganistan'a ihracatı yıllar itibarıyla azalma olmuş ve 2000 yılında 41,8 milyon dolar olan ihracat 2007 yılında 18,6 milyon dolara gerilemiştir. İthalat ise çok düşük seviyelerde bulunuyor. Türkmenistan'ın ithalatı 0,5 milyon doların altında bulunmaktadır.

Türkmenistan'ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde 2007 yılında Afganistan ihracatının payı %1,16'dır. Toplam ithalat içindeki pay ise aynı dönemde %0,05 seviyelerindedir. Türkmenistan'ın toplam ihracatı içinde Afganistan ihracatının 2007 yılında payı ise %0,59; ithalatının payı ise %0,02 olmuştur.

Türkmenistan-Afganistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Türkmenistan ve Afganistan'a ait veriler yer almamaktadır.

E-Türkmenistan -Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167'de gösterilmiştir. Türkmenistan'ın bölgede en fazla dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke Azerbaycan'dır. İki ülke arasında 2007 yılında 871,5 milyon dolarlık dış ticaret hacmi gerçekleşmiştir. 2000 yılında Türkmenistan'ın Azerbaycan'a ihracatı 128,5 milyon dolar; ithalat ise 105 milyon dolardır. 2007 yılında bu değerler sırasıyla 457,9 milyon dolar ve 413,6 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. İhracatta ve ithalatta yaklaşık 4 kat artış olmuştur.

Türkmenistan'ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam dış ticaret hacmi içinde Azerbaycan ihracatının 2007 yılındaki payı %28,64; Azerbaycan ithalatının payı ise

%43,84'dür. Türkmenistan toplam dış ticaret hacmi içinde Azerbaycan'ın 2007 yılında payı; ihracatta %14,54 ve ithalatla %18,06'dır. Türkmenistan-Azerbaycan bölgede önemli ticari ortak konumunda bulunmaktadır.

Türkmenistan-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.5. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkmenistan-Azerbaycan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.119'de listelenmiştir.

F-Türkmenistan -Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167'de gösterilmiştir. 2000 yılında Kazakistan'a yapılan ihracat 43,4 milyon dolardan 2007 yılında 142,7 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta yaklaşık 3,5 kat artış olmuştur. Aynı dönemde Kazakistan'dan yapılan ithalat 7,1 milyon dolardan 77,9 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatta da artış yaklaşık 11 kat gerçekleşmiştir.

Türkmenistan'ın ECO bölgesindeki toplam ihracat içinde Kazakistan ihracatının 2007 yılındaki payı %8,92; toplam ithalat içindeki payı ise %8,26'dır. Türkmenistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde 2007 yılında Kazakistan'ın payı; ihracatta %4,53 ve ithalatla %3,40 olmuştur. Kazakistan, Türkmenistan ihracatın ilk beşinci, ithalatında ise ilk altıncı sırada yer almaktadır.²³⁵

Türkmenistan-Kazakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.6. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkmenistan-Kazakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.137'de listelenmiştir.

G-Türkmenistan-Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167'de gösterilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2000 yılında 21,4

²³⁵ ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx , Erişim Tarihi: 25.12.2009)

milyon dolardan 2007 yılında 3,9 milyon dolara gerilemiştir. 2000 yılında Türkmenistan Kırgızistan'a 18,7 milyon dolarlık ihracat, 2,7 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 1,6 milyon dolar ve 2,3 milyon dolar seviyesine düşmüştür.

Türkmenistan'ın ECO bölgesi geneline yapmış olduğu toplam ihracat içinde Kırgızistan ihracatının 2007 yılındaki payı %0,1; toplam ithalat içindeki payı ise %2,3'dür. Türkmenistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan'ın 2007 yılındaki payı ise ihracatta %1,6 ve ithalatta %2,3'dür.

Türkmenistan-Kırgızistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.7. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Türkmenistan-Kırgızistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.152'de listelenmiştir.

H-Türkmenistan -Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167'de gösterilmiştir. 2000 yılında Türkmenistan'ın Tacikistan'a ihracatı 31,3 milyon dolar, ithalatı ise 4,7 milyon dolardır. 2007 yılında ihracat 74,8 milyon dolara yükselirken, ithalat ise 4,3 milyon dolara düştü. İhracatta yaklaşık 2,5 kat artış olmuştur. İki ülkenin 2007 yılında dış ticaret hacmi 79,1 milyon dolardır.

Türkmenistan'ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Tacikistan ihracatının 2007 yılındaki payı %4,68; toplam ithalat içinde Tacikistan ithalatının payı ise %0,46'dır. Türkmenistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Tacikistan'ın 2007 yılındaki payı; ihracatta %2,38, ithalatta ise %0,19'dur.

Türkmenistan-Tacikistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Türkmenistan ve Tacikistan'a ait veriler yer almamaktadır.

I-Türkmenistan -Özbekistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 yılları arası Türkmenistan-Özbekistan ticari ilişkileri Tablo 3.166 ve Tablo 3.167’de gösterilmiştir. İki ülke arasında 2007 yılında 130,5 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Dış ticaret hacminin yaklaşık dörtte biri Türkmenistan’ın Özbekistan’dan yapmış olduğu ithalat oluşturmaktadır. 2000 yılında Türkmenistan’ın Özbekistan’a ihracatı 6 milyon dolardan 2007 yılında 24,8 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde Özbekistan ithalatı 35,3 milyon dolardan 105,7 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık 4 kat, ithalatta ise yaklaşık 3 kat artış gözükmemektedir.

Türkmenistan’ın ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracat içinde Özbekistan ihracatının 2007 yılında payı %1,55’dir. Toplam ithalat içinde Özbekistan’ın payı ise %11,20’dir. Türkmenistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Özbekistan’ın 2007 yılındaki payı, ihracatta %0,79, ithalatta ise %4,61 seviyesindedir.

Türkmenistan-Özbekistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3’e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)’de Türkmenistan ve Özbekistan’a ait veriler yer almamaktadır.

J-Türkmenistan’ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Türkmenistan’ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.168’de yer almaktadır.²³⁶ Tablo yardımıyla Türkmenistan’ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

²³⁶ Türkmenistan’ın Afganistan, Tacikistan ve Özbekistan’la olan dış ticarete ait verilere ulaşamadığından toplama dâhil edilmemiştir.

Tablo 3.168. SITC-3'e Göre Türkmenistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	2188	47028	3	1281	71980	6674	127210	1875	2391	2667	2888	31622	39167	65383	2904	49854	1000	31290
2001	7928	30462		1791	13457	5180	217270	886	517	4724	2301	43090	78915	48967	1899	62682	1035	26934
2002	31244	36843		1889	25432	2857	213058	4007	421	9771	11188	51925	131432	72969	4127	56753	2580	41090
2003	83869	43885		3383	21001	5737	271049	1978	308	5373	19298	81216	137772	98038	3776	103346	5749	66456
2004	227	30230		3344	66153	10536	328620	5538	597	3775	43110	52155	80830	117747	306307	224131	407	39885
2005	18430	50899		6404	33126	13230	542650	2648	716	3508	16476	105648	415263	174878	2373	415336	1250	100032
2006	27568	73953		8579	35122	11654	326556	3657	149	266866	21788	138326	809242	246610	282399	250984	3045	135985
2007	62	69104		4083	93338	15545	339585	2839	144	413	45241	44904	104751	144445	3355	111912	5297	41338
2008	154	185463		6338	63540	25717	467544	6348	279	614	53016	71595	87552	328762	2667	171433	1614	103873
RCA	-1,41		-20,66		1,26		4,34		-4,20		-1,27		0,16		-1,08		-3,50	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Türkmenistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, Türkmenistan **3 ve 2 numaralı** (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler; Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) mal gruplarında ECO bölgesine karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu; 6 numaralı mal grubunda is karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar içinde olduğu tespit edilmiştir. 0, 1, 4, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında Türkmenistan ECO bölgesine karşı dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

Tablo 3.169. Türkmenistan-ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,09	0,00	0,17	0,03	0,95	0,17	0,75	0,11	0,06
2001	0,41	0,00	0,56	0,01	0,20	0,10	0,77	0,06	0,07
2002	0,92	0,00	0,20	0,04	0,08	0,35	0,71	0,14	0,12
2003	0,69	0,00	0,43	0,01	0,11	0,38	0,83	0,07	0,16
2004	0,01	0,00	0,27	0,03	0,27	0,91	0,81	0,85	0,02
2005	0,53	0,00	0,57	0,01	0,34	0,27	0,59	0,01	0,02
2006	0,54	0,00	0,50	0,02	0,00	0,27	0,47	0,94	0,04
2007	0,00	0,00	0,29	0,02	0,52	1,00	0,84	0,06	0,23
2008	0,00	0,00	0,58	0,03	0,62	0,85	0,42	0,03	0,03
Ortalama	0,36	0,00	0,40	0,02	0,34	0,48	0,69	0,25	0,08

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Türkmenistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.169'de hesaplanmıştır. Buna göre, sadece 6 numaralı mal grubunda Türkmenistan ile ECO geneli arasında ticaret EİT şeklinde devam etmektedir. Diğer mal gruplarının tamamında ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır.

Türkmenistan ile ECO bölgesi arasında ticarete sadece 6 numaralı mal grubunda EİT'ten söz edilebilmektedir, diğer mal gruplarının tamamında ticaret EAT

şeklinde yapılması, Türkmenistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin bu mal gruplarında tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu ve farklı malların ticaretinin yapıldığı sonucunu vermektedir. Bu gruplarda Türkmenistan ekonomisi bölge ekonomileriyle tamamlayıcı ekonomiler görünümündedir.

Tablo 3.170. Türkmenistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	054,048,081,098,017,056,057	091,073,048,062,098,054,042,041,046,057,074,056,025,001,024,081,037,061,059,017
1		112,111,122
2	263,211,291,282,288,261,268,278,274,292,231	273,292,248,272,274,278,281,287,251,268
3	334,351,343	334,335
4	431	421,411,431,422
5	575,571,598,597,582,523,522	591,533,581,554,582,553,598,574,592,583,575,597,541,542,523,562,524,522,512,514,571
6	651,652,655	691,661,676,699,635,684,659,679,651,664,634,694,697,662,695,663,642,656,658,653,641,652,611,673
7	742,723,786,781,782,716,718,783,741,735,788,744,745	772,773,737,721,771,775,778,716,724,741,743,747,786,742,728,745,744,784,764,723,711,782,748,781,792,761,727,785,732,718,719,733,722
8	841,845,813,874,892,882,893	821,897,811,893,813,851,812,845,841,874,894,899,892,872,871,896,843,844,831

Not: Ürünlerin isimleri EK-1'de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.170'de Türkmenistan'dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Türkmenistan'ın ECO ülkeleriyle olan dış ticaretinde ithalatta ürün çeşitliliğinin fazla olduğu, ihracatta ise ürün çeşitliliğinin sınırlı olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

I-Genel Değerlendirme

Türkmenistan'ın SITC-3'e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler ve ihracat benzerlik indeksleri Tablo 3.171'de gösterilmiştir. Bölge genelinde 3, 2 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; Türkiye ve İran'a 2 ve 3, Pakistan'a 2 ve 7, Azerbaycan'a 2, 3 ve 5, Kazakistan'a 1 ve 3, Kırgızistan'a 3 ve 5 numaralı mal gruplarında avantajlı konumda

olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Afganistan, Tacikistan ve Özbekistan'a ait veriler bulunamadığından bunlara ait analizler yapılamamıştır.

Tablo 3.171. SITC-3'e Göre Türkmenistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Özbekistan	ECO
Türkmenistan	EİT				VY				VY	VY	[6]
	EAT	2, 3	2, 3	2, 7	VY	2, 3, 5	1, 3	3, 5	VY	VY	2, 3
	ESI	50	70	58	15	81	82	74	53	76	

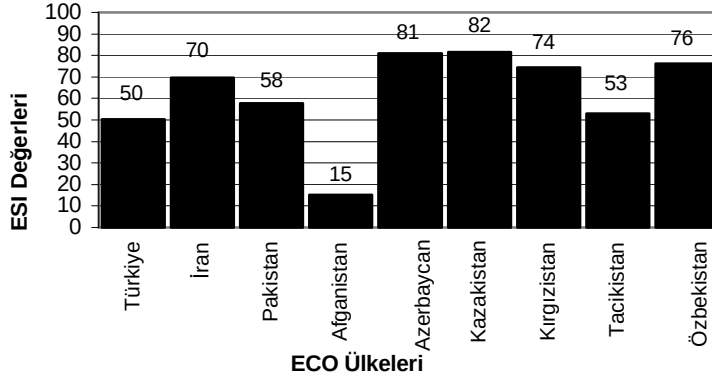
Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

VY:Veri yoktur.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Türkmenistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük ölçüde tamamlayıcılık söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Türkmenistan ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Tablo 3.171'deki ESI değerleri Türkmenistan'ın ECO bölgesine yaptığı ihracatın en fazla **Kazakistan** ve Azerbaycan ihracat yapısına benzemektedir. Türkmenistan'ın bölgede bu ülkeler ile rekabet halinde olacağı söylenebilir. İhracatın en az benzerliğe sahip olduğu ülke Afganistan'dır.

Grafik 3.17. Türkmenistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.17’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Türkmenistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Kazakistan** ve Azerbaycan ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.4.10. Özbekistan ile diğer ECO ülkeleri arasındaki ticaret

Özbekistan, ECO bölgesinde nüfus açısından (yaklaşık 27,4 milyon kişi) dördüncü, yüzölçümü (447,4 bin km²) yedinci, GSYİH²³⁷ açısından (28 milyar dolar) yedinci, kişi başına düşen GSYİH²³⁸ açısından (1027 dolar) yedinci ve dış ticaret hacmi açısından (15,5 milyar dolar) beşinci büyük ekonomi konumundadır²³⁹. İkinci bölümde açıklanan ECO ülkelerine ait diğer sosyal ve ekonomik göstergeler de incelendiğinde Özbekistan’ın bölgenin önemli aktörlerinden biri konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

²³⁷ 2008 yılına ait cari fiyatlarla GSYİH’dır. Satın alma gücü paritesine göre, aynı yıla ait GSYİH 71,5 milyar dolardır.

²³⁸ 2008 yılına ait cari fiyatlarla KBDGSYİH’dır. Satın alma paritesine göre, aynı yıla ait KBDGSYİH 2630 dolardır

²³⁹ ECO Secretariat, Statistics Database, 2009’dan elde edilmiştir.

Tablo 3.172. Özbekistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	85,8	36,0	75,3	99,5	178,7	261,5	415,8	614,0
	İthalat	82,6	36,0	93,7	138,4	145,2	151,1	176,0	226,0
	Denge	3,2	0,0	-18,4	-38,9	33,5	110,4	239,8	388,0
İran	İhracat	50,0	44,0	57,2	96,0	136,0	133,0	183,6	168,00
	İthalat	81,0	82,5	69,5	76,3	75,5	70,1	67,7	62,50
	Denge	-31,0	-38,5	-12,3	19,7	60,5	62,9	115,9	105,5
Pakistan	İhracat	5,3	5,5	4,2	1,3	6,3	11,6	14,3	17,7
	İthalat	9,9	5,7	7,6	3,3	3,1	2,3	2,8	3,5
	Denge	-4,6	-0,2	-3,4	-2,0	3,2	9,3	11,5	14,2
Afganistan	İhracat	10,9	11,1	61,5	88,0	25,0	95,0	95,0	161,7
	İthalat	2,7	0,3	0,3	0,2	0,6	2,7	1,1	1,9
	Denge	8,2	61,2	87,7	24,8	94,4	92,3	160,6	-1,9
Azerbaycan	İhracat	0,8	6,1	1,4	2,1	79,7	99,8	27,5	19,1
	İthalat	1,1	3,1	3,8	1,5	2,8	2,8	6,9	4,5
	Denge	-0,3	3,0	-2,4	0,6	76,9	97,0	20,6	14,6
Kazakistan	İhracat	70,5	81,1	86,5	89,7	227,6	254,5	319,1	538,5
	İthalat	133,5	150,2	101,0	137,9	201,7	242,6	384,7	871,8
	Denge	-63,0	-69,1	-14,5	-48,2	25,9	11,9	-65,6	-333,3
Kırgızistan	İhracat	74,6	66,7	60,1	39,2	51,9	60,1	84,7	95,8
	İthalat	89,4	48,0	27,8	16,3	14,7	17,0	27,8	36,8
	Denge	-14,8	18,7	32,3	22,9	37,2	43,1	56,9	59,1
Tacikistan	İhracat	182,8	150,7	132,4	132,7	168,8	152,8	176,1	218,8
	İthalat	92,6	87,2	72,9	67,1	65,9	66,5	67,4	87,0
	Denge	90,2	63,5	59,5	65,6	102,9	86,3	108,7	131,8
Türkmenistan	İhracat	35,3	138,0	64,5	75,5	143,7	38,0	33,6	105,7
	İthalat	6,0	26,5	11,8	13,9	15,5	13,7	13,3	24,8
	Denge	29,3	111,5	52,7	61,6	128,2	24,3	20,3	80,9
ECO Toplamı	İhracat	520,6	589,8	573,0	563,0	1084,5	1097,0	1404,9	1763,4
	Değişim (%)		13,3	-2,8	-1,7	92,6	1,2	28,1	25,5
	İthalat	437,2	407,8	375,3	455,6	538,1	588,6	719,9	1282,0
	Değişim (%)		-6,7	-8,0	21,4	18,1	9,4	22,3	78,1
Özbekistan'ın Dış Ticareti	Denge	83,4	182,0	197,7	107,4	546,4	508,4	685,0	481,4
	İhracat	3264,7	3170,4	2988,4	3275,0	4853,0	5408,8	6389,8	7991,0
	Değişim (%)		-2,9	-5,7	9,6	48,2	11,5	18,1	25,1
	İthalat	2947,4	3136,9	2712,0	2964,2	3816,0	4091,3	4781,6	6736,0
Toplam Dış Ticareti	Değişim (%)		6,4	-13,5	9,3	28,7	7,2	16,9	40,9
	Denge	317,3	33,5	276,4	310,8	1037,0	1317,5	1608,2	1255,0

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

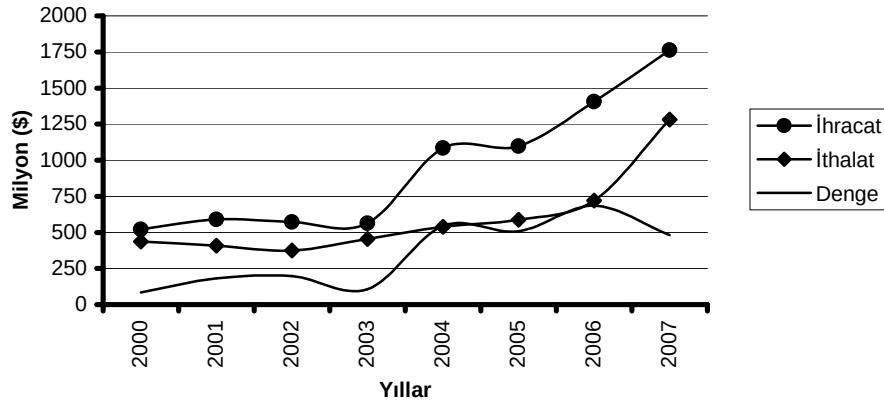
Özbekistan ile ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri Tablo 3.172'de, dış ticaretteki değişim oranları ise Tablo 3.173'de yer almaktadır. Özbekistan, ECO bölgesine karşı dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır. Şöyle ki; 2000 yılında ECO bölgesine yapılan toplam ihracat 520,6 milyon dolardan 2007 yılında 1763,4milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde gerçekleştirilen ithalat 437,2 milyon dolardan 1282 milyon dolara ulaşmıştır. İhracat yaklaşık 3,5 kat; ithalatta ise yaklaşık 3 kat artış olmuştur. Özbekistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde ECO bölgesinin 2007 yılındaki payı, ihracatta %22,07 ve ithalatta %19,12'dir. Bir başka ifadeyle Özbekistan toplam ihracatının ve toplam ithalatının beşte birini bölge içinde gerçekleştirmektedir.

Tablo 3.173. Özbekistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Özbekistan-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%) Dağılımı				Özbekistan'ın Toplam Dış Ticaretinde ECO Ülkelerine (%) Payı			
		2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Türkiye	İhracat	16,48	23,84	29,60	34,82	2,63	4,83	6,51	7,68
	İthalat	16,56	25,67	24,45	17,14	2,80	3,69	3,68	3,36
İran	İhracat	9,60	12,12	13,07	9,53	1,53	2,46	2,87	2,10
	İthalat	16,24	11,91	9,40	4,74	2,75	1,71	1,42	0,93
Pakistan	İhracat	1,02	1,06	1,02	1,00	0,16	0,21	0,22	0,22
	İthalat	1,98	0,39	0,39	0,27	0,34	0,06	0,06	0,05
Afganistan	İhracat	2,09	8,66	6,76	9,17	0,33	1,76	1,49	2,02
	İthalat	0,54	0,46	0,15	0,14	0,09	0,07	0,02	0,03
Azerbaycan	İhracat	0,15	9,10	1,96	1,08	0,02	1,85	0,43	0,24
	İthalat	0,22	0,48	0,96	0,34	0,04	0,07	0,14	0,07
Kazakistan	İhracat	13,54	23,20	22,71	30,54	2,16	4,71	4,99	6,74
	İthalat	26,76	41,22	53,44	66,11	4,53	5,93	8,05	12,94
Kırgızistan	İhracat	14,33	5,48	6,03	5,43	2,29	1,11	1,33	1,20
	İthalat	17,92	2,89	3,86	2,79	3,03	0,42	0,58	0,55
Tacikistan	İhracat	35,11	13,93	12,53	12,41	5,60	2,83	2,76	2,74
	İthalat	18,56	11,30	9,36	6,60	3,14	1,63	1,41	1,29
Türkmenistan	İhracat	6,78	3,46	2,39	5,99	1,08	0,70	0,53	1,32
	İthalat	1,20	2,33	1,85	1,88	0,20	0,33	0,28	0,37
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	15,95	20,28	21,99	22,07
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	16,92	14,39	15,06	19,12

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Grafik 3.18. Özbekistan'ın ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (milyon \$)

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database, 2009 ve SESRIC, Statistics Databases, 2009'den oluşturuldu.

Özbekistan-ECO arasındaki dış ticaret verileri Grafik 3.18'de gösterilmektedir. Burada Özbekistan ile bölge arasında dalgalı ancak sürekli artan bir dış fazlanın varlığı söz konusu olduğu görülmektedir.

Aşağıda Özbekistan ile ECO ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkiler SITC ve G-L indeksi kullanılarak sırayla analiz edilerek, ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin boyutları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A-Özbekistan -Türkiye Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Türkiye ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173’de gösterilmiştir. Özbekistan ECO bölgesinde en fazla dış ticaret hacmine sahip ikinci ülke Türkiye’dir. Ülkenin Türkiye’ye karşı dış ticaret fazlası bulunmaktadır. 2000 yılında Özbekistan’ın Türkiye’ye ihracatı 85,8 milyon dolar, Türkiye’den ithalatı 82,6 milyon dolardır. 2007 yılında bu miktarlar sırasıyla 614 milyon dolar ve 226 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta yaklaşık 7 kat, ithalatta ise yaklaşık 3 kat artış olmuştur.

Özbekistan’ın 2007 yılında ECO bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracatın %34,82’si ve toplam ithalatın %17,14’ü Türkiye ile olmuştur. Bir başka ifadeyle, Özbekistan’ın bölge içi ihracatının üçte birinden fazlası ve bölge içi ithalatının beşte biri Türkiye ile yapılmaktadır. Özbekistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Türkiye ihracatının 2007 yılındaki payı %7,68; Türkiye ithalatının payı ise %3,36’dır.

Özbekistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.1. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Özbekistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.29’da listelenmiştir.

B-Özbekistan -İran Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-İran ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173’de gösterilmiştir. Yıllar itibarıyla Özbekistan’ın İran’la ihracatında artış, ithalatında ise azalış görülmektedir. Önceleri dış ticaret açığı bulunurken son yıllarda Özbekistan lehine dış ticaret fazlası oluşmaktadır. 2000 yılında İran’a yapılan toplam ihracat 50 milyon dolar, toplam ithalat ise 81 milyon dolardır. 2007 yılında ise bu rakamlar sırasıyla 168 milyon dolar ve 62,50 milyon dolar olmuştur. İhracatta yaklaşık 3,5 kat artış olmuşken, ithalatta bu durum tam ters olmuştur.

Özbekistan'ın ECO bölgesine toplam ihracatı içinde 2007 yılında İran ihracatının payı %9,53'dür. İran'dan yapılan ithalatın payı ise %4,74'dür. Özbekistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde İran'ın payı 2007 yılında ihracatta %2,10; ithalatta ise %0,93 seviyesindedir.

Özbekistan-İran arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.2. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Özbekistan-İran arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.59'de listelenmiştir.

C-Özbekistan -Pakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Pakistan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173'de gösterilmiştir. Özbekistan ihracatının yıllar itibarıyla artışı, ithalatın ise azaldığı tablolardan anlaşılmaktadır. 2000 yılında Pakistan'a ihracat 5,3 milyon dolar, Pakistan'dan ithalat ise 9,9 milyon dolar iken bu rakamlar 2007 yılında sırasıyla 17,7 milyon dolar ve 3,5 milyon dolar olmuştur. İhracat a 3 kattan daha fazla bir artış olurken ithalatta 3 kata yakın bir azalış olmuştur.

Özbekistan'ın ECO bölgesi ticaretinde 2007 yılında Pakistan'ın payı ihracatta %1; ithalatta ise %0,27'dir. Özbekistan'ın toplam dış ticaret içinde Pakistan ihracatının payı 2007 yılında %0,22; Pakistan ithalatının payı ise %0,05'dir.

Özbekistan-Pakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.3. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Özbekistan-Türkiye arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.86'de listelenmiştir.

D-Özbekistan -Afganistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Afganistan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173'de gösterilmiştir. Yıllar itibarıyla Afganistan'a yapılan ihracatta artış gözükürken, Afganistan'dan yapılan ithalat ta azalma gözükmemektedir. 2000 yılında

Özbekistan'ın Afganistan'a ihracatı 10,9 milyon dolar, Afganistan'dan ithalatı ise 2,7 milyon dolar idi. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 161,7 milyon dolar ve 1,9 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır.

Özbekistan'ın ECO bölgesine yaptığı toplam ihracat içinde Afganistan ihracatının 2007 yılında payı %9,17 olmuştur. Aynı yıl bölge içinde gerçekleştirilen toplam ithalat içinde Afganistan'ın payı % 0,14'dür. Özbekistan'ın 2007 yılı toplam dış ticaret hacmi içinde Afganistan ihracatının payı %2,02 ve Afganistan ithalatının payı ise %0,03 olmuştur.

Özbekistan-Afganistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Özbekistan ve Afganistan'a ait veriler yer almamaktadır.

E-Özbekistan -Azerbaycan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Azerbaycan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173'de gösterilmiştir. İki ülke arasında 2007 yılında 23,6 milyon dolarlık dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Özbekistan, Azerbaycan'dan 2000 yılında 0,8 milyon dolarlık ihracat ve 1,1 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 19,1 milyon dolar ve 4,5 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. İhracatta yaklaşık 20 kat ve ithalatta yaklaşık 4 kat artış oluşmuştur.

Özbekistan'ın ECO bölgesi genelinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Azerbaycan ihracatının 2007 yılındaki payı %1,08; toplam ithalat içindeki payı ise %0,34'dür. Özbekistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Azerbaycan'ın payı 2007 yılında ihracatta %0,24, ithalatta %0,07'dir.

Özbekistan-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.5. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Özbekistan-Azerbaycan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.122'de listelenmiştir.

F-Özbekistan -Kazakistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Kazakistan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173’de gösterilmiştir. Özbekistan bölge içinde en fazla Kazakistan’la dış ticaret hacmine sahiptir. 2007 yılında iki ülke arasında 1410,3 milyon dolarlık dış ticaret hacmi meydana gelmiştir. 2000 yılında Özbekistan’ın Kazakistan’a ihracatı 70,5 milyon dolardan 2007 yılında 538,5 milyon dolara yükselmiştir. İhracatta yaklaşık 7,5 kat artış olmuştur. Kazakistan’dan yapılan ithalat ise 2000 yılında 133,5 milyon dolardan 871,8 milyon dolara ulaşmıştır. Buradaki artış ise yaklaşık 8 kat olmuştur.

Özbekistan’ın ECO bölgesindeki toplam dış ticareti içinde Kazakistan ihracatının 2007 yılında payı %30,54; Kazakistan ithalatının payı ise %66,11’dir. Bölge içinde Özbekistan ihracatının üçte birini, ithalatının ise yarıdan fazlasını Kazakistan’la gerçekleştirmektedir. Özbekistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kazakistan’ın 2007 yılındaki payı ihracatta %6,74; ithalatta %12,94’dür.

Özbekistan-Kazakistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.6. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Özbekistan-Kazakistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.140’da listelenmiştir.

G-Özbekistan -Kırgızistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Kırgızistan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173’de gösterilmiştir. 2000 yılında Özbekistan Kırgızistan’la 74,6 milyon dolarlık ihracat ve 89,4 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2007 yılında bu değerler sırasıyla 95,8 milyon dolar ve 36,8 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. İhracatta artış olmuşken, ithalatta bir azalma gözükmemektedir.

Özbekistan’ın ECO bölgesinde yapmış olduğu toplam ihracat içinde Kırgızistan ihracatının 2007 yılında payı %5,43; toplam ithalat içinde Kırgızistan ithalatının payı ise %2,79 olmuştur. Özbekistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde Kırgızistan’ın 2007 yılında payı ihracatta %1,20, ithalatta %0,55’dir.

Özbekistan-Kırgızistan arasındaki ticari ilişkiler, 3.2.4.7. numaralı alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıkta Özbekistan-Kırgızistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e

göre karşılaştırmalı üstünlükleri tespit edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi hesaplanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca iki ülke arasında en çok ihracat edilen ürünler ve en çok ithalat edilen ürünler Tablo 3.155’de listelenmiştir.

H-Özbekistan -Tacikistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Tacikistan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173’de gösterilmiştir. 2000 yılında Tacikistan’a yapılan ihracat 182,8 milyon dolardan 2007 yılında 218,8 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalata bakıldığında, ithalat 92,6 milyon dolardan 87 milyon dolara gerilemiştir. Bu durumda Özbekistan Tacikistan’la olan dış ticaretinde dış ticaret fazlası vermekte olduğu görülmektedir.

Özbekistan’ın ECO bölgesi dış ticaretinde Tacikistan ihracatının 2007 yılında payı %12,41; Tacikistan ithalatının payı ise % 6,60 olmuştur. Özbekistan’ın toplam dış ticaret hacmi içinde 2007 yılında Tacikistan ihracatının payı % 2,74; Tacikistan ithalatının payı ise % 1,29’dur.

Özbekistan-Tacikistan arasındaki dış ticaretin SITC-3’e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3’e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)’de Özbekistan ve Tacikistan’a ait veriler yer almamaktadır.

I-Özbekistan -Türkmenistan Dış Ticaretinin Analizi

2000–2007 döneminde Özbekistan-Türkmenistan ticari ilişkileri Tablo 3.172 ve Tablo 3.173’de gösterilmiştir. 2000 yılında Özbekistan’ın Türkmenistan’a ihracatı 35,3 milyon dolar iken 2007 yılında 105,7 milyon dolara yükselmiştir. İhracattaki artış yaklaşık 3 kat olmuştur. Aynı dönemde ithalata bakıldığında, ithalatta 6 milyon dolardan 24,8 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. İthalattaki artış yaklaşık 4 kat olmuştur.

Özbekistan’ın ECO bölgesi geneline yapmış olduğu toplam ihracat içinde Türkmenistan ihracatının 2007 yılında payı %5,99; toplam ithalat içindeki payı ise %

1,88 olmuştur. Özbekistan'ın toplam dış ticaret hacmi içinde Türkmenistan ihracatının 2007 yılındaki payı %1,32; Türkmenistan ithalatının payı ise %0,37'dir.

Özbekistan-Türkmenistan arasındaki dış ticaretin SITC-3'e göre analizi yapılamamaktadır. Yapılamamasının temel nedeni iki ülke arasındaki mevcut ticaretin SITC-3'e göre mal grupları itibarıyla dağılımlarının bulunamamasıdır. Verilerin elde edildiği UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'de Özbekistan ve Türkmenistan'a ait veriler yer almamaktadır.

J-Özbekistan'ın ECO ülkeleri Toplamıyla Olan Dış Ticaretinin Analizi

Özbekistan'ın ECO ülkelerinin toplamıyla olan dış ticareti SITC-3'e göre mal grupları bazında dağılımları ve RCA indeks değerleri Tablo 3.174'de yer almaktadır.²⁴⁰ Tablo yardımıyla Türkmenistan'ın ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.174. SITC-3'e Göre Özbekistan-ECO Dış Ticareti (Bin \$)

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	6710	87494	3222	431	58608	51267	118933	66716	42	3554	14711	32071	62876	60970	13893	45218	563	43217
2001	6352	74096	2066	143	32590	54920	117135	36905	20	7685	19897	42440	52364	82116	15782	43649	6293	36069
2002	11350	35994	1128	459	153269	41342	124941	21785	1	9929	6497	38413	138149	92510	11283	30619	1218	39075
2003	13267	40362	1128	206	22597	39391	91785	47147	1	5314	27523	32046	165130	106777	17924	51071	892	44146
2004	55194	56967	1680	945	51291	71020	224324	53579	36	5211	57730	40573	253711	128601	28833	54902	756	28960
2005	24640	115125	1750	1960	68926	36641	271229	80613	3836	4719	66286	46774	352059	114528	33480	58731	1891	24714
2006	17031	111812	1354	891	87043	118502	194009	130976	6851	5849	33774	66363	447474	119442	47840	85990	10274	27973
2007	33009	205403	994	1751	114395	213280	272282	389334	5751	6692	53884	63830	748990	190655	76880	98330	10850	20854
2008	26768	380552	162	1724	56231	114953	260114	479022	4594	1320	60805	84460	677523	311990	45922	217451	7071	26963
RCA	-1,79		0,41		-0,18		0,20		-0,91		-0,32		0,83		-0,90		-2,04	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

2000–2008 döneminde Özbekistan'ın ECO bölgesiyle yapmış olduğu ticaret incelendiğinde, Özbekistan **6 numaralı** (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar) mal grubunda ECO bölgesi genelinde karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu; 1, 3, 2 ve 5 numaralı mal gruplarında ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırdaki olduğu tespit edilmiştir. Ülke 0, 4, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında ise bölgeye karşı dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

²⁴⁰ Özbekistan'ın Afganistan, Tacikistan ve Türkmenistan'la olan dış ticarete ait verilere ulaşamadığından toplama dâhil edilmemiştir.

Tablo 3.175. Özbekistan -ECO Arası Dış Ticaretin G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,14	0,24	0,93	0,72	0,02	0,63	0,98	0,47	0,03
2001	0,16	0,13	0,74	0,48	0,01	0,64	0,78	0,53	0,30
2002	0,48	0,58	0,42	0,30	0,00	0,29	0,80	0,54	0,06
2003	0,49	0,31	0,73	0,68	0,00	0,92	0,79	0,52	0,04
2004	0,98	0,72	0,84	0,39	0,01	0,83	0,67	0,69	0,05
2005	0,35	0,94	0,69	0,46	0,90	0,83	0,49	0,73	0,14
2006	0,26	0,79	0,85	0,81	0,92	0,67	0,42	0,71	0,54
2007	0,28	0,72	0,70	0,82	0,92	0,92	0,41	0,88	0,68
2008	0,13	0,17	0,66	0,70	0,45	0,84	0,63	0,35	0,42
Ortalama	0,36	0,51	0,73	0,59	0,36	0,73	0,66	0,60	0,25

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Özbekistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı G-L indeksi kullanılarak Tablo 3.175’de hesaplanmıştır. Buna göre 1, 2, 3, 5, 6 ve 7 numaralı mal gruplarında Özbekistan ile ECO geneli arasında ticaret EİT şeklinde devam etmektedir. 0, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır.

Özbekistan ile ECO bölgesi arasındaki ticaret genel olarak değerlendirildiğinde 0, 4 ve 8 numaralı mal grupları hariç diğer tüm mal gruplarında ticaret EİT şeklinde yapıyor olması ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde Özbekistan ekonomisi ile bölge ekonomilerinin büyük oranda rakip ekonomiler görünümünde olduğu tespit edilmiştir. Özbekistan-ECO ticaretinin büyük bir kısmı benzer malların ticaretinden oluşmaktadır.

Tablo 3.176. Özbekistan-ECO Dış Ticaretinde En Çok İhracatı ve En Çok İthalatı Yapılan Ürünler

SITC Mal Grupları	En Çok İhracatı Yapılan Ürünler	En Çok İthalatı Yapılan Ürünler
0	057,054,034,041,058,081,059,048,056,061,022,046,017,062,073	091,073,012,048,061,074,062,075,057,025,056,059,046,041,043,081,001,071
1	111,112,121,122	121,111,112,122
2	263,266,222,288,261,273,292,269,278,211,268	273,267,263,297,287,266,292,283,278,282,222,223,272,288,251,247
3	334,335,343,322	334,335,333,325,321,322,343,351
4	421,431	431,421,411,422
5	513,562,523,571,575,542,582,522,512,541,581,583,532,533	581,533,582,554,583,598,553,575,574,542,531,541,516,592,524,522,523,572,593,562,515
6	651,652,611,682,686,663,676,672,691,679,661,665,662,658,657,664,684,641,673,642,674	651,699,653,684,642,656,679,697,625,691,629,659,674,634,641,694,679,664,658,652,611,661,665,695,662,682,673,685,663,676
7	721,722,771,772,781,783,786,733,741,747,735,731,724,734,732,723,718	723,741,742,743,744,747,761,778,724,784,775,728,727,772,733,721,716,749,773,745,785,732,729,719,718,717,712
8	845,892,874,893,848,871,894,811,821,898,851	893,821,897,892,812,872,894,845,851,811,844,843,813,874,873

Not: Ürünlerin isimleri EK-1’de yer almaktadır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)
verilerine dayanılarak oluşturuldu.

Tablo 3.176’da Özbekistan’dan ECO bölgesine en çok ihraç edilen ürünler ve ECO bölgesinden en çok ithal edilen ürünler yer almaktadır. Özbekistan’ın ECO ülkeleriyle olan dış ticaretinde her mal grubunda ürün çeşitliliğinin fazla olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

I-Genel Değerlendirme

Özbekistan’ın SITC-3’e göre ECO ülkelerine karşı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler Tablo 3.177’de gösterilmiştir. Bölge genelinde 6, 1, 3, 2 ve 5 numaralı mal gruplarında Özbekistan avantajlı konumda bulunduğu; bu mal gruplarında ticaretin EİT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Özbekistan’ın ECO ülkeleriyle ticareti ülke bazında incelendiğinde, her ülkeye karşı avantajlı olduğu mal gruplarının bulunduğu ve bu mal gruplarının önemli bir kısmında ticaretin EİT şeklinde yapıldığı tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 3.177. SITC-3’e Göre Özbekistan-ECO Ülkeleri Arasındaki Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	ECO
Özbekistan	EİT	6	5, 6, 7		VY	6, 7	5, 6, 7	6	VY	VY	6, [1], [3], [2], [5]
	EAT	2, 3	2	2, 6	VY	0, 2	1, 4	1, 3, 5	VY	VY	
	ESI	52	52	61	19	60	66	61	74	76	

Not: Köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

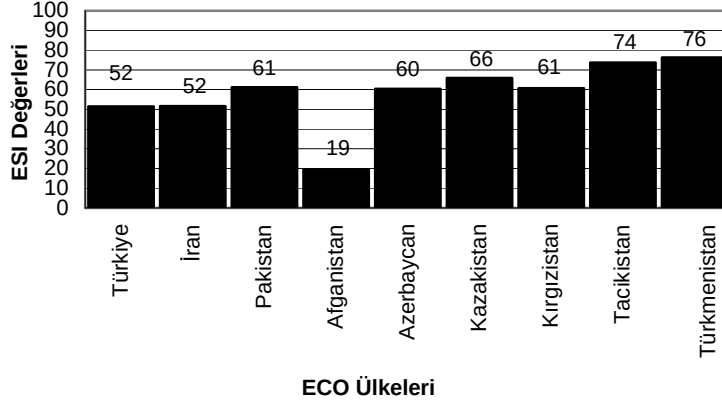
VY:Veri yoktur.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Bu durum ekonomik entegrasyon teorileri açısından değerlendirildiğinde, Özbekistan ekonomisi ile diğer ECO ülke ekonomileri arasında çok büyük oranda benzerliğin söz konusu olduğu ve daha çok benzer malların ticaretinin yapıldığı ve bu mal gruplarında rekabetin oluşacağı tahmin edilmektedir.

Özbekistan ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri hesaplanmıştır. Tablo 3.177’de gösterilen ESI değerlerine göre Özbekistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Türkmenistan** ve Tacikistan ihracatına benzemektedir. İhracatın en az benzerliğe sahip olduğu ülke Afganistan’dır.

Grafik 3.19. Özbekistan-ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksi

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.19’de ESI değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Özbekistan’ın ECO bölgesine yaptığı ihracat en fazla **Türkmenistan** ve Tacikistan ihracatına benzediği; en az ise Afganistan’ın ihracatına benzediği görülmektedir.

3.2.5. ECO Bölge İçi Ticaretinin Genel Değerlendirilmesi

Yukarıda ECO ülkelerinin bölge içi ticaretleri ülke bazında tek tek incelenmiştir. Bu alt bölümde ECO bölge içi ticaretinin genel değerlendirmesi yapılacaktır. Bu bağlamda, SITC-3’e göre ECO ülkelerinin bölge içinde birbirlerine karşı sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler ortaya konulacak; bu üstünlüklerin ülke bazında sıralandırılması yapılacak, ECO ülkelerinin bölge içi ticaretteki RCA değerleri²⁴¹ bazında mal grupları göre sıralandırılması yapılacak, ECO ülkelerinin ihracat benzerlik indeksleri hesaplanacak ve sonuçlar analiz edilecektir.

²⁴¹ Ülkelerin kendi aralarındaki ticarete RCA indeksi kullanarak karşılaştırmalı üstünlüklerin hesap edilmesi bazı durumlarda imkânsızlaştığından bu yöntem ülke bazında kullanılmamıştır. Şöyle ki karşılaştırmalı üstünlüğün hesaplandığı $RCA = \ln[(X_{ij}/X_{it})/(M_{ij}/M_{it})]$ formülünde X_{it} veya M_{it} değerlerinin “0” olması halinde RCA indeksi hesaplanamaz. Çünkü 1 sayısının 0’a bölünmesi matematiksel olarak anlamsızdır. Çalışmamızda birçok ülkeye ait bu değerlerin “0” olduğu durumların mevcut olması RCA indeksinin hesaplamasını imkânsızlaştırmıştır. (Bkz: Çakmak Aynagöz, Ö., **Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler...**, Agm, s.70.)

Tablo 3.178. SITC-3'e Göre ECO Ülkelerinin Bölge İçinde Sahip Olduğu Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaretin Durumu

ECO Ülkeleri		Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ECO
Türkiye	EİT										0	0,[6]
	EAT		0, 1, 4, 6, 7, 8	0, 7	0, 1, 3, 5, 6, 7, 8	0, 1, 5, 6, 7, 8	1, 5, 7, 8	5, 6, 7, 8	0, 5, 7, 8	0, 1, 4, 5, 7, 8	5, 7, 8	4, 7, 1, 8, 5
İran	EİT	5		6,7		2,4,6		0			0	[0], 2, [5]
	EAT	2,3		2,3,5	0,1,2,3,4,5,6,7,8	0,5,7,8	4,5,8	3,4,5,6,8	0,3,4,5,6,7,8	0,1,4,5,6,7,8	3,4,8	3,4,8
Pakistan	EİT	5	0				5					
	EAT	2,6,8	8		0,1,3,4,5,6,7,8	0,5,6,8	0,6,7,8	5,6,8	5,6,8	0,5,6,8	0,5,8	1, 4, 8, 6, 0
Afganistan	EİT								VY	VY	VY	
	EAT	2		2					VY	VY	VY	[0],2
Azerbaycan	EİT						5, 8			6		3, [4], [6]
	EAT	2, 3	3		3, 6, 7			3, 5	1, 2, 4	0, 7, 8	5	2
Kazakistan	EİT	0, 6				7		0, 7		5	3, 8	[6],[4]
	EAT	2, 3	0, 2, 3, 6		0, 1, 2, 3, 5, 6, 7	0, 1, 2, 3, 6		1, 2, 3, 4, 5	0, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	0, 2, 6, 7, 8	0, 2	0, 2, 3, [1],
Kırgızistan	EİT	0	7				6					[0], 6, [7], 8
	EAT	2	2		0, 1, 3, 6, 7	0, 7	8		0, 3, 5, 6, 7, 8	6, 7, 8	2, 7	
Tacikistan	EİT				VY					VY	VY	6
	EAT	2, 6	2	2	VY			2		VY	VY	[2],[3]
Türkmenistan	EİT				VY				VY		VY	[6]
	EAT	2, 3	2, 3	2, 7	VY	2, 3, 5	1, 3	3, 5	VY		VY	2, 3
Özbekistan	EİT	6	5, 6, 7		VY	6, 7	5, 6, 7	6	VY	VY		6, [1], [3], [2], [5]
	EAT	2, 3	2	2, 6	VY	0, 2	1, 4	1, 3, 5	VY	VY		

VY:Veri yoktur. EİT: Endüstri İçi Ticaret EAT: Endüstriler Arası Ticaret

Not: ECO bölgesi geneli için karşılaştırmalı üstünlükler RCA indeksi kullanılarak tespit edilmiştir. Ülkeler arasındaki analizlerde RCA indeksi hesaplanamadı. Çünkü, ülkeler arasında her mal grubunda hem ithalat hemde ihracat yapılmadığı durumların olması, RCA indeks formülünün hesaplanmasını imkansızlaştırmaktadır. Tabloda köşeli parantezli değerler karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğunu gösteriyor.

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.178’de ECO ülkelerinin bölge içi ticaretinde sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler SITC-3 sınıflandırmasına göre mal grupları bazında yer almaktadır. Her bir ECO ülkesinin diğer ECO ülkeleriyle olan ticaretinde ve ECO toplamıyla olan ticaretinde sahip olunan karşılaştırmalı üstünlükler ve sahip olunan karşılaştırmalı üstünlüğe ait mal gruplarında ticaretin EAT şeklinde mi yoksa EİT şeklinde mi yapıldığı tabloda gösterilmiştir. Ülkelerin kendi aralarındaki karşılaştırmalı üstünlükler ihracat ve ithalat değerlerine göre göreceli olarak tespit edilirken, her bir ECO ülkesinin bölge geneliyle olan karşılaştırmalı üstünlükler RCA indeksi yardımıyla tespit edilmiştir.

Türkiye, İran, Pakistan ve Kazakistan bölge içi ticarete birçok mal grubunda diğer ülkelere karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu; Afganistan ve Tacikistan’ın ise bir iki mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusudur. Genel olarak bölge içi ticarete birçok mal grubunda Türkiye, İran, Pakistan ve Kazakistan etkili durumda gözükmemektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin olduğu mal gruplarının büyük bir kısmında ticaret EAT şeklinde yapılmaktadır. Ticaretin EİT şeklinde yapıldığı mal grupları sınırlı sayıda bulunmaktadır. Bölge içi ticaretin büyük bir kısmında EAT’in söz konusu olması, bölge içi ticaretin birbirlerini tamamlayıcı şekilde yapıldığını göstermektedir. Bu durumda ECO ülkeleri arasında ticarete rekabetten söz etmek birçok mal grubunda mümkün değildir.

ECO ülkelerinin bölge geneliyle yaptıkları ticarete bakıldığında Türkiye 0, 1, 4, 5, 6, 7, 8 numaralı mal gruplarında; İran 0, 2, 3, 4, 5, 8 numaralı mal gruplarında; Pakistan 0, 1, 4, 6, 8 numaralı mal gruplarında; Afganistan 0, 2 numaralı mal gruplarında; Azerbaycan 2, 3, 4 numaralı mal gruplarında; Kazakistan 0, 1, 2, 3 numaralı mal gruplarında; Kırgızistan 0, 6, 7, 8 numaralı mal gruplarında; Tacikistan 2, 6 numaralı mal gruplarında; Türkmenistan 2, 3, 6 numaralı mal gruplarında ve Özbekistan 1, 3, 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3.179. Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip ECO Ülkelerinin SITC-3'e Göre Sıralanması

Kar. Üst. Sıralaması	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)	İçki ve Tütün (1)	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler (2)	Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler (3)	Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar (4)	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve ürünleri (5)	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar (6)	Makineler ve Taşıt Araçları (7)	Çeşitli Mamul Eşya (8)
1.	Kazakistan	Türkiye	Kazakistan	İran	Pakistan	Türkiye	Türkiye	Türkiye	Türkiye
2.	Pakistan	Kazakistan	İran	Kazakistan	Türkiye	İran	Pakistan	Kırgızistan	Pakistan
3.	Türkiye	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	İran		Özbekistan		İran
4.	İran	Özbekistan	Azerbaycan	Türkmenistan	Azerbaycan		Türkmenistan		Kırgızistan
5.	Kırgızistan		Türkmenistan	Özbekistan			Kırgızistan		
6.	Afganistan		Tacikistan						

Not: Sıralaması ülkelerin ECO bölgesi ortalama ihracat değerlerinin büyüklüklerine göre yapılmıştır.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak Karşılaştırmalı Üstünlükler belirlenmiştir.

Tablo 3.179’de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler mal grubu bazında sıraya konulmuştur. Bu tablo, Tablo 3.178’den yararlanarak oluşturulmuştur. Ülkelerin ECO geneline karşı sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler, ülkelerin bölge geneline yapmış oldukları ortalama ihracat değerleri baz alınarak büyükten küçüğe doğru sıralandırılmıştır. Şöyle ki; Tablo 3.179’da her mal grubunda bölge geneline en fazla ihracat yapan ülkeler, bir diğer ifadeyle pazarda söz sahibi olan ülkeler, ihracat rakamlarının büyüklüğüne göre sıralandırılmıştır. Buna göre, **Türkiye beş adet** mal grubunda karşılaştırmalı üstünlükte birinci sırada, **Kazakistan iki adet** mal grubunda karşılaştırmalı üstünlükte birinci sırada, **İran ve Pakistan ise bir adet** mal grubunda karşılaştırmalı üstünlükte ilk sırada yer almaktadır.

ECO bölgesinde 0 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Kazakistan, Pakistan, Türkiye, İran, Kırgızistan ve Afganistan’dır. 1 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Türkiye, Kazakistan, Pakistan ve Özbekistan’dır. 2 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Kazakistan, İran, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Tacikistan’dır. 3 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla İran, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan’dır. 4 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Pakistan, Türkiye, İran ve Azerbaycan’dır. 5 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Türkiye ve

İran'dır. 6 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Türkiye, Pakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan'dır. 7 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Türkiye ve Kırgızistan'dır. 8 numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla Türkiye, Pakistan, İran ve Kırgızistan'dır.

Tablo 3.180. ECO Ülkelerinin Bölge İçi Ticarete RCA Değerlerinin Sıralanması

RCA Sıralaması	Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
1.	5,61 (4)	5,53 (8)	3,71 (1)	4,44 (2)	1,50 (2)	1,51 (0)	0,97 (8)	1,65 (6)	4,34 (3)	0,83 (6)
2.	3,28 (7)	2,29 (4)	3,60 (4)	0,05 (0)	0,99 (3)	0,92 (2)	0,70 (6)	0,02 (2)	1,26 (2)	0,41 (1)
3.	2,81 (1)	0,71 (3)	2,23 (8)	-2,06 (7)	0,17 (4)	0,60 (3)	0,46 (7)	-0,40 (3)	0,16 (6)	0,20 (3)
4.	2,66 (8)	0,55 (2)	1,21 (6)	-2,16 (5)	-0,41 (6)	0,23 (1)	0,08 (0)	-1,54 (4)	-1,08 (7)	-0,18 (2)
5.	1,41 (5)	0,23 (5)	1,13 (0)	-2,20 (6)	-0,80 (7)	-0,16 (6)	-0,20 (3)	-1,73 (5)	-1,27 (5)	-0,32 (5)
6.	0,69 (0)	0,07 (0)	-0,72 (5)	-2,78 (4)	-0,87 (1)	-0,32 (4)	-0,25 (2)	-2,27 (7)	-1,41 (0)	-0,90 (7)
7.	0,18 (6)	-1,31 (6)	-0,86 (3)	-2,88 (3)	-0,97 (5)	-1,43 (5)	-1,28 (1)	-2,40 (1)	-3,50 (8)	-0,91 (4)
8.	-1,38 (2)	-1,81 (7)	-1,27 (7)	-3,17 (1)	-2,15 (8)	-1,94 (7)	-1,56 (5)	-2,55 (0)	-4,20 (4)	-1,79 (0)
9.	-3,34 (3)	-3,51 (1)	-2,37 (2)	-3,47 (8)	-2,41 (0)	-2,72 (8)	-3,94 (4)	-5,08 (8)	-20,66 (1)	-2,04 (8)

Not: Sıralama RCA değerlerine göre büyüktür küçüğe doğru yapılmıştır. Parantez içindeki değerler SITC-3 sınıflandırma listesinde bir basamaklı mal grupları kodlarını göstermektedir.

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.180'de ECO ülkeleri bölge içi ticarete sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler ülke bazında en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması yapılmıştır.²⁴² Mal grupları RCA indeksine göre sıralandırılmıştır. Her bir ECO ülkesinin ECO bölgesi geneliyle yapmış oldukları ihracata ve ithalata ait değerler esas alınarak her bir gruba ait RCA indeks değerleri hesaplanmıştır.²⁴³ RCA değerleri SITC-3'e göre en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanmıştır. Burada her bir ECO ülkesinin hangi mal grubunda en fazla karşılaştırmalı

²⁴² RCA değerleri $RCA = \ln[(X_{ij}/X_{it})/(M_{ij}/M_{it})]$ formülüne göre hesaplanmıştır. $RCA > 0,5$ ise ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu; $0,5 > RCA > -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırda olduğu, $RCA < -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün çok düşük olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. (Bkz: B. Ali Eşiyok, **Agm**, s.17.)

²⁴³ Tablo 3.180'de yer alan RCA değerleri önceki bölümlerde her ülke analizinin sonunda hesaplanarak, tablolatırılmıştır.

üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ECO ülkelerinin bölgede sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler SITC-3 mal gruplarına göre en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Türkiye **4, 7, 1, 8, 5, 0, 6, 2** ve 3. İran **8, 4, 3, 2, 5, 0, 6, 7** ve 1. Pakistan **1, 4, 8, 6, 0, 5, 3, 7** ve 2. Afganistan **2, 0, 7, 5, 6, 4, 3, 1** ve 8. Azerbaycan **2, 3, 4, 6, 7, 1, 5, 8** ve 0. Kazakistan **0, 2, 3, 1, 6, 4, 5, 7** ve 8. Kırgızistan **8, 6, 7, 0, 3, 2, 1, 5** ve 4. Tacikistan **6, 2, 3, 4, 5, 7, 1, 0** ve 8. Türkmenistan **3, 2, 6, 7, 5, 0, 8, 4** ve 1. Özbekistan **6, 1, 3, 2, 5, 7, 4, 0** ve 8.

Tablo 3.181. ECO Ülkeleri İhracat Benzerlik İndeksleri

ECO Ülkeleri	Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
Türkiye		27	60	13	34	40	52	42	50	52
İran	27		41	13	82	65	59	30	70	52
Pakistan	60	41		35	40	68	65	50	58	61
Afganistan	13	13	35		15	32	26	26	15	19
Azerbaycan	34	82	40	15		70	68	36	81	60
Kazakistan	40	65	68	32	70		84	45	82	66
Kırgızistan	52	59	65	26	68	84		39	74	61
Tacikistan	42	30	50	26	36	45	39		53	74
Türkmenistan	50	70	58	15	81	82	74	53		76
Özbekistan	52	52	61	19	60	66	61	74	76	

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.181’de ECO ülkeler bölge içi ticarete ihracat benzerlik indeksleri yer almaktadır. Birinci sütundaki ülkelerin birinci satırdaki ülkelerle olan ihracatlarına ait ihracat benzerlik indeksleri tabloda gösterilmiştir.²⁴⁴ Bir diğer ifadeyle her bir ECO ülkesinin bölge içinde yaptıkları ihracatın hangi oranda birbirlerine benzediği tabloda ortaya konulmuştur.

²⁴⁴ İhracat Benzerlik İndeksi (ESI) aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır. ESI, 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. ESI=0 olması, karşılaştırılan iki ülkenin ihracat yapılarının tamamen farklı olduğunu; ESI=100 olması ise karşılaştırılan iki ülkenin ihracat yapılarının tamamen benzer olduğunu göstermektedir. (Bkz: Güzin Erhat, Seda Ekmen, **Agm**, s.4.)

$$ESI_{(ab,c)} = \sum_j \min \left[\frac{X_{j(a,c)}}{\sum_j X_{j(a,c)}}, \frac{X_{j(b,c)}}{\sum_j X_{j(b,c)}} \right]$$

Ülkelerin ihracat yapılarındaki benzerlikler, aralarındaki rekabetin büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Bu bağlamda indeks değeri ne kadar büyük olursa iki ülke arasındaki rekabetinde o kadar büyük olduğu sonucunu vermektedir. ECO ülkelerinin bölge içi ihracatlarındaki rekabet durumları şu şekildedir: **Türkiye; Pakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan**’la rekabet halindedir. **İran; Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan**’la rekabet halindedir. **Pakistan; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan ve Tacikistan**’la rekabet halindedir. Afganistan hiçbir ülkeyle rekabet halinde değildir. **Azerbaycan; İran, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan**’la rekabet halindedir. **Kazakistan; Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Pakistan, Özbekistan ve İran**’la rekabet halindedir. **Kırgızistan; Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Pakistan, Özbekistan, İran ve Türkiye** ile rekabet halindedir. **Tacikistan; Özbekistan, Türkmenistan** ve Pakistan ile rekabet halindedir. **Türkmenistan; Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye** ile rekabet halindedir. **Özbekistan; Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Pakistan, Türkiye ve İran**’la rekabet halindedir.

3.3.Çekim Modeli Yardımıyla ECO Bölge İçi Ticaretinin Analizi

Bu bölümde çekim modeli (Gravity Modeli) yardımıyla ECO bölge içi ticareti analiz edilecek ve ticari potansiyeller ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bölge içi ticarete gerçekleşen ticari akım ile hesaplanan potansiyel ticaret akım karşılaştırılarak analizler yapılacaktır.

3.3.1.Çekim modeli kavramı, teorisi ve literatür

Çekim modeli, dış ticaret akımlarını ampirik olarak çok başarılı şekilde açıklayan bir modeldir. Model 1687 yılında fizikçi Isaac Newton tarafından ortaya konulan yer çekim kanununa dayanmaktadır. Newton'un yer çekim kanununa göre, her bir noktasal kütle diğer noktasal kütleyle, ikisini birleştiren bir çizgi doğrultusundaki bir kuvvet ile çeker. Bu kuvvet bu iki kütlenin çarpımıyla doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesi ile ise ters orantılıdır. Kısaca bu kanun bütün cisimlerin kütlelerinin birbirlerini çektiklerini ifade etmektedir. Newton'un yer çekimi kanunu şu şekilde gösterilmektedir:

$$F = G \frac{m_1 m_2}{r^2} \quad (1)$$

Burada F iki kütle arasındaki çekim kuvvetinin büyüklüğünü, G yerçekimi sabitini, m_1 birinci kütlenin büyüklüğünü, m_2 ikinci kütlenin büyüklüğünü ve r ise iki kütle arasındaki mesafeyi ifade etmektedir.²⁴⁵

Newton'un yer çekimi kanunu, 1950'lerden sonra sosyal bilimlerde de kullanılmaya başlanılmıştır. İktisat biliminde ve uluslar arası ticari akımların analizinde model ilk kez 1962 yılında Jan Tinbergen²⁴⁶ ve 1963 yılında P. Pöyhönen²⁴⁷ tarafından kullanılmıştır. Tinbergen ve Pöyhönen, Newton'un çekim kanununu dış ticarete uyarlamışlar ve (1) numaralı denklemdeki cisimlerin kütleleri yerine ülkelerin ekonomik büyüklüklerini temsil edebilen ülkelerin gayri safi yurt içi hâsıllarını (GSYİH); cisimler arasındaki mesafe yerine ise ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığı

²⁴⁵ **Vikipedi Özgür Ansiklopedi,**

(http://tr.wikipedia.org/wiki/Newton%27%C4%B1n_evrensel_k%C3%BCtle_%C3%A7ekim_yasas%C4%B1, Erişim Tarihi:14.01.2010)

²⁴⁶ Jan Tinbergen, "Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy", *The Twentieth Century Fund*, New York, 1962.

²⁴⁷ P. Pöyhönen, "A Tentative Model For The Flows Of Trade Between Countries." *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1963, ss.90, 93-99.

yerleştirilerek dış ticarete kullanılabilecek standart çekim modelini oluşturmuşlar. Ülkelerin ekonomik büyüklükleri GSYİH kriterinden başka, ülkelerin toplam nüfusu veya ülkelerin yüzölçümü de kullanılabilmektedir. Bu durumda, iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi ülkelerin ekonomik büyüklükleriyle yani GSYİH'larıyla doğru, aralarındaki coğrafi uzaklıkla ters orantılıdır. Bu durum şöyle formüle edilmektedir.

$$T_{ij} = A \frac{GSYIH_i GSYIH_j}{MESAFE_{ij}} \quad (2)$$

Burada T_{ij} , i ve j ülkeleri arasındaki ticari akımı²⁴⁸; A, sabit terimi; $GSYIH_i$, i ülkesinin gayri safi yurt içi hâsılasını; $GSYIH_j$, j ülkesinin gayri safi yurt içi hâsılasını ve $MESAFE_{ij}$, i ve j ülkeleri arasındaki coğrafi uzaklığı göstermektedir. Standart çekim modeli doğrusal formda şu şekilde tanımlanmaktadır.

$$T_{ij} = A + GSYIH_i + GSYIH_j + MESAFE_{ij} \quad (3)$$

Tinbergen'den sonra standart çekim modelinin gücünün artırılması için modele farklı açıklayıcı değişkenler ilave edilmiştir. Bu alanda ilk çalışmaları H. Linnemann²⁴⁹ yapmıştır. Zaman içerisinde standart çekim modeline ilave edilen birçok yeni değişkenlerle oluşturulan modeller genelleştirilmiş çekim modelleri olarak adlandırıldı. Buradaki temel amaç modelin açıklayıcı gücünün artırılmasıdır. Genelleştirilmiş çekim modeli, standart çekim modeline ilave olarak başlıca şu değişkenlerden oluşmaktadır:

NÜFUS: İhracatı ve ithalatçı ülkelerin toplam nüfusu denkleme ayrı ayrı ilave edilerek ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin modelde temsil edilmesi güçlendirilmektedir.

KBDGSYİH: İhracatçı ve ithalatçı ülkelerde kişi başına düşen GSYİH'ları, ülkelerin kalkınmışlık göstergeleri olarak modele ilave edilmektedir.

YÜZÖLÇÜM: İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin coğrafi büyüklükleri ticareti etkileyeceği düşünülerek modele ülkelerin yüzölçümleri dâhil edilmektedir.

SINIR: İhracatçı ve ithalatçı ülkeler arasında ortak sınırın varlığı, iki ülke arasında ticareti etkileyeceği düşünülerek modele dâhil edilmektedir. Bu durum kukla

²⁴⁸ Modelde kullanılan ticari akım sadece ihracat veya ithalat değerlerinden oluşabileceği gibi, ikisinin toplamını gösteren dış ticaret hacminden de oluşabilmektedir.

²⁴⁹ H. Linnemann, **An Econometric Study Of International Trade Flows**, North Holland, Amsterdam, 1966.

değişkenle modele ilave ediliyor. Sınırdışlık durumunda kuklaya 1, aksi durumda 0 değeri veriliyor.

DİL: İhracatçı ve ithalatçı ülkeler arasında ortak dilin konuşulması ticareti etkileyeceği düşünülerek modele kukla değişkenle ifade edilmektedir. Ortak dilin varlığı durumunda kukla değişkene 1, aksi durumda 0 değeri veriliyor.

DİN: İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin aynı dine tabi olmaları ticareti etkileyeceği düşünülmemektedir. Bu durum, aynı dine mensup olunması halinde 1, aksi halde 0 değeri alan bir kukla değişkenle modele dâhil edilmektedir.

EKONOMİK BİRLİK: İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin aynı ekonomik birlik içinde olması hali ticareti etkileyeceği düşünülerek modele ilave edilmektedir. Ülkeler aynı ekonomik birlik içinde olması halinde 1, aksi halde 0 değeri alan kukla değişken kullanılır.

Genelleştirilmiş çekim modeli şu şekilde ifade edilebilir.

$$T_{ij} = A + GSYIH_i + GSYIH_j + MESAFE_{ij} + NÜFUS_i + NÜFUS_j + KBDGSYIH_i + KBDGSYIH_j + YÜZÖLÇÜM_i + YÜZÖLÇÜM_j + SINIR_{ij} + DIL_{ij} + DIN_{ij} + EKONOMIKBRLIK_{ij} \quad (4)$$

Uygulamadaki başarılı sonuçlarından dolayı kullanımı artan çekim modeline yöneltilen temel eleştiri, modelin teorik alt yapısının olmamasıdır. Bu alandaki eksikliklerin giderilmesi için ilk çalışmalar J.E. Anderson²⁵⁰ ve J. Bergstrand²⁵¹ tarafından yapılmıştır. Anderson makalesinde bütün ülkeler için tercih fonksiyonunun sabit ikame esnekliği fonksiyonu (CES) olduğunu ve bütün dünyada mal farklılaştırması olduğunu varsayıp çekim modelini türetmiştir. Anderson'un analizleri genel bir düzey niteliği taşıırken, Bergstrand, çekim modelinin tekeli rekabet teorileri çerçevesinde uygulanıp uygulanamayacağını sorgulamıştır. Bergstrand'ın ana argümanı, çekim denkleminin talep ve arz fonksiyonlarının indirgenmiş bir biçimi olmasıdır. İthalat talebi, CES fayda fonksiyonunun ithalatı yapan ülkelerin gelirleri kısıtı altında maksimizasyonu sonucunda türetilir; ihracat arzı ise ihracatçı ülkelerin şirketlerinin kâr

²⁵⁰ J.E., Anderson, "A Theoretical Foundation For The Gravity Equation", *American Economic Review*, Vol:69 No:1, 1979, Pp.106-116.

²⁵¹ J., Bergstrand, "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations And Empirical Evidence", *The Review Of Economics And Statistics*, Vol:67, No:3, 1985, pp.474-481.

J., Bergstrand, "The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition And The Factor-Proportions Theory in International Trade", *The Review Of Economics And Statistics*, Vol:71, No:1, 1989, pp.143-153.

maksimizasyonu sonucunda türetilir. Daha sonra ise, çekim modeli piyasa denge koşulları altında elde edilir. Teoriye katkı sağlayan E. Helpman ve P.R. Krugman²⁵² basit bir çekim denklemini doğrulamak için, ölçeğe göre artan getirili farklılaştırılmış ürün ticaret teorileri kullanmıştır. Nihayet, Deardorf²⁵³ çekim modelinin Heckscher-Ohlin Uluslararası Ticaret Teorisi ile uygun olduğunu gösterdikten sonra çekim teorisi dış ticaretin büyüklüğünü ve değişik yönlerini açıklamada popüler olmaya başlamıştır.²⁵⁴

Çalışmamızla ilgili olarak ekonomik entegrasyon kapsamında çekim modelinin literatür de çok sayıda uygulamalarda kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmamıza yardımcı olabilecek modelin daha önceki kullanımları şöyle özetlenebilir. J.A. Frankel²⁵⁵ çekim modelini AT, AB, EFTA, CUFTA, MERCOSUR ve ASEAN bölge içi ve bölgeler arası ticaretin belirleyicilerini açıklanmasında kullanmıştır. I. Soloaga ve L.A. Winter²⁵⁶ AB, EFTA, NAFTA, MERCOSUR ve ASEAN için benzer bir çalışma yapmıştır. NAFTA ile ilgi yapılan iki çalışmadan biri A.O. Krueger'e²⁵⁷ ait, bir diğeri ise C. Montenegro ve I. Soloaga'ya²⁵⁸ aittir. Bu çalışmalarda özellikle kukla değişkenlerin etkinliği ölçülmeye çalışılmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesi için çekim modelinin kullanıldığı çalışmalarda literatür de yer almaktadır.²⁵⁹ P. Egger²⁶⁰

²⁵² E., Helpman, P.R., Krugman, **Market Structure And Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, And The International Economy**, The MIT Press, London, 1985.

²⁵³ A.V., Deardorff, "Determinants Of Bilateral Trade: Does Gravity Work in A Neoclassical World?", **Nber Working Paper**, No. 5377. 1995.

²⁵⁴ Anna Golovko, "Çekim Modeli: Avrasya Ülkeleri Dış Ticareti", **Econanadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi**, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, s.3-4.

²⁵⁵ J.A., Frankel, "Regional Trading Blocs in the World Economic System", **Institute for International Economics**, Washington, D.C., 1997.

²⁵⁶ I., Soloaga, L.A., Winters, "How Has Regionalism in the 1990s Affected Trade?", **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 2156, 1999.

²⁵⁷ A.O., Krueger, "Trade Creation and Trade Diversion Under NAFTA", **NBER Working Paper** No:7429, 1999.

²⁵⁸ C. Montenegro, I. Soloaga, "NAFTA's Trade Effects: New Evidence With a Gravity Model", **Estudios de Economia**, Vol:33, No:1, 2006, pp.45-63.

²⁵⁹ S.Sayan, "The Black Sea Economic Cooperation Project: A Substitute for a Complement to Globalization Efforts in The Middle East and The Balkans", **Globalization: Challenges and Opportunities for Development in the ERF Region Conference**, ERF, KIST and Kuwait University, 18-20 October.1997

S. Togan, "Black Sea Economic Cooperation, Economic Cooperation Organization, Turkic Republics and Turkey: Possibilities for Regional Economic Integration", **European Union, Turkey and Eurasia: New Trends in EU-Turkey Relations Conference**, Istanbul, September 22-23, 1994.

M. Genç, M. Berber, S. Artan, "Determinants of Trade Flows in Black Sea Economic Cooperation Region: A Gravity Model Approach", **The Second Business and Economy International Workshop** 2007.

M.Dikkaya, M.Orhan, "Economies of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) Countries and their Bilateral Trade", **Journal of Economic and Social Research**, Vol:6 No:2, 2004, pp.63-86.

Avusturya ile merkezi doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ticareti çekim modeliyle analiz etmiş ve bu ülkelerin AB'ne entegre olması halinde hem Avusturya ile olan ticari hacmin artacağını tespit etmiştir. A. Batra²⁶¹ çekim modeli yardımıyla Hindistan'ın global pazardaki ticari potansiyelini ortaya koymaya çalışmış ve çalışmasında çok sayıda kukla değişken kullanarak analizler yapmıştır. A. Golovko²⁶² Avrasya ülkelerinin dış ticaretini çekim modeli yardımıyla analiz etmeye çalışmış ve çekim modeliyle bu ülkelerin ticari potansiyellerinin yapılamayacağı sonucuna varmıştır. K. Karagöz ve M. Karagöz²⁶³ çekim modeli yaklaşımı ile Türkiye'nin küresel ticaret potansiyelini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada Türkiye'nin küresel ticaret üzerinde hangi faktörlerin etkili oldukları ve elde edilen katsayı tahminlerinden hareketle hangi ülkelerle ticaretin potansiyel genişleme vaat ettiği araştırılmıştır. Ö.Bilici, E.Erdil ve İ.H. Yetkiner²⁶⁴ çekim modeli yaklaşımıyla Türkiye'nin ticari potansiyeli içinde AB'nin rolünü incelemiş ve Türk dış ticaretinde önemli yeri olan AB'nin gümrük birliği anlaşması sonrası öneminin daha da arttığını tespit etmiştir.

Özetle, yapılan uygulamalı çalışmalardan alınan sonuçların birbirlerine benzer ve başarılı bulunması, çekim modelinin kullanımını her geçen gün daha yaygınlaştırmaktadır. Modele yeni yeni değişkenler ilave ederek modelin açıklayıcı gücünün artırılması, iki ülke arasındaki ticaretin büyüklüğü bu ülkelerin ekonomik büyüklükleriyle doğru orantılı, aralarındaki uzaklıkla ise ters orantılı olmasının mantığına dayanmaktadır.

3.3.2.Çalışmada kullanılacak modeller

Çalışmada altı farklı model kullanılacaktır. Dış ticaret hacmi, ihracat ve ithalatın bağımlı değişken yapıldığı modellerde önce standart çekim modeli sonra genelleştirilmiş çekim modeli oluşturulacaktır. Bu durumda çalışmada üç farklı standart

²⁶⁰ P. Egger, "The Potential For Trade Between Austria And Five CEE", *Austrian Economic Quarterly*, No:1, 1999, pp.55-63.

²⁶¹ A. Batra, "India's Global Trade Potential: The Gravity Model Approach", *Indian Council For Research On International Economic Relations Working Paper*, No. 151, New Delhi, December 2004.

²⁶² A. Golovko, *Agm*, 2009, s.1-22.

²⁶³ K. Karagöz, M. Karagöz, "Türkiye'nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, Sivas, 2009.

²⁶⁴ Ö.Bilici, E.Erdil, İ.H. Yetkiner, "The Determining Role of EU in Turkey's Trade Flows: A Gravity Model Approach", *Working Papers in Economics*, No:08/06 İzmir University of Economics, İzmir, October 2008.

çekim modeline ve üç farklı genelleştirilmiş çekim modeli kullanılacaktır. Modeller ekonometrik yaklaşımla tam logaritmik formda aşağıda verilmektedir.

Model 1

$$\text{LogIH}_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \text{LogGSYIH}_{it} + \beta_2 \text{LogGSYIH}_{jt} + \beta_3 \text{LogMES}_{ij} + \varepsilon_{ijt} \quad (5)$$

Model 2

$$\begin{aligned} \text{LogIH}_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1 \text{LogGSYIH}_{it} + \beta_2 \text{LogGSYIH}_{jt} + \beta_3 \text{LogMES}_{ij} \\ & + \beta_4 \text{LogNÜF}_{it} + \beta_5 \text{LogNÜF}_{jt} + \beta_6 \text{SIN}_{ij} + \beta_7 \text{DIL}_{ij} + \varepsilon_{ijt} \end{aligned} \quad (6)$$

Model 3

$$\text{LogIT}_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \text{LogGSYIH}_{it} + \beta_2 \text{LogGSYIH}_{jt} + \beta_3 \text{LogMES}_{ij} + \varepsilon_{ijt} \quad (7)$$

Model 4

$$\begin{aligned} \text{LogIT}_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1 \text{LogGSYIH}_{it} + \beta_2 \text{LogGSYIH}_{jt} + \beta_3 \text{LogMES}_{ij} \\ & + \beta_4 \text{LogNÜF}_{it} + \beta_5 \text{LogNÜF}_{jt} + \beta_6 \text{SIN}_{ij} + \beta_7 \text{DIL}_{ij} + \varepsilon_{ijt} \end{aligned} \quad (8)$$

Model 5

$$\text{LogDT}_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \text{LogGSYIH}_{it} + \beta_2 \text{LogGSYIH}_{jt} + \beta_3 \text{LogMES}_{ij} + \varepsilon_{ijt} \quad (9)$$

Model 6

$$\begin{aligned} \text{LogDT}_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1 \text{LogGSYIH}_{it} + \beta_2 \text{LogGSYIH}_{jt} + \beta_3 \text{LogMES}_{ij} \\ & + \beta_4 \text{LogNÜF}_{it} + \beta_5 \text{LogNÜF}_{jt} + \beta_6 \text{SIN}_{ij} + \beta_7 \text{DIL}_{ij} + \varepsilon_{ijt} \end{aligned} \quad (10)$$

Modellerdeki değişkenlerden;

LogIH_{ijt} = t zamanında i ülkesinden j ülkesine yapılan ihracat miktarını,

LogIT_{ijt} = t zamanında i ülkesine j ülkesinden yapılan ithalat miktarını,

LogDT_{ijt} = t zamanında i ülkesi ile j ülkesi arasındaki dış ticaret hacmini,

LogGSYIH_{it} = t zamanında i ülkesinin GSYİH'sını,

LogGSYIH_{jt} = t zamanında j ülkesinin GSYİH'sını,

LogMES_{ij} = i ülkesi ile j ülkesi arasındaki coğrafi uzaklığını,
 LogNÜF_{it} = t zamanında i ülkesinin toplam nüfusunu,
 LogNÜF_{jt} = t zamanında j ülkesinin toplam nüfusunu,
 SIN_{ij} = i ülkesi ile j ülkesi arasında ortak sınırı gösteren kukla değişkeni,
 DİL_{ij} = i ülkesi ile j ülkesi arasında ortak dili gösteren kukla değişkeni,
 ε_{ijt} = hata terimini ifade etmektedir.

3.3.3. Değişkenler ve veri seti

Çalışmada on farklı değişken kullanılmaktadır. Bunların üçü modellere bağımlı değişken olarak, yedisi ise bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bağımsız değişkenlerden ikisi kukla değişken olarak modellere katılmıştır. Aşağıda bu değişkenler hakkında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

-Bağımlı Değişkenler

Dış Ticaret Hacmi: Modellerde “ LogDT_{ijt} ” olarak kısaltılmıştır. t zamanında i ülkesinden j ülkesine yapılan ihracat ile yapılan ithalatın toplamını göstermektedir. 2001-2008 dönemini kapsayan veriler milyon dolar olarak International Trade Centre (ITC), Trade Map'den yıllık veri olarak elde edilmiştir.²⁶⁵

İhracat: Modellerde “ LogIH_{ijt} ” olarak kısaltılmıştır. t zamanında i ülkesinden j ülkesine yapılan ihracat miktarını göstermektedir. 2001-2008 dönemini kapsayan veriler milyon dolar olarak International Trade Centre (ITC), Trade Map'den yıllık veri olarak elde edilmiştir.

İthalat: Modellerde “ LogIT_{ijt} ” olarak kısaltılmıştır. t zamanında i ülkesine j ülkesinden yapılan ithalat miktarını göstermektedir. 2001-2008 dönemini kapsayan veriler milyon dolar olarak International Trade Centre (ITC), Trade Map'den yıllık veri olarak elde edilmiştir.

-Bağımsız Değişkenler

Gayri Safı Yurt İçi Hâsıla: Modellerde “ LogGSYIH_{it} ” ve “ LogGSYIH_{jt} ” olarak kısaltılmıştır. LogGSYIH_{it} ; t zamanında i ülkesinin yanı sıra ihracatçı ülkenin GSYİH'nı göstermektedir. LogGSYIH_{jt} ; t zamanında j ülkesinin yanı sıra ithalatçı ülkenin GSYİH'nı

²⁶⁵ ITC, Trade Map, (<http://www.trademap.org>, Erişim Tarihi:22.12.2009)

göstermektedir. GSYİH; bir ekonomide bir yıllık bir dönemde ülke içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplamıdır.²⁶⁶ 2001-2008 dönemini kapsayan veriler International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook Database 2009'den²⁶⁷ cari fiyatlarla milyar dolar ve yıllık veri olarak elde edilmiştir.

Çekim modellerinde ülkelerin ekonomik büyüklüklerini dolayısıyla dış ticaretlerini açıklayan temel değişken ülkelerin GSYİH'dır. Teoriye göre ülkelerin dış ticaret hacimleri ile GSYİH'ları arasında doğru orantı bulunmaktadır. GSYİH büyüdükçe, dış ticaret hacmi de büyür veya GSYİH azaldıkça dış ticaret hacmi de azalır. Aralarında pozitif ilişki bulunduğundan modellerde yer alan hem LogGSYIH_{it} hem de LogGSYIH_{jt} değişkenlere ait katsayılar yani β_1 ve β_2 'nin pozitif (+) işaretli olması beklenir.

Nüfus: Modellerde “ LogNÜF_{it} ” ve “ LogNÜF_{jt} ” olarak kısaltılmıştır. LogNÜF_{it} ; t zamanında i ülkesinin yani ihracatçı ülkenin, LogNÜF_{jt} ; t zamanında j ülkesinin yani ithalatçı ülkenin toplam nüfusunu göstermektedir. 2001-2008 dönemini kapsayan veriler UNCTAD, Handbook of Statistics 2008'den²⁶⁸ ve ECO Secretariat, Statistics Database 2009'den²⁶⁹ yıllık veri olarak elde edilmiştir.

Çekim modellerinde ülkelerin ekonomik büyüklüklerini temsil etmede kabul edilen bir diğer faktör ülkelerin toplam nüfusedir. Ancak teoride dış ticaret ile nüfus arasındaki ilişki kesin olarak ortaya konulamamaktadır. İlişkinin pozitif ve negatif olduğu durumlar söz konusu olabiliyor. Şöyle ki; i ülkesinin nüfusundaki artış, i ülkesinin j ülkesinden yapacağı ithalatı; j ülkesinin nüfusundaki artış ise i ülkesinin j ülkesine yapacağı ihracatı pozitif olarak etkilemesi beklenir.²⁷⁰ Öte taraftan ülkelerin üretim yapılarına göre de nüfustaki artış dış ticareti farklı etkileyebilir. Eğer ülkenin üretimi emek yoğun ise ihracatın bundan pozitif etkilenmesi beklenir. Hem ihracatçı ülkede hem de ithalatçı ülkede nüfusun iç talebi arttırması birincisine negatif, ikincisini ise pozitif etki yapar. Genel olarak, yüksek GSMH veya nüfus miktarına sahip bir ülke bir yandan yüksek miktarda mal ve hizmet arzına bir yandan da, yüksek alım gücü ve

²⁶⁶ Ersan Bocutoğlu, **Makro İktisat**, Beşinci Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon 2009, s.27.

²⁶⁷ IMF, World Economic Outlook Database, October 2009, (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

²⁶⁸ UNCTAD, Handbook of Statistics 2008, (<http://stats.unctad.org/Handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

²⁶⁹ ECO Secretariat, Statistics Database 2009, (<http://www.ecosecretariat.org/>, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

²⁷⁰ Bilici, Erdil, Yetkiner, **Agm**, s.10.

pazar büyüklüğü nedeniyle yüksek talep miktarına işaret etmektedir. Bu nedenle ekonomik zenginlik ve yüksek nüfusun arz ve talep dinamikleri yoluyla dış ticaret üzerinde genişletici bir etkiye yol açması beklenir.²⁷¹

Özetle, modellerde yer alan LogNÜF_{it} ve LogNÜF_{jt} değişkenlerine ait katsayılar yani β_4 ve β_5 'in hem pozitif (+) hem de negatif (-) işaret alması beklenir.

Mesafe: Modellerde “ LogMES_{ij} ” olarak kısaltılmıştır. i ülkesi ile j ülkesi arasındaki coğrafi uzaklığı göstermektedir. Veriler www.timeanddate.com²⁷² adresinden elde edilmiştir. Uzaklık, ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklığı kilometre (km) olarak ifade etmektedir.

Uzaklık dış ticareti olumsuz etkileyen temel faktördür. Uzaklığın ülkeler arasındaki ikili ticareti olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak modele alınmasının birçok gerekçesi arasında şunlar sayılabilir.

- Uzaklık, taşıma maliyetleri için yaklaşık bir göstergedir.
- Uzaklık, teslim süresi için yaklaşık bir göstergedir. Özellikle dayanıksız mallar için teslim süresinin uzaması önemli bir risk unsurudur.
- Uzaklık, uyumlaştırma maliyetleri için yaklaşık bir göstergedir. Çok sayıda girdiyi birleştiren üretim süreçlerinde, herhangi bir darboğaza meydan vermemek için ithal girdilerin üretime girişinin uyumlaştırılması gerekmektedir. Uzaklık arttıkça uyumlaştırma maliyeti de artacaktır.
- Uzaklık, işlem maliyetleri için yaklaşık bir göstergedir. Uzaklığa bağlı olarak iletişim ve bürokratik işlemlerin artması beklenebilir.
- Uzaklık, kültürel farklılık için yaklaşık bir göstergedir. Coğrafi uzaklıkla birlikte kültürel farklılığın da artması doğaldır. Kültürel farklılık ise çoğu zaman ticarî ilişkileri kısıtlayıcı bir rol oynayabilmektedir.²⁷³

Özetle, dış ticaretle uzaklık arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Bu durumda modelde yer alan LogMES_{ij} değişkeninin katsayısı yani β_3 negatif (-) işaret alması beklenir.

²⁷¹ Karagöz, Karagöz, **Agm**, s.130.

²⁷² www.timeanddate.com (<http://www.timeanddate.com/worldclock/distance.html>, Erişim Tarihi: 07.01.2010)

²⁷³ Karagöz, Karagöz, **Agm**, s.130.

Ortak Sınır: Modellerde “ SIN_{ij} ” olarak kısaltılmıştır. Modelin açıklayıcı gücünü arttırmak için modele dâhil edilmiş kukla değişkendir. i ülkesi ile j ülkesi arasında ortak sınır varsa kuklaya 1, aksi durumda kuklaya 0 değeri verilmiştir.²⁷⁴

Ortak sınıra sahip ülkeler arasında ticaretin daha fazla oluşması beklenir. Taşıma ve işlem maliyetler, benzer kültürel yapı gibi nedenlerden dolayı sınırdaşlık ile dış ticaret arasında doğru orantının söz konusudur. Bu durumda ECO ülkelerinin tamamı birbirleriyle sınırdaş olduğundan modelde yer alan SIN_{ij} kukla değişkeninin katsayısı yani β_6 pozitif (+) işaretli olması beklenir.

Ortak Dil: Modellerde “ $DİL_{ij}$ ” olarak kısaltılmıştır. Modelde yer alan bir diğer kukla değişkendir. i ülkesi ile j ülkesi arasında ortak dil konuşuluyorsa kuklaya 1, aksi durumda kuklaya 0 değeri verilmiştir.²⁷⁵

Ortak dil ticarete kolaylaştırıcı ve maliyetleri azaltıcı etki yapacağından ticaret hacmi üzerine olumlu etki yapması beklenir. Bu durumda ECO ülkelerinin büyük bir kısmı arasında ortak dil kullanıldığı düşünüldüğünde modelimizde yer alan $DİL_{ij}$ kukla değişkeninin katsayısı yani β_7 pozitif (+) işaretli olması beklenir.

Tablo 3.182. Bağımsız Değişkenlerin Beklenen İşaretleri

	Değişkenler	Beklenen İşaret
GSYİH	LogGSYİH_{it}	+
	LogGSYİH_{jt}	+
Nüfus	LogNÜF_{it}	+/-
	LogNÜF_{jt}	+/-
Mesafe	LogMES_{ij}	-
Ortak Sınır	SIN_{ij}	+
Ortak Dil	$DİL_{ij}$	+

Tablo 3.182’de modellerde kullanılacak bağımsız değişkenlerin beklenen işaretleri yer almaktadır. Özetle, GSYİH pozitif (+), nüfus pozitif veya negatif (+)/(-), mesafe negatif (-), ortak sınır pozitif (+) ve ortak dil pozitif (+) işaretli olması beklenmektedir.

²⁷⁴ Hazar Denizi’ne kıyısı olan ülkeler (Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan) sınırdaş olarak değerlendirilmiştir.

²⁷⁵ Eski Sovyetler Birliği ülkeleri için ortak dil Rusça kabul edilmiştir.

3.3.4.Ekonometrik yöntem ve yorumlar

ECO bölge içi dış ticaretin belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılacaktır. Panel veri yöntemi kısaca, ülkeler, firmalar ve hane halkı gibi birimlere ait gözlemlerin yatay-kesit formda bir araya getirilerek ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesine denilmektedir. Herhangi bir yıla ait değerler panelin kesit boyutunu, ekonomik değişkenlerin zaman içerisinde aldıkları değerler ise panelin zaman boyutunu ifade etmektedir. Panel veri analizlerinde kullanılan temel denklem aşağıdaki gösterildiği gibidir.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{Kit} + \dots \beta_{Kit} X_{Kit} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

$$i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T; k = 1, \dots, K$$

Denklemden i; N sayıda ülkelere, firmalara ve ya hane halkına ait verileri gösteriyor ki modelin yatay-kesit kısmını oluşturmaktadır. t; zamanı yani modelin zaman serisi kısmını ifade etmektedir. Kısaca denklem, N sayıda ülkelere, firmalara ve ya hane halkına ait T sayıda gözlemin bulunduğunu ifade etmektedir. Özetle, herhangi bir yıla ait değerler panelin yatay-kesit boyutunu gösterirken, ekonomik birimlerin zaman içerisinde aldıkları değerler ise panelin zaman boyutunu göstermektedir.

Panel veri analizlerinde genel olarak iki model kullanılmaktadır: Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfî Etkiler Modeli. Panel veri kullanılarak yapılan çalışmalarda birimler arasındaki farklılıklardan veya birimler arasında ve zaman içinde meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişmeyi, modele dâhil etmenin bir yolu; mevcut değişimin regresyon modelinin katsayılarının bazılarında veya tümünde değişmeye yol açtığını varsaymaktadır. Katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere Sabit Etkili Modeller denmektedir.²⁷⁶ Tesadüfî Etkiler Modeli ise, sabit etkiler modelinin tüm temel varsayımlarını kabul etmekte ancak, bireysel ve zaman etkilerinin bağımsız değişkenlerle ilişkili olmadığını varsaymaktadır.²⁷⁷

²⁷⁶ M.V.Pazarlıoğlu, Ö.K.Gürler, “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt:44, Sayı:508, 2007, s.37-38.

²⁷⁷ S.Artan, C.Kalaycı, “İnternetin Uluslararası Ticaret Üzerine Etkileri: OECD Ülkeleri Örneği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 2009, s.175-187.

Çalışmada hangi modelin kullanılacağına Hausman test istatistiğinden yararlanılmış ve Tesadüfî Etkiler Modeli kullanılması tercih edilmiştir. Panel regresyon analizleri genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yöntemiyle Eviews 6 ekonometri programında yapılmıştır. ECO bölgesi ticari potansiyeli ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi açısından regresyona tabi tutulmuştur.

Tablo 3.183’de Model 1 ve Model 2’nin çözüm sonuçları yer almaktadır. Model 1’de ECO bölgesi ihracatı standart çekim modeli mantığıyla, yani ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH’ları ve iki ülke arasındaki coğrafi uzaklıkla açıklanmıştır. Bulunan sonuçlar teoriye uygunluk göstermekte ve katsayılar %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir. İhracat, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH’ları ile pozitif, aralarındaki mesafe ile negatif ilişki içinde bulunmaktadır.

Tablo 3.183. ECO Bölgesinde İhracat İçin Tesadüfî Etkiler Modeli Regresyon Sonuçları

Model 1				
$\text{LogIH}_{ijt}=\beta_0+\beta_1\text{LogGSYIH}_{it}+\beta_2\text{LogGSYIH}_{jt}+\beta_3\text{LogMES}_{ij}+\epsilon_{ijt}$				
Değişkenler	Katsayısı	Std.Hata	t-İstatistik	p-değeri
Sabit	-7,217	5,799	-1,244	0,217
LogGSYIH _{it}	0,863 ^a	0,196	4,401	0,000
LogGSYIH _{jt}	0,572 ^a	0,124	4,581	0,000
LogMES _{ij}	-1,442 ^a	0,369	-3,914	0,000
İstatistikler	R ² =0,33		D-W İst=1,274	
	F-İst=12,464		P-Değeri=0,000	
Model 2				
$\text{LogIH}_{ijt}=\beta_0+\beta_1\text{LogGSYIH}_{it}+\beta_2\text{LogGSYIH}_{jt}+\beta_3\text{LogMES}_{ij}+\beta_4\text{LogNÜF}_{it}+\beta_5\text{LogNÜF}_{jt}+\beta_6\text{SIN}_{ij}+\beta_7\text{DİL}_{ij}+\epsilon_{ijt}$				
Değişkenler	Katsayısı	Std.Hata	t-İstatistik	p-değeri
Sabit	-12,126 ^b	5,741	-2,112	0,038
LogGSYIH _{it}	1,701 ^a	0,219	7,755	0,000
LogGSYIH _{jt}	0,681 ^a	0,226	3,007	0,000
LogMES _{ij}	-0,755 ^c	0,409	-1,845	0,069
LogNÜF _{it}	-1,263 ^a	0,349	-3,616	0,000
LogNÜF _{jt}	-0,115	0,348	-0,331	0,741
SIN _{ij}	1,025 ^b	0,455	2,252	0,027
DİL _{ij}	1,803 ^a	0,531	3,399	0,000
İstatistikler	R ² =0,61		D-W İst=1,485	
	F-İst=15,891		P-Değeri=0,000	

Not: ^a, ^b ve ^c harfleri sırasıyla ilgili katsayının %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

İhracatçı ülkenin GSYİH'sında %1'lik bir artış (azalış) olursa, ihracatta %0,863'lük bir artış(azalış); ithalatçı ülkenin GSYİH'sında %1'lik bir artış (azalış) olursa, ihracatta %0,572'lik bir artış (azalış) olması beklenmektedir.²⁷⁸ İhracatçı ve ithalatçı ülke arasındaki mesafe katsayısının negatif olarak hesaplanması, mesafenin %1 artması(azalması) halinde ihracatta %1,442'lik bir azalışın(artış) gerçekleşeceği anlamını vermektedir. Denklemden $R^2=0,33$ 'dür. Modelinin sağ tarafında yer alan açıklayıcı değişkenlerin, bağımlı değişkende meydana gelecek bir birimlik değişimin %33'ünü açıklayacağı anlamını vermektedir. Model %1 düzeyinde bir bütün olarak anlamlı çıkmıştır.

Model 2'de genelleştirilmiş çekim modeli kapsamında Model 1'e ilave değişkenler eklenmiş ve ithalatçı ülkenin nüfusu (LogNÜF_{it}) hariç diğer değişkenlerin tamamı anlamlı bulunmuştur. Katsayıların işaretleri teoriye uygun çıkmıştır. %1 düzeyinde anlamlı bulunan LogNÜF_{it} (ihracatçı ülkenin nüfusu) negatif işaretli olması, ihracatçı ülkedeki nüfus artışının iç talebi artıracığından, ihracatın olumsuz etkileneceği şeklinde yorumlanabilmektedir. Model 2'ye göre ihracatçı ülkenin GSYİH'sında %1'lik bir artış (azalış) ihracata %1,701'lik bir artış (azalış); ithalatçı ülkenin GSYİH'sında %1'lik bir artış (azalış) ihracata %0,681'lik bir artış (azalış) ve iki ülke arasındaki mesafedeki %1'lik bir artış (azalış) ihracata %0,755'lik bir azalış(artış) şeklinde yansımaları beklenir. Modelde yer alan kukla değişkenlerde teoriye uygunluk göstermektedir. Hem ortak sınır hem de ortak dil kukla değişkeninin işareti beklenildiği gibi pozitif çıkmıştır. Katsayılara bakıldığında, ülkeler arasında ortak dilin konuşulması ticareti ortak sınıra sahip olunmasından daha fazla etkilediği anlaşılmaktadır. Denklemin R^2 'si %61 olarak hesaplanmış ve denklem bir bütün olarak %1 düzeyinde anlamlılık göstermektedir.

²⁷⁸ Modellerin tamamı çift taraflı logaritmik bir yapıda olduğundan tahmin edilen değişkenlerin katsayıları doğrudan esneklik katsayısı olarak yorumlanacaktır.

Tablo 3.184. ECO Bölgesinde İthalat İçin Tesadüfî Etkiler Modeli Regresyon Sonuçları

Model 3				
$\text{LogIT}_{ijt}=\beta_0+\beta_1\text{LogGSYIH}_{it}+\beta_2\text{LogGSYIH}_{jt}+\beta_3\text{LogMES}_{ij}+\varepsilon_{ijt}$				
Değişkenler	Katsayısı	Std.Hata	t-İstatistik	p-değeri
Sabit	-5,276	5,137	-1,026	0,307
LogGSYIH _{it}	0,483 ^a	0,151	3,189	0,000
LogGSYIH _{jt}	0,795 ^a	0,157	5,039	0,000
LogMES _{ij}	-1,208 ^a	0,448	-2,693	0,000
İstatistikler	R ² =0,28		D-W İst=1,093	
	F-İst=9,736		P-Değeri=0,000	
Model 4				
$\text{LogIT}_{ijt}=\beta_0+\beta_1\text{LogGSYIH}_{it}+\beta_2\text{LogGSYIH}_{jt}+\beta_3\text{LogMES}_{ij}+\beta_4\text{LogNÜF}_{it}+\beta_5\text{LogNÜF}_{jt}+\beta_6\text{SIN}_{ij}+\beta_7\text{DİL}_{ij}+\varepsilon_{ijt}$				
Değişkenler	Katsayısı	Std.Hata	t-İstatistik	p-değeri
Sabit	-10,527	7,316	-1,438	0,155
LogGSYIH _{it}	0,539 ^c	0,321	1,781	0,087
LogGSYIH _{jt}	1,738 ^a	0,251	6,936	0,000
LogMES _{ij}	-0,933 ^b	0,464	-2,007	0,048
LogNÜF _{it}	0,111	0,515	0,215	0,831
LogNÜF _{jt}	-1,362 ^a	0,385	-3,533	0,001
SIN _{ij}	0,798 ^c	0,506	1,776	0,091
DİL _{ij}	1,965 ^a	0,602	3,263	0,001
İstatistikler	R ² =0,60		D-W İst=1,558	
	F-İst=15,261		P-Değeri=0,000	

Not: ^a, ^b ve ^c harfleri sırasıyla ilgili katsayının %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.184’de Model 3 ve Model 4’ün çözüm sonuçları yer almaktadır. Model 3’de ECO bölgesi ithalatı standart çekim modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bulunan sonuçlar teoriye uygunluk göstermekte ve katsayılar %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir. Buna göre ECO bölgesi ithalatı; ithalatçı ülkenin GSYİH’sında meydana gelecek %1’lik bir artış (azalış)’da %0,483’lük bir artış (azalış); ihracatçı ülkenin GSYİH’sında meydana gelecek %1’lik bir artış (azalış)’da %0,795’lik bir artış (azalış) ve ikisi arasındaki mesafede meydana gelecek %1’lik bir artış (azalış)’da %1,208’lik bir azalış(artış)’la açıklanabilmektedir. Model 3’deki denklemin R²’si %28’dir ve denklem bir bütün olarak %1 düzeyinde anlamlılık göstermektedir.

Genelleştirilmiş çekim modelinin oluşturulduğu Model 4’de LogNÜF_{it} (ihracatçı ülke nüfusu) katsayısı hariç, diğer değişkenlerin katsayıları anlamlı bulunmuştur. Katsayıların işaretleri beklentilere uygunluk göstermektedir. LogNÜF_{jt}’nin katsayısının

negatif çıkması şöyle yorumlanabilir. İthalatçı ülke eğer emek yoğun üretim yapıyorsa, nüfusun artması üretimi pozitif etkileyeceğinden ithal mallara olan talebi negatif etkileyebilir. Ortak sınırın olması ve ortak dilin konuşulması ithalatta da pozitif etki yaptığı; ortak dilin konuşulmasının etkisinin daha fazla olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Model 4'deki denklemin R^2 'si %60'dır ve denklem bir bütün olarak %1 düzeyinde anlamlılık göstermektedir.

Tablo 3.185. ECO Bölgesinde Ticaret Hacmi İçin Tesadüfî Etkiler Modeli Regresyon Sonuçları

Model 5				
$\text{LogDT}_{ijt}=\beta_0+\beta_1\text{LogGSYIH}_{it}+\beta_2\text{LogGSYIH}_{jt}+\beta_3\text{LogMES}_{ij}+\varepsilon_{ijt}$				
Değişkenler	Katsayısı	Std.Hata	t-İstatistik	p-değeri
Sabit	-0,083	3,709	-0,022	0,982
LogGSYIH _{it}	0,535 ^a	0,112	4,771	0,000
LogGSYIH _{jt}	0,533 ^a	0,109	1,884	0,000
LogMES _{ij}	-1,078 ^a	0,312	-3,445	0,000
İstatistikler	R ² =0,31		D-W İst=1,197	
	F-İst=11,268		P-Değeri=0,000	
Model 6				
$\text{LogDT}_{ijt}=\beta_0+\beta_1\text{LogGSYIH}_{it}+\beta_2\text{LogGSYIH}_{jt}+\beta_3\text{LogMES}_{ij}+\beta_4\text{LogNÜF}_{it}+\beta_5\text{LogNÜF}_{jt}+\beta_6\text{SIN}_{ij}+\beta_7\text{DİL}_{ij}+\varepsilon_{ijt}$				
Değişkenler	Katsayısı	Std.Hata	t-İstatistik	p-değeri
Sabit	-2,723	4,743	-0,575	0,567
LogGSYIH _{it}	1,012 ^a	0,194	5,207	0,000
LogGSYIH _{jt}	1,037 ^a	0,176	5,879	0,000
LogMES _{ij}	-0,598 ^c	0,323	-1,852	0,068
LogNÜF _{it}	-0,681 ^b	0,311	-2,192	0,032
LogNÜF _{jt}	-0,778 ^a	0,271	-2,870	0,000
SIN _{ij}	1,109 ^a	0,355	3,121	0,000
DİL _{ij}	1,185 ^a	0,418	2,828	0,000
İstatistikler	R ² =0,64		D-W İst=2,009	
	F-İst=18,285		P-Değeri=0,000	

Not: ^a, ^b ve ^c harfleri sırasıyla ilgili katsayının %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.185'de Model 5 ve Model 6'nin çözüm sonuçları yer almaktadır. Model 5'de ECO bölgesi ticaret hacmi standart çekim modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bulunan sonuçlar teoriye uygunluk göstermekte ve katsayılar %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir. Model 5'in regresyon sonuçları Model 1 ve Model 3'le paralellik

göstermektedir. Denklemin R^2 'si 0,31'dir. Denklem bir bütün olarak %1 düzeyinde anlamlılık göstermektedir.

Model 6'da ECO bölgesi ticari hacmi genelleştirilmiş çekim modeliyle açıklanmaya çalışılmıştır. Denklemin tüm katsayıları anlamlıdır. Model, daha önce açıklanan Model 2 ve Model 4'le paralellik göstermekte ve beklentiler doğrultusunda sonuçlar vermektedir. Buna göre, değişkenlerde %1'lik bir artış(azalış) olması halinde ECO ticaret hacminde beklenen etki; LogGSYIH_{it} 'nin etkisi %1,012 artış(azalış); LogGSYIH_{jt} 'nin etkisi %1,037 artış(azalış); LogMES_{ij} 'nin etkisi %0,598 azalış(artış); LogNÜF_{it} 'ün etkisi %0,681 azalış(artış); LogNÜF_{jt} 'ün etkisi %0,778 azalış(artış) şeklinde oluşacaktır. Ortak sınırın paylaşılması ve ortak dilin konuşulması dış ticaret hacmi üzerinde pozitif etki yaptığı burada da görülmektedir. Denklemin R^2 'si 0,64'dür. Denklem bir bütün olarak %1 düzeyinde anlamlılık göstermektedir.

3.3.5. ECO bölgesi ticari potansiyeli

Çekim modeli yöntemi, ülkelerin ticari potansiyellerinin de tahmin edilebildiği bir yöntemdir. Şöyle ki, modeldeki ülkeler arasında, hangi ülkeler potansiyel ticaretin altında, hangi ülkeler potansiyel ticaretin üstünde veya hangi ülke potansiyel ticaret kadar ticaret gerçekleştirmekte olduğu tespit edilebilmektedir. Modeldeki i ve j ülkeleri arasında t zamanında tahmin edilen çekim modeli sonucu, bu ülkeler arasında tahmin edilen potansiyel ticareti göstermektedir. Bu durum; potansiyel ticaretle, gerçekleşmiş ticareti karşılaştırarak analizler yapmayı mümkün kılmaktadır.²⁷⁹ Analiz için aynı sonucu veren iki farklı yaklaşım kullanılmaktadır. Birinci yaklaşımdaki analiz, potansiyel ticaretin (P) gerçek ticarete (G) oranı hesaplanarak yapılmaktadır. Burada;

$P/G > 1$ durumunda, ticaret hacmi potansiyel ticaret hacminin altında,

$P/G < 1$ durumunda, ticaret hacmi potansiyel ticaret hacminin üstünde,

$P/G = 1$ durumunda, ticaret hacmi potansiyel ticaret hacmine kadardır şeklinde yorumlanmaktadır.

İkinci yaklaşımdaki analiz ise, potansiyel ticaret (P) ile gerçek ticaret (G) arasındaki fark hesaplanarak yapılmaktadır. Burada;

$P - G > 0$ durumunda, ticaret hacmi potansiyel ticaret hacminin altında,

$P - G < 0$ durumunda, ticaret hacmi potansiyel ticaret hacminin üstünde,

²⁷⁹ Karagöz, Karagöz, **Agm**, s.137.

P - G = 0 durumunda, ticaret hacmi potansiyel ticaret hacmine kadardır şeklinde yorumlanmaktadır.²⁸⁰

Her iki yaklaşımda da öncelikle ülkelere ait potansiyel ticaretlerin hesaplanması lazım gerekir. Bunun için, ECO bölgesinin dış ticaret hacmini temsil eden Model 6'nın tahmin sonuçlarının kullanılması uygun düşünülmüştür. Model 6'ya göre tahmin edilen çekim modeli, 2008 yılı verileri kullanılarak ECO ülkelerinin 2008 yılı potansiyel ticaret hacimleri hesaplanmıştır. Sonuçlar 2008 yılı gerçek değerleriyle karşılaştırılarak Tablo 3.186 ve Tablo 3.187 oluşturulmuştur.

2008 yılı ECO Bölgesi Tahmini Dış Ticaret Hacmi Denklemi;

$$\text{LogDT}_{ijt} = -2,723 + 1,012\text{LogGSYİH}_{it} + 1,037\text{GSYİH}_{jt} - 0,598\text{LogMES}_{ij} - 0,681\text{LogNÜF}_{it} - 0,778\text{LogNÜF}_{jt} + 1,109\text{SIN}_{ij} + 1,185\text{DİL}_{ij}$$

Tablo 3.186. ECO Bölgesi Ticaret Potansiyeli (2008 yılı, P/G'ye Göre)

Sıralama	Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
	P/G	P/G	P/G	P/G	P/G	P/G	P/G	P/G	P/G	P/G
1.	ÖZB 0,939	TAC 0,947	AFG 0,891	PAK 0,885	AFG 0,962	AFG 0,898	TÜR 0,968	İRAN 0,941	TÜR 0,999	TÜR 0,938
2.	TAC 0,954	AFG 0,961	TÜR 0,980	KAZ 0,903	TÜR 1,057	TÜR 0,978	AFG 0,996	TÜR 0,948	TAC 1,055	İRAN 0,983
3.	PAK 0,965	KAZ 0,971	İRAN 0,982	ÖZB 0,945	TAC 1,072	TAC 1,013	ÖZB 1,020	AFG 0,996	İRAN 1,068	AFG 1,007
4.	KIR 0,975	PAK 0,977	ÖZB 1,065	İRAN 0,960	ÖZB 1,139	ÖZB 1,015	İRAN 1,035	ÖZB 1,007	PAK 1,105	TAC 1,012
5.	KAZ 0,978	TÜR 0,984	TAC 1,078	AZR 0,969	İRAN 1,164	İRAN 1,016	KAZ 1,048	KAZ 1,013	ÖZB 1,120	KAZ 1,019
6.	İRAN 0,983	ÖZB 0,985	KAZ 1,108	TÜR 0,984	KAZ 1,185	KIR 1,049	TAC 1,081	PAK 1,064	AFG 1,126	KIR 1,026
7.	AFG 0,984	KIR 1,044	TKM 1,122	TAC 1,002	PAK 1,192	PAK 1,120	PAK 1,204	AZR 1,074	KAZ 1,138	PAK 1,057
8.	TKM 1,008	TKM 1,078	AZR 1,185	KIR 1,004	KIR 1,231	AZR 1,136	AZR 1,231	KIR 1,082	AZR 1,242	TKM 1,129
9.	AZR 1,035	AZR 1,148	KIR 1,221	TKM 1,137	TKM 1,245	TKM 1,142	TKM 1,255	TKM 1,120	KIR 1,252	AZR 1,146

Not: P/G Potansiyel ticaret hacminin gerçek ticaret hacmine oranını göstermektedir.

²⁸⁰ H. Kalbasi, "The Gravity Model and Global Trade Flows", *Iranian Economic Review*, Vol:5, No:5, 2001, pp.13-17.

Batra, **Agm**, pp.15-16.

Tablo 3.187. ECO Bölgesi Ticaret Potansiyeli (2008 yılı, P-G'ye Göre)

Sıralama	Türkiye	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
	P-G	P-G	P-G	P-G	P-G	P-G	P-G	P-G	P-G	P-G
1.	ÖZB -1,265	TAC -1,021	AFG -2,310	PAK -2,429	AFG -0,694	AFG -2,061	TÜR -0,623	İRİ -1,146	TÜR -0,014	TÜR -1,280
2.	TAC -0,906	AFG -0,781	TÜR -0,404	KAZ -1,955	TÜR 1,201	TÜR -0,474	AFG -0,069	TÜR -1,015	TAC 1,001	İRİ -0,320
3.	PAK -0,720	KAZ -0,631	İRİ -0,373	ÖZB -1,036	TAC 1,277	TAC 0,257	ÖZB 0,378	AFG -0,062	İRİ 1,385	AFG 0,137
4.	KİR -0,490	PAK -0,472	ÖZB 1,104	İRİ -0,800	ÖZB 2,390	ÖZB 0,319	İRİ 0,618	ÖZB 0,135	PAK 1,788	TAC 0,228
5.	KAZ -0,480	TÜR -0,377	TAC 1,272	AZB -0,557	PAK 3,013	İRİ 0,353	KAZ 0,974	KAZ 0,258	AFG 2,115	KAZ 0,413
6.	İRİ -0,393	ÖZB -0,287	KAZ 1,914	TÜR -0,295	İRİ 3,275	KİR 0,998	TAC 1,397	PAK 1,048	ÖZB 2,237	KİR 0,495
7.	AFG -0,292	KİR 0,768	TRM 2,085	TAC 0,043	KAZ 3,531	PAK 2,082	PAK 2,916	AZB 1,308	KAZ 2,746	PAK 0,972
8.	TRM 0,168	TRM 1,584	AZB 2,953	KİR 0,062	KİR 3,553	AZB 2,718	AZB 3,560	KİR 1,422	KİR 3,843	TRM 2,402
9.	AZB 0,748	AZB 3,010	KİR 3,165	TRM 2,294	TRM 4,430	TRM 2,819	TRM 3,891	TRM 2,184	AZB 4,388	AZB 2,514

Not: P-G Potansiyel ticaret hacminin ile gerçek ticaret hacmi arasındaki farkı göstermektedir.

Her iki yaklaşımda da elde edilen benzer sonuçlar en fazla potansiyelin üstünde ticaret yapılan ülkeden en fazla potansiyelin altında ticaret yapılan ülkeye doğru sıralanmıştır. Bu durumda iki tablo birlikte değerlendirilip yorumlanacaktır. Buna göre;

Türkiye ECO bölgesinde; Özbekistan, Tacikistan, Pakistan, Kırgızistan, Kazakistan, İran ve Afganistan'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Türkmenistan ve Azerbaycan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

İran ECO bölgesinde; Tacikistan, Afganistan, Kazakistan, Pakistan, Türkiye ve Özbekistan'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Pakistan ECO bölgesinde; Afganistan, Türkiye ve İran'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kırgızistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Afganistan ECO bölgesinde; Pakistan, Kazakistan, Özbekistan, İran, Azerbaycan ve Türkiye ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Azerbaycan ECO bölgesinde; Afganistan ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Türkiye, Tacikistan, Özbekistan, İran, Kazakistan, Pakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Kazakistan ECO bölgesinde; Afganistan ve Türkiye ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Tacikistan, Özbekistan, İran, Kırgızistan, Pakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Kırgızistan ECO bölgesinde; Türkiye ve Afganistan ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Özbekistan, İran, Kazakistan, Tacikistan, Pakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Tacikistan ECO bölgesinde; İran, Türkiye ve Afganistan'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Özbekistan, Kazakistan, Pakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Türkmenistan ECO bölgesinde; Türkiye ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Tacikistan, İran, Pakistan, Özbekistan, Afganistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Özbekistan ECO bölgesinde; Türkiye ve İran'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Afganistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır.

Sonuçlar topluca değerlendirildiğinde, ECO bölgesinde en az potansiyel ticaretin altında ticaret yapan ülkeler Türkiye, İran ve Afganistan²⁸¹ gelmektedir. Türkiye 2 ülke, İran ve Afganistan ise 3 ülke ile potansiyelin altında ticaret gerçekleştirmektedir. Diğer 7 ECO ülkesi bölge içi ticarete potansiyellerinin oldukça altında ticaret yapmaktadırlar. Şöyle ki Pakistan ve Tacikistan 6 ülke; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan 7 ülke; Azerbaycan ve Türkmenistan ise 8 ülke ile potansiyel ticaretin altında ticaret gerçekleştirmektedirler.

²⁸¹ Afganistan, ECO bölge içi ticarete 6 ülke ile potansiyelin üstünde, 3 ülke ile ise potansiyelin altında ticaret yaptığı çalışmanın sonucundan anlaşılmaktadır. Ancak Afganistan'ı bölge içi ticarete bu denli üstün konuma getiren asıl neden, ihracatından ziyade gerçekleştirmiş olduğu ithalattır. Dış ticaret hacminin yaklaşık %95'i ithalattan oluşmaktadır. İthalatın temel kaynağı ise ülkeye yapılan dış yardımlar oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası ticareti serbestleştirme faaliyetleri bir taraftan GATT çatısı altında dünya çapında sürdürülürken bir taraftan da çok sayıda bölgesel işbirliği ve entegrasyon projeleri ile bölgesel bazda ticaretin serbestleştirilmesi sağlanmıştır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) II. Dünya Savaşı sonrası küreselleşme ve bölgeselleşme olgusunun bir sonucu olarak Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1985 yılında kurulmuş ileri düzeyde bir bölgesel işbirliği örneğidir. Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ilk yakınlaşma ECO'nun da temellerini oluşturan CENTO ve RCD' ye dayanmaktadır. İki kutuplu dünyada CENTO, bu ülkeler arasındaki askeri ve savunma alanındaki yakınlaşmayı; RCD ise ekonomik alandaki yakınlaşmayı ifade etmektedir. RCD, bölgeselleşme kapsamında, üye ülkelerin refah seviyelerinin artırılmasını hedefleyen ilk projedir.

1970'lerin sonuna doğru etkinliğini kaybeden RCD, 1985 yılında ECO adı altında yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dağılan SSCB, ECO'yu da etkilemiş; bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve bölgenin bir diğer aktörü Afganistan 1992 yılında teşkilata dâhil edilmiştir. Üç üyeli bölgesel proje, on üyeli bölgesel projeye dönüşmüştür. Bu durumda ECO bölgesi, doğusunda Çin, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan, batısında ise Balkanların yer aldığı, Karadeniz'e, Akdeniz'e, Hazar Denizi'ne, Basra Körfezi'ne, Umman Denizi'ne, Hint Okyanusu'na kıyısı bulunan ve Orta Asya'nın büyük bir kısmını içine alan yaklaşık sekiz milyon km² ve 400 milyon kişinin yaşadığı bir bölge halini almıştır.

Bölgesel işbirliği konumunda olan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'nun yapısını ve üye ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkilerini analiz ederek; bu ülkelerin bölge içindeki karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerinin belirlenmesi; bölgesel düzeyde dış ticarete etki eden faktörlerin ve bu faktörlerin öneminin tespit edilmesi; üye ülkelerin dış ticaret potansiyellerinin ortaya konulması; mevcut dış ticaret yapılarına göre üye ülkeler arasında rakip veya tamamlayıcılık özelliklerinin belirlenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bulunan sonuçlar ve gerekli görülen öneriler ülke bazında aşağıda yapılmıştır.

— **Türkiye**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 0, 1, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 0 ve 6 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde ve 1, 4, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında ise ticaret

EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durumda Türkiye, bölgede 0 ve 6 numaralı mal gruplarında rekabet halinde olması beklenmektedir. Rekabet durumuna göre bu mal gruplarının üretim yapısı ve bölgedeki ticaret hadleri Türkiye'nin lehine ve aleyhine değişmesi tahmin edilmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğün devam ettiği 1, 4, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında rekabetten söz etmek oldukça zordur.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Türkiye; İran'a 0, 1, 4, 6, 7 ve 8; Pakistan'a 0 ve 7; Afganistan'a 0, 1, 5, 6, 7 ve 8; Azerbaycan'a 0, 1, 5, 6, 7 ve 8; Kazakistan'a 1, 5, 7 ve 8; Kırgızistan'a 5, 6, 7 ve 8; Tacikistan'a 0, 5, 7 ve 8; Türkmenistan'a 0, 1, 4, 5, 7 ve 8; Özbekistan'a 0, 5, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'nin bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Makineler ve taşıt araçları(7); İçki ve tütün(1); Çeşitli mamul eşya(8); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Baslıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar(6); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3). Yani, Türkiye bölgeye karşı en avantajlı olduğu mal grubu 4 ve en dezavantajlı olduğu mal grubu ise 3 numaralı mal grubudur.

Türkiye, ECO bölge içi ticarete ihracatta rekabet halinde olduğu ülkelerin başında %60 benzerlikle Pakistan gelmektedir. Bunu sırasıyla %52 benzerlikle Kırgızistan ve Özbekistan, %50 benzerlikle ise Türkmenistan takip etmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Türkiye ECO bölgesinde; Özbekistan, Tacikistan, Pakistan, Kırgızistan, Kazakistan, İran ve Afganistan'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Türkmenistan ve Azerbaycan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Bölge ticaretinde birçok mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan Türkiye'nin özellikle Türkmenistan ve Azerbaycan'la olan ticari ilişkilerini gözden geçirmelidir.

—**İran**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 0, 2, 3, 4, 5 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 0, 2 ve 5 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde ve 3, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. İran, 0, 2 ve 5 numaralı mal gruplarında bölgede rekabet halinde olduğu ve rekabetin durumuna göre zaman içerisinde olumlu ve

olumsuz etkilerin oluşması beklenmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğu 3, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında ise yakın zamanda rekabetten söz etmek mümkün değildir. İleri düzeyde entegrasyon durumunda yakın zamanda bu mal gruplarının üretim, tüketim ve ticaret hadlerinde İran lehine bir değişikliğin olması tahmin edilmemektedir.

Ülke bazında analizlere bakıldığında İran; Türkiye'ye 2, 3 ve 5; Pakistan'a 2, 3, 5, 6 ve 7; Afganistan'a 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8; Azerbaycan'a 0, 2, 4, 5, 6, 7 ve 8; Kazakistan'a 4, 5 ve 8; Kırgızistan'a 0, 3, 4, 5, 6 ve 8; Tacikistan'a 0, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8; Türkmenistan'a 0, 1, 4, 5, 6, 7 ve 8; Özbekistan'a 0, 3, 4 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

İran'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Çeşitli mamul eşya(8); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Baslıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar(6); Makineler ve taşıt araçları(7); İçki ve tütün(1).

İran, ECO bölge içi ticarete ihracatta rekabet halinde olduğu ülkelerin başında %82 benzerlikle Azerbaycan gelmektedir. Bunu sırasıyla %70 benzerlikle Türkmenistan, %65 benzerlikle ise Kazakistan takip etmektedir. Azerbaycan ve Türkmenistan'la ihracat yapılarındaki benzerliğin yüksek çıkmasının temel sebebi, ihracat kalemlerinde yer alan petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz oranlarının yüksek olmasıdır.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, İran ECO bölgesinde; Tacikistan, Afganistan, Kazakistan, Pakistan, Türkiye ve Özbekistan'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Bu bağlamda İran, özellikle Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la ticaret hacmini arttırmamın yollarını araştırmalıdır. Azerbaycan'la olan sınırdaşlığın ticaret üzerindeki pozitif etkisi artırılmalıdır.

—**Pakistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 0, 1, 4, 6 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; bu mal gruplarının tamamında ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. EAT'te farklı malların alınıp-satıldığı göz önüne alındığında, bu mal gruplarında yakın gelecekte rekabetin olması ve entegrasyonun olumlu etkilerinin oluşması beklenmemektedir.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Pakistan; Türkiye'ye 2, 5, 6 ve 8; İran'a 0 ve 8; Afganistan'a 0, 1, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8; Azerbaycan'a 0, 5, 6 ve 8; Kazakistan'a 0, 6, 7 ve 8; Kırgızistan'a 5, 6 ve 8; Tacikistan'a 5, 6 ve 8; Türkmenistan'a 0, 5, 6 ve 8; Özbekistan'a 0, 5 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

Pakistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: İçki ve tütün(1); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Çeşitli mamul eşya(8); Başlıca sınıflara ayrılan islenmiş mallar(6); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Mineral yakıtlar, yağlar ev alkali ürünler(3); Makineler ve taşıt araçları(7); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2).

Pakistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta rekabet halinde olduğu ülkelerin başında %68 benzerlikle Kazakistan gelmektedir. Bunu sırasıyla %65 benzerlikle Kırgızistan, %61 benzerlikle Özbekistan ve %60 benzerlikle Türkiye takip etmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Pakistan ECO bölgesinde; Afganistan, Türkiye ve İran'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kırgızistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Bu bağlamda Pakistan, özellikle Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kırgızistan ile ticaret hacmini arttırmamın yollarını araştırmalıdır.

—**Afganistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 0 ve 2 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; bu mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle, 2 numaralı mal grubunda yer alan ham deriler ve ham postlarda Afganistan'ın bölgedeki avantajlılığı söz konusudur. Diğer mal gruplarında Afganistan ECO bölgesinde dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

Afganistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Makineler ve taşıt araçları(7); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Baslıca sınıflara ayrılan islenmiş mallar(6); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); İçki ve tütün(1); Çeşitli mamul eşya(8).

Afganistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta rekabet halinde olduğu ülkelerin başında %35 benzerlikle Pakistan, %32 Kazakistan gelmektedir. Ancak, benzerlik yüzdelerinin küçüklüğüne bakıldığında bu ülkeler arasında ihracatta rekabetten söz etmek mümkün değildir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Afganistan ECO bölgesinde; Pakistan, Kazakistan, Özbekistan, İran, Azerbaycan ve Türkiye ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Ancak Afganistan'ı bölge içi ticarete bu denli üstün konuma getiren asıl neden, ihracatından ziyade gerçekleştirmiş olduğu ithalattır. Dış ticaret hacminin yaklaşık %95'i ithalattan oluşmaktadır.

—**Azerbaycan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 2, 3 ve 4 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 3 ve 4 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde ve 2 numaralı mal grubunda ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle 3 numaralı mal grubunda bölgede rekabetin mevcut olduğu; İran ve Türkmenistan Azerbaycan'la rekabet halin olduğu; bu rekabetin zaman içerisinde üye ülkelerin üretim, tüketim ve ticaret hadleri üzerinde değişikliklere sebep olacağı tahmin edilmektedir.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Azerbaycan; Türkiye'ye 2 ve 3; İran'a 3; Afganistan'a 3, 6 ve 7; Kazakistan'a 5 ve 8; Kırgızistan'a 3 ve 5; Tacikistan'a 1, 2 ve 4; Türkmenistan'a 0, 6, 7 ve 8; Özbekistan'a 5 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. Pakistan'a karşı hiçbir mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır.

Azerbaycan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); Hayvansal,

bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Baslıca sınıflara ayrılan islenmiş mallar(6); Makineler ve taşıt araçları(7); İçki ve tütün(1); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Çeşitli mamul eşya(8); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0).

Azerbaycan, ECO bölge içi ticarete ihracatta rekabet halinde olduğu ülkelerin başında %82 benzerlikle İran gelmektedir. Bunu sırasıyla %81 benzerlikle Türkmenistan, %70 benzerlikle Kazakistan ve %68 benzerlikle ise Kırgızistan takip etmektedir. Azerbaycan İran ve Türkmenistan'la ihracat yapılarındaki benzerliğin yüksek çıkmasının temel sebebi, ihracat kalemlerinde yer alan petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz oranlarının yüksek olmasıdır.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Azerbaycan ECO bölgesinde; Afganistan ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Türkiye, Tacikistan, Özbekistan, İran, Kazakistan, Pakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Bu bağlamda İran, Türkiye, Tacikistan, Özbekistan, İran, Kazakistan, Pakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la ticaret hacmini arttırmamın yollarını araştırmalıdır. Bir diğer ifadeyle, Azerbaycan ECO bölgesi genelinde hemen hemen tüm üyelerle potansiyelin altında ticaret yaptığı tespit edilmiştir.

—**Kazakistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 0, 1, 2 ve 3 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; bu mal gruplarının tamamında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Kazakistan'ın bölgede bu mal gruplarında rekabetinin düşük olacağı tahmin edilmektedir.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Kazakistan; Türkiye'ye 0, 2, 3 ve 6; İran'a 0, 2, 3 ve 6; Afganistan'a 0, 1, 2, 3, 5, 6 ve 7; Azerbaycan'a 0, 1, 2, 3, 6 ve 7; Kırgızistan'a 0, 1, 2, 3, 4, 5 ve 7; Tacikistan'a 0, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8; Türkmenistan'a 0, 2, 5, 6, 7 ve 8; Özbekistan'a 0, 2, 3 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. Pakistan'a karşı herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır.

Kazakistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); İçki ve tütün(1); Baslıca sınıflara ayrılan islenmiş

mallar(6); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Makineler ve taşıt araçları(7); Çeşitli mamul eşya(8).

Kazakistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta birçok ülke ile rekabet halindedir. Bu ülkeler sırasıyla %84 benzerlikle Kırgızistan; %82 benzerlikle Türkmenistan; %70 benzerlikle Azerbaycan; %68 benzerlikle Pakistan; %66 benzerlikle Özbekistan ve %65 benzerlikle İran gelmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Kazakistan ECO bölgesinde; Afganistan ve Türkiye ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Tacikistan, Özbekistan, İran, Kırgızistan, Pakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Kazakistan, özellikle Tacikistan, Özbekistan, İran, Kırgızistan, Pakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile Kazakistan arasındaki ticaret hacminin artırılması gerekmektedir. Kazakistan, ECO bölgesinde en geniş coğrafi alana sahip olmanın üstünlüğünü bölgesel düzeyde ticarete yansıtamamaktadır. Bu durum analiz edilmelidir.

—**Kırgızistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 0, 6, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; bu mal gruplarının tamamında ise ticaret EİT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Kırgızistan bölgede özellikle 6 ve 8 numaralı mal gruplarında rekabet yapabilecek yapıda gözükmemektedir.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Kırgızistan; Türkiye'ye 0 ve 2; İran'a 2 ve 7; Afganistan'a 0, 1, 3, 6 ve 7; Azerbaycan'a 0 ve 7; Kazakistan'a 6 ve 8; Tacikistan'a 0, 3, 5, 6, 7 ve 8; Türkmenistan'a 6, 7 ve 8; Özbekistan'a 2 ve 7 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. Pakistan'a karşı herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır.

Kırgızistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Çeşitli mamul eşya(8); Baslıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar(6); Makineler ve taşıt araçları(7); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); İçki ve tütün(1); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4).

Kırgızistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta birçok ülke ile rekabet halindedir. Bu ülkeler sırasıyla %84 benzerlikle Kazakistan; %74 benzerlikle Türkmenistan; %68

benzerlikle Azerbaycan; %65 benzerlikle Pakistan; %61 benzerlikle Özbekistan ve %59 benzerlikle İran gelmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Kırgızistan ECO bölgesinde; Türkiye ve Afganistan ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Özbekistan, İran, Kazakistan, Tacikistan, Pakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Kırgızistan'ın dış ticaret hacmi içerisinde bölge ülkelerinin payı arttırılmalıdır.

—**Tacikistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 2 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; bu mal gruplarının tamamında ise ticaret EİT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Tacikistan bölgede özellikle 6 numaralı mal grubunda rekabet yapabilecek yapıda bulunmaktadır.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Tacikistan; Türkiye'ye 2 ve 6; İran'a 2; Pakistan'a 2; Kırgızistan'a 2 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan ve Kazakistan'a karşı herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır.

Tacikistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Baslıca sınıflara ayrılan islenmiş mallar(6); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Makineler ve taşıt araçları(7); İçki ve tütün(1); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Çeşitli mamul eşya(8).

Tacikistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta rekabet halinde olduğu ülkelerin başında %74 benzerlikle Özbekistan gelmektedir. Bunu sırasıyla %53 benzerlikle Türkmenistan ve %50 benzerlikle Pakistan takip etmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Tacikistan ECO bölgesinde; İran, Türkiye ve Afganistan'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Özbekistan, Kazakistan, Pakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Tacikistan'ın, özellikle Özbekistan, Kazakistan, Pakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la olan ticaret hacminin potansiyelin altında bulunmasının altına yatan sebepler araştırılmalı; ticaretin arttırılmasının yollarını araştırmalıdır.

—**Türkmenistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 2, 3 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; 6 numaralı mal gruplarında ticaret EİT şeklinde; 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise ticaret EAT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle 2 ve 3 numaralı mal gruplarında Türkmenistan'ın bölgedeki üstünlüğü bulunmaktadır. 3 numaralı mal grubunda doğal gaz en önemli avantajlı ürün konumunda yer almaktadır.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Türkmenistan; Türkiye'ye 2 ve 3; İran'a 2 ve 3; Pakistan'a 2 ve 7; Azerbaycan'a 2, 3 ve 4; Kazakistan'a 1 ve 3; Kırgızistan'a 3 ve 5 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

Türkmenistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar(6); Makineler ve taşıt araçları(7); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Çeşitli mamul eşya(8); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); İçki ve tütün(1).

Türkmenistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta birçok ülke ile rekabet halindedir. Bu ülkeler sırasıyla %82 benzerlikle Kazakistan; %81 benzerlikle Azerbaycan; %76 benzerlikle Özbekistan; %74 benzerlikle Kırgızistan; %70 benzerlikle İran gelmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Türkmenistan ECO bölgesinde; Türkiye ile potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Tacikistan, İran, Pakistan, Afganistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan ile potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Bu durumda Türkmenistan, özellikle Tacikistan, İran, Pakistan, Özbekistan, Afganistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'la olan ticaret hacmini arttırmalıdır.

—**Özbekistan**, ECO geneli ile yaptığı ticarete SITC-3'e göre 1, 3 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve bu mal gruplarının tamamında ticaret EİT şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durumda, özellikle 6 numaralı mal grubunda Özbekistan'ın üstünlüğü ön plana çıkmaktadır.

Ülke bazında analizlere bakıldığında Özbekistan; Türkiye'ye 2, 3 ve 6; İran'a 2, 5, 6 ve 7; Pakistan'a 2 ve 6; Azerbaycan'a 0, 2, 6 ve 7; Kazakistan'a 1, 4, 5, 6 ve 7;

Kırgızistan'a 1, 3, 5 ve 6 numaralı mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu ve bu mal gruplarında avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

Özbekistan'ın bölgede sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükler en avantajlı mal grubundan en dezavantajlı mal grubuna doğru sıralanması şu şekildedir: Başlıca sınıflara ayrılan islenmiş mallar(6); İçki ve tütün(1); Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler(3); Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler(2); Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri(5); Makineler ve taşıt araçları(7); Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar(4); Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri(0); Çeşitli mamul eşya(8).

Özbekistan, ECO bölge içi ticarete ihracatta birçok ülke ile rekabet halindedir. Bu ülkeler sırasıyla %76 benzerlikle Türkmenistan; %74 benzerlikle Tacikistan; %66 benzerlikle Kazakistan; %61 benzerlikle Pakistan ve Kırgızistan gelmektedir.

Çekim modeli ile tahmin edilen ECO bölge içi ticaret hacminin belirleyicilerine göre, Özbekistan ECO bölgesinde; Türkiye ve İran'la potansiyelin üstünde ticaret yaparken, Afganistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la potansiyelin altında ticaret yapmaktadır. Bu ülkelerle ticaret hacmini arttırmamın yollarını araştırmalı; ticareti engelleyen faktörler ortaya konulmalıdır.

ECO bölgesinde SITC mal grupları bazında en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkelerin listesi şu şekildedir.

0 (Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Kazakistan**, Pakistan, Türkiye, İran, Kırgızistan ve Afganistan'dır.

1 (İçkiler ve tütün) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Türkiye**, Kazakistan, Pakistan ve Özbekistan'dır.

2 (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Kazakistan**, İran, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Tacikistan'dır.

3 (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **İran**, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır.

4 (Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Pakistan**, Türkiye, İran ve Azerbaycan'dır.

5 (Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Türkiye** ve İran'dır.

6 (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Türkiye**, Pakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan'dır.

7 (Makine ve taşıt araçları) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Türkiye** ve Kırgızistan'dır.

8 (Çeşitli mamul eşya) numaralı mal grubunda en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkeler sırasıyla **Türkiye**, Pakistan, İran ve Kırgızistan'dır.

Çekim modeli yardımıyla bölgesel düzeyde dış ticarete etki eden faktörler analiz edilerek, belirlenmiştir. Bu bağlamda, 6 farklı model oluşturulmuş ve bu modellerde kullanılan değişkenler şunlardır: İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH'ları, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusları, ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık, ortak sınır ve ortak dil. Tüm modellerde GSYİH, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin dış ticareti pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yine tüm modellerde ülkeler arasındaki coğrafi mesafe dış ticareti negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ülkelerin nüfusunun dış ticaret üzerindeki etkisi ise bölge ihracatı ve bölge dış ticaret hacmi üzerinde negatif yönde; bölge ithalatı üzerinde ihracatçı ülke nüfusu negatif, ithalatçı ülke nüfusu ise pozitif yönde etkilemekte olduğu tespit edilmiştir.

ECO bölgesi dış ticaret hacmi üzerinde en büyük etkinin ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH'larının büyüklüğü ile ortak sınırın paylaşılması ve ortak dilin konuşulması yapmakta olduğu analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ülkeler arasındaki coğrafi mesafenin artması dış ticaret hacmini olumsuz yönde, azalması ise olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda ECO ülkelerinin dış ticaret yapılarına bakıldığında komşu ülkeler arasında dış ticaret hacminin daha büyük olduğu görülmektedir. Örneğin Türkiye'nin Azerbaycan ve İran'la sınırdış olması, ortak dilin konuşulması, ekonomik büyüklük ve nüfusun da göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bu ülkelerle daha büyük dış ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Pakistan ve Afganistan arasında, Kazakistan ve Özbekistan arasında, Kazakistan ve Kırgızistan arasında, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında benzer durum söz konusudur.

Çekim modeliyle ortaya konulan bir diğer sonuç; ECO ülkelerinin bölge içi ticaret potansiyelleridir. Mevcut veriler yardımıyla elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'nin ECO'da yedi; İran ve Afganistan'ın altı; Pakistan ve Tacikistan'ın üç; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın iki; Azerbaycan ve Türkmenistan'ın ise bir ülke ile potansiyelin üstünde ticaret yaptığı belirlenmiştir. Tersten bakıldığında, Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan ve Afganistan bölge içi ticaretin arttırılması yollarını aramaları gerekliliği görülmektedir. Afganistan, dış ticaret hacmi bakımından iyi bir konumda bulunduğu şeklinde görülse de, bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Afganistan'ın dış ticaret hacminin yaklaşık %95'i ithalattan oluşmaktadır ve ithalatın çok büyük bir kısmı ülkeye yapılan dış yardımlarla gerçekleştirilmektedir.

ECO bölgesinde ticaretin çok büyük bir kısmı endüstriler arası ticaret şeklinde yapılmaktadır. Buna göre, ülke ekonomilerinin büyük bir kısmı tamamlayıcı ekonomiler görünümündedirler. İleri düzeyde ekonomik entegrasyon aşamalarında, entegrasyondan beklenen statik ve dinamik refah etkileri rakip ekonomilere oranla daha düşük seviyelerde kalacağı söylenebilir. Şöyle ki; 2003 yılında üye ülkeler arasında imzalanan ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA), bölgede orta vadede bir serbest ticaret bölgesi oluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, ekonomilerdeki tamamlayıcılık özelliği serbest ticaret bölgesinin refah seviyesine yapacağı katkıyı sınırlamaktadır. Bölge içi ticaretin serbestleşmesi halinde ülkeler arasında birçok mal grubunda rekabetten söz etmek hemen hemen mümkün değildir. Ancak, Teşkilat'ın bitirdiği, bitirmekte olduğu ve planladığı diğer projeler, bölgede refahın artmasına orta ve uzun vadede etkili olacağı tahmin edilmektedir. Özellikle ulaşım, haberleşme ve işadamlarının serbest dolaşımı gibi faaliyetlerde sağlanacak kolaylıklar, bölge ticaretini olumlu etkilemesi beklenmektedir.

ECO bünyesinde ticareti arttırmaya yönelik çalışmaları etkileyen temel aktörler arasında AB, Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve ABD gelmektedir. Bu bağlamda AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler ECO açısından önem arz etmektedir. AB ile tam üyelik görüşmeleri sürdüren Türkiye, ECO bölgesinde en azından yapılacak serbest ticaret anlaşmalarıyla ticaretini arttırma yoluna gidebilir. Bu amaçla bu ülkelerle yaşanan dış ticaretin önündeki engeller (ulaşım, haberleşme, vize sorunu, maliyetler, tanıtım eksikliği vb) giderilmelidir. Böyle bir oluşum Türkiye açısından AB'nin yerini almasa

da, bölge ülkeleri üzerinde yapacağı doğrudan ve dolaylı etkilerle bir bütün olarak bölgenin refahını arttırabilir ve bu refah artışı bölge ülkeleri arasındaki çeşitli diğer sorunların aşılmasında da yardımcı olabilir.

Rusya, SSCB'den kaynaklanan gücünü kullanarak bölge üzerinde, özellikle Türk Cumhuriyetleri üzerinde etkili olabilmektedir. Rusya'nın bu anlamdaki nüfuzu ECO'yu olumsuz etkileyebilmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin SSCB zamanından kaynaklanan farklı ve sadece belli mal gruplarında uzmanlaşma süreci, bölge ekonomilerini tamamlayıcılık özelliğinin oluşmasının temel sebeplerindendir. Gerek Çin ve gerek Hindistan ve gerekse Japonya ECO bölgesinin güneyindeki etkili güçler konumundadır. Çin'in bölge etkinliğinin artması ve özellikle İran'la ilişkilerinin ilerlemesi, ECO bünyesinde yapılan çalışmaları etkilemektedir.

Sonuç olarak, bölgenin ekonomik potansiyelleri göz önüne alındığında ve olağanüstü gelişmeler göz ardı edildiğinde uzun vadede ekonomik entegrasyon teorilerinde öngörülen refah arttırıcı etkilerin büyük bir kısmının ECO bölgesinde oluşabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Akpınar, İsmail, Tekşen, Adnan **Ekonomik İşbirliği Teşkilatı**, DTP Yayınları, Ağustos 1994.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt: I, 9.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.
- Bilget, Tunç, **İktisadi Birleşmenin Teorisi Ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşımı**, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1969.
- Boçutoğlu, Ersan, Berber, Metin, Çelik, Kenan, **Genel İktisada Giriş**, 4.Baskı, Derya Kitapevi, Trabzon, 2005.
- Bocutoğlu, Ersan, **Makro İktisat**, Beşinci Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon 2009.
- Carbaugh, Robert J., **International Economics**, Tenth Edition, Thomson South Western, Usa, 2005.
- Chacholiades, Miltiades, **International Economics**, Mcgraw-Hill, New York, 1990.
- Çelik, Kenan, **Uluslararası İktisat**, 4.Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2008.
- Çimen, Ahmet, **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri**, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1996.
- Dartan, Muzaffer, Hatipoğlu, Esra, Dikkaya, Mehmet, **ECO Bölgesi: Uluslar Arası Aktörlerin Rolü Ve Türkiye**, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayını, İstanbul, 2002.
- Dunn, Robert M., Mutti, Jr, John H., **International Economics**, 6th Edition, Routledge, New York, 2004.
- Dura, Cihan, Atık, Hayriye, **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği Ve Türkiye**, 3.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
- Erlat, Güzin, **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri:Ticaret Yaratma Ve Ticaret Saptırmanın Ex-Ante Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme**, AİTİA, Ankara, 1978.
- Ersoy, Hamit, Ersoy, Lale, **Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye**, Siyasal Kitapevi, Ankara, Kasım 2002.
- Ertürk, Emin, **Uluslararası İktisadi Birleşmeler**, Geliştirilmiş 3.Baskı Bursa : Vipas A.S., 2002.

- Gallagher, Michael, Laver, Michael, Mair, Peter, **Representative Government in Western Europe**, First Edition, Mcgraw-Hill Inc, Usa, 1992.
- Hasgüler, Mehmet, Uludağ, Mehmet B., **Devletlerarası Ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar**, 2.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- Jovanovic, Miroslav N., **The Economics Of European Integration Limits And Prospects**, First Edition, Edward Elgar Publishing, Uk, 2005.
- Jovanovic, Miroslav N., **The Economics Of International Integration**, First Edition, Edward Elgar Publishing, Uk, 2006.
- Kahnert, F., Richards, P., Stoutjesdijk E., Thomopoulos, P., **Economic Integration Among Developing Countries**, Paris: OECD, 1969.
- Karluk, Rıdvan, **Avrupa Birliği Ve Türkiye**, 7.Baskı, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul, 2003.
- Karluk, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 3.Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karluk, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi Teori Ve Politika**, 6.Baskı, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2002.
- Kızıltan, Alaattin, **Küreselleşme Ve Dünya Ekonomisine Etkileri**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Kılıç, Ramazan, **Türkiye-AB İlişkileri Ve Gümrük Birliği : Ekonomik Entegrasyon Teorisi Gümrük Birliği Teorisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- Krugman, Paul R., Obstfeld, Maurice, **International Economics Theory And Policy**, Sixth Edition, Addison-Wesley World Student Series, Usa, 2003.
- Machlup, F., **A History Of Thought On Economic Integration**. First Edition, Macmillan, London, 1979.
- Meade, J.E. **The Theory Of Customs Unions**, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1955.
- Mızrak, Nihal Yıldırım, **Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri Ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- Nebioğlu, Hüsamettin, **Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21'inci Yüzyılda Türkiye**, DPT Yayınları, Ankara, Eylül 1997.

- Oğuz, Orhan, **Türkiye’yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar**, AÜ Yayınları, Ankara, 1974.
- Rivera Batiz, L.A., Oliva, M.A., **International Trade: Theory, Strategies and Evidence**, Oxford University Pres, 2003.
- Salvatore, Dominick, **International Economics**, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1999.
- Seyidoğlu, Halil, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 3.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat**, 16.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Samuelson, Paul A., Nordhaus, William D., **Economics**, Fourteenth Edition, Mcgraw-Hill, Singapore, 1992.
- Thompson, Henry, **International Economics, Global Markets And Competition**, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. Singapore, 2006.
- Utkulu, Utku, **Türkiye’nin Dış Ticareti Ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2005.
- Ünsal, Erdal M., **Uluslararası İktisat**, 1.Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005.
- Üstünel, Besim, **Milletlerarası İktisadi Birleşme Teorisi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1960.
- Viner, Jacob, **The Customs Union Issue**, Carnegie Endowment For International Peace, London, 1950.

Makaleler ve Bildiriler

- Afrasiabi, K.L., Jalali, Y. P., “The Economic Cooperation Organization: Regionalization in A Competitive Context”, **Mediterranean Quarterly**, Fall 2001, P.70.
- Altay, H., “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi: 1995-2007”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:21, Ağustos 2008, Ss.215-239,
- Anderson, J.E., “A Theoretical Foundation For The Gravity Equation”, **American Economic Review**, Vol:69 No:1, 1979, Pp.106-116.

- Artan, S., Kalaycı, C., “İnternetin Uluslararası Ticaret Üzerine Etkileri: Oecd Ülkeleri Örneği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, 2009, Ss.175-187.
- Balassa, B., “Trade Liberalisation And Revealed Comparative Advantage”, **The Manchester School**, Number:33, 1965, Pp.99-123.
- Başar, Halit, “Asya Pasifik İşbirliği (APEC)”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Tc. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Sayı: XXIV, Şubat 2007.
- Batra, A., “India’s Global Trade Potential: The Gravity Model Approach”, **Indian Council For Research On International Economic Relations Working Paper**, No. 151, New Delhi, December 2004.
- Bergstrand, J., “The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition And The Factor-Proportions Theory In International Trade”, **The Review Of Economics And Statistics**, Vol:71, No:1, 1989, Pp.143-153.
- Bergstrand, J., “The Gravity Equation In International Trade: Some Microeconomic Foundations And Empirical Evidence”, **The Review Of Economics And Statistics**, Vol:67, No:3, 1985, Pp.474-481.
- Bilici, Ö., Erdil, E., Yetkiner, İ.H., “The Determining Role Of EU In Turkey’s Trade Flows: A Gravity Model Approach”, **Working Papers in Economics**, No:08/06 İzmir University Of Economics, İzmir, October 2008.
- Çakmak Aynagöz, Ö., “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil Ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama”, **Ege Üniversitesi Ege Akademik Bakış**, Cilt:5, Sayı:1-2, Ocak-Temmuz 2005, Ss.65-76.
- Çakmak Aynagöz, Ö., Yılmaz, Ş., “The Dynamic Effects Of Economic Integration: A Comparative Study On The Competitive Power Of Turkey And Eu-8”, **The European Trade Study Group (ETSG)**, April 2008, ([Http://Www.Etsg.Org/Etsg2008/Papers/Yilmaz.Pdf](http://www.etsg.org/Etsg2008/Papers/Yilmaz.Pdf) , Erişim Tarihi: 26.08.2009)
- Deardorff, A.V., “Determinants Of Bilateral Trade: Does Gravity Work in A Neoclassical World?”, **NBER Working Paper**, No: 5377, 1995.
- Dikkaya, M., Orhan, M., “Economies Of The Black Sea Economic Cooperation (BSEC) Countries And Their Bilateral Trade”, **Journal Of Economic And Social Research**, Vol:6 No:2, 2004, Pp.63-86.

- Helpman, E., Krugman, P.R., “Market Structure And Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, And The International Economy”, **The Mit Press**, London, 1985.
- Egger, P., “The Potential For Trade Between Austria And Five CEE”, **Austrian Economic Quarterly**, No:1, 1999, Pp.55-63.
- Entezari, Shirin O., Bagheri, Babak, “Regional Economic Developments in The Middle East And Central Asi”, **The Caspian Crossroads**, Valume:3, Issue:4, Spring 1998.
- Erlat, Güzin, Ekmen, Seda, “Export Similarity And Competitiveness: The Case Of Turkey in The EU Market”, **Anadolu International Conferance in Economics**, Econanadolu 2009, Eskişehir, P.4.
- Ersungur, M., Kızıltan, A., Karabulut, K., “Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl:14, Sayı:35, Erzurum 2007, Ss.285-310.
- Eşiyok, B. Ali, “Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler Ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı”, **Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı 514, 2007, Ss.16-17.
- Finger, J.M., Kreinin, M.E., “A Measure Of Export Similarity And Its Possible Uses”, **Economic Journal**, Number:89, 1979, P.905-912.
- Frankel, J.A., , “Regional Trading Blocs in The World Economic System”, **Institute For International Economics**, Washington, D.C., 1997.
- Genç, M., Berber, M., Artan, S., “Determinants Of Trade Flows in Black Sea Economic Cooperation Region: A Gravity Model Approach”, **The Second Business And Economy International Workshop**, 2007.
- Golovko, Anna, “Çekim Modeli: Avrasya Ülkeleri Dış Ticareti”, **Econanadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi**, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009.
- Gönel, Feride Doğan, “Tekstil Sektöründe Endüstri İçi Ticaret”, ([Http://Www.Dtm.Gov.Tr/Dtmadmin/Upload/Ead/Tanitimkoordinasyondb/Tekstilsayi21.Doc](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/Upload/Ead/Tanitimkoordinasyondb/Tekstilsayi21.Doc), Erişim Tarihi:25.08.2009)

- Gürpınar, Koray, Barca, Mehmet, “Türk Mobilya Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Düzeyi Ve Nedenleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:X, Sayı:1, 2008, S.266.
- Karagöz, K., Karagöz, M., “Türkiye’nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı”, **C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, Sivas, 2009.
- Kalbasi, H., “The Gravity Model And Global Trade Flows”, **Iranian Economic Review**, Vol:5, No:5, 2001, Pp.13-17.
- Koolae, Elaheh, “ECO and Regional Trade”, **Iranian Economic Review**, Vol:12, No:18, Winter 2007, Pp.2-4.
- Krueger, A.O., “Trade Creation And Trade Diversion Under NAFTA”, **NBER Working Paper**, No:7429, 1999.
- Liesner, H.H., “The European Common Market And British Industry”, **Economic Journal**, Number:68, 1958, Pp.302-316.
- Linnemann, H., “An Econometric Study Of International Trade Flows”, North Holland, Amsterdam, 1966.
- Marques, Helena, “Trade Similarities Between Eastern And Southern Europe: Opportunities Or Competition?”, **The Estey Centre Journal Of International Law And Trade Policy**, Volume:3, Number:2, 2002 Canada, Pp.199-221, (Www. Esteyjournal.Com),
- Montenegro, C., Soloaga, I., “Nafta’s Trade Effects: New Evidence With A Gravity Model”, **Estudios De Economia**, Vol:33, No:1, 2006, Pp.45-63.
- Pazarlıoğlu, M.V., Gürler, Ö.K., “Telekomünikasyon Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:508, 2007, S.37-38.
- Pomfret, Richard, “The Economic Cooperation Organization: Current Status And Future Prospects”, **Europe-Asia Studies**, Vol.49, No.4, 1997, P.658.
- Pöyhönen, P., “A Tentative Model For The Flows Of Trade Between Countries”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 1963, Pp.90-99.
- Sabır, Hasan, “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 25, Temmuz 2002.

- Salamat Ali, "From Bazaar To Bloc", **Far Eastern Economic Review**, Issue:58, 5 September 1991, S.26-27.
- Sayan, S., "The Black Sea Economic Cooperation Project: A Substitute For Or A Complement To Globalization Efforts in The Middle East And The Balkans", **Globalization: Challenges And Opportunities For Development in The Erf Region Conference**, Erf, Kist And Kuwait University, 18-20 October.1997
- Sologa, I., Winters, L.A., "How Has Regionalism In The 1990s Affected Trade?", **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 2156, 1999.
- Şimşek, N., Sadat, S.A., "ECO Pazarında Türkiye:1997-2005 Dönemi Rekabet Gücü Analizi", **Sosyoekonomi**, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Temmuz-Aralık 2009, Ss.138-140.
- Şimşek, N., Seymen, D., Utkulu, U., "Turkey's Competitiveness in The EU Market: A Comparison Of Different Trade Measures", **European Trade Group, 9th Annual Conference**, Athens University Of Economics And Business, 2007, P.4-7.
- Tahir, Pervez, "Prospects Of Economic Integration Among The ECO Countries", **The Pakistan Development Review**, Vol:43, No:4, Part:II, Winter 2004, Pp.913-923.
- Tinbergen, Jan, "Shaping The World Economy: Suggestions For An International Economic Policy", **The Twentieth Century Fund**, New York, 1962.
- Togan, S., "Black Sea Economic Cooperation, Economic Cooperation Organization, Turkic Republics And Turkey: Possibilities For Regional Economic Integration", **European Union, Turkey And Eurasia: New Trends in EU-Turkey Relations Conference**, Istanbul, September 22-23, 1994.
- Tokmakoglu, Aysun, "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) Ve Türkiye", **İTO Dergisi**, Sayı:26, Ocak-Şubat 1994, S.57.
- Uzunoglu, Sadi, Atakişi, Ahmet, Yürük, M.Serkan, "Avrasya Bölgesinde Ekonomik Entegrasyonun Uygulanabilirliği Üzerine Bir İncelem1, **Küreselleşme Kapsamında Avrasya Topluları**, Uluslararası Atatürk Alattoo Üniversitesi, Biskek, 30 Mart 2006.

- Vurdu, S. Armağan, “Türk Cumhuriyetlerinde Ticaretin Kolaylaştırılması Ve Gümrük Rejimi”, **Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı Ve Dış Ticaret**, Tc. Dış Ticaret Müsteşarlığı, Mayıs 2008, Ss.87-102.
- Yıldız M.(1999). “Bütünleşme Biçimleri Ve Avrupa Birliği”, **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:15, Yıl:4, Ekim 1999, Dış Ticaret Müsteşarlığı Matbaası, Ankara 1999.

Raporlar Bültenler ve Diğerleri

- BP, **Statistical Review of World Energy**, June 2009;
- Brian Hindley, “Kazakhstan anad The World Economy: The Assessment of Kazakhstan’s trade policy and pending accession to the WTO”, **ECIPE European Centre for International Politicil Economy**, Belgium, 01/2008.
- DEİK, **Afganistan Ülke Bülteni**, Temmuz 2007.
- DEİK, **Azerbaycan Ülke Bülteni**, Eylül 2009.
- DEİK, **Azerbaycan Ülke Bülteni**, Kasım 2007.
- DEİK, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008.
- DEİK, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008..
- DEİK, **Kazakistan Ülke Bülteni**, Şubat 2007.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Devlet Planlama Teşkilatı, No:1664, Ankara, Nisan 1979.
- Dünya Gazetesi**, 11 Mart 1995
- ECO Sanayi ve Ticaret Odası**, (<http://www.ecocci.com>, Erişim Tarihi:18.05.2009)
- ECO Secretariat, **ECO Annual Economic Report**, July 2007.
- ECO Secretariat, **Statistics Database, 2009**. (<http://www.ecosecretariat.org>)
- ECO Sekreteryası, **15th COM Meeting Adopts ECO Vision 2015**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)
- ECO Sekreteryası, **ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)
- ECO Sekreteryası, **ECO Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankası Kurulması ve Yürütülmesi Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 01.06.2009)

ECO Sekretaryası, **ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:24.05.2009)

ECO Sekretaryası, **ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası Kuruluş Anlaşması**, 4.madde, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:24.05.2009)

ECO Sekretaryası, **ECO Transit Ticaret Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

ECO Sekretaryası, **ECO Üye Ülkeleri İşadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Anlaşması**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi: 01.06.2009)

ECO Sekretaryası, **ECO Üye Ülkeleri İşadamları ve Transit Sürücüler için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Ek Protokolü**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

ECO Sekretaryası, **ECO Yüksek Denetleme Kurumları Tüzüğü**, (<http://www.ecosecretariat.org>, Erişim Tarihi:01.06.2009)

ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, (<http://www.etdb.org>, Erişim Tarihi:19.05.2009)

EFTA, “48th Annual Report of The European Free Trade Association 2008”, March 2009,

EIA, **Azerbaijan Country Analysis Briefs**, November 2007, (www.eia.doe.gov, Erişim Tarihi: 28.12.2009)

EIA, **Iran Country Analysis Briefs**, February 2009, (www.eia.doe.gov, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

EIA, **Kazakhstan Country Analysis Briefs**, February 2008, (www.eia.doe.gov, Erişim Tarihi: 28.12.2009)

EIU, **Afghanistan Country Report**, April 2009.

EIU, **Turkmenistan Country Report**, April 2009.

IMF, **World Economic Outlook Database, October 2009**, (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

Index Mundi, (www.indexmundi.com, Erişim Tarihi:19.12.2009)

ITC, **Trade Map** (http://www.trademap.org/countrymap/Country_SelProduct_TS.aspx; Erişim Tarihi:22.12.2009)

ITC, **Trade Map**, (http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx, Erişim Tarihi: 25.12.2009)

İGEME, **İran Ülke Profili**, 2008.

İGEME, **İran Ülke Profili**, 2009.

İGEME, **Kazakistan Ülke Profili**, 2007.

İGEME, **Kazakistan Ülke Profili**, 2008.

Jean Marie Grether, Marcelo Olarreaga, “Preferential And Non-Preferential Trade Flows In World Trade, WTO Economic Research And Analysis Division”, **Working Paper**, September 1998.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, (<http://www.bsec-organization.org>, Erişim Tarihi: 05.05.2009)

Konya Ticaret Odası, **İran Ülke Raporu**, Mart 2008.

Konya Ticaret Odası, **Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, Şubat 2009.

Konya Ticaret Odası, **Pakistan İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu**, Mart 2007.

Konya Ticaret Odası, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Eylül 2008.

Orhan Işık, “Trade Facilitation and Trade Development Strategy: ECO Experience”, **UNCTAD, Expert Meeting on Trade Facilitation as an Engine for Development**, Geneva, 21-23 September 2005.

Outlook Report from the Economic Research Service, “NAFTA at 13 Implementation Nears Completion”, **United States Department of Agriculture, USA**, March 2007.

SESRIC, **Statistics Database, 2009**, (<http://www.icdt-oic.org/Statistics.aspx>, Erişim Tarihi: 17.09.2009)

TC. Başbakanlık DPT, “İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Raporu”, Kitap 6, Ankara, Şubat 1995.

TC. Resmi Gazete, Milletlerarası Anlaşma, Sayı:21445, 24 Aralık 1992.

TC. Resmi Gazete, Sayı:16464, 19 Kasım 1978, İzmir Anlaşması, Madde II.

Trend, **Azerbaijan-Iran sign gas contract**, (<http://en.trend.az/capital/pengineering/1600996.html>, Erişim Tarihi: 28.12.2009)

TÜİK, **Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi–2**, TÜİK Matbaası, Ankara, Ocak 2008,

TÜRKSAM, Uluslararası ilişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi,

(<http://www.turksam.org/tr/a1372.html>, Erişim Tarihi:23.08.2009)

UN, United Nations Statistics Division - Commodity Trade Statistics Database

(COMTRADE), (<http://comtrade.un.org/db/>, Erişim Tarihi: 01.07.2009)

UNCTAD, Handbook of Statistics, 2008, (<http://stats.unctad.org/Handbook>

[/ReportFolders/ReportFolders.aspx](http://stats.unctad.org/Handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx))

USAID, Kazakhstan Economic Performance Assesment, The United States Agency for International Development, November 2005.

Wikipedia, http://tr.wikipedia.org/wiki/Newton%C4%B1n_evrensel_k%C3%BCtle%C3%A7_ekim_yasas%C4%B1 (Erişim Tarihi:14.01.2010)

www.timeanddate.com, <http://www.timeanddate.com/worldclock/distance.html> (Erişim Tarihi: 07.01.2010)

EKLER**ULUSLARARASI STANDART TİCARET SINIFLAMA (SITC) LİSTESİ****0. CANLI HAYVANLAR VE GIDA MADDELERİ**

- 00 Canlı hayvanlar
 - 001. Canlı hayvanlar
- 01 Et ve et ürünleri
 - 011. Sığır eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş
 - 012. Hayvanların (sığır hariç) eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş
 - 016. Et ve yenilen sakatat-tuzlu/salamura/kurutulmuş-sakatat
 - 017. Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar
- 02 Süt, süt ürünleri ve yumurtalar
 - 022. Süt ve krema
 - 023. Tereyağı, süt esaslı katı-sıvı yağlar
 - 024. Peynir ve lor
 - 025. Yumurta ve yumurta albüminleri
- 03 Balıklar ve diğer deniz ürünleri
 - 034. Balıklar-canlı, taze/soğutulmuş/dondurulmuş
 - 035. Balıklar (kuru/tuzlu/salamura/tütsülü)
 - 036. Kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar
 - 037. Balıklar, kabuklu hayvanlar ve yumuşakçaların konserveleri
- 04 Hububat, hububat ürünleri
 - 041. Buğday ve mahlût
 - 042. Pirinç
 - 043. Arpa
 - 044. Mısır
 - 045. Buğday, pirinç, arpa ve mısır dışı tahıllar
 - 046. Buğday ve mahlût unu, bulgur, irmik ve pellet
 - 047. Diğer hububat un, bulgur, irmik ve pellet.
 - 048. Ekmekçilik ve pastacılık ürünleri, makarna
- 05 Meyve ve sebzeler
 - 054. Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmiş, meyve ve başka sebzeler
 - 056. kurutulmuş sebzeler, sebze ve meyvelerin unu, ezmesi, tozları
 - 057. Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları
 - 058. Sebze ve meyveden hazırlanmış konserveler
 - 059. Meyve suları (üzüm sırası dahil) sebze suları
- 06 Şeker, şeker ürünleri ve bal
 - 061. Şeker, bal ve seker melası
 - 062. Şeker mamulleri
- 07 Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri
 - 071. Kahve
 - 072. Kakao
 - 073. Çikolata ve kakao içeren diğer maddeler
 - 074. Çay ve paraguay çayı
 - 075. Biber ve diğer baharatlar
- 08 Hayvanlar için gıda maddeleri
 - 081. Hayvan gıdası olarak kullanılan maddeler
- 09 Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb.)
 - 091. Margarin
 - 098. Başka yerde bulunmayan gıda müstahzarları

1. İÇKİ VE TÜTÜN

- 11 İçkiler
 - 111. Alkolsüz içecekler
 - 112. Alkollü içecekler
- 12 Tütün ve tütün mamulleri
 - 121. Yaprak tütün ve tütün döküntüleri

122. İslenmiş tütün

2. AKARYAKIT HARİÇ YENİLMEYEN HAMMADDELER

- 21 İslenmemiş kösele, deri ve kürk
 - 211. Ham deriler (post ve kürk dışında)
 - 212. Ham postlar (bütün halde)
- 22 Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler
 - 222. Yağlı tohumlar ve meyveleri (kırılmış olsun olmasın)
 - 223. Diğer yağlı tohum ve meyveler, un ve küspeleri
- 23 Ham kauçuk (tabii ve sentetik)
 - 231. Tabii kauçuk, balata, güte-parka, guayül, çıkıl
 - 232. Sentetik kauçuk, taklit kauçuk, rejenere kauçuk ve atıkları)
- 24 Mantar, odun ve kereste
 - 244. Tabii mantar ve döküntü mantar
 - 245. Yakmaya mahsus ağaçlar ve odun kömürü
 - 246. Yakmaya mahsus yonga halinde ağaçlar ve testere talaşı
 - 247. Yuvarlak ağaçlar (kare seklinde kabaca yontulmuş olsun olmasın)
 - 248. Ahşap demiryolu veya tramvay traversleri
- 25 Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt
 - 251. Odun veya diğer lifli selülozik maddeler; hamurları, döküntü vb.
- 26 Dokuma elyafı ve bunların artıkları
 - 261. İpek
 - 263. Pamuk, linter pamuğu ve pamuk döküntüleri
 - 264. Jüt veya bitki iç kabuklarının dokumaya elverişli diğer lifleri
 - 265. Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler
 - 266. Sentetik filament demetleri ver sentetik devamlı lifler
 - 267. Diğer suni lifler ve artıkları
 - 268. Yün/yapağı ve diğer hayvan kılı
 - 269. Kullanılmış giyim eşyası ve parçaları
- 27 Hayvansal ve bitkisel gübreler, tuz, kükürt, topak, alçı gibi mineral maddeler
 - 272. Hayvansal ve bitkisel gübreler
 - 273. Tas, mermer, alçı taşı, kireç taşı, kum
 - 274. Kükürt ve demir piritleri
 - 277. Sanayide kullanılan elmas, sünger taşı, zımpara taşı vs
 - 278. Ham mineraller
- 28 Metal cevherleri, döküntüleri, hurdaları
 - 281. Demir cevherleri
 - 282. Demir-çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri
 - 283. Bakır cevherleri, matları ve çöktürülmüş bakır
 - 284. Nikel cevherleri ve nikel oksit
 - 285. Alüminyum cevherleri ve alüminyum oksit
 - 286. Uranyum, toryum cevherleri
 - 287. Diğer metal cevherleri
 - 288. Metalleri/metal bileşiklerini içeren kül ve kalıntılar
 - 289. Kıymetli metal cevherleri ve hurdaları
- 29 Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menseli hammaddeler
 - 291. İnsan tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal ürünler
 - 292. Başka yerde belirtilmeyen bitkisel ürünler

3. MİNERAL YAKITLAR, YAĞLAR VE ALKALİ ÜRÜNLER

- 32 Tas kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü
 - 321. Tas kömürü
 - 322. Linyit ve turb, linyit, tas kömürü ve turbdan elde edilen katı yakıtlar
 - 325. Kok ve sömük (taşkömürü, linyit ve turbdan), karni kömürü
- 33 Petrol, petrolden elde edilen ürünler
 - 333. Petrol yağları ve bitümenli minerallerde n elde edilen yağlar (ham petrol)
 - 334. Rafine edilmiş petrol ürünleri
 - 335. Petrol ürünleri artıkları
- 34 Petrol gazları, doğal gaz ver diğer mamul gazlar
 - 342. Sıvılaştırılmış propan ve bütan gazı

- 343. Doğal gaz
- 344. Sıvılaştırılmış etilen, propilen, butilen, petrol gazı
- 345. Havagazı, su gazı, fakir gaz vb gazlar

35 Elektrik enerjisi

- 351. Elektrik enerjisi

4. HAYVANSAL, BİTKİSEL KATI VE SIVI YAĞLAR, MUMLAR

- 41 Hayvansal sıvı ve katı yağlar
 - 411. Hayvansal katı veya sıvı yağlar
- 42 Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları
 - 421. Bitkisel sıvı yağlar
 - 422. Diğer bitkisel sıvı yağlar
- 43 Kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar
 - 431. Kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar

5. BASKA YERDE BELİRTİLMİYEN KİMYA SANAYİ VE ÜRÜNLERİ

- 51 Organik kimyasal ürünler
 - 511. Hidrokarbonlar ve türevleri
 - 513. Karboksilik asitler ve türevleri
 - 514. Azot fonksiyonlu bileşikler
 - 515. Organo-inorganik, heterosiklik bileşikler, nükleik asitler
 - 516. Diğer organik kimyasal maddeler
- 52 İnorganik kimyasal ürünler
 - 522. İnorganik kimyasal elementler, asitler, bileşikler vb.
 - 523. Diğer inorganik kimyasal maddeler
 - 524. Oksi ve peroksi metalik asitlerin tuzları, kıymetli metallerin bileşikleri
 - 525. Radyoaktif elemanlar ve bileşikleri, bunları içeren karışım ve atıklar
- 53 Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar, tanen, boya, pigment, macun, mürekkep
 - 531. Sentetik organik boyayıcı maddeler
 - 532. Debayette kullanılan bitkisel ve hayvansal menseli hulasalar
 - 533. Pigmentler, vernikler, boyalar
- 54 Tıp ve eczacılık ürünleri
 - 541. Eczacılık ve eczacılık ürünleri
 - 542. İlaçlar
- 55 Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları
 - 551. Uçucu yağlar rezinoitler
 - 553. Parfüm ve kozmetik veya tuvalet müstahzarları
 - 554. Sabunlar, temizleme, cilalama ürünleri
- 56 Mineral kimyasal gübreler (272.grubun dışındakiler)
 - 562. Mineral kimyasal gübreler (272.grubu dışındakiler)
- 57 İlk şekillerde plastikler, döküntü ve hurdalar
 - 571. Etilen polimerleri (ilk şekillerde)
 - 572. Stilen polimerleri (ilk şekillerde)
 - 573. Vinil klorür veya halojenli diğer olefin polimerleri(ilk şekilde)
 - 574. Poliasetaller ve diğer polieterler ve epoksi reçineler (ilk şekillerde)
 - 575. Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)
 - 579. Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar
- 58 İlk şekilde olmayan plastikler (boru, hortum, levha, yaprak, plaka, şerit, film vb.)
 - 581. Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb
 - 582. Plastiklerden levhalar, plakalar,
 - 583. Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti 1mm'i geçen
- 59 Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler
 - 591. Haşarat öldürücüler ve zararlı bitkileri yok ediciler
 - 592. Nişasta, inülin, buğday glütini, albüminler, yapıştırıcı ve tutkallar
 - 593. Patlayıcı maddeler, fitiller ve fişekler
 - 597. Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü ve yağlama müstahzarları
 - 598. Muhtelif kimya sanayi ürünleri ve model patları

6. BASLICA SINIFLARA AYRILAN İŞLENMİŞ MALLAR

- 61 Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve köseleler
 - 611. İşlenmiş deri ve köseleler

- 612. Deri ve köseleden mamul eşya
- 613. Tabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkleri
- 62 Kauçuk ve kauçuktan eşya
 - 621. Kauçuk ve kauçuktan eşya
 - 625. Kauçuktan iç ve dış lastikler (yeni/eski)
 - 629. Kauçuktan diğer eşya (hijyenik, eczacılık ürünleri, taşıyıcı kolonlar)
- 63 Mantar ve ahşap eşya(mobilya hariç)
 - 633. Mantardan eşya
 - 634. Kaplamalık ağaçlar, levhalar, kontaplak, sırk, kazık vs. ile ağaç yünü
 - 635. Ağaçtan muhafazalar, kutu, , vs. ile inşaat ve marangozluk mamulleri
- 64 Kâğıt, karton ve kâğıt hamurundan eşya
 - 641. Kâğıt ve karton
 - 642. Kâğıt, kâğıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya
- 65 Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)
 - 651. Tekstil iplikleri
 - 652. Pamuklu mensucat
 - 653. Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat
 - 654. Dokum diğer maddelerden dokunmuş(ipek, yün, vb.)
 - 655. Örme mensucat
 - 656. Kordelalar, etiketler, armalar, tüller vb.
 - 657. Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, vatka, vb. eşya)
 - 658. Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar
 - 659. Halılar ve diğer yer kaplamaları
- 66 Tas, alçı, çimento, amyant, cam, seramik vb. maddeden eşya
 - 661. Kireç, çimento, tabii taslar, asfalt ile bunlardan eşya
 - 662. Silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya
 - 663. Mineral maddelerden mamul eşya ve cihazlar
 - 664. Cam
 - 665. Seramikten sofrta ve mutfak eşyası ile diğer ev eşyası, heykelcik, vb.)
 - 666. Çanak-çömlek
 - 667. İnciler ve kıymetli metal taslar
- 67 Demir ve çelik
 - 671. Dökme ve aynalı demir, ferro alyajlar
 - 672. Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamuller
 - 673. Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mamulleri
 - 674. Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmış yassı hadde mamulleri
 - 675. Paslanmaz veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri
 - 676. Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmasin, çubuk ve profiller
 - 677. Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi
 - 678. Demir veya çelikten teller
 - 679. Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi bos profiller
- 68 Demir ihtiva etmeyen madenler
 - 681. Gümüş, platin ve gümüş veya platin kaplamalı altın ve diğer metaller
 - 682. Bakır ve bakırdan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
 - 683. Nikel ve nikelden çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
 - 684. Alüminyum ve alüminyumdan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
 - 685. Kursun ve kursundan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb
 - 686. Çinko ve çinkodan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
 - 687. Kalay ve kalaydan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
 - 689. Metalürjide kullanılan adi metaller(tungsten, molibden vb.)
- 69 Demir, çelik, bakır, nikel, alüminyum ve diğer adi metallere eşya
 - 691. Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı
 - 692. Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnıç, vb. kaplar
 - 693. Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, vb
 - 694. Bakır, alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, rondelâ vb.
 - 695. El aletleri ve makineler için aletler
 - 696. Bıçakçı eşyası ve sofrta takımları, bunların aksam ve parçaları
 - 697. Adi metalardan ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam

699. Diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakıs aletleri)

7. MAKİNELER VE TAŞIT ARAÇLARI

71 Güç üreten makineler ve araçlar

- 711. Buhar kazanları, kızgın su kazanları ve aksamı
- 712. Buhar türbinleri ile aksam ve parçaları
- 713. Motorlar ve aksamı
- 714. Turbo jetler, tepkili motorlar, diğer gaz türbinleri vb. aksamı
- 716. Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve parçaları
- 718. Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, vb.)

72 Özelliği olan belirli sanayiler için makineler ve aksamı

- 721. Tarımsal makineler (traktörler hariç)
- 722. Traktörler
- 723. Toprağın tesviyesi, cevherleri taşıma, yayılması, kar küreyicileri vb.
- 724. Tekstil, çamaşır yıkama ve kurutma, ütüleme makine ve aksamı
- 725. Kağıt hamuru, kağıt/karton imaline, islenmesine mahsus makine
- 726. Matbaacılıkta kullanılan makineler
- 727. Gıda işleme makineleri
- 728. Diğer makineler ve cihazlar

73 Metal işleme makineleri

- 731. Takım tezgahları (torna tezgahları, yiv açma makineler)
- 733. Metalleri dövme, çekiçleme suretiyle işlemeye mahsus takım tezgahları
- 735. Alet tutucular ile muhtelif makinelerin aksam ve parçaları
- 737. Tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makineleri

74 Diğer genel endüstri makine/cihazların aksamları

- 741. Isıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları
- 742. Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri ile bunların aksam, parçaları
- 743. Diğer pompalar, fanlar, santrifüjler, filtre makine ve cihazları
- 744. Forkliftler, diğer yük arabaları ve kaldıraçlar, asansörler
- 745. Elektrikli olmayan diğer makine ve el aletleri vb. aksam parçaları
- 746. Her nevi rulmanlar
- 747. Borular, kanallar, depolar, musluklar, valfler vb. cihazlar
- 748. Dişli sistemleri ve aksamı
- 749. Döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar

75 Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri

- 751. Büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi)
- 752. Otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler
- 759. Büro ver bilgi işlem makinelerinin aksam ve parçaları

76 Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar

- 761. Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)
- 762. Telsiz telefon, telsiz telgraf ve radyo yayınları için alıcı cihazlar
- 763. Plak döndürücüler, pikaplar, kasetçalar vb
- 764. Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telef on vb. aksamı

77 Elektrik makineler, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları

- 771. Elektrikli güç makineler (716 hariç)(transformatörler vb.)
- 772. Elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları
- 773. Elektrik dağıtım donanımı (teller, kablolar vb.)
- 774. Elektro teşhis cihazları(X ısınlı, alfa, beta ve gama ısınlı cihazlar)
- 775. Evlerde kullanılan makineler (Buzdolabı vb.)
- 776. Katot ısınlı tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri
- 778. Elektrikli makinelerin aksam ve parçaları

78 Motorlu kara taşıtları, bisiklet ver motosikletler, bunların aksam ve parçası

- 781. Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)
- 782. Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
- 783. 10 + kişi taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, çekiciler
- 784. Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri
- 785. Motosikletler, bisikletler, sakatlar için koltuklar vb. aksam parçaları
- 786. Römorklar ve yarı römorklar

79 Demir, deniz, havayolu taşıtları ile bunların aksam, parçaları

- 791. Demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları
- 792. Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları
- 793. Gemiler ve suda yüzen taşıtlar

8. ÇEŞİTLİ MAMUL EŞYA

- 81 Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları
 - 811. Prefabrik yapılar
 - 812. Demir, çelik ve seramikten radyatörler(elektriksiz)
 - 813. Işıklı isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları
- 82 Mobilya; yatak takımı, yatak payandaları ve yastıklar
 - 821. Mobilya, aksam ve parçaları
- 83 Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya
 - 831. Sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar
- 84 Giyim eşyası ve bunların aksesuarları
 - 841. Erkek/erkek çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarlar
 - 842. Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları
 - 843. Erkek/erkek çocuklar için örme giyim eşyası
 - 844. Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası
 - 845. Örülmüş olsun olmasın diğer giyim eşyası
 - 846. Giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları
 - 848. Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.
- 85 Ayakkabılar
 - 851. Ayakkabılar ve aksamı
- 87 Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar
 - 871. Optik aletler ve aksamı
 - 872. Tıbbi araç ve gereçler
 - 873. Metre ve sayaçlar
 - 874. Ölçü, kontrol, ayar alet ve cihazlar, bunların aksam ve parçaları
- 88 Fotoğraf, sinemacılıkta kullanılan alet ve cihazlar ile optik eşya, saatler
 - 881. Sinema ve fotoğrafçılıkla ilgili aletler
 - 882. Fotoğrafçılıkta kullanılan filmler, kimyasal müstahzarlar vs.
 - 883. Sinemacılıkta kullanılan filmler
 - 884. Optik cihazlar ile aksam ve parçaları
 - 885. Saatler, aksam ve parçaları
- 89 Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar
 - 891. Ateşli harp silahları ve malzemeleri
 - 892. Basılmış yayınlar
 - 893. Plastikten mamul eşya
 - 894. Çocuk arabaları, oyuncaklar, spor malzemeleri
 - 895. Büro eşyası, yazı ve çizim malzemeleri
 - 896. Sanat ve koleksiyon eşyası, antika eşya
 - 897. Kıymetli, yarı kıymetli, kaplama ametallerlerden kuyumcu eşyası
 - 898. Müzik aletleri vb. aksam ve parçaları
 - 899. Başka yerde belirtilmeyen maddelerden işlenmiş eşyalar

9. SITC'DA SINIFLANDIRILMAMIS EŞYALAR

- 96 Tedavülde olmayan metal paralar (altın olanlar hariç)
- 97 Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)
 - 971. Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)
- 99 Başka yerde sınıflandırılmamış diğer eşyalar ve para
 - 999. Başka yerde sınıflandırılmamış diğer eşyalar ve para

ÖZGEÇMİŞ

Ali Rıza SANDALCILAR, 1971 yılında Rize’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Rize’de tamamladı. 1991 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans eğitime başladı, 1996 yılında mezun oldu. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans eğitime başladı. Yüksek lisans eğitimi 1999 yılında tamamladı. 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programında öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı, halen bu görevi sürdürmektedir. 2007 yılında Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim dalında doktora eğitime başladı.

Yabancı dili İngilizcedir. SANDALCILAR, evli ve iki çocuk babasıdır.